K. LEHT

KIRJANDUSE LUGEMIK

VII KLASSILE

2/68844

A-28239

K. LEHT

KIRJANDUSE LUGEMIK

VII kl.

6. väljaanne

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN 1967

8E+8V
L 33

Kaane kujundanud *E. Tali.*

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
68844

ARHIIVIKOGU

Лехт Калью
КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ ДЛЯ VII КЛ.
На эстонском языке
Обложка Э. Тали
Издательство «Валгус»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja V. Parbo
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja L. Maidla
Korrektorid A. Kalberg ja H. Kull

Ladumisele antud 23. IX 1966. Trükkimisele antud 26. XI 1966. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 22. Arvestuspoognaid 24,15. Trükiarv 9000. Tellimise nr. 1797. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54 58.

Trükipaber nr. 2 — Kohtla Paberivabrik

Hind 39 kop.

6—6

I

RAHVALUULEST.

Mis on rahvaluule ja kuidas ta tekkis.

Kas olete vaadelnud koduloomuuseumis või Etnograafia Muuseumis Tartus tööriistu, mida kasutasid meie esivanemad? Küllap siis märkasite, et enamik neist on kaunistatud sisselõigatud või -põletatud ilustustega, ornamentidega. Meie värvirõõmsaid rahvariideid on aga imetlenud igaüks teist. Kõige raskemal orjusajal leidsid inimesed aega, et tarberiista ilustada, värvirikast rahvariiet või toredakirjalist vööd kududa.

Aga astugem veel kaugemaisse aegadesse... Muistne kütt ilustas oma jahiriistu ja sõdalane kandis hoolt, et relvad oleksid mitte ainult tugevad, vaid ka nägusad; isegi koopaelanikud kaunistasid joonistustega koopa seinu.

Millest see kõik räägib?

Räägib sellest, kuidas inimesed juba muiste, väga raskeis elutingimustes ilu otsida ja oma elu kaunistada püüdsid. Rahva ilumeel väljendus ka laulus ja pillimängus (rahvamuusika), tantsus (rahvatantsud) ja sõnalises loomingus. Seda kõike võime nimetada rahvaloominguks.

Rahva sõnalooming tekkis juba kauges minevikus, ammu enne seda, kui lugeda ja kirjutada osati. Juba siis lauldi laule ja jutustati lugusid. Lauldi ja jutustati talveõhtuil, kibeda tööaja puhkehetkil; kuid sageli käisid töö ja laul üheskoos. Niimoodi saatis laul inimest kõikjal hällist hauani. Ega muidu öelda rahvalaulus:

Igav on olla iluta,
hale olla laulemata.
— — — — — —
Enne ma une unustan,
maha jätan magamise,
kui ep ma ilu unustan,
rõõmu ei kallista kaota.

Mis on siis rahvaluule? Mille poolest ta kirjandusest erineb?

Me teame, et «Kevade» autor on O. Luts, et luuletuse «Mälestusi isast» on loonud J. Smuul. Kuid rahvalaulu «Suu laulab, süda muretseb» autorit me ei tea, niisamuti nagu me ei tea nimetada, kes on loonud need arvutud jutud, mis pajatavad vanapaganast ja

papist, kuningapoegadest ja -tütardest, oma tütrest ja võõrastütrest, Suur-Tõllust, Kaval-Antsust — kogu rikkalikust muinasjutumaailmast.

Tuleb välja, et rahvaluulel pole kindlat, nimelist autorit.

Kuidas siis rahvaluule on tekkinud? F. R. Kreutzwald selgitab asja järgmiselt:

«Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
ja sadas sula raheta,
valas vihma varda'asta:
ikka pean ma minema jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mispärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaliseks. Üks laulab praegu, teine kuulab põõsa tagant ja mõtleb: justkui minu lugu; ja teisel päeval oskab ta kuuldud sõna niisama osavalt järele laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata . . .»

Igal laulul ja jutul on olnud siiski ka oma looja. Kuid suuliselt levides on laulu esialgne kuju vastavalt ühiskondlikele oludele tunduvalt muutunud; pealegi ei suudetud kõike täpselt meelde jätta. Niiviisi võtsid laulu või jutu kujundamisest osa paljud loojad. Rahvaluule on kollektiivne looming, rahva kunstiline ühisvara.

Rahvaluule kui ühislooming on nagu peegliks, kust on näha rahva elu kõigi oma külgedega, inimeste töö ja võitlus parema tuleviku eest. Siit peegelduvad vastu mure ja lein, viha ja põlgus rõhujate ning sundijate vastu, aga samuti rõõmu- ja lustimeeleolud.

Sedamööda, kuidas aegade jooksul muutus ühiskondlik kord ja kogu rahva elu, muutus ka rahvaluule sisu.

Klasside-eelses ühiskonnas, kus inimene oli loodusjõudude ees kaitsetu, püüdis ta neile «sõna jõuga, lausumise ja loitsimisega mõju avaldada» (M. Gorki). Sel ajal oli suuline sõnalooming rahval ainuke tunnete ja mõtete väljendamise vahend. Hiljem, klassiühiskonnas, astub rahvaluules tähtsale kohale võitlus rõhumise ja orjuse vastu. Kõigi aegade jooksul on rahvaluulel olnud suur ja innustav osa rahvaste võitluses vabaduse eest. See joon ühendab kõigi rahvaste suulist loomingut. V. I. Lenin ütles, et rahvaluule põhjal saaks kirjutada toreda uurimuse rahva ootustest ja lootustest.

Mis rahvaluules eriti paelub, on kindel usk paremasse tulevikku, hea võidusse kurja üle, vaenulike jõudude üle. Ses mõttes on rahva looming tema enda jõu ja võidutahte kunstiline peegeldus.

Eesti rahvas on jätnud järelpõlvedele väga rikkaliku ja mitmepalgelise sõnaloomingu, mis pealegi on sündinud pika ja raske orjaaja jooksul. See annab tunnistust rahva elujõust, võitlustahtest ja erksast kunstimeelest. Meie ajani säilinud rahvalaulud ja -jutud on rahvasuust kirja pandud.

Vormiliste tunnuste järgi jaotatakse rahvaluule

r a h v a l a u l u d e k s,

r a h v a j u t t u d e k s,

r a h v a l u u l e l ü h i v o r m i d e k s (vanasõnad, mõistatused, kõnekäänud).

K ü s i m u s i j a ü l e s a n d e i d.

1. *Mille poolest erineb rahvaluule kirjandusest?*
2. *Põhjenda, et rahvaluule on kollektiivne looming.*
3. *Kirjuta (võimaluse korral) rahvasuust üles mõni rahvalaul, vanasõnu ja kõnekäände.*

Rahvajutud.

Muistseist aegadest peale on rahvad pajatanud mitmesugustest juhtumustest, oma kujutlustest ja tundmustest. Need jutustused rändasid ajast aega ja paigast paika ning jõudsid ühe rahva juurest teise juurde. Seetõttu leidub rahvaste juttudes palju ühiseid jooni. On päris mõistetav, et põlvest põlve ja paigast paika levides on jutud üha muutunud ja täienenud — uusi aineid on juurde lisatud, üht-teist välja jäetud või lihtsalt unustatud.

Laul on saatjaks kõikjal, nii tööd tehes kui ka kasinat puhkust pidades, jutuvestmine aga sündis ikkagi peamiselt puhkeajal või siis videvikutundi pidades, karjas olles, õitsitule ääres, perekondlike sündmuste puhul jne.

Rahvajutud jagunevad m u i n a s j u t t u d e k s, m u i s t e n d i t e k s ja n a l j a n d i t e k s.

Muinasjutud.

Muinasjutt ehk ennemuistne jutt pajatab juhtumustest ja elunähtustest nii, nagu rahvas neid omal ajal kujutles ja mõistis. Muinasjutus jutustatakse väljamõeldud sündmustest, nagu oleksid need tegelikult aset leidnud.

Muinasjutud tekkisid õige vanal ajal, juba klasside-eelses ühiskonnas. Tolleaegne inimene oli loodusjõudude ees üsna abitu, suhtus neisse kartuse ja umbusuga. Seepärast esinevad kõige vanemates muinasjuttudes hirmuäratavad ja koletislikud tegelased. Ometi unistas rahvas sellest, et neid võita ja hävitada ning

lõi mõttekujutuses mitmesugused abimehed ja imettegevad vahendid, et nende abil kurjadest jõududest jagu saada. Vanemad muinasjutud ongi hästi rikkad fantastiliste kujude ja mitmesuguste imevahendite poolest.

Sedamööda, kuidas inimene loodust paremini tundma ja valitsema õppis, vähenes üleloomulike jõudude osa ning astus esiplaanile elu ja looduse tõepärasem mõistmine. Enamik eesti muinasjuttudest on sündinud feodaalühiskonnas. Sel süngel ajal oli rahva peamiseks vaenlaseks mõisnik oma sundijatega. Seepärast saab muinasjuttude aineks esijoones raske orjatöö ning mõisnike, peremeeste ja pastorite siunamine. Muinasjuttudes kujutatakse neid õigusega õelate ja salakavalatena ning nad satuvad sageli täbarasse olukorda. Need aga, kes kurjade vaenlaste üle võidu saavutavad, on ülekohut ja orjust kannatavad tööinimesed — sulased, vaeslapsed, saunikud.

Sageli on muinasjutu kangelaseks väga suure jõuga sulane (kas «Tugev Ants», «Matsi poeg Mats» vmt.), kes mõisniku teenistuses kõigi keerukate töödega toime tuleb ja selle tasuks nii palju vilja peab saama, kui palju seljas suudab ära viia. Siis tuleb välja, et sulane on mõisasaksa üle trumbanud: tema seljatäis on terve aidatäis.

Armastatumaid muinasjutukangelasi on vaeslaps. Küllap seepärast, et orvu elu orjaajal oli kõige armetum. Tal polnud ei kodu ega ainustki inimest, kes hädas toeks oleks olnud. Nii lasti tal siis vähemalt muinasjutuski õnne maitsta.

Muinasjuttude tegelasteks on tihti ka loomad ja linnud, eriti sagedasti hunt, rebane, karu, vares ja harakas. Loomad on muinasjutus isikustatud: nad teevad mitmesuguseid töid, räägivad ja mõtlevad inimeste kombel. Loomadel on püsivad omadused: rebane on kaval ja õel, hunt tige ja rumal, karu kohmakas ja maias jne.

Töö oli orjaajal raske ja kurnav. Mõned tööd olid eriti vaevarikkad, nagu mõisahoonete ja losside ehitamine või käsikivil jahvatamine. Rahvas aga unistas muinasjuttudes sellest, kuidas ühe ööga kerkivad terved linnad ja lossid, kuidas imeveski käsikivi asemel jahvatab või seitsmepenikoorma-saapad sinna kannavad, kuhu süda lustib. Töötav rahvas ei kaotanud kunagi lootust, et kord saabub aeg, mil ta ise on oma elu peremees, mil julgemadki unistused tõeks saavad.

Muinasjuttudes ülistatakse häid omadusi: ausust, töökust, abivalmidust, kaastunnet. Need on töörahva omadused. Laiskus, õelus, ebaausus, vägivald, kasuahnus ja upsakus saavad teenitud karistuse.

Niiviisi unistasid muinasjuttude loojad oma õnnest, vabadusest ja paremast põlvest. Seega on muinasjuttude peamiseks sisuks rahva võitlus parema tuleviku eest ja soov kergendada oma töövaeva.

Paljud kirjanikud on rahvamuinasjuttude eeskujul loonud kunstmuinasjutte. Maailmakuulsad on taani kirjaniku Anderseni ning vendade Grimmide muinasjutud. Armastatud ja hinnatud on ka Puškini muinasjutud. Eesti kirjanduses on muinasjutte viljelnud F. R. Kreutzwald, J. Kunder, A. Kitzberg, E. Särgava, A. Jakobson jt.

Imelik peegel.

Ennevanal ajal elas kuulus kuningas päratu suures pealinnas. Raha ja rikkust oli tal enam kui kümnel teisel kuningal kokku.

Aga vanadus ei hoolinud sellest kõigest midagi, vaid kippus uksest ja aknast sisse ning kuningale kallale. See aga ei tahtnud seda kellegi suust kuulda, et ta nagu iga vaene santki vanaks jääb ning viimaks veel puruvanaks saab.

Kuningal oli kolm poega.

Kaks vanemat poega olid terved, tugevad ja targad; kolmas oli poisikese aruga mees. Vanemad vennad kutsusid teda lollvennaks ja lolliks. Noorem ei pannud sest tähelegi.

Ühel päeval kutsus kuningas vanemad pojad enese ette ja ütles: «Mina näen, et mulle vanadus vägisi kallale tikub ja juuksed kiiresti halliks lähevad ning peast pudenevad. Ma kuulsin oma lapsepõlves lonkurilt vanakeselt, et kuskil maailmas niisugune peegel pidavat olema, mis igamehe nooreks teeb, kes tema sisse vaatab. Kui teie selle peegli mulle toote, siis tahan ma teile poole kuningriiki anda. Reisi peale aga luban ma teile nii palju vara kaasa, kui teie süda igatseb. Olge agarad ja katsuge haruldane asi kätte saada! Teie õnn saab see ju olema.»

Kuningapojad olid isa nõuga rahul ning ütlesid: «Anna aga tõld kuue hobusega ja kotitäis kulda kaasa, küll me siis imepeegli välja otsime, olgu ta või ilma otsas!»

Kuningas oli kõigega rahul.

Teisel päeval rakendati kuus hobust tõlla ette, pandi kotitäis kulda tõlla põhja, kutsar pukki ja poisid läksid teele.

Seda lugu oli ka loll vend kuulda saanud. Tuli kuninga juurde ning palus ka luba peeglit otsima minna.

Kuningas hakkas poisi palumise peale naerma ning ütles: «Mis sina, loll poiss, ka maailmast tead! Sa kärvad esimese kivi taga ära, kui sa ülepea pealinnast välja mõistad minna. Mine aga peale ja longi kodus ümber, küll vanemad vennad isegi peegli leiavad.»

Noorem poeg aga käis kuningale ikka peale, kuni see viimaks ütles: «Noh, minugipärast võid sa minna! Aga katsu, kuidas sa ise endaga läbi saad. Sinu kätte ei usalda ma ühtegi hingelist looma, veel vähem kulda. Saad sa raskel reisil surma, siis on see sinu oma süü.»

Noorem poeg tänas kuningat lubamise eest ning tõotas otse teele minna.

Kaapis nüüd poiss oma viimased veeringud[1] kokku, aga ei tulnud neist kümmet taalritki[2] välja.

«Olgu mis on, ma lähen sellesamagi summakesega õnne katsuma! Aga jala ei maksa minna, ostan endale hobusekondikese.»

Saigi mees kaubaga kokku ning lunastas endale kümnetaalrise valge puruvana ruuna.

Istus selga ja läks teele.

Vana ruun tõnkis küll vahel sõitu, aga enam teed käidi sammu.

«Olgu peale,» mõtles kuningapoeg, «küll saame niisamutigi edasi!»

Jõudis reisimees õhtuks suure trahteri[3] ette, mis kuningakojast mitte palju vähem ei tahtnud olla.

Näeb: vendade hobused ukse ees.

«Ohoo! Ega vennadki kaugel või olla, kui hobused siin! Lähen ometi sisse vaatama, ehk saame ühes seltsis minema.»

Sidus oma valge ratsu kinni ning läks sisse.

«Tohoh! Mis sina, lollpea, siin otsid?» irvitasid vennad, kes juba siiamaani joomalauas olid istunud ja sealt peeglit otsinud.

«Mina tahan ka minna peeglit otsima. Tulin vaatama, ehk saame üheskoos edasi; siis tee nagu lühem, kui enam käijaid.»

«Kas sa, lollike, minema ei saa! Ega meie sinusarnast endale teele tüliks või võtta!»

Noorem vend ei lausunud midagi, läks välja, istus vana ruuna selga ja reisis aegamööda peale edasi.

Teised vennad naersid takka järele: «Las loll minna peale! Küll hundidki juba niisuguse ühes tema valge ruunaga ära koristavad. Saabki siis reisi eest ära.»

Kuningapoeg aga sõitis vendade naerust hoolimata maanteed mööda ikka edasi, kuni suur tammemets vastu tuli.

«Sõidan sellestki läbi!» ütles mees.

Korraga näeb, et väike jalgrada tee ääres metsa läheb. Mõtleb: «Eks lähe metsa: metsast üteldakse ikka midagi leitavat.»

Pööraski hobuse metsa ning ruun sammus kitsast rada mööda ikka sügavamale.

«Saab nüüd näha, kuhu me ükskord välja saame, vana ruun!» ütles kuningapoeg. Võttis siis lehe puust, hakkas pilli ajama ning lonkis peale edasi.

Kolmandal päeval jõudis kuningapoeg väikese metsalahu[4] peale ja — näe! — lahu ääres puude vahel väike saunahütike!

«Lähen vaatama, mis seal on!» Ja ratsutas ligemale.

---

[1] Veering — rahaüksuse nimetus Põhja-Saksamaal ja Liivimaal XVI sajandil.

[2] Taaler — hõbemünt, oli käigus Baltimail XVI ja XVII sajandil.

[3] Trahter — lihtsamat liiki restoran.

[4] Lahk (om. lahu) — lõhe, siin: lagendik.

Sammusid kuuldes tuli saunast vana hall emake välja ning ütles imetelles: «Kas sa näe! Inimestki saab silm veel näha! Mina olen siin juba nii kaua elanud, kuni üks tammemets on ära mädanenud ja teine peale kasvanud, aga siia ei ole ükski inimesehing veel saanud. Mis sina siit siis otsid, noormees?»

Noormees rääkis oma reisiloo vanaeidele lahkesti ära ja ütles: «Mina tulin seda peeglit otsima, mis inimese nooreks teeb, kui ta sinna sisse vaatab. Meie kuningas ei taha vanaks saada ja laseb nüüd seda peeglit maailmast otsida. Ehk võid sina, vanaemake, mulle õnneteed juhatada?»

«Ei, pojuke! Olen küll vana inimene, aga niisugusest peeglist ei ole ma midagi kuulnud. Võib-olla, et minu vanem õde sest midagi teab. Tema elab siit kolme öö-päeva tee edasi minna. Sõida sinna, ehk saad sealt head nõu!»

Kuningapoeg tänas eite hea nõu eest, puhkas natuke hobust, kinnitas keha ning läks siis jälle teele.

Jõudiski kolmandal päeval vanaeide nimetatud saunahütikese juurde.

Saunast tuleb veel vanem ja hallim emake välja ning imestab veel enam kui esimene, et tema silm inimesehinge on näha saanud, ja ütleb: «Mina olen nii kaua siin olnud, kuni kaks tammemetsa on ära kadunud ja kaks metsa uuesti kasvanud, aga pole siin ühtegi inimesehingelist näinud. Mis sa siis otsid, noormees?»

Noormees rääkis vanakesele peegliloo jälle ära ja lisas juurde: «Tulin sinu noorema õe poolt, juhatati mind siia. Ehk tead sa, vanaemake, mulle õnneteed juhatada!»

Vanaeit vastu: «Ei, pojuke, mina küll seda teed ei tea. Olen küll lapsepõlves niisugusest peeglist nagu kuulnud, aga kes teab, kus ta on. Mine siit edasi! Kolme öö-päeva pärast jõuad minu vanema õe juurde; võib-olla, et tema sellest imepeeglist midagi teab.»

Kuningapoeg tänas vanakest hea nõu eest, puhkas natuke hobust, kinnitas keha ja läks jälle teele.

Jõudiski kolme öö-päeva pärast vanema õe majakese juurde.

Vanemgi õde imetles inimesehingelist ning hakkas asja järele pärima.

Noormees rääkis oma reisiloo ära ja küsis jälle, kas ehk vanaeit ei võiks talle õnneteed õpetada.

«Ei, pojuke, mina seda teed ei tea! Olen hiljuti küll kuulnud, et niisugune peegel pidavat kuskil olema, aga kus ta on, sellest ei tea ma midagi. Aga tule, noormees, hobuse seljast maha ning puhka minu majakeses jalgu! Ma kutsun oma pere kokku, ehk teab neist mõni mulle otsust anda.»

Noormees astus majakesse. Ei jõudnud küllalt imeks panna, kui puhas ja ilus siin kõik oli.

Vanamoor aga võttis laudilt suure vile ja läks välja. Vilistas siis, et mets vastu kajas. Korraga kuuleb noormees väljas nagu

jalgade müdinat. Vaatab aknast: kõik metsloomad majakese ümber koos.

Natukese aja pärast tuleb vanaeit tuppa ja ütleb: «Ei, see pere ei tea peeglist midagi! Kutsun teised; saame näha, ehk on need imepeeglist midagi kuulnud ja näinud!»

Võttis laudilt teise vile ja läks jälle välja. Vilistas väljas, et mets jällegi vastu kajas.

Korraga kuuleb noormees väljas kihinat ja kahinat, nagu oleks mitukümmend tuuleveskitiiba käimas. Vaatab aknast: näe imet! Kõik metslinnud koos! Vist need vanaeidele mõne salatarkuse ikka teada annavad!

Natukese aja pärast tuli vanaeit jälle tuppa ja ütles: «See pere ei teadnud peeglist ka midagi! Nüüd on mul üks tark mees veel; kui see ka temast midagi ei tea, siis on peegel vist otsa saanud või inimeste käest koguni kadunud.»

Vanaeit võttis laudilt kolmanda vile ja ütles: «Tule nüüd ka välja ja kuula ise oma kõrvaga, kuidas viimane otsus käib.»

Läksidki välja.

Vanaeit pani vile suhu ning puhus, et noormehe kõrvad kinni jäid.

Korraga kuulukse suurt kohinat, nagu tuleks tuulehoog üle metsa latvade.

Suur kahe peaga kull lendab sauna kõrvale kivi otsa, raputab tiibu ja küsib: «Mis metsamemm soovib?»

«Kullike, pojuke, kas sina tead, kus see peegel on, mis inimese nooreks teeb, kui ta tema sisse vaatab?»

«Tean küll!» vastas kull. «Aga ta on niisuguse koha peal, kuhu ühegi inimese jalg ligi ei saa. Seal kaugel meres on suur saar, kaljurahnud ümber, et ükski laev ta ranna poole ei saa. Saare linnas elab aga kuningatütar kindlas lossis, — vaat selle käes on kuulus peegel.»

«Kullike, pojake, võta see noormees turjale, lenda mere saarele ja too imepeegel ära!»

Noormees mõtles ka: «Olgu mis on, ma lähen!»

Kull laotas tiivad laiali, noormees istus selga ning lind tõusis lendu. Nüüd läksid. Vanaeit laskis kuningapoja hobuse lahti ning see võis ennast nüüd noore rohuga karastada, kuni peremees kulli seljas sõitis.

Küll venis õhusõit pikale. Üheksa ööd-päeva lendas kull ilma peatumata, kuni nad saare linna alla jõudsid. See oli just üheksanda päeva õhtul.

Nüüd hakkas kull kuningapoega õpetama: «Täna öösi lähed sina kuningatütre lossi ja tood sealt peegli ära. Aga pane tähele, et sa kauaks sinna ei jää, muidu võib meile mõlemale suur õnnetus sündida. Peegel on kuningatütre voodi peatsis, võta ta sealt ruttu ära ja tõtta siis siia. Ära karda midagi, et neiu võiks üles

ärgata. Temal on südaööl nii raske uni, et ta ka siis ei virgu, kui hobusekabja müdin toas oleks kuulda.»

Nüüd tõmbas kull kaks sulge seljast, andis nad kuningapoja kätte ja ütles: «Värava suus on kaks karu vahiks. Viska teisele teine sulg ette ning mine siis kartmata edasi. Tõtta nüüd!»

Kuningapoeg ka kohe teele.

Karud värava suus tõusid püsti ning ähvardasid mehe kallale tulla. Aga niipea kui see kulli suled neile ette oli visanud, heitsid nad jälle maha ning jäid magama.

Nüüd läks noormees kuningalossi.

Siin nähti kõik magavat, niipalju kui selles majas hingelisi oli. Toad olid aga tuledega valgustatud, nagu oleks siin lõunapäike paistnud. Ilma takistamata jõudiski noormees kuningatütre voodi juurde. Võttis silmapilk voodi peatsist peegli, pistis põue ja tahtis uksest välja tõtata.

Aga näe! Laud söökide ja jookidega toa nurgas.

Noormees mõtleb: «Kui kaua see siis kestab! Kinnitan enne väsinud keha ja lähen siis.»

Astuski lauda ja hakkas mehemoodi sööma ja jooma. Sõi ja jõi, niipalju kui süda kutsus.

Tõusis lauast ja mõtles: «Vaatan ometi, midamoodi see kuningatütar on!»

Astub voodi ette ja vaatab ja vaatab. Aga kes jõudis end siin täis vaadata! Kuningatütar oli nii ilus, et noormees sellesarnast maa peal enne iialgi veel polnud näinud. Ilus kuldsõrmus hiilgas kui päike neiu sõrmes.

«Mis õnnetust sealt siis võib tulla, kui ma selle kuldsõrmuse ära võtan!» ütles noormees.

Ja võttiski neiu sõrmest tasakesi sõrmuse ning ruttas sellega kuningalossist välja, magajatest karudest mööda ning otsekohe kulli juurde.

Kull aga pahandas viivituse üle, võttis noormehe nokaga kuubepidi kinni, viskas turjale ja tõusis lendu. Just selsamal silmapilgul olid karudki järel, mürasid ja hüppasid üles, aga see ei aidanud. Kull ja kuningapoeg olid pääsenud.

Kui nad üle mere kodu poole olid lendamas, võttis kull teise nokaga kuningapoja kinni ja kastis põlvini merre. Tõstis siis jälle enese selga ja lendas edasi.

Natukese aja pärast kastis kull kuningapoja rinnuni merre ning kõige viimaks kastis vaese mehe kaelani vette. Kuningapoeg karjus iga kord, nagu oleks tal tuluke jalataldu kõrvetanud.

Olid nad nüüd merest üle jõudnud, siis sai kuningapoeg jälle vabamalt hinge tõmmata ning küsis kullilt:

«Kuule, miks sa mind merel kolm korda vette kastsid? Mu süda värises kui haavaleht. Ega sa minuga ometi tahtnud nalja heita?»

«Seda tegin ma sellepärast,» vastas kull, «et sa aru saaksid, mis minu süda ütles, kui ma sind kuningatütre juurest tagasi oota-

sin. Esimene kord, kui sa kuningalossis ümber vaatama ja viivitama hakkasid, oli mul niisamasugune lugu nagu sulgi, kui sa põlvini vees olid, sest karud tõstsid pead. Minu unesulgedel ei paistnud enam nende üle võimust olevat. Teine kord, kui sa kuninga lauast sööma ja jooma hakkasid, oli mul see hirm, mis sulgi, kui sa rinnuni vees olid, sest karud tõusid juba istukile. Aga kolmas kord, kui sa sõrmuse järele läksid, oli minu hirm kõige suurem, sest karud tõusid püsti. Oleks aga kuningatütar sõrmuse võtmise ajal virgunud, siis oleksid karud mu ära murdnud ning sinagi ei oleks enam hingega pääsenud.»

Noormees tänas jumalat, et neiu mitte ei virgunud.

Jõudsid vanaeide juurde tammemetsa tagasi.

Noormees tänas teejuhti ning näitas oma imepeeglit vanaeidele.

Vanaeit ütles: «Ega see minule enam midagi tee, mina olen juba liiga vana. Säh, pojuke, võta see vitsakimp! Kui sa sellega vehid, siis sünnib kohe, mis sa ise aga soovid.» Andis hobuse kätte ning saatis kuningapoja koduteele.

Kui nüüd reisija teise õe juurde jõudis, näitas ta ka sellele oma imepeeglit.

See aga vastas niisamuti: «Ega see minule enam midagi tee, mina olen juba liiga vana! Säh, hea laps, võta see kotike kaasa! Kui sul vilja juhtub tarvis olema, siis tee aga kotikese suu lahti, küll sa siis näed, kui palju teda sealt välja tuleb.»

Kuningapoeg tänas vanaeite, jättis jumalaga ning ruttas nii kärmesti kodu poole, kui aga vana ruuna kabjad kandsid.

Jõudis esimese õe juurde ja näitas ka sellele oma imepeeglit ning vanemate õdede kingitusi.

Nooremgi eit vastas: «Ega see peegel minule enam midagi tee. Olen ju liiga vana! Säh, hea laps, võta need käärid kaasa. Kui sul iialgi riiet peaks tarvis olema, siis laksuta aga käärisid.»

Kuningapoeg tänas eite kingituse eest, jättis jumalaga ning tõttas kodu poole.

Teel näeb mees, et vendade hobused alles sellesama trahteri ees seisavad, kuhu nad tema äraminekul olid jäänud.

Mõtleb mees: «Lähen sisse vaatama!»

Lähebki sisse.

Vennad vastu: «Noh, vennike, kas leidsid peegli?»

«Miks ei! Leidsin küll!» vastas noorem vend.

Vanemad vennad kutsusid noorema lauda, pakkusid sööki ja pakkusid jooki — pakkusid seni, kuni noormehel pea soe. Palusid siis: «Näita ometi oma imepeeglit. Kes teab, kas ongi otsitav asi!»

«On küll!» vastas noorem vend, andis siis peegli vanemate vendade kätte ja käskis tunnistada.

Mehed tunnistavad ja tunnistavad. Mis õige, see õige.

«Mis sina, vennike, selle kalli asjaga teed!» irvitasid vennad. Vanem vend pistis peegli põue ja ütles nooremale: «Lähme nüüd peale! Oleme õnnekorraga koos.»

Läksidki.

Mis noorem vend sinna enam võis parata! Lubati piitsa anda, kui poiss suud ei pea.

Vana kuningas vaatas peeglisse ja — ennäe imelugu! — läks nooremaks ja ikka nooremaks!

Kiitis poegi osava uurimise eest ja lubas poistele poole kuningriiki anda.

Noorem poeg tuli viimaks ka koju. Läks kuninga juurde ja ütles: «Mina'p see peegli leidja olen. Ega vanemad vennad kuhugi saanud; istusid trahteris ja võtsid peegli minu käest ära, kui ma reisilt tagasi tulin.»

«Näe nüüd lolli!» kisendas kuningas.

Vanemad vennad aga hakkasid kuningat kihutama ja ütlema: «Lase noorem vend ära tappa! Mis niisugune loll inimene maailmas elab!»

Kui nüüd kuningas veel kuulis, kuidas noorem vend ütles, et ta kulliga olevat sõitnud, siis sai viimaks ka tema süda lollpoisi peale täis ning ta käskis tema merele viia. Ütles vanematele poegadele: «Pange ta lootsikusse, võtke aerud käest ja lükake lootsik lainetesse.»

Sündiski vaese kuningapojaga, nagu isa oli õpetanud. Vennad irvitasid veel kaldalt järele: «Kutsu nüüd kull appi, vennike!»

Vennike aga kiikus nagu lagleke vete turjal ning lained kandsid mõlemad ikka kaugemale mereseljale.

Kui ta hulga aega niimoodi oli ujunud, tuli suur laine, tõstis vennikese nagu hoone harjale üles ning virutas siis ühes venega — randa.

Kuningapoeg toibus rannas hulga aja pärast ehmatusest ning hakkas siis uut kohta järele vaatama. Nägi peagi, et laine oli ta saare randa heitnud.

«Mis ma siin tühjal maal nüüd ometi teen!» hakkas õnnetu mees kaebama. «Toon oma venegi veest välja. Kes teab, kus mul teda jälle ehk tarvis tuleb!»

Venet venitades leiab mees midagi põues olevat.

Katsub järele: vitsakimp juhtub pihku.

«Ära unustasin tammikueitede kingitused kodus koguni! Eks saa näha, kas eided tõtt rääkisid!»

Võttis vitsakimbu, vehkis ümber pea ja hüüdis: «Saagu siia suur linn ja hulk inimesi linna!»

Vaevalt oli kuningapoeg need sõnad rääkinud: linn valmis ning rahvast voolab kui pihu[1] väravatest sisse ja välja. Aga vaesekesed kõik alasti.

---

[1] Pihu — pihulane, kihulane; kübe, puru.

«Miks mul siis käärid karmanis[1] on!» ütles kuningapoeg. Võttis meistririistad välja, hakkas laksutama ja hüüdis: «Käärikesed, riided linnarahvale selga!»

Ennäe jälle imet! Riideid mitusada koormat käes. Võta aga ja pane selga!

Aga mis nad söövad? Mitte viljaterakestki kuskil. «Katsume ka kotikese võimu!»

Niipea kui noormees koti suu lahti tegi, hakkas sealt vilja välja jooksma, et sööda sellega või kümmet kuningriiki. Mis nüüd viga elada!

Linnarahvas nimetas noormehe oma kuningaks ja elas siis lustis ja rõõmus, sest kuninga vitsakimp, käärid ja kotike muretsesid neile kõik, mis süda aga eales soovis.

Mõne aja pärast läks kuningas mere äärde jalutama. Näeb kaugel merel laevu purjetamas.

«Oot-oot, kus mu vene!» ütleb kuningas.

Laseb vene randa tuua, istub sisse ning sõuab merele ja ikka kaugemale laeva poole.

Saab laevale ja näeb nüüd: ilus kuningatütar saarelinnast laevas!

Kuningas teretas neiut lahkesti ja palus oma saare rannas peatuda ning puhata.

Neiu aga vastas: «Ei tohi peatuda! Paari aasta eest varastati minu lossist niisugune peegel ära, mis inimese nooreks teeb, kui ta tema sisse vaatab. Sellest peeglist ei oleks mul nii suurt kahju kui oma kuldsõrmusest, mille varas ka ühes on võtnud. Kelle käes see imepeegel on, see peab teda hoidma ja sealjuures kas või mitusada aastat vanaks saama. Mina aga ei tohi muud meest peiuks võtta kui selle, kellele ma ise oleksin oma kuldsõrmuse andnud või kelle käes minu kuldsõrmus praegu on. Ta võiks aga mõne vana rauga või kurja sortsi käes olla, ja sellepärast olen ma maalt ära tulnud ning elan merel, et mulle selle sõrmuse mõni mehehirmutis kätte ei tooks.»

Kui saare kuningas neid sõnu kuulis, võttis ta kuldsõrmuse ja andis neiu kätte.

Nüüd oli neiu rõõm suur: sõrmuse hoidja oli ju ilus noormees ning kuningas pealegi veel.

Sõitsid randa. Linnarahvas võttis nad suure rõõmukära ja hõiskamisega vastu. Peeti pulmad, mis mitu kuud vältasid.

Kuhu imepeegel pärast on jäänud, seda ei tea keegi enam.

Küsimusi ja ülesandeid.

Rahvajutte, eriti muinasjutte lugedes märkame, et neis leidub üht-teist sarnast. Juba alguslause on enamasti ühesugune: «Oli kord...», «Elas kord...», «Kunagi ennemuistsel ajal...» jne. Lõpulause on tavaliselt järgmine: «Ja ela-

[1] Karman — vene (karmán) — tasku.

sid veel kaua õnnelikult» või: «Elavad veel praegugi, kui nad mitte surnud ei ole». Tegelased on vastandatud: heasüdamlik vaenelaps ja õel peretütar, nupukas sulane ja rumal peremees (mõisnik) jne. Lõpuks saavutab hea alati võidu kurja üle. Ühiseks jooneks on ka tegevuse kordumine. Enamasti esineb kolmekordne kordus.

1. *Meenuta varem õpitud ja mujalt loetud muinasjutte. Nimeta muinasjutule iseloomulikke jooni «Imelikust peeglist» ja teistest juttudest.*
2. *Missugused imettegevad asjad esinevad muinasjutus «Imelik peegel»? Kelle teenistuses nad on?*
3. *Mille poolest erineb noorem vend vanematest vendadest?*
4. *Mida selles muinasjutus hukka mõistetakse? Mida soovitakse ja igatsetakse?*

MUISTENDID.

Muistendid on seesugused rahvajutud, mis rahva omaaegsete arusaamade kohaselt seletavad looduslikke ja ühiskondlikke nähtusi (näiteks «Emajõe sünd») või on seotud kindlate kohtadega («Võhandu jõe kaevamine») või nimeliste isikutega, peaasjalikult muistsete vägilastega (muistendid Kalevipojast ja Suur-Tõllust).

Erinevus muinasjutu ja muistendi vahel seisabki peaasjalikult selles, et muinasjutus ei esine nimelisi tegelasi ega kindlaid kohti — muinasjutt on *kunstiline väljamõeldis*.

Muistend aga on peaaegu alati *seotud kindla kohaga ja konkreetse tegelasega*. Rahvas esitas muistendeid tõsilugudena, ehkki elu- ja loodusnähtuste seletamine põhineb neis enamasti fantaasial.

Muistendeis peegeldub rahva arusaamine elust ja loodusest, tema uskumused ja kombed. Seepärast on nad rikkalikuks allikaks rahva mineviku tundmaõppimisel.

Kiisk ja säga.

Säga ujub Võrtsjärvest Emajõge mööda Pikasilla poole. Parve kohal tuleb kiisk vastu ja hakkab juttu tegema: «Tere, tere, sägaonu!» Säga vastu: «Tere, tere, kiisk!» Kiisk pärima: «Kustpoolt onu tuleb?» Säga vastu: «Tulen otse Võrtsjärvest!» — «Kas seal süüa saab ka?» — «Ei tea, sugulased jäid maha. Mina ise lähen teist kohta otsima.»

Kiisk mõtles: «Eks lähen ometi vaatama!» Läkski Võrtsjärve. Aga kiisa toitu ei olnud Võrtsjärves palju. Seepärast on vaene mees ka luine ning puine ja ütlevat ise: «Liha sain Emajõest, luud sain Võrtsjärvest.»

Suur kivi.

Viisu külas Lelu talu krundil on üks haruldaselt suur kivi. Kõneldakse, et see suur kivi olevat olnud Vene keisri Peetri söögilauaks. Kui Peeter sealt oma sõjaväega läbi läinud, söönud ta pea-

tuse puhul seal kõrge kivi otsas. — Põlde selle kivi ümber kutsutakse Suurekivi põldudeks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Mis on muinasjutul ja muistendil ühist ja erinevat?*
2. *Milliseid muistendeid oled varem õppinud?*
3. *Nimeta oma koduümbrusest looduslikke paiku, mille kohta rahvasuus lugusid liigub.*
4. *Millised looduslikud objektid on sinu kodurajoonis looduskaitse alla võetud?*

NALJANDID.

Raske töö ja orjus ei suutnud ometi võtta rahvalt elutahet ega huumorimeelt. Eesti rahvaluules leidub rikkalikult lühikesi rahvajutte, milles piitsutatakse töörahva vaenlasi ning naerdakse välja mitmesuguseid pahesid. Selliseid rahvajutte nimetatakse naljandeiks.

Mis on siis rahva naeruobjektideks? Heidetakse nalja mõisniku üle, keda aetakse kimbatusse ja lastakse koguni teoliste käest peksa saada. Veel sagedamini on naerualuseks pastor, kes kantslist usinasti rahvast noomib, ent ise kõlvatut elu elab.

Leplik ei oldud ka nende pahede suhtes, mida märgati endi keskel. Naerdi välja ihnsust ja ahnust, rumalust ja hooplemist, laiskust ja kasimatust. Sel viisil juhiti tähelepanu igapäevases elus esinevatele väärnähtustele, anti edasi põlist elutarkust, teritati vaimu ja hoiti ülal rõõmsat meeleolu.

Eesti rahvanali on suuremas osas rohkem heatahtlikult muigav kui kibedasti piitsutav. Naljalood pakkusid üksluises ja murerohkes elus lohutust ja meelelahutust. Kirjapanduina on nad tänapäevalgi mõnusaks lugemisvaraks.

Vigala mehe vastus.

Härra ütles Vigala mehele, et:

«Küll oleks hea, kui kivid ka süüa sünniksid, nõnda kui vesi juua sünnib.»

Vigala mees vastas, et:

«Eks aga siis oleksid jälle kõik suured kivid härrade jagu.»

Suvine kasukas.

Isa läks pojaga metsa heinu tooma. Olnud vilu talveilm, poeg hakanud teel külma kaebama.

«Sõidame ruttu,» ütleb isa, «suvel heinaajal jäi mul kasukas küüni heinte sisse, sealt võid ta endale selga panna, kui külm on.»

Sõidavad heinaküüni juurde. Isa ütleb pojale: «Hakka sa mulle heinu kätte tõstma, ma teen koormat. Mida kiiremini sa tõstad, seda rutem saad kasuka kätte.»

Poiss aga tõstab suure agarusega heinu koormasse, kuid kasukat ei leia ega leia. Viimaks, kui heinakoorem peal, on poisil ka täitsa soe.

«Noh,» ütleb isa pojale, «see ongi see kasukas, mille ma suvel heinaajal siia küüni jätsin. Alati on see nii: seisjal külm — töötegijal soe.»

Tagasi vaadata ei tohi.

Kodasoos oli olnud suur ja tige krahv. Temal oli olnud kutsar Pääru, kes oli käinud saksa sõidutamas.

Kord tulnud kutsar jälle krahviga ning krahv keelanud teda tagasi vaadata. Pääru oli teinud künkliku tee peal head sõitu, nii et krahv oli maha kukkunud.

Krahv oli hakanud karjuma:

«Päälu, Päälu, pea kinni!» kuid Pääru pole kuulnud ja sõitnud edasi.

Ukse ees oli tulnud teenija vastu härrat sõidukist maha aitama, kuid härrat pole olnud sõidukis. Pääru sõitnud tagasi ja leidnud krahvi juba kodu poole tulemas.

Pärast pole krahv kunagi keelanud Päärut tagasi vahtimast.

Meie ei tohi kaevata.

Kord ütles pastor: «Meie ei tohi kaevata, vaid peame sellega rahul olema, mis meil on.»

Talutaat vastu: «Ega ma selle üle kurdagi, mis minul on, vaid selle üle, mis minul ei ole.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millist rahvatarkust ja rahvapäraseid ütlusi leiad neist naljandeist?*
2. *Millised naljandid sisaldavad heatahtlikku pilget või huumorit, millised teravat pilget? Kes on naljandeis rahva pilkealused?*
3. *Missuguseid pahesid pilgatakse?*
4. *Kirjuta üles mõni vanematelt inimestelt kuuldud naljalugu.*

Rahvalaulud.

Eesti rahvaluule kõige rikkalikuma ja ühtaegu kõige kunstiküpsema liigi moodustavad r a h v a l a u l u d. Neisse on kätketud meie esivanemate kogu elu ja võitlus. Kõik elu küljed — töö ja orjus, ühiskondlikud sündmused, tähtpäevad — on rahvalaulude aineks.

Lauludest kõlavad vastu rahva tunded ja mõtted: suhtumine töösse ja orjusesse, kodusse ja vanematesse, armastus laulu ja ilu vastu, aegade jooksul kogutud elutarkus.

Rahvalaule tundma õppides on tarvis meeles pidada, et nad ei koosne ainult sõnadest. Rahvalaul — see on viis, sõnad ja esitamine üheskoos. Seetõttu ongi laulud kõige armastatumaks ja levinumaks rahvaluule liigiks.

Eesti rahvalauludest kõneldes mõeldakse harilikult nn. v a n a r a h v a l a u l u. Just vanu rahvalaule esitati mitte lugedes, vaid koos viisiga, leelutades (s. t. poollauldes). Vanal rahvalaulul on terve rida iseloomulikke tunnuseid; tähtsamaid neist vaatleme järgmises peatükis.

Vanu rahvalaule liigitame ka s i s u järgi. Saame järgmised tähtsamad rühmad: laulud laulust ja laulikust, töölaulud, orjuselaulud, laulud kodust ja lapsepõlvest, vaeselapselaulud, linnulaulud.

Trükisõna kaudu levinud luuletuste mõjul tekkis 18. sajandi lõpul nn. u u e m ehk r i i m i l i n e r a h v a l a u l.

Sisu poolest on uuemas rahvalaulus esiplaanil ühiskondlikud sündmused: vahekord mõisa ja kirikuga, peremehe ja sulase suhted. Veelgi hilisemad laulud jutustavad juba tööliste võitlusest ja revolutsioonilistest sündmustest.

Uuema rahvalaulu iseloomulikuks vormiliseks tunnuseks on l õ p p r i i m, mis vanal rahvalaulul puudub. Ka need laulud esinevad harilikult koos viisiga, ehkki neid võis ka lugedes ette kanda.

Esitame uuema rahvalaulu näitena «Saksad sõidavad saaniga»:

Saksad sõit'vad saaniga,
mina vaene kelguga.
Sakstel täkud saani ees,
minul koerad kelgu ees.
Igas paigas käisin sees,
ikka olin sakstest ees.

VANA RAHVALAULU ISELOOMULIKEST TUNNUSTEST.

Vana rahvalaulu peamisi tunnuseid on see, et värsid ei jagune stroofideks. Iga värsirida on siin omaette mõtteline tervik. S e d a m õ t e t k o r r a t a k s e v õ i t e i s e n d a t a k s e (ö e l d a k s e t e i s t e s õ n a d e g a) j ä r g m i s e s v ä r s i r e a s:

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, luulemaie,
pisut sõnu pildumaie...

Sellist rahvalaulu kunstilist võtet nimetatakse m õ t t e k o r d u s e k s ehk p a r a l l e l i s m i k s. Mõttekordus aitab mõtet sügava-

malt ja piltlikumalt esitada ning ergutab laulikut sõnaosav olema. Ühtlasi sai laulik korrates mahti uut mõtet leida.

Iga rahvalaulu puhul paistab silma, et ühes värsis leidub sõnu, mis algavad samade häälikutega:

Põgene, **p**õgene, **p**õldu,
põllu **p**õimajad tulevad ...

Seesugust häälikute kokkulangevust esineb sama värsirea kahes või enamas sõnas, kusjuures kokkulangevateks osadeks võib olla kas üks häälik (sõna esimene häälik):

mõlgu, **m**arja **m**eelekene,

kuid kõige tavalisemalt siiski kaks häälikut:

Sirise, **si**rise, **si**rbikene,
kõlise, **kõ**lise, **kõ**ver rauda!

Niisugust nähtust, kus ühe värsirea kahes või enamas sõnas esineb sõna algushäälikute kokkulangemine, nimetatakse a l g r i i m i k s.

Rahvalaulu värsil on kindel rütm, mis seisneb r õ h u l i s e ja r õ h u t a s i l b i (— ◡) k o r r a p ä r a s e s v a h e l d u m i s e s. Värss koosneb harilikult kahest silbist:

Liigu, linnu keelekene.
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Mõnikord esineb mõnes värsijalas, eriti esimeses, ka rohkem silpe:

Oh seda heada häälekesta.
Nurgad nutid, et olen noori.
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Esijoones seetõttu, et rahvalaulu esitati alati koos viisiga, säilisid rahvalaulus vanad keelevormid, mida tänapäeva keeles enam ei esine. Toome nende kohta mõned näited:

1. Nimisõnadel esineb mõne käände lõpus täishäälik, mis hiljem on kadunud: hiisi suuri (suur hiis) — nimetav; noorta meesta (noort meest) — osastav; suuressa sõjassa (suures sõjas) — seesütlev; kenaksi peiuksi (kenaks peiuks) — saav jne.;
2. **ma**-tegevusnime tunnuseks on **-maie**: kui mina hakkan laulemaie;
3. keskvõrde tunnuseks on praeguse **-m** asemel **-mbi**: suurembi, vägevambi;
4. sisseütleva käände lõpuks on **-je** või **ie**: kes toob muldaje õluta, kabelie keedukalja;
5. esineb **ne**-tunnusega kõneviis, mis väljendab kahtlust: kuulunekse (ehk kuuldub);
6. mõnedes sõnades esineb sõna keskel täishäälik, mis hiljem on kadunud: mõttelema, võttelema, tüttered.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Selgita, mille poolest erineb vana rahvalaul uuest rahvalaulust.*
2. *Anna seletus mõttekorduse ehk parallelismi kohta. Leia näiteid lugemikus leiduvaist lauludest.*
3. *Kirjuta järgnev rahvalaulukatkend vihikusse. Märgi ära algriim ning rõhulised ja rõhuta silbid.*

Lõpe, lõpe, põllukene,
vähene sa väljakene,
saa otsa, saarekene,
kuule, kulla nurmekene.
Kui ei lõpe, siia jätan;
siia jätan sirgu süüa,
sirgu süüa, virbe viia...

Näide: Lõpe, lõpe, põllukene

4. *Leia rahvalaulust «Käsikivil» vanu keelevorme, mis tänapäeva keelest erinevad.*

RAHVALAULE.

Lapse tänu.

Isakene, taadikene,
emakene, memmekene,
küll sa nägid suure vaeva,
kui sa minda kasvatasid,
kasvatasid, kallistasid,
üles tõstsid, hüpatasid,
maha panid, mängitasid,
suu juures suisutasid,
kahel käel kiigutasid,
süles hoidsid süüessagi,
käe pääl käiessagi,
rüpes rukist lõigatessa.

Viisid põllel põllu pääle,
panid parmaste vahele,
sületäie keske'elle,
et ei tulnud tuuli pääle,
ega veerend vihmahoogu.

Ole terve, eidekene,
teiseks terve, taadikene,
minda nõnda kasvatamast,
kasvatamast, kallistamast,
tänu teile hauassagi,
musta mulla katte alla!

Kannel.

Kannel armas, kannel kallis,
kannel kullakeeleline,
avab hääle ärkamaie,
lugusida lendamaie,
laulusida lõõrimaie.

Tule, tuuli, tuulekene,
vii minu kandle häälekene
rõõmsa rahva'a ridaje,
lustiliste laua taha,
kussa pulmi peetanekse,
kussa lustil luisatakse,
et saaks häälta ärgitama,
et saaks südant sütitama!

Tule, tuuli, tuulekene,
vii minu kandle häälekene
leinaliste keske'ele,
et saaks vaeva vaigistama,
kurvastusta kustutama,
leinamista lepitama,
nutu ohku uinutama!

Nooruse hõiskamine.

Ilugeme, kui me võime,
kärageme, kui me käime,
noored noorella ealla,
parajailla põlvedella.
Ma ise ilu tegija,
alles rõõmu algajani,
ilu kannan kaasassani,
rõõmu räti nurgassani,
naljalood narma'assa.
Koju jäävad mehed kurvad,
ahju ette naised vaigad,
tuimad tüttered tubaje.
Ilu tõin enese kaasa,
nalja noore neiu kaasa.

Kellele ketran?

Ketran kõik kevadised päevad,
tallan vokki kõige talve —
ei saa särki sääselegi,
palakat ei parmulegi.
Ketran rüüdi röövelille,
peenta särki peksijalle,
siidi silma pistijalle.

Käsikivil.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda'as kasuda:
meri oleks sinda meelitanud,
mere kallas kasvatanud.

Kivikene hallikene!
Eks võinud meres mürada,
mere kalda's kõrada,
ennem kui toodi me tubaje,
kanti meie kamberie,
meie neidiste vedada
ka'okeste katkestada.

Kivikene hallikene!
Nüüd sa rikud rinnaluida,
katki murrad kaelaluida,
nüüd minu kä'ed kuluvad.
Kivi rihma rikub rinnad,
kivi vitsa väänab kaela,
käsipuu kä'ed kulutab.

Uni ei anna uuta kuube.

Neiukene, noorukene,
ära heida uneregeje,
lase rammu ratta'aile!
Uni saadab hulkumaie,
magamine marssimaie,
tukku teeda kõndimaie.
Uni ei anna uuta kuube,
magamine maani särki.

Ikka peab ori ujuma.

Tuleks või tulista rauda,
sajaks raudista raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ujuma,
ikka vaene vänderdama,
orjalaps läbi ujuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen tööda, ei tänata,
näen vaeva, vannutakse.

Ori lahkub.

Peremees, peremehekę,
perenaine, naisukene,
otsi uusi orjasida,
katsu uusi karjatsida,
laena uusi leivalisi,
kes sul söömata elavad,
riide'eta teevad tööda!
Ma'p või söömata elada,
riide'eta teha tööda.
Otsas on minu aasta,
näpus on minu nädala,
pihu peal on päevakene.

Mõis rikas valla vaevast.

Aiu, aiu, vaeva näeme.
Miksa vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme?
Sest me vaesed vaeva näeme,
talupojad tööda teeme,
et meil saksad saia söövad,
et meil härrad heada joovad,
prouad-preilid peenest käivad.

Saksad põrgusse.

Millal, millal, õekene,
millal pääsen vaemuasta,
vaemuasta, põrguasta,
kuradi koja seesta,
põrgu keeru keske'elta.
Kurat koppis kuusikussa,
pagan paugutas pajussa,
tegi tõlla ratta'aida,
miska prouad põrgu viia,
emandaid elutulesse.

Tuule tuba.

Kus on kurbade koduke,
kus on halbade aseme,
vaestelaste varjupaika?
Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseme,
vaestelaste varjupaika,
kus on tuul ju toa teinud,
vesi palgid veeretanud,
sadu seinad sammaldanud,
udu uksed ette pannud,
päev on peale katuseksi,
kuu ette akenaksi.
Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseme,
vaestelaste vihmavarju.

Ööbik.

Kiri-küüt, kiri-küüt,
vaole, vaole!
Laisk, laisk!
Tüdruk, tüdruk,
too piits, too piits!
Plaks, plaks!

Pääsuke.

Midli, Madli,
Kudli, Kadli,
kudusin kangast,
tegin riiet,
läksin metsa kännu otsa,
tõmbasin lõhki
sirts-sirr!

Valuvõtmise sõnad.

Kiirmus, kaarmus,
harakale halu,
varesele valu,
rebasele reetäis,
soele suutäis,
karule kapatäis,
mustalinnule muu tõbi,
lapse kõht (silm, jalg vm.)
terveks!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Meenuta, millisteks rühmadeks jagunevad rahvalaulud sisu järgi. Rühmita selle alusel lugemikus leiduvad laulud.*
2. *Meenuta, mida nimetatakse teose teemaks ja ideeks. Määra rahvalaulude «Kellele ketran?», «Käsikivil» ja «Ikka peab ori ujuma» teema ning idee.*
3. *Koosta kirjand ühel järgmistest teemadest: «Ole terve, eidekene, teiseks terve, taadikene», «Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki».*
4. *Missuguste lugemikus leiduvate rahvalaulude meloodiat tunned?*

Küsimusi ja ülesandeid rahvaluule lühivormide kohta

1. *Meenuta V ja VI kl. õpitu põhjal, mida nimetatakse vanasõnadeks, mõistatusteks ja kõnekäändudeks.*
2. *Süvene alljärgnevate vanasõnade mõttesse. Vali üks neist kirjandi teemaks. Kirjand püüa kirjutada võimalikult oma tähelepanekute najal.*

   Tublidus ei tule tööta, osavus ei hooleta.
   Puhas süda — julge silm.
   Söö, mis küps, ja räägi, mis tõsi.
   Pisut õigusega on parem kui palju ülekohtuga.
   Iga algus on raske.
   Kui käe adra külge paned, siis ära vaata enam tagasi.
   Mida üks ei või, seda üheksa võivad.
   Parem noores eas õppida kui vanas eas kahetseda.
   Raamat on tarkuse allikas.
   Virkus toob leiba, laiskus — häda.
   Kindel tahtmine on kõige suurem tarkus.
   Sõpradest tuntakse sind ennast.
   Lubaja on hea mees, aga sõnapidaja veel parem.
3. *Kirjuta vihikusse vähemalt 5 mõistatust.*
4. *Moodusta lauseid, kasutades alljärgnevaid ja enda poolt leitud kõnekäände:*
   teritab kõrvu; nagu rusikas silmaauku; asja ees, teist taga; mitu tuult jalge all...

Eesti rahvaluule rikkustest.

Meie esivanemad on jätnud rahvaluule näol järelpõlvedele rikkaliku sõnaloomingu. Tänapäeval on sellega võimalik tutvuda kirjapandud kujul. Seda omakorda tänu paljude rahvaluulekogujate hoolsale tööle, kes rohkem kui poolteise sajandi vältel on suulist loomingut rahva hulgast üles kirjutanud ja talletanud.

Ulatuslikum ja teadlikum rahvaluule kogumine algas mööduvad sajandi esimesel poolel. Esimesed silmapaistvad kogujad olid eesti soost kirjanikud ja haritlased, nagu Kr. J. Peterson, F. R. Faehlmann ja F. R. Kreutzwald. Eriti suured teened on Kreutzwaldil, kes rahvasuust kogutud juttude alusel kirjutas eesti rahvaeepose «Kalevipoeg» ning koondas eesti rahvajutud ümbertöötatud kujul kogusse «Eesti rahva ennemuistsed jutud».

Sajandi teisel poolel elavnes sellealane töö veelgi, sest vilunud rahvaluulekogujate ja -uurijate juhtimisel lülitus kogumistöösse arvukalt asjahuvilisi üle kogu maa. Kujunes välja kogujate võrk, kelle organiseerimisel ja juhendamisel tegi suure töö rahvaluule hea tundja Jakob Hurt. Temalt said omakorda äratust mitmed teised keelemehed ja rahvaluuleuurijad (M. Veske, M. J. Eisen jt.).

Nõukogude võimu aastail on rahvaluule kogumine ja teaduslik läbitöötamine riikliku hoole all. Nüüd tegeleb selle tööga Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum Tartus. Seal säilitatakse käsikirjadena eesti rahvaluule rikkalikke varasid. Muuseumi kogudes leidub ühtekokku enam kui 770 000 lk. kirjapandud rahvaluulet, sealhulgas umbkaudu 200 000 rahvalaulu ja 90 000 rahvajuttu.

Rahvaluule on ajapikku loodud kunstilooming, ta on rahva ootuste ja lootuste väljendaja ning võitlusrelv vabaduse ja parema tuleviku eest. Veel hilisemates revolutsioonilistes võitlustes on rahvalaulud töörahva suus kõlanud ja võitlusmeeleolu sütitanud.

Rahvaluulel on tähtis osa rahvaste ajaloo uurimisel. «Ei saa tunda töötava rahva tõelist ajalugu, kui ei tunta suulist rahvaloomingut,» ütleb M. Gorki.

Rahva sõnalooming on olnud eelkäijaks ja ammendamatuks allikaks ilukirjandusele. Juba Faehlmannist ja Kreutzwaldist alates on eesrindlikud eesti kirjanikud ikka ja jälle pöördunud rahvaluule rikkuste poole, kust nad on saanud äratust võitluseks rahva rõhujate vastu, õppinud tundma rahva elu ning väljendusrikast rahvakeelt. Sõnakunsti algus on rahvaluules, kinnitab M. Gorki.

Ka eesti heliloomingule on aluseks rahvamuusika, mille põhjal on loodud kauneid soolo- ja koorilaule ning instrumentaalmuusikat.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. *Millised on rahvaluule iseloomulikud tunnused? Anna seletus rahvaluule tekkimise kohta.*
2. *Nimeta rahvaluule tähtsamad liigid. Iseloomusta neid ja too näiteid (ka varasemail aastail õpitud rahvalauludest ja -juttudest).*
3. *Meenuta rahvaluule peamisi teemasid ja too sellekohaseid näiteid. Põhjenda nende alusel, et rahvaluule väljendab rahva ootusi ja lootusi ning on olnud tema võitlusrelvaks.*
4. *Kirjuta kirjand teemal «Rahva muistsed unistused ja nõukogude kaasaeg».*
5. *Nimeta rahvalaulude tähtsamad vormilised tunnused ja too vastavaid näiteid. Iseloomusta lühidalt rahvalaulu keelt.*
6. *Milline on rahvaluule side kirjandusega? Nimeta mõni teos, milles on kasutatud rahvaluule aineid.*

II

Eesti kirjanduse noorusmailt.

I.

Möödunud sajandi esimesel poolel valitses Eestimaal veel pilkane orjaöö. Sajandi alguses võis saksa ajalehtedest leida näiteks seesuguseid kuulutusi: «Müüa pärisori, umbes 31 aastat vana, koos naise ja tütrega.» Pärisorja ja mis tahes muu tööloома vahel oli vaid see erinevus, et teda, s. o. orja, ei tohtinud tappa.

Pärisorjuse kaotamisega (Eestimaal 1816. a., Liivimaal 1819. a.) said tahupojad isiklikult vabaks — neid ei tohtinud enam müüa, osta ega vahetada. Kuid sellegi õigusega polnud midagi peale hakata, sest maa jäi mõisniku omaks ja sellesama maanatukese eest tuli tasuda ränga tööga — teoorjusega. Niisamuti säilisid ihunuhtlus ja muud endise orjapõlve alandused. Ühes rahvamälestuste põhjal kirjutatud raamatus jutustatakse, kuidas mõisakilter on teotüdrukut väga julmalt peksnud. Kodus aitab ema tütrel lahti riietuda ja ravib ta haavu, lausudes seejuures: ««Oi, oi! Siin on vihast löödud vermed, siin on malga muhud, siin on kuradi sulase küünejäljed. Oh sa tigedate tige! ... Su piht on aina verepank. Kõigepealt pesen su piha puhtaks.»

Veepang oli käepärast. Ema pesi. Tütar sõi ja oigas. Külm vesi pani piha aurama. Tütrel käisid värinad kehast läbi ja leib kukkus käest maha. Ta minestas ära.»

Kogu maale laskunud orjaöös lõid sageli tungaldena loitma talurahva rahutused. Üks ägedamaid talupoegade vastuhakke on rahvasuus tuntud Pühajärve sõja (1841) nime all, mille kohta rahvalaulus öeldakse:

Pühajärven tetti sõda,
oma silma näiva seda,
viimne hilp sääl säljast kisti,
eesti rahvast hirmsast pesti.

Ometi soodustas pärisorjuse kaotamine mõningat edasiarenemist, kas või hariduse alal. Kooliolud olid küll armetud, seesugused, nagu on kirjeldatud A. Kitzbergi palas «Koolis», kuid kõigist

raskustest hoolimata püüdsid agaramad talupojad oma lastele haridust anda. Aasta-aastalt ilmub ka rohkem raamatuid, mistõttu rahva hulgas edenes lugemis- ja kirjutamisoskus. Sel viisil kujunesid soodsamad eeldused eesti kirjanduse tekkimiseks.

Kas siis tolle ajani rahval kirjandus sootuks puudus?

Kolme eelmise sajandi jooksul oli tõepoolest ilmunud eestikeelseid raamatuid. Nende kirjutajaiks olid muulased, peaasjalikult saksa pastorid. See oli esijoones kirikukirjandus. Leidus ka üksikuid ilmalikke raamatuid, kuid ka neis manitseti jumalakartlik olema ning mõisavanemate sõna kuulama. Raamatute keelgi oli võõrapäraselt moonutatud. Siinkohal väike näide ühest XVIII saj. lõpul ilmunud raamatust:

Oh mitio korda ſaab ſee meitele önneks muudetud, mis meie önnetus'eks peame! Seſt meie peame jo ſe peäle mõtlema, et riſti ja willetſusſe läbbi meie õige tee peäle ſaame juhhatud. Ärra mõtle ſiis omma hädda ſees kakſepiddi, waid anna keik jummala holeks, ſeſt temma murretſeb finno ees.

On endastki mõista, et seesugune kirjasõna ei läinud rahvale südamesse. Temast oli kasu üksnes lugemisoskuse arendajana. Rahva tunnete ja mõtete peamiseks väljendajaks oli suuline looming — rahvaluule.

Leidus siiski üksikuid kirjamehi, kes suhtusid talurahvasse kaastundlikult ning püüdsid talle kasulike teadmiste ja näpunäidetega abiks olla. Neist tuleks nimetada Otto Wilhelm Masingut, kes kirjutas mitu õpetliku sisuga raamatut ning andis välja «Maarahva Nädalalehte». Viimases leidus sõnumeid kodu- ja välismaalt, kirjutisi geograafiast ja ajaloost, jutustusi, luuletusi jne. Masingu keelgi oli hoopis ladusam ja rahvakeelele õige lähedane.

Mida enam aeg edeneb, seda rohkem õnnestub eestlastel hariduse juurde pääseda ja mõnel isegi ülikoolini jõuda. Sajandi algupoolest on meie ajani jäänud kõlama kahe eesti soost kirjaniku nimed, kes oma rahvale ustavaks jäid ja tema hüveks töötasid. Need olid Kristjan Jaak Peterson ja Friedrich Robert Faehlmann.

Kas siis laulu allikas
külmas põhjatuules
minu rahva meelesse
oma kastet ei vala?

— — — — — — — —

kas siis selle maa keel
laulutules ei või
taevani tõusta üles
igavikku omale otsida?

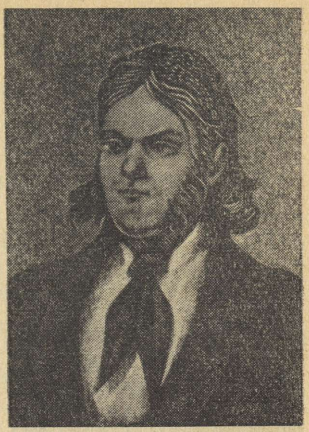

Nende julgete värsside looja on **Kr. J. Peterson** (1801—1822), esimene puhteesti soost haritlane ja luuletaja. Niimoodi polnud põlatud maakeeles veel keegi luuletanud.

Peterson pärines Riiast, kehvade, ent vabade eestlaste perekonnast. Erakordsete vaimuannete tõttu pääses ta Tartu ülikooli õppima. Siin liigub ta ringi mustas talupojavammuses, rõhutades nimelt oma talupoeglikku päritolu. Rasked pingutused viisid andeka noormehe varakult hauda. Seda otsekui ette aimates luuletas ta:

Surma varjule minema
peab maarahva laulja:
järele jäävad tema
laulud armsale rahvale...

Lauliku elutuli loitis küll üürikest aega, kuid ta tegevus oli mitmekülgne ja viljakas. Kasinate eluaastate jooksul jõuab Peterson uurida keeli ja rahvaluulet. Tema enda keelteoskus oli otse hämmastav: varases nooruses omandas ta kümmekond keelt.

Petersoni laulud kõlavad julgelt ja võimukalt, nad sisendavad usku oma rahva ja keele tulevikku: ta oli tõeline «maarahva laulja».

Üks kaunimaid Petersoni luuletusi on «Laulja»:

Nii kui vahuse jõe
mürisevad lained,
mis kalju pealta
langevad oru sisse;
nii kui taeva pikne
musta pilvede alla
hirmsasti kärgatab:
nõnda on jooksmas laulu
ilus tuline oja.

Nii kui valguse allikas
seisab austatud laulja
oma vendade keske'ella.
Kärgatab pikne,
ja metsad on vait:
laulja on tõstmas
oma häält, valamas
suusta laulukastet,
ja tema ümber,
vait kui mere kaljud,
rahvad on kuulamas.

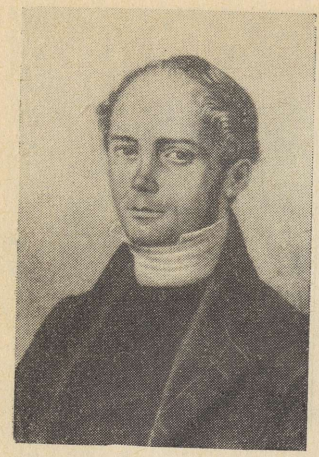

Üheaegselt Petersoniga astus Tartu ülikooli teine eesti noormees — **F. R. Faehlmann** (1798—1850), kellest sai õpetlane, kirjanik ja tuline eesti rahva huvide kaitsja.

Faehlmann oli raudse tahte ja piiritu kohusetundega töömees. Juba lapsepõlves armastanud ta tohtrit mängida ja sealtpeale algaski võitlus unistuse teokssaamise eest. Tartu ülikooli arsti-teaduskonda astus ta kindla tahtega «siit koguda tüsedate teadmiste aardeid kogu elu jaoks». Läbi raskuste ja suurte pingutustega läks see viimaks korda.

Väsimatu hoolega andis Faehlmann vaestele arstiabi, kuid leidis aega veel eesti keele ja rahvaluule uurimiseks ning kirjanduslikuks loominguks. Tema algatusel asutati Õpetatud Eesti Selts, mis seadis ülesandeks koguda rahva hulgast väärtuslikku vanavara. Seltsis tärkas ka «Kalevipoja» koostamise idee.

Ülekoormav töö mitmel alal viis Faehlmanni enneaegu hauda.

Faehlmann armastas oma orjusse surutud rahvast ja vihkas samavõrd tema rõhujaid. «Must märk seisku ajaloo raamatus, mil ajal sakslaste jalg esmakordselt Eestimaale astus. Rüütel pidas ennast kõrgemaks olendiks võrreldes eestlastega, keda ta röövis ja oma veoloomaks tegi.» Nõudis suurt mehisust nii otseste ja julgete sõnadega rääkida verisest ajaloolisest ülekohtust. Faehlmannil oligi oma julgete esinemiste pärast balti mõisnikega ägedaid kokkupõrkeid.

Faehlmanni südamesooviks oli näidata, et eestlased on võrdsed teiste rahvaste keskel, et nad kõlbavad mitte ainult orjatööd tegema, vaid on suutelised ka kaunist kunsti looma. Seepärast pidaski ta tähtsaks kunstiväärtuslikku rahvaloomingut koguda. Sellestsamast soovist innustatuna algatas ta «Kalevipoja» loomise mõtte ja asus seda ise teoks tegema, kuid enneaegne surm katkestas töö.

Faehlmanni enda loomingust on mõne luuletuse ja jutustuse kõrval väärtuslikud muistendid, nagu näiteks varem õpitud «Emajõe sünd» ja «Vanemuise laul», siis veel «Koit ja Hämarik» ning «Endla järv ja Juta». Muistendid on suures osas Faehlmanni enda looming, ainult mõnes on kasutatud eesti rahvaluule ainet. Muistendi «Endla järv ja Juta» tegevus toimub Endla järve (Tartu lähedal) ääres. Pärast tegevuspaiga kirjeldamist jutustatakse allpärgnev muistne lugu:

«Selle järve ääres elas eestlaste muinasloo järgi Vanemuise kaunis tütar Juta kullakarva lokkis juuste ja nõidusliku linikuga.

Temale oli järv pühendatud ja tema kaitse all seisid oru ning järve elanikud, suur hulk linde ja kalu. Mäeseljakul kuulatasid inimesed orust kostvat imeilusat häält, Juta laulu ja armukaebusi. Ta oli lauluvanakese tütar, ta oli inimese kuju omandanud luule. Tema armsam, Ilmarise poeg Endel, oli surnud — surelikud olid kõik kangelased ehk olendid jumalate ja inimeste vahepeal, kuid nende elu oli piiratud kestusega, mille pikkuse ainult Vanaisa määras. Juta valas kibedaid pisaraid oma armsama pärast, kuni Ilmarine tegi talle kuldse liniku. Kui ta selle liniku enese üle heitis, siis nägi ta õnnelikku minevikku ja elas seda uuesti läbi veetlevas pettekujutluses. Surelikkudele inimestelegi laenas ta aeg-ajalt liniku ja sellest tulebki, et laulus ja jutus minevik tuleb jälle meile vaimusilmade ette.»

Koos Faehlmanniga alustas oma kirjanikuteed ka tema sõber ja mõttekaaslane Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882). Tema sulest ilmus mitu rahvavalgustuslikku tööd, kuid kõige tähtsam oli muidugi eepose «Kalevipoeg» loomine, mis sai eesti kirjanduse nurgakiviks. Kreutzwaldi viljakas tegevus ja looming jätkub veel järgmistel aastakümnetel ja tõuseb seesugusele kõrgusele, et rahvas talle Lauluisa auväärse nime andis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Iseloomusta saksa pastorite poolt talurahvale soetatud kirjandust.*
2. *Mille poolest erinesid Kr. J. Peterson ja F. R. Faehlmann eelnevaist kirjameestest?*
3. *Süvene palas leiduvaisse Petersoni laulukatkendeisse ja leia nende mõte.*
4. *Millised olid Faehlmanni vaated? Kuidas ta oma kirjandusliku tegevusega neid toetada püüdis?*
5. *Meenuta õpitud Faehlmanni muistendeid.*

II.

Nagu juba eespool öeldud, ei toonud pärisorjusest vabastamine eesti talupoegadele nimetamisväärset kergendust. Nad jäid ikkagi mõisniku voli ja võimu alla.

Sajandi keskpaiku hakkasid liikuma kuuldused uuest talurahvaseadusest, mis 1858. aastal tehtigi talurahvale teatavaks. Kuid seadus pidas silmas mõisnike huvisid ja pidi alles 10 aasta pärast kehtima hakkama. Nii et esiotsa ei muutunud talupoegade olukorras midagi. See tekitas nii suurt pahameelt, et puhkesid talurahvarahutused, mis Lõuna-Harjumaal võtsid õige ähvardava ulatuse. Mahtra mõisas toimus 1858. aasta suvel Mahtra talupoegade kangelaslik ülestõus mõisa vastu, mida rahvasuus Mahtra sõjaks hakati nimetama.

Need olid meeleheitlikud väljaastumised, mis lõppesid küll

verise peksukaristusega, ent kuulutasid ühtaegu feodaalse orjuse peatset lõppu.

Talurahva hulgas puhkenud käärimine, mis Mahtra sündmustega hoopiski ei lõppenud, sundis tsaarivalitsust ja balti mõisnikke järeleandmisi tegema. Algas üleminek teoorjuselt raharendile ja talude päriseksostmisele, laiendati talupoegade liikumisvabadust. Ometi säilis mõisnike ülevõim veel igas asjas: nad määrasid rendi ja maahinna, pidasid kohut ja revideerisid koole. Püüti mitte ainult teoorjusest vabaneda, vaid asuti nõutama õigusi kõigil elualadel. Kui veel mõned aastad tagasi läksid Mahtra mehed teivastega õigust nõudma, siis nüüd toimiti juba hoopis teadlikumalt ja organiseeritumalt.

Võitlusmeeleolu rahva hulgas aina laienes. Seda väljendavad kujukalt üle maa levivad riimilised rahvalaulud, milles kõige ägedamas toonis rünnatakse põliseid vaenlasi:

Meie armsad isad, emad
orjapõlve panid nemad;
mitmed said ka surnuks löödud,
kehad metsas koertest söödud.
Kõike seda hirmust lugu
tõi meil püha rüütlisugu.

Väga iseloomulik on kõnealusele ajajärgule haridusepüüe. Rahvasuus liikuvas lauluski õpetatakse:

Koolita sa lapsi hästi,
et meist kaoks udu kaste;
rumalus meid vangis peab
pimeduse kotis veab.

Kirjaoskus oligi selleks ajaks tunduvalt edenenud. Siin olid oma osa andnud rahvaraamatud, mille innukas soetaja oli Kreutzwald. Tõhusat osa etendas ajakirjandus, mis saab alguse 50-ndail aastail.

Mäletatavasti tegi O. W. Masing juba sajandi alguses katset välja anda eestikeelset «Maarahva Nädalalehte», mis aga lugejate vähesuse tõttu ilmus ainult mõni aasta. Järgmine eestikeelne ajaleht hakkas ilmuma alles 1857. aastal Pärnus. See oli «Pärnu Postimees ehk Nädalaleht», mille väljaandjaks oli Johann Voldemar Jannsen. Esiknumber algas luuletusega, millest esitame kaks algussalmi:

Tere, armas Eesti rahvas!
Mina, Pärnu Postimees,
Kuulutama olen vahvas,
Kõik mis sünnib ilma sees,
Annan teada selle heaks,
Et ka Sinu rahvas teaks,

Kuidas kõik maailma maad
Elavad ja tegevad.

Avalikud kuulutused,
Riigi käsud, seadused,
Sündind asjad mälestuseks
Ja kõik teised teadused,
Sündku siin ehk teises riigis,
Saad siin leida nende liigis,
Mis see kiri teada annab,
Igamehe kätte kannab.

«Pärnu Postimees» levis väga laialdaselt. Jannsen oskas ladusalt ja suurepäraselt jutustada ning mitmekesist ja huvipakkuvat materjali valida. Siiski ei kajastanud ajaleht kõige peamist — talurahva võitlust oma õiguste eest. Vastuoksa — Jannsen püüdis mõisnike ja pastoritega hästi läbi saada ning hoidus avaldamast materjale talurahva raskest olukorrast ja võitlusest oma õiguste eest.

Aastakümnete jooksul olid kõigi raskuste kiuste kujunenud juba eesti oma haritlased (peaasjalikult õpetajad, hiljem ka vallakirjutajad jt.), kes rahva muresid tundsid ja tema hüveks töötasid. Nende virgutusel hakkas talurahvas tundma ennast ühtse rahvana, eesti rahvana; arenes laialdane võitlus rahvuslike huvide eest. Seepärast nimetatakse möödunud sajandi 60.—80. aastaid rahvusliku liikumise ajajärguks. See ajajärk tähistab ühtaegu üleminekut feodaalkorralt kapitalismile. Rahvas hakkas avalikust elust ja kultuuriloomingust aktiivselt osa võtma.

Teotahteliselt meelestatud rahvas tuleb ärksamate ja haritumate juhtide eestvõttel toime mitmete rahvuslike suururitustega. Eriti hoogsalt arenes rahvuslik liikumine Viljandimaal, kus rahvas oli jõukam ja kultuuriliselt enam edenenud.

Viljandimaa talupojad saatsid tsaarile palvekirjad, milles esitatakse talupoegade nõudmised mõisnike vastu. Seda laialdast ettevõtet toetasid Peterburi eesti haritlased eesotsas kuulsa maalikunstniku Johann Köleriga, kes oli rahvusliku liikumise silmapaistev juht. Viljandimaalt saab alguse ka esimese eestikeelse keskkooli asutamise mõte, mille tarvis korraldatakse ülemaaline korjandus.

Suurt elevust ja vaimustust äratas ülemaaline üritus — esimene eesti üldlaulupidu (1869), mis paisus suureks rahvuslikuks meeleavalduseks. Asutati Eesti Kirjameeste Selts, mis seadis ülesandeks rahvaluule kogumise ja eestikeelsete õpikute väljaandmise. Tartus asutatakse laulu- ja mänguselts «Vanemuine» (1865), Tallinnas samal aastal «Estonia».

Rahvaliikumise eesmärkide suhtes polnud juhtide seas üksmeelt. Ühed toetasid küll talupoegade majanduslikku ja kultuuri-

list edenemist, kuid kartsid ühtaegu rahva aktiivset võitlust. Selle asemel manitsesid nad hoopis kokkuleppele mõisnike ja pastoritega. Seesugusel seisukohal asusid J. V. Jannsen ja Jakob Hurt. Viimane tegi väärtuslikku tööd eesti rahvaluule kogumise ja uurimise alal, kuid poliitilises võitluses astus kokkulepluse teele saksa mõisnike ja pastoritega. Heaks näiteks Jannseni lepitavate vaadete kohta on alljärgnev salm tema «Sulase laulust».

Ma ollen kül üks waene tallo orri
Ja palle higgis tenin omma leiba.
Ei siiski sa, oh laimaja, so lorri
Mu armast põlwe halwaks tehha.
Ni ma- kui sakса mehhed
On Summala ees ühhed.
Sest ollen rahhul omma tallo põlwes,
Teen tööd, söön leiba, ellan rahho sees.

Need vaated polnud laiadele rahvahulkadele vastuvõetavad. Rahvas vajas julget ja otsusekindlat võitlejat, kes juhiks võitlust mõisnike vastu. Seesuguseks rahvajuhiks sai **Carl Robert Jakobson** (1841—1882).

Jakobson kujunes rahva huvide eest võitlejaks Peterburis J. Köleri äratusel. Laialdaselt tuntuks sai ta Tartus «Vanemuises» peetud esimese isamaakõnega (1868), millele hiljem veel kaks järgnesid. Esimeses kõnes ütles ta muuhulgas järgmist:

«Austatud kuulajad! Minu nõu on siin täna eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduajast rääkida. Aga et minu sõnad ühest eesti südamest tulevad ja ka jälle eesti südametesse peavad tungima, siis palun kohe ette mitte imeks panna, kui siin mõne asja peale teise silmaga vaatame, kui seda siiamaale on tehtud...

Seesugusel rahval aga, kellel peale tema seitsmesaja-aastase vangipõlve veel seesugune keel ja veel seesugused laulud on, nagu nad meie «Kalevipojas» kokku on pandud, — seesugusel rahval, ütlen ma, on tõesti kord ka paremad ajad, on üks valguseaeg olnud, millest aga meie endale enam üht täielikku pilti ei või teha. Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui üks prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid...

Tõesti, **see aeg** oli eesti rahva **valguse-aeg!** Ei oleks mitte söödikute parved selle valguse kui paksude pilvedega kinni katnud ja oma teravate küüntega eesti elusoontesse igal pool kui ämblikud kinni hakanud, tõesti, eesti rahvast nimetaks maailm nüüd seesamasuguse auga, nagu ta praegu kõige ausamaid Euroopa rahvaid nimetab!»

Sakala.
Üks politika, kirjanduse ja põllutöö ajaleht.

See julge ja mehine kõne äratas rahva hulgas vaimustust ja poolehoidu, kuid parunites ja pastorites ägedat viha. Nende vastu võitlemiseks pühendabki nüüd Jakobson kogu jõu. Ühtaegu tekkisid teravad lahkhelid Jannseni ja hiljem Hurdaga. Asi läks niikaugele, et Jannsen sulges Jakobsonile «Eesti Postimehe». Oli tingimata tarvis oma häälekandjat. 1878. a. saab Jakobson pärast suuri pingutusi loa ajalehe «Sakala» asutamiseks, mis hakkas ilmuma Viljandis ning sai kiiresti väga populaarseks.

Jakobsoni võitlusloosung on lihtne ja selge: ta nõuab eestlastele ja sakslastele võrdseid õigusi. Oma poliitikas tugines ta laiadele rahvahulkadele; ühtaegu sai ta abi ja toetust Peterburi eesti haritlastelt. Jakobson mõistis hästi, et võitluses eesti rahva põlisvaenlaste — balti mõisnike vastu on ainuõige toetuda vene rahvale. See tõekspidamine oli tema tegevuse aluseks.

1882. aasta kevadel levis kogu Eestimaal teade Jakobsoni ootamatust surmast. See oli suur kaotus. Kogu maa leinas. Kuidas Jakobsoni austati ja hinnati, sellest annab ettekujutuse pildike A. Kitzbergi mälestustest, kes Jakobsoni matustest isiklikult osa võttis:

«Nagu hirmsa jõuga mahaprahvatav välk tuli see sõnum — C. R. Jakobson surnud; olime kõik kui uimased. Vahvad mehed siin ja seal tungisid kirikutornidesse ja panid kirikhärrade vastuseismisest hoolimata leinakellad helisema. Kõik olid selles kindlad: õige asi see ei võinud olla, nii või nii, ülekohtune surm! Süüdistati saksa soost arsti, kes Jakobsoni oli põetanud. Niisugune noor ja tugev mees! Kiristati hambaid. Kättemaksmist! Aga suud

ja suled olid tsensori ja sillakohtu läbi seotud, sosistada ainult julgeti, kõvasti kõnelda mitte.

Tuli sõita matustele; terve maa sõitis, saatis pärgi ja saadikuid.

Missugune hirmus teekond Viljandist Vändrasse, läbi kevadise pori. Ühes kohas tuli üle kallaste tõusnud jõest läbi sõita, vesi ulatus rattaile.

Matusepäeva eelõhtuks jõudsime ühte Vändra metsavahi tallu välja, ei mäleta, kas seitse või neliteistkümmend versta Kurgjalt. Sealt edasi ei saanud enam vankriga, tuli jala minna.

Kurgjal oli inimeste pilv ootamas. Alati uusi ja uusi saatkondi tuli juurde. Ei olnud seal kuskil ruumi maha istuda, tuli püstijalu seista päev otsa. Ja kaasavõetud leivakotid jätsime muidugi metsavahi tallu maha. Kes mõtles niisugusel ajal söögi või joogi peale.

Ah, Kurgjal oli igal pool, et nuta ainult, kui nägid, kuidas inimene peab minema ja kõik jätma, mis ta alustanud, mis käes pooleli. Lüüs ja veski, mis Jakobson Kurgja jõe peale ehitanud, olid küll valmis, aga tulevane torniga elumaja vaevalt katuse all, uste ja akendeta; kõrvalised hooned, aidad, kõik ses seisukorras, et näed: siia padrikusse tahtis inimene, ilutundeline, laiade plaanidega inimene asuda. — Kuskil aianurgas hirmunud silmadega taltsutatud metskits, asjata oma peremeest ootamas; seal, kui ilmaime, taltsutatud kurg. Toas Jakobsoni põlvekõrgused tütrekesed Linda ja Iida. «Kas olete väga kurvad?» küsin neilt. (Täna küll enam nii rumalasti ei küsiks.) Vastab neist teine — nad ei tunne veel surma tõsist kohutavust: «Jah, meie nutame teine teine päev. Täna nutab Linda, homme nutan mina.» . . .

Mina võisin haua juures ainult nutta, nutta, nutta kui hull laps. Matuseliste hulgas oli, öeldi, muidugi uudishimu pärast, ka üks mõisniku soost daam, see vahtis mulle irooniliselt otsa: miks see narr nutab.

Taevas ka nuttis, vihma hakkas sadama ja jäigi sadama. Öö tuli kätte, enne kui Kurgjalt minema saadi . . .»

Suure poliitilise võitluse kõrval rikastas Jakobson ka eesti kirjandust, avaldades kooliraamatuid ja ilukirjanduslikke teoseid, peaasjalikult luuletusi. Tema «Kooli lugemise raamat» sai väga populaarseks õpperaamatuks ja oli kasutusel rohkem kui pool sajandit. Luuleloomingu paremaid näiteid on luuletus «Veel pole kadund kõik», mis väljendab ühtaegu luuletaja poliitilisi vaateid. Jakobsonil oli suur mõju kaasaegsetele kirjanikele. Tema väsimatu võitlus sütitas paljusid sõnarelvaga võitlusse astuma. Jakobson hindas kõrgelt Koidula luulet ja andis talle kõlava luuletajanime — Koidula.

Rahvusliku liikumise tormilised võitlusmeeleolud innustasid ka kirjanduse ja kogu kultuurielu jõudsat arengut. Nüüd alles võime

rääkida eesti kirjanduse tõelisest sünnist. Hariduse ja kirjaoskuse jõudsa levimise tõttu leidis kirjandus hoopis avarama tee rahva hulka.

Rahvusliku liikumise ideed on kätketud juba «Kalevipojas». Eepos innustas lugejat tegudele, «mis üksi temale ja ta rahvale auks võivad olla», nagu ütles C. R. Jakobson. Vabaduseigatsus oli elanud Lauluisa Kreutzwaldi rinnas noorpõlvest peale, täitnud ta hinge julguse ja veendumusega paremast põlvest. Seda tunnet väljendab ta ka luuletuses «Priiusele».

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin ärganud,
mis unenägudesse lahkelt luikas[1],
kui öösi rahus olin puhanud,
veel koidikul, kui hääl mu kõrvas huikas
ja ärkvel lõkkeks üles puhutud —
mul julgusega südant, hinge täitis?
Kas see kõik üsna valekuju näitis?

Mis kõrv mul oli kuulnud vanast põlvest,
kui Eesti maast ja rahvast räägiti,
mis hiljemini tähis taevavõlvist
mull' Looja vägevusest ilmut'ti;
mis silm mul nägi orjakütke sõlmest,
kuis pärispõlves rahvast piinati —
ma tundsin sest, et süda õhkus sooja:
ei ole õnnepäev veel läinud looja.

Sa, vaikne öö, ja sina, armas kannel,
teil' olen salamõtteid avaldand;
nüüd tunnistagem vaiksel õhtutunnil,
mis kaebust teile olin usaldand;
mis minul kuuldes, nähes, hädal, õnnel
ja mis mul lootes südant paisutand.
Oh priius, priius! Sulle olin laulnud
ja mõte luulel sinu nime kiitnud.

Ja väsind päike polnd veel alla läinud,
seal priius juba orjakütkeid taob,
ja eesti rahvas õnnepäeva näinud,
kui õhtu udu pilvest maha vaob;
kas oled, priius, meil ka võõrsil käinud,
et pimeduse udu silmist kaob?
Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad
ka vaimukütked eesti rahvalt viivad!

[1] Luikama — heledasti huikama.

Kreutzwaldi loomingut kandsid needsamad ideed, mille eest võitlesid C. R. Jakobson ja kogu rahvas. Mõlemad rahvusliku liikumise aja suurmehed hindasid kõrgelt eesti ja vene rahva sõprust. Kahe suurmehe mõju virgutas ka teisi kirjanikke.

Kes siis olid rahvusliku liikumise ajajärgu silmapaistvamad kirjanikud?

Kõigepealt muidugi **F. R. Kreutzwald**, kes juba oma varasema tegevuse ja loominguga õhutas rahvusliku liikumise ideid. Tema otsesel mõjutusel kujunes kõnealuse ajajärgu kõige silmapaistvamaks luuletajaks J. V. Jannseni tütar L. Koidula, tema kõrval keeleteadlane ja luuletaja M. Veske, laulik-talupoeg A. Reinvald, «Tasuja» autor E. Bornhöhe jt.

Kirjanduses on valdav l u u l e, mis väljendas ajastu tundeid ja ideesid mõjuvamalt.

Millest laulsid tolle aja luuletajad?

Nad ülistasid eestlaste muistset vabadust, isamaad ja selle loodust, rahva töökust ja vaprust, õhutasid viha ja võitlusvaimu saksa orjastajate vastu, rõhutasid eesti ja vene rahva sõprust, hariduse ja teadmiste tähtsust.

60-ndail aastail astub oma värssidega rahva ette meie esimene naisluuurik **Lydia Koidula.** Ta tahab oma luulega teenida isamaad, nagu kõneleb luuletus «Teretamine».

Ärgselt astub sinu ette,
eesti rahvas, isamaa,
laulik; usaldab su kätte
lauluannet pakkuda.

Mis on videvikul hüüdnud
õhtul eesti linnuke:
eesti kõrv on kuulnud, pannud
eesti käsi ülesse.

Palub: lahkelt vastu võta
nõdra keele sõnakest!
Truuist hingest tuleb tema,
eesti meelest, südamest!

Ööbik, mine, leia sõpru,
Emajõe linnuke!
Ja mis südamest tuln'd, mingu,
jälle mingu südame.

Koidula luules kõlab vastu orjuse põlgamine, piiritu kiindumus isamaasse, kutse ennast rahvana tunda — kogu meie rahvuslik ärkamine. Kellele pole tuttavad sellised Koidula luuletused, nagu «Mu isamaa on minu arm», «Sind surmani», «Miks sa nutad?», «Eesti muld ja eesti süda» jt. Koidula luule paremik ilmus kogus «Emajõe ööbik».

Isamaa- ja looduslauludega sai laialt tuntuks **Mihkel Veske.** Ta ülistab kodumaa loodust, kutsub üles armastama isamaad ja kaitsma vabadust. Tema üldtuntud luuletused «Ilus oled, isamaa!» ja «Kodumaa» («Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt») on tänapäevani lauldavad.

Võitlusvaimust on kantud talupoja-lauliku **Ado Reinvaldi** luuletused, milles manatakse mõisaorjust ja meenutatakse muistset vabadust. Luuletuses «Pisarad» väljendatakse seda kastepisarate kurtmise kaudu.

Kevadisel koidu a'al
vara kõndsin niidu ra'al.
Tuhat, tuhat pisarat
kasteheinal kiiksivad.

Küsin ühelt sedamaid:
«Pisar, kust sa siia said?
Kiigud tormi, tuule ees
koidupaistel rohu sees.»

Kostab vastu: «Kuuled sa,
muru all mu kodumaa;
sinna sinu vanemad
muistena meid külvsivad.

Tasa õhtul tuleme
mustast kodust murule
öösel teineteisega
nutukülvi mõtlema.

Paistab taevas päikene,
lähme jälle mullasse;
öö meid valus ilma lõi,
sest ei valgust näha või.»

Kuulsin kurba kaebamist,
silmad läiksid pisaraist! —
Palju neid siis nutsin ma
teiste hulka kastessa.

Käsikäes orjusega käib usk, nagu luuletaja otse välja ütleb:

Rüütlid tulid randa
tuule, tormila,
tooma meile usku,
tooma orjust ka!

Armastatuks on saanud Reinvaldi luuletus «Kuldrannake» (A. Lätte poolt viisistatud).

Luule kõrval ajas esimesi võrseid ka j u t u k i r j a n d u s.

Tähtsamad jutukirjanikud olid Kreutzwald, Koidula ja Bornhöhe. Kreutzwaldi sulest ilmusid allegoorilised jutustused «Reinuvader Rebane» ja «Kilplased», milles piitsutati mitmesuguseid elupahesid. Koidula jutustustes («Enne ukse lukustamist», «Ainuke» jt.) puutume kokku tolle aja eluliste küsimustega, nagu väljarändamine, vastuolud vaeste ja rikaste vahel, laulukooride asutamine jne.

Suure mõjuga olid **E. Bornhöhe** ajaloolised jutustused, eriti «T a s u j a», mille aineks on kangelaslik Jüriöö ülestõus. Seni ilma ajaloota talurahvas sai nüüd kuulda oma kaugemast minevikust. Missugust vaimustust võisid äratada kas või järgmised sõnad: «Armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimase jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandatele kõrvu.»

Neil aegadel sai alguse ka eesti näitekirjandus ja rahvuslik teater. Algatajaks oli Lydia Koidula, kes kirjutas näidendid «Saaremaa onupoeg», «Säärane mulk», «Kosjakased» jt. ning tõi need ise «Vanemuise» seltsis lavale. Näidendeid kirjutasid ka C. R. Jakobson ja **Juhan Kunder.** Viimase näidend «Kroonu onu» sai väga populaarseks. Neis näidendeis selgitatakse hariduse tähtsust ning naerdakse välja vaimupimedust ja tagurlikkust. Pilke osaliseks saavad külarikkad oma varaahnuse ja upsakusega.

Koos kirjandusega sündis ka rahvuslik helikunst. Koguti rahvaviise ja viisistati eesti luuletajate laule. **A. Kunileid** lõi viisid Koidula luuletustele «Mu isamaa on minu arm», **K. A. Hermann** viisistas katkendeid «Kalevipojast» («Isamaa ilu hoieldes», «Kuku sa, kägu, kuldalindu»). Laulupeod virgutasid laulukooride ja puhkpilliorkestrite tegevust.

Kujutava kunsti alal oli väljapaistev meister **J. Köler,** kes maalis F. R. Kreutzwaldi kui «Kalevipoja» looja portree. Raidkunsti alal lõi **A. Weizenberg** «Kalevipoja»- ainelised tööd «Kalevipoeg» ja «Linda» ning Faehlmanni samanimelise muistendi alusel skulptuuri «Koit ja Hämarik».

Kõnealusel ajajärgul pandi alus eesti demokraatlikule kirjandusele. Selles avaldusid rahvusliku liikumise võitlevad ideed: orjuse vihkamine, sügav poolehoid rahvale, patriotismi ja kangelaslikkuse õhutamine, eesti ja vene rahva sõpruse rõhutamine, töökuse, hariduse ja looduse ilu ülistamine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millised asjaolud kutsusid esile talurahva laialdased ülestõusud möödunud sajandi keskpaiku? Mis oli nende tulemuseks?*
2. *Milliste uute eesmärkide eest astub rahvas võitlusse? Mispärast nimetatakse möödunud sajandi 60.—80. aastaid rahvusliku liikumise ajajärguks?*
3. *Nimeta rahvusliku liikumise tähtsamad üritused. Mis eesmärki need taotlesid?*
4. *Süvene katkendeisse C. R. Jakobsoni esimesest isamaakõnest. Iseloomusta C. R. Jakobsoni tegevust ja vaateid. Mille poolest need erinesid Jannseni ja Hurda seisukohtadest?*
5. *Meenuta F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi tegevust ja vaateid. Missugust mõju nad avaldasid noorema põlvkonna kirjanikele? Süvene Kreutzwaldi luuletusse «Priius». Millised mõtted sellesse on kätketud?*
6. *Mis oli rahvusliku liikumise ajajärgul peamiseks luuleaineks?*
7. *Meenuta Koidula varemõpitud luuletusi. Loe neid ilmekalt või esita peast.*
8. *Loe ilmekalt A. Reinvaldi luuletust «Pisarad». Leia luuletuse mõte. Kuidas see on väljendatud?*
9. *Nimeta selle ajajärgu jutu- ja näitekirjanikke.*
10. *Põhjenda väidet, et rahvusliku liikumise kirjandus ja kunst on rahva võitlusega lahutamatult seotud.*

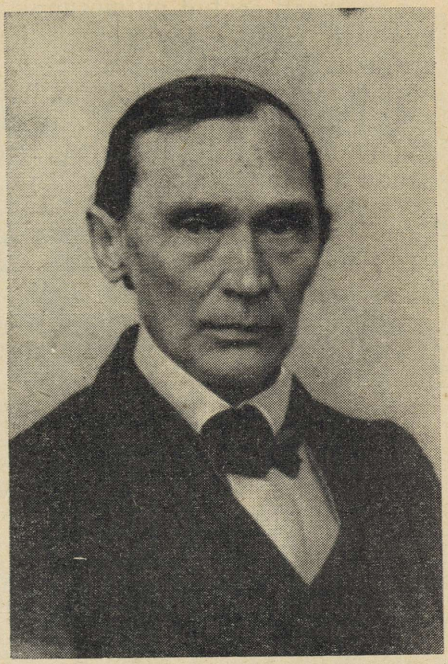

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD
(1803—1882)

Ülesanne.

Korda VI klassi lugemikust pala «Lauluisa Kreutzwald», pidades silmas eriti järgmist:

1. *Lauluisa päritolu, varane kokkupuutumine rahvaluule maailmaga;*
2. *võitlus hariduse omandamise eest;*
3. *ennastsalgav töö arstina, eesti kirjandusele alusepanijana, rahva huvide eest võitlejana.*

KUIDAS SÜNDIS EEPOS «KALEVIPOEG».

Eesti rahva eepose sünd oli keeruline ja vaevarikas. Kulus paar aastakümmet, enne kui esimestest argsetest katsetest trükitud eeposeni jõuti. Millise õhina ja armastusega töötasid selle ecsmärgi nimel kaks nimekat eesti kirjameest: F. R. Faehlmann asja algatajana ja esimeste vagude ajajana ning F. R. Kreutzwald tema töö jätkajana ning eepose tegeliku loojana!

Rahvasuus liikus rohkesti lugusid hiiglasest Kalevipojast. Lood

on enamasti seotud mitmesuguste looduslike moodustistega, nagu vägilase visatud kivirahnud, tema künnivaod ja heinakaared, magamisasemed jm.

See rahvaluuleline ainestik paelus Faehlmanni tähelepanu; tärkas mõte ühendada laialipillatud lood üheks tervikuks. Tema südamesooviks oli allasurutud rahva enesetunnet lugulaulude kaudu äratada, temasse jõudu ja võidutahet sisendada. 1839. aastal pidaski Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis saksakeelse ettekande «Muistend Kalevipojast», milles jutustas rahvasuus tuntud vägilase elujuhtumustest ja traagilisest surmast. See esimene katse äratas edumeelsete õpetlaste hulgas elavat tähelepanu ja ahvatles autorit edasi pingutama, ainult et suure töökoormuse tõttu ei jõudnud Faehlmann esialgsest kavandist palju kaugemale. Viimaks tõmbas varajane surm väsimatu töömehe kavatsustest hoopiski kriipsu läbi. Nüüd tegi Õpetatud Eesti Selts eepose koostamise ülesandeks Faehlmanni sõbrale ja mõttekaaslasele Kreutzwaldile, kes töötas tol ajal Võrus arstina.

Selle ülesande täitmiseks ei võidudki sobivamat isikut leida. Pärines ju Kreutzwald Rakvere ligidalt, rikkalt muinaslugude maalt. Kuni 15. eluaastani kasvas ta üles katkematus läbikäimises talurahvaga. Seeläbi oli tal võimalik tundma õppida rahva keelt, kombeid, muinaslugusid. Hiljem huvi rahvaluule vastu aina süvenes: pealegi tuli ilmsiks ka Kreutzwaldi enda luuleand. Ja veelgi tähtsam oli see, et Kreutzwald tundis südamest kaasa rõhutud rahvale ja pidas eepost rahva vaimujõu näitajaks ning tõhusaks võitlusvahendiks orjastajate vastu.

Ometi oli eepose koostamine raske ja keeruline ülesanne, seda enam, et kogu eesti kirjanduse põld oli veel nii vähe haritud. Kreutzwaldi kohta käinud Kalevipoja sõnad, kes viskevõitluse eel lausub:

«Mul ei ole mingit märki,
Silmal sihti ette seatud;
Mina pean rada rajama,
Teistel' teeda tegemaie.»

Rahvasuust kogutud materjal ei olnud ega võinudki olla mingi terviklik lugu. Omavahel seostamata katked tuli alles ühtseks luuletööks vormida. Mõnevõrra eeskuju pakkusid küll soome eepos «Kalevala» ja antiikeeposed.

Laulik, luues lugusida,
Veerevaida värssisida,
Võtab pihu võltsivallast,
Tüki teise tõsitalust,
Kolmandama kuulukülast,
Laenab lisa meelelaekast
Mõttemõisa magasista.[1]

[1] Magas — siin: tagavara.

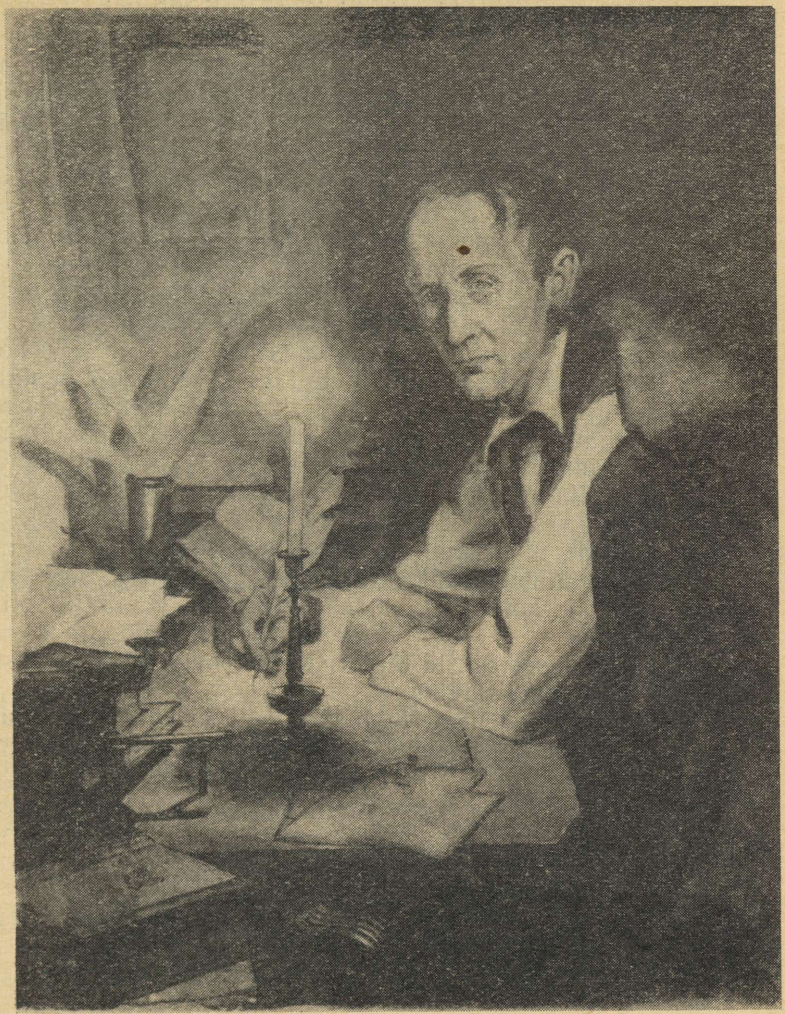

Laulus sulavad kokku mõttekujutus, tõsielu ja laenuallikad — *siin on laulik osav looja.*

Eepose koostamisse suhtus Kreutzwald kui oma elutöösse. Ta palus vaid, et «paikene kulla surm» talle niikaua elupäevi kingiks, kuni töö valmis saab. Väsitavast arstitööst ülejäänud tunnid veetis Lauluisa oma ärklitoa vaikuses. Hilistel öötundidel libises hanesulg kärmesti üle paberi. Niimoodi sündis eesti eepos.

Enne kui eepose avaldamiseni jõuti, tuli mitmeist tõkkeist üle saada. Palju tüli sünnitas punane tsensoripliiats: kõik, mis rääkis orjusest ja muistsest õnnepõlvest, tõmbas ta armutult maha. Pealegi polnud Võru linnatohtri majanduslik järg kaugeltki küllaldane eepose väljaandmise kulude katmiseks. Tõhusat abi ja toetust osutasid Kreutzwaldile ses olukorras Peterburi teadlased ja Teaduste Akadeemia, kes hindas eepost kõrgelt ja määras autorile selle eest auhinna.

Aastatepikkuse hoole ja vaeva tulemusena ilmub lõpuks aastail 1857—1861 «Üks ennemuistne eesti jutt Kalevipoeg» ühes saksakeelse paralleeltrükiga. Ja ometi ei jõutud sellega veel lõppeesmärgini. Esmatrükk oli puhtteaduslik väljaanne, mis väikese tiraaži (500 eks.) ja kalli hinna tõttu ei jõudnud rahva kätte, kelle jaoks ta oli loodud. Raskuste kiuste läks korda 1862. aastal avaldada puhteestikeelne väljaanne, mis ilmus Soomes, kus tsensuuriolud olid vabamad. Mõte, mis rohkem kui kaks aastakümmet tagasi argselt idanema oli hakanud, sai teoks — eesti rahval oli oma eepos. Selle eessõnas ütleb Kreutzwald: «Kes siin sündinud eestlastest «K a l e v i p o j a» kätte võtab ja loeb, sellele soovitame, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülevamaks arvab, mis ta tänini oli jõudnud toimetada.»

Lauluisa lootused läksid täide: «Kalevipoeg» kujunes eesti rahvusliku kultuuri nurgakiviks.

Tõsi küll, algusest peale leidus ka neid, kes eepost halvustama ruttasid. Need olid saksa soost kirjamehed ja pastorid, kelle kohta Kreutzwald ise eepose XV loo alguses ütleb:

Kullid tulid kiskumaie,
Kaarnad sulgi katkumaie,
Kiriku-hakid kiusama,
Enne kui lapsi lagedalle,
Pojukene päevapaiste,
Väeti veeres vainulle.

Kaasaja eesrindlikud inimesed hindasid eepost kõrgelt ja mõistsid tema tähtsat osa rahva vabadusvõitluses. C. R. Jakobson ütles: «Seda laulu peab iga eesti poeg tundma ja mõistma! Ta on meie vabaduse nurgakivi.»

«Kalevipoeg» ongi läbi aegade rahva töö ja võitluse innustajaks olnud. Nõukogude korra ajal on eepos moonutamata kujul paljudes väljaannetes rahva kätte jõudnud ning vene keelde tõlgituna ka teiste vennasrahvaste juurde tee leidnud.

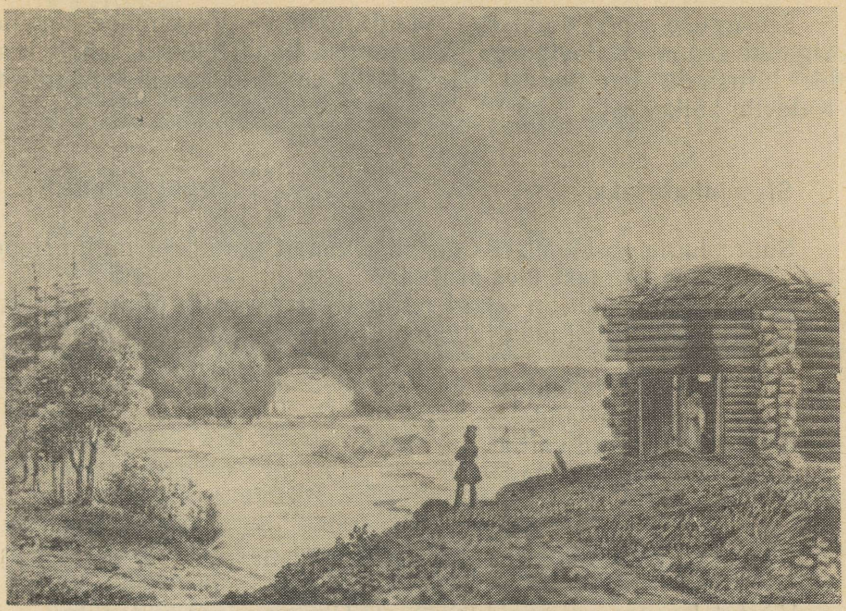

Kalevipoja säng Ehaveres. Schlateri maali järgi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Mida Faehlmann ja Kreutzwald eepose loomisega taotlesid?*
2. *Süvene esitatud katkendisse («Laulik luues lugusida») ja seleta selle alusel eepose koostamise põhimõtted.*
3. *Selgita, kas sinu kodu ümbruses leidub Kalevipoja nimega seotud looduslikke moodustisi.*

«KALEVIPOEG».

Eepos koosneb 20 loost, millele eelnevad «Soovituseks» ja «Sissejuhatuseks».

SÜNDMUSTIK JA TEKSTINÄITEID.

Soovituseks.

Laena mulle kannelt,
Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
Muistse põlve pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.

Seesuguse pöördumisega laulujumala Vanemuise poole algabki eepos «Kalevipoeg». Vanemuise kandle keelil tahab laulik jutustada paremates päevadest, vahvate meeste tegudest, Kalevite käikudest.

Sissejuhatuseks.

Suure luuleloo loomiseks on vaja vanad laulud ja muinaslood taas unustuse hõlmast üles äratada.

Rahva minevikus on olnud palju leina ja valu, piinu ja pisaraid, veriseid võitlusi maa ja vabaduse eest:

Isamaa ilu hoieldes,
Võõraste vastu võideldes
Varisesid vaprad vallad,
Kolletasid kihelkonnad
Muistse põlve mulla alla.

Mineviku mureaegadest räägitakse mõistu:

Vaata! Laanes puie peidus,
Puie peidus, põõsa varjus,
Lepa leina-hõlma alla,
Kurbus-kase katte alla
Seisab seitse kalmuküngast,
Seitse sammeldanud sängi —
Seitse küngast, servad lagund,
Kel ei kasva kohendajat,
Sõbralikku seadijada,
Valvsail silmil vahtisida,
Õrnal armul kaitsejaida.

Üks on sängi hädaohtu,
Teine sängi orjakütkes,
Kolmas sängi sõjakurnas,
Neljas sängi näljapiinas,
Viies sängi viletspõlves,
Kuues sängi katkusurmas,
Seitsmes Tautsi[1] tappe-sängi.

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista. —

«Uinusängide» jäädavaks mälestuseks istutatagu neile lilli:

Istuta, poega, isa iluks,
Isa iluks põõsakene,
Ema iluks õnnelille,
Orjavitsa õele iluks,
Vislapuuda venna iluks ...

Minevikumälestused julgustagu järelpõlvi, virgutagu kangelasmeelt ja vabadusepüüet. Palju lugusid on loodud muistsest kangelasest Kalevipojast. Mis veel on säilinud, selle tahab laulik laululõngaks veeretada.

---

[1] Tauts — Kreutzwaldi järgi katkude ja taudide saatja (haldjas).

Küsimusi.

1. Mis eesmärgil kõneleb Kreutzwald eepose soovituses «muistse põlve pärandusest», «paremalest päevadest» ja «armsamate aegade ilust», vahvate meeste tegudest ja Kalevite käikudest?
2. Kuidas hinnatakse Eesti ala ühendamist Vene riigiga?

Esimene lugu.

Kalevi tulek Viru randa. Salme ja Linda. Pulmad.

Põhja piiril, kauges Kalevalas, seisis muiste talu, kus sirgusid kolm poega. Üks Kalevitest sõitis põhjakotka seljas üle Läänemere Viru randa ning hakkas siin riiki rajama ja elu korraldama.

Läänemaal aga võrsus Kalevile eluseltsiline. Luulelugu pajatab sellest järgmist.

Korra karja saatmast tulles leidis lesk talunaine kana, tedremuna ja varesepoja. Kodus pani ta muna villavakka ja kana muna peale hauduma. Varesepoja aga viskas kirstu taha. Kanast kasvas Salme, tedremunast Linda, varesepojast vaene orjapiiga.

Neiud sirgusid, jõudis aeg mehele minna. Salmet käisid kosimas Kuu, Päike ja Täht. Viimase kosjad võetigi vastu ja peeti uhked pulmad.

Pulmapill meelitas Lindalegi mitmeid ja mitmeid kosilasi. Kuid ei üks ega teine olnud piigale meele järgi. Kõige viimases järjes ilmus uhke täku seljas kange mees Kalev. Nüüd oli Linda otsus kindel:

See mul meesi meele pärast,
Sellel kihlad kinnitame.

Pulmad said nüüd aina hoogu juurde, kuni Kalev mõrsja saani viis ning üle lagendike ja läbi metsade kojusõitu alustas.

Teine lugu.

Vana Kalevi haigus ja surm. Kalevipoja lapsepõlv.

Kalev ja Linda elasid kaua õnnelikus abielus. Kalev valitses kange käega riiki, Linda kasvatas poegi. Pojad olid vägevad ja kippusid juba varakult ise oma tiibu sirutama, nii et vana Kalevi eluõhtul oli neist vaid kaks koju jäänud. Enne surma seadis valitseja oma pärijaile tähtsa nõude: riik peab jääma jagamata, ühe poja voli alla. Kes jääb riigi valitsejaks, see olgu liisu otsustada. Pärast seda suikus vana Kalev surmale.

Linda lein oli valus, tema pisarad kibedad. Kadunud kaasale kaevas ta kümne sülla sügavuse haua ning kandis igavesti magaja mälestuseks nii palju kive, et neist tekkis Toompea mägi. Korra kukkus tal jalge ette maha üks kaljurahn, mida väsinud lesk enam ei jaksanud üles tõsta; ta istus kivile ja puhkes kibedasti nutma. Pisaraist tekkis Ülemiste järv, mille kalda lähedal kivi veel praegugi näha võib.

Vana Kalevi puhkepaigas

Muru kasvas mulla peale,
Aruheina haua peale,
Kasteheina kaela peale,
Punalilled palge peale,
Sinililled silmadelle,
Kullerkupud kulmudelle.

Pärast Kalevi surma sündis Lindale veel üks poeg. See oli pere pesamuna Kalevipoeg, kes juba lapsena ilmutas vägilasejõudu: pillutas mitmele poole laiali kurnipakke, loopis merepinnal suurte kivilahmakatega lutsu ja tegi muid jõuharjutusi. Noorukist näis isale igati vääriline järglane kujunevat.

Lindal hakkasid käima uued kosilased, kuid ta lükkas nad kõik tagasi. Kõige tülikam kosilane oli Soome tuuslar, kes lahkus ähvarduste ja mõnituste saatel.

Kolmas lugu.

Kalevi pojad jahil. Tuuslar röövib Linda. Kalevi poegade laul. Vendade kojutulek. Ema otsimine.

Kolm venda otsustasid kord jahile minna, et jultunud metsloomi pisut korrale kutsuda. Ema aga jäi kodu valvama ning jahilistele toitu valmistama. Vendade jahisaak oli külluslik. Agarate koerte Irmi, Armi ja Mustukese abil saadi kätte karu, põder ja metshärg, hunte, rebaseid ja jäneseid aga lausa tosinate kaupa.

Vendade jahil olles tungis Soome tuuslar Kalevite tallu ja röövis nõidussõnade abiga Linda. Pojad ei kuulnud kaugesse laande ema appihüüdeid, küll aga kuulsid jumalad, kes saatsid lesele appi äikese. Tuuslar oli saagiga parajasti Irumäel, kui kõu ägedasti kärgatas. Tuuslar langes minestusse. Linda muutus samal hoobil kivisambaks, mida rahvas Iru ämmaks nimetama hakkas.

Kalevi pojad kogunesid pärast kordaläinud jahti puhkepeatusele ja lõid ajaviiteks laulud lahti. Vanim vend laulis lehed ja

okkad puudesse haljendama ja urvad päikese käes paisuma. Teine vend laulis õied õilmitsema, viljad, marjad, õunad ja pähklid kasvama. Siis tõstis häält noorim vendadest; tema laulis linnud metsa, mered mürama, kaljud kärama ja pilved lõhkema. Taevas aga jäi kuulama.

Märkamatult jõudis õhtu, oli aeg koju tõtata. Kodus leidsid vennakesed eest jahtunud kolde. Ema polnud kusagil. Kust pojad ka ei otsinud, kuid kadunuks ta jäigi. Pikemata langes kahtlus tuuslarile. Kui vanemad vennad panid ette otsimisega hommikuni oodata, siis noorim lausus:

Tänaseida toimetusi
Ära viska homse varna!

Enne otsimisteekonnale asumist tõttas Kalevipoeg taadi kalmule nõu küsima. Vastuseks kostis taat vaid järgmist:

Ei või tõusta, poega noori,
Ei või tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
Kivi raske peale keha;
Kulmu katvad kullerkupud,
Silmi katvad sinililled,
Punalilled palgesida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taevatähed andku tarkust!

Siis tõttas kangelane mere kaldale ja jäi mõtlikult randa veerevaid laineid vaatlema.

Laine veeres laine jälgel,
Vetevoode veeretusel,
Kiigel kalda kalju vastu
Lõhkes vahtus kalda vastu!

Neljas lugu.

Kalevipoja ujumisreis. Saarepiiga. Laul lainetest.

Kalevipoeg hüppab voogudesse ja hakkab otsejoones Soome ujuma, et ema vabastada ja röövijale kätte maksta.

Öösel jõuab ta saarele, kus otsustab pisut hinge tõmmata. Enne unele suikumist kuuleb kangelane kütkestavat laulu igatsusest armsama järele. Laulja osutub neiuks — Saarepiigaks. Kalevipoja ja Saarepiiga vahel sigines jutt, mis kostab neiu isa,

Saaretaadi kõrvu. Malk käes, tõttab viimane randa, kuid vägilast märgates laseb vembla käest kukkuda. Jutuajamisest selgub, et võõras on Kalevi poeg Viru rannast. Seda kuuldes Saarepiiga kohkub ja libiseb kaljult merre. Kalevipoeg sööstab neidu päästma, ent ei suuda teda vete sülest enam leida ning jätkab reisi Soome.

Kangelase ujumine on võimas:

Tugev käsi peksis laineid,
Peksis laineid merepinnast,
Kiigutava vetekätki
Veereteles virka meesta,
Usinada ujujada
Langevate lainte turjal
Kaugemalle põhja poole,
Kaljuranna kallastelle.

Saarepiiga vanemad rehitsevad tütart otsides merd. Voogudest kostab neiu lohutuslaul. Merepühkmete hulgast leidsid vanemad tamme, mille istutasid tütre mälestuseks.

Viies lugu.

Kalevipoja saabumine Soome. Suur tamm. Kättemaks tuuslarile. Kalevipoja unenägu.

Koidu ajal randus Kalevipoeg Soomes ja heitis otsemaid reisiväsimust puhkama.

Vahepeal kasvas Saarepiiga mälestuseks istutatud tamm, kasvas säärase hooga, et ähvardas taevasse tõusta ja maad varjutada. Saaretaat läheb otsima meest, kes hiiglase maha raiuks, kuid sellist meest pole hoopiski kerge leida.

Kalevipoeg aga tõttas sisemaale, et emast mingeid jälgi leida. Pärast pikki ekslemisi silmas tuuslari talu. Tuuslar, kes parajasti murul põõnas, ärkas Kalevipoja rasketest sammudest, kuid põgeneda polnud enam kuhugi. Puhkes äge võitlus, milles tuuslar alla jäi. Hädas pihtis ta kogu röövimisloo, kuid Kalevipoeg ei uskunud tuuslari seletusi ja lõi ta ägedushoos surnuks. Tuhninud läbi kogu tuuslari talu, jääb ema ometi leidmata. Ainult unenäos ilmutas ema end, andes mõista, et ta on tõepoolest surnud.

Kuues lugu.

Kalevipoeg Soome sepa juures. Mõõga ostmine. Liigupidu. Soome sepa poja tapmine. Mõõga needmine sepa poolt. Suure tamme raiumine.

Kõik lootused ema leida olid põrmu varisenud. Kangelast valdavad lein ja koduigatsus. Koduteel aga tärkab mõte kuulsalt Soome sepalt mõõk muretseda.

Alles kolmandal päeval leidis Kalevipoeg üles sepapaja ning selle osava meistri.

Sõjariista valitakse ja proovitakse hoolega. Mitmed ja mitmed mõõgad purunevad Kalevipoja kanges käes. Lõpuks tuuakse erilisest hoiupaigast välja seitsme aasta jooksul nõidusvahenditega valmistatud mõõk, mille oli kunagi tellinud vana Kalev. See oli kõigiti kangelase kohane sõjariist.

Kalevite kange poega,
Võidulaste võsukene,
Kanget käppa kukutelles
Rabas mõõka raksatelles
Vastu rasket alasit!
Vägev käsi, võidurikas,
Lõhkus raudase alasi,
Lõhkus tükkis aluspaku
Kahte osasse keskelta;
Mõõgale ei jäänud märki,
Krammikesta kusagile.

Mõõgaliiku juues tekkis riid Kalevipoja ning sepa vanima poja vahel. Enne kui kartagi osati, tõmbas Kalevipoeg tupest vastse mõõga ja surmas sepa poja. Õnnetu isa sajatas tapjat ja ennustas talle mõõga enda kaudu kättemaksu:

Tõuse, rauda, tappejaksi,
Kasva kaelalõikajaksi,
Maksa võlga mõrtsukalle,
Täida sünnitaja soovi,
Kus ei mõtted enne käinud,
Arvamist ei unes olnud!

Kalevipoeg tuikus pooluimaselt õuest välja, kuni jõudis ühele künkale, kuhu heitis kurnatud keha välja puhkama.

Saarepiiga kodusaarel on tamm aga lausa taevasse tõusnud. Viimaks leidus ka mees, kes puuhiiglase maha raius — see oli kotka tiiva alt leitud härjapõlvlane. Tammest tehti palju uhkeid asju.

Seitsmes lugu.

Tagasisõit Soomest. Laul merest. Ema laul Irumäel. Vendade otsimislood. Otsus minna liisku heitma. Isa haual.

Päike on õhtusse kaldumas, väsinud varjud venivad üle muru. Kusagil laulab üksik lind päeva lõpetuseks oma lugu. Ja alles nüüd ärkab Kalevipoeg raskest unest.

Viimaste päevade sündmused kangastuvad talle otsekui läbi udu. Süda on rahutu, jalg kipub kodu poole. Mere kaldalt leiab kangelane tuuslari lootsiku ja alustab selles sõitu kodu poole. Saarest mööda purjetades kostab merest kangelase kõrvu Saarepiiga laul, milles laulja heidab ette sepa poja tapmist. Alles nüüd meenub veretöö ka kangelasele endale ja kahetsus ängistab ta rinda.

Hommikuks paistab juba kodurand. Irumäest möödudes on kuulda ema laulu, mis tuletab meelde veretööd ja hoiatab mõõga eest.

Kodus jutustavad vennad üksteisele otsimiskäikudest ja juhtumustest. Kalevipoeg on napisõnaline. Ta räägib küll tuuslarist, mõõgaostust ja liigujoomisest, ent sepa poja surmamisest, Saarepiiga hukkumisest ja ema laulust ei lausu sõnagi. Noorima venna ettepanekul teevad vennaksed tähtsa otsuse: järgmisel päeval minnakse isa viimast soovi täitma — liisuõnne katsuma.

Öö varjul astus noorim vend isa hauale nõu küsima ja troosti otsima. Isa lubas poja alatiseks valvajaks olla ning lohutas ja õpetas:

Kogemata kurja tegu
Püüa jälle parandada.

Kaheksas lugu.

Liisupaiga otsimine. Liisuheitmine. Kalevipoja kuningaks vihtlemine. Künd. Hundid murravad hobuse.

Päeva koites lähevad vennaksed sobivat liisupaika otsima. Kolmandal päeval jõuavad järve äärde. Eemal mäel paistab Taara ilus hiis, all orus veeretab Emajõgi laineid Peipsi poole. See oli Saadjärv, ja selle ääres liisupaik leitigi.

Algab liisuheitmine. Valitsejaks pidi saama see vendadest, kes kivi kõige kaugemale viskab. Selgub, et noorima venna — Kalevipoja kivi oli lennanud kõige kaugemale.

Vanemad vennad vihtlesid Kalevipoja kombe kohaselt kuningaks ja lahkusid laia maailma. Värske valitseja aga asus oma tähtsaid kohustusi täitma.

Noore kuninga esimeseks tööks oli kündmine.

Kalevite kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,
Arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
Segas kivid sõmeraksi,
Segas savi seemnekandjaks,
Põrmu idu-imetajaks;
Kündis paigad põllumaaksi,
Vägevaksi viljamaaksi,

Teised kohad karjamaaksi,
Murumaaksi, heinamaaksi;
Külvas soosse sinikaida,
Sambla sülle jõhvikaida,
Mätta rüppe murakaida,
Mõnda paika mustikaida.

Kündis kohad metsamaaksi,
Laiad paigad laanemaaksi,
Külvas metsad kasvamaie,
Tammed kõrged tõusemaie,
Põõsastikud paisumaie;
Kündis paigad lagendikuks,
Laiad arud, laiad murud
Lustilikuks luusikohaks;
Kündis mäed mängimaie,
Kingukesed kõikumaie;
Kündis oru̧d, sahkas salud,
Aasad, luhad haljendama;
Külvas mäele maasikaida,
Põõsa alla pohlakaida;
Kündis lilled kasvamaie,
Õilmed ilul tolmamaie.

Kündis maada kerkivalle,
Kerkivalle, koheville,
Väljad vao-vöötidelle,
Vägeva adra valulla,
Mis said tuulest tasuteldud,
Vihmaveesta veereteldud,
Sulalumest siliteldud,
Raheterista triigitud.
Adrasaha armidella
Pidi vili voodamaie,
Toitu rohkest tõusemaie
Põlvest põlve paisutavaks
Surevate sugudelle.

Kalevite kallim poega
Kündis päeva, kündis kaksi,
Kündis kolmandama päeva;
Kündis peale mõne päeva;
Kündis vara udu jälgel,
Kündis hilja kaste piirdel,
Kündis lausa lõuna ajal.
Päikese äge palav
Kurnas kallist ruunakesta,

TRÜ Raamatukogu

Vaevas adravedajada,
Piinas künnimehe pihta.
Hobu pidi parmu piina,
Kihulaste kutistusta,
Pidi kiili kihutusta
Töö kallal kannatama.
Mehel kuivas keelekene
Suhu suure janu pärast.
Ühel lõunal paistis päike
Ägedama hiilgusega.
Palav hakkas pakitama,
Kippus lojust lõpetama.
Kalevipoeg päästis hobu,
Rooma kütkest ruunakese,
Köitis jalad kammitsasse,
Et ei hobu kaugel jookseks.
Heitis ise külje peale,
Väsind keha karastama,
Vintsund liikmeid venitama,
Seljasooni sirutama,
Suikus une sidemesse
Päevapaistel puhkamaie.
Künka küürul seisis kaela,
Parem käsi toetas peada
Padja kombel põse alta;
Mäe kõrvas mehe keha,
Jalad laiali lagedal.
Nõnda magas mehepoega,
Kange meeste kasvandikku,
Magas kaua murusängis,
Kuni päike õhtu keerul
Vajus juba veeru poole.
Äge põua palav piinas
Une rüpes uinujada,
Rahusängil suikujada,
Ajas naha auramaie,
Ihu üldsalt higistama,
Silmnäo vesil veeremaie.
Palgeilt tõusnud pisaraida,
Hiukseist välja joosnud higi
Imes mägi mahla kombel
Salapõue sügavusse;
Sealtap sigis soonekesi,
Allikaida mulla alla,
Kust sai keele-kustutusta,
Kurnand keha karastusta
Pärastpõlve poegadelle,
Tulev-päevi tüttereile,
Rammu-märga raukadelle;
Kes sest maitseb, leiab kosu,
Võtab võimu vägevamat:
Kidur lapsi leiab kasvu,
Põdur kohe parandusta,
Tume silma teravusta,
Sõge silm ehk seletusta,
Vigaselta lõpeb vaeva,
Valukandijalta valud,
Pikalised piinatused.
Lätte veel on võimas vägi,
Salavägi sigimisest,
Kosuv rammu Kalevista,
Kes sealt korra märga maitsend
Põua-päeva palavusel,
Tunneb kohe tugevuse
Liikmetesse liikumaie,
Tunneb kohe rõõmu rammu
Südamesse siginema.

— — — — — —

Kalevite kange poega
Leidis une lõpetusel
Vaimu vaate väravasta
Õnnetuse ettetähte,
Kuidas kammitsassa kõrbi,
Kallis künniruunakene,
Kiskujate kiusatusel
Elukorda lõpetamas.

Ratsu oli rohumaalta,
Laia muru lagedalta
Läinud kihulaste kiilil,
Parmukeste pakitusel
Sammu-sammult kaugemalle
Põõsastiku peitusella:
Läinud laia laane serva
Püsipaika püüdemaie,
Varjupaika võttemaie,
Natukesti norutelles
Päeva vaeva vähendama.
Laias muistses laanemetsas
Sigis rohkesti susisid,
Kasvas palju kiskujaida,
Kes kui vereahned koerad
Kaugelt juba nuuskril koonul
Hobu higi haisutanud.

Hunte tuli hulgakaupa,
Karusida karjakaupa,
Rahedella rebaseida
Ruuna rasval rõõmustama,
Magusada maitsemaie,
Tulid välja vaatamaie,
Laane äärde luurimaie,
Kust neil haisu koonudesse
Tuule-õhku toodanekse.
Kalevite kallis ruuna,
Kammits-köides kõrvikene,
Kargas kinnitatud kannul,
Sides seotud sammudella,
Hüpakille hobujalga
Laialise lagedalle,
Püüdis hädast põgeneda,
Surma suusta sõudaneda.
Kammits keelas loodud kiirust,
Side sulges sammusida,
Hõbeheie hobu jooksu.
Ratsu rabas metsaröövlid,
Taotas tagant tappe-kabja
Kiusajate kaela peale,
Nuias maha nurjatumaid.
Esijalgel tormas teeda,
Tagujalgel tonkidelles
Suges suuri susisida,
Küüsil-käpil-karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
Laanemetsast lagedalle
Parvessa kui linnupere
Kiusavasti hobu kaela,
Ratsu raugend rammu peale.
Viimaks roidus väsimusel
Ratsukese viimne rammu
Kurja kiskujate küüsil',
Ablas-suude hammastelle;
Murti maha murudelle
Kalevite kallis hobu
Roaks metsa raibetelle.
Jälgi hobu jättanekse
Teede juhil tunnistuseks
Penikoorma pikkusella
Kalli Kalevipojale.
Kuhu kukkus kammitsjalga,
Sinna hauda sünniteli;
Kuhu rabas kiskujaida,
Sinna künka kasvateli,
Kingukese kõrgendeli;
Kuhu viimaks kiskja kätte
Laane äärde langenekse,
Sinna veri voolatessa
Loiguksi sai lagedalle,
Laiaksi punalaheksi;
Kuhu maksa mädaneksi,
Sinna mägi sigineksi;
Kuhu sisikonnad kaotas,
Sinna sooda sündinekse,
Raba sügav rajatie;
Kuhu pillas kondikese,
Kasvas kaunis künkakene;
Kuhu karva kaotanekse,
Kasvas kohe kõrkijaida;
Kuhu lakka langenekse,
Sinna sündis rohkest roogu;
Kuhu saba sattunekse,
Sinna külvas sarapuida,
Pähklipuie põõsasida.
Nii oli surres sünnitanud,
Lõppemisel ise loonud
Kalevite kallis ruuna
Mälestuse-märkisida,
Tõenduse tunnistähti
Pärast sündva põlvedelle.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Meenuta 6. klassis õpitud katkendit «Viskevõistlus». Jutusta, kuidas viskevõistlus toimus.*
2. *Mida on noorima venna juures peale tugeva jõu veel rõhutatud?*
3. *Mis eesmärk oli noore valitseja esimesel suuremal tööl — kündmisel?*
4. *Kuidas rõhutatakse Kalevipoja töö suurejoonelisust? Too selle kohta näiteid.*

Inversioon.

Inversiooniks nimetatakse sõnade ebatavalist järjekorda lauses. Olulise tähtsusega sõnu ebatavalisele kohale asetades pöörab kirjanik neile enam tähelepanu. Inversiooni esineb kõige sagedamini seotud kõnes.
Näiteks: Mõistke, mõistke, mehed noored,
Arvake, poisid avarad.

Üheksas lugu.

Kättemaks huntidele. Sõjasõnumid. Öine võõras.

Ärgates märkas Kalevipoeg sedamaid õnnetust. Jälgi mööda leidis ta koha, kus tubli ruunake oli kriimsilmade saagiks langenud. Vihahoos nottis ta metsapenisid armutult ja heitis taas magama.

Saanud vaevu sõba silmale, saabus Viru rannast sõjasaadik appikutsega. Vaenlane ähvardavat suure väega maale tungida, kõikjal valitsevat mure ja meeleheide. Kalevipoeg sõitleb sõjasaadikut kabuhirmu kuulutamise pärast, kuid lubab siiski, kui häda kibedaks läheb, appi tulla. Seniks aga heitku sõjasaadik ööpuhkusele.

Enne kui kangelase silmad uuesti unele sulgusid, ilmus öine võõras. Võõras lahke vanamehe näol nimetas ennast Kalevite sõbraks ning jagas noorele valitsejale mitmeid näpunäiteid. Muuhulgas ennustas vanake, et Kalevipoja käe all valitseb riigis rahu ja õnnepõli. Ühtaegu hoiatab temagi mõõga eest, sest

Veri ihkab vere hinda,
Ülekohtul pole uinu,
Kurjal tööl ei kinnitusta.

Varahommikul sõjasaadik lahkus. Kalevipoeg jagas juhatusi ja lubas appi tõtata, kui viimane kibe käes. Sõda jäi seekord siiski tulemata.

Kümnes lugu.

Seiklus Kikerpära soos. Vetevaimu kuld. Jõukatsumised Kalevipoja ja Vetevaimu vahel. Mõõga võlg. Ilmaneitsi sõrmus.

Kalevipoeg läks uut hobust ostma. Sel teekonnal juhtus kangelase ja tema kaaslastega mitmeid lugusid.

Kikerpära soos satub ta kokku paharetipoistega, kes tülitsesid oma valduste pärast ja palusid Kalevipoega vahekohtunikuks. Kalevipoeg annab piiriasja Alevipoja, oma lähima abilise korraldada. Viimasel tekib seejuures sekeldusi Vetevaimuga. Kartes, et piiriajamise tõttu jõeveed sootuks suletakse, palub Vetevaim see-

sugusest kavatsusest loobuda ja pakub vastutasuks kaabutäie taalreid. Kavalpea Alevipoeg aga tüssab teda osavasti: teeb kaabu põhja augu ja uuristab selle alla omakorda koopa, millesse Vetevaim pettust märkamata kogu oma varanduse tassib. Nüüd katsub Vetevaim õnne mitmesuguste riugastega. Viimaks otsustatakse tüli lahendada kiviviskamise ja vägipulga vedamisega. Vetevaimu vastaseks astub nüüd Kalevipoeg, kes võidab niihästi kiviviskamise kui ka vägikaika vedamise.

Alevipoja sõnad — sarvist härga seotakse, sõnast meesta sõlmitakse — meenutavad noorele valitsejale Soome sepa tasumata mõõgavõlga. Otsemaid annab ta Alevipojale sellekohase korralduse.

Samas küpseb kangelasel tähtis otsus: on tarvis vaenlaste ootamatute kallaletungide puhuks linnuseid ehitada. Selleks aga kulub suurel hulgal laudu. Nende muretsemiseks seab Kalevipoeg sammud Peipsi taha.

Kustap leian kindlat kohta,
Pajateleb kange poega,
Varjupaika väetitelle?
Veereb vaenu-vägesida,
Sõjameeste seltsisida
Viru laia väljadelle,
Järva raatmaa radadelle,
Siisap tarvis kindlat seina,
Mõnusamaid müürisida
Varjupaigaks vanadelle,
Rahu-urkaks raukadelle,
Peidupaigaks piigadelle . . .
Leinakojaks leskedelle.
Kalevite kange poega
Mõtles aga targal meelel:
Lähen laudu lunastama,
Hoone tarbeks ostemaie,
Tahan linnad tugevuseks
Ilusasti ehitada . . .
Homme vara hommikulla
Tõttan teeda tallamaie
Peipsi järve piiridelle.

Õises unenäos ilmub käharpäine Ilmaneitsi, kes otsib kaevust oma sõrmust. Kangelane tõttab tüdrukule appi, kargab otsemaid kaevu. Seal tulid sortsid rõõmukäraga: «Hiir on ise hüpand lõksu, karu kammitsa kaevusse!» Ja veeretasidki Kalevipojale kaela veskikivi. Kangelane aga kargas kaevust välja, veskikivi sõrmusena sõrmes veeretades ja sedasama Ilmaneitsi sõrmuseks pidades.

Üheteistkümnes lugu.

Lauatoomine Peipsi tagant. Sorts varastab mõõga. Mõõga needmine. Väikemehe seiklused.

Koidikul hakkas Kalevipoeg Peipsi suunas sammuma. Tee viis üle lagendike, läbi metsade ja soode.

Paati leidmata sammus kangelane, lauakoorem seljas, otsejoones läbi Peipsi.

Kalev kääris kuuehõlmad
Voltis vöö vahedelle,
Siisap suisa sammumaie,
Laintest läbi lõhkumaie . . .
Kalevite kange poega
Pidand ei tee pikkusesta,
Vesiraja ränkusesta
Sammudelle sidujaida;
Lõhkus aga lustilikult
Lahkel meelel laineida,
Tuiskas vetta tolmamaie,
Kõrge'elle kerkimaie,
Valges vahus vihisema.
Kalad põhjas kohkusivad,
Vähid urkas vabisesid,
Lagled läksid lainte alla,
Pardid pakku pilliroogu
Mehe sammu müdinalla.

Rannal aga valvas põline vaenlane sorts, kes puhus järve lainetama. Ometi pääses Kalevipoeg õnnelikult kaldale ning tõmbas vöölt mõõga, et sortsi õela teo eest õpetada. Ent paharet pääses padrikusse põgenema.

Tööst ja sortsidega kemplemisest väsinud kangelane heitis liivast sängi puhkama. Seal aga tuli juurde sorts, tõstis nõiasõnade varal magaja kõrvalt vägeva mõõga, et seda kaasa viia. Üle Kääpa jõe hüpates pillas sorts mõõga voogudesse, kust ta teda enam kätte ei saanudki.

Unest ärganud Kalevipoeg leidis mõõga vajaka olevat ja hakkas kadunud kaaslast hüüdma. Kuid mõõk ei kostnud vastu. Lõpuks leidis ta siiski koha, kuhu sorts oli mõõga pillanud. Mõõk jutustas kõigest, mis temaga juhtunud, meenutas aegu, mil ta vägeva mehe käes vahvaid tegusid toime pani. Ometi ei saavat ta unustada ka seda, kuidas äkiline meel teda kuritööle sundis. Kalevipoeg laulis mõõgale lahkumislaulu: läikigu mõõk vastu tugevatele meestele, laulgu vastu neile, kes on Kalevite soost, tõusku laineist abiks sellele, kes on kangelase vääriline. Lõpuks tahtis ta öelda kättemaksusõnad mõõga vargale, kuid siin segas sõnu Soome sepa needus ja Kalevipoeg lausus:

Kui aga juhtub käidanessa
Jalakanda pistma jõkke,
Kes sind enne i s e k a n n u d:
Siisap mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad.

Kalevipoeg tahtis öelda: «Kes sind enne s i i a kannud», kuid keel vääratas ja pööras needmise iseenda pihta.

Kalevipoeg ruttas lauakoormaga edasi kodu poole. Teel puutus ta veel kokku väikemehega, kes oli õnnekombel pääsenud metsakollide küüsist ning palus nüüd kangelaselt kaitset. Väikemehe kentsakad juhtumused tegid kangelasele nalja.

Kaheteistkümnes lugu.

Võitlus laudade abil ja siili õpetus. Magamine nõidusunes. Silla ehitamine. Vaeselapse tall.

Äkitselt kargasid metsast välja mõõgavarga sortsi pojad ja kippusid piitsadega ägedasti kangelase kallale. Too tümitas neid esialgu palja vemblaga, aga kui see murdus, hakkas vemmeldama laudadega. Kuid lapiti lüües ei pidanud ka lauad vastu. Järsku kuulukse põõsast peenikest häält: «Servitie, servitie, kallis Kalevite poega!» Sedaviisi Kalevipoeg ka talitas, ja varsti pistsid sortsipoisid punuma.

Kes siis oli tark nõuandja? See oli väike siil, kes põõsast ei söandanud välja tulla, sest et tal hilpugi seljas polnud. Kalevipoeg kiskus oma kuuehõlmast tükikese, millest siil sai tänapäevani tuttava okaskasuka.

Kalevipoeg leidis, et mõistlikum on uut lauakoormat tooma minna kui üksikuid terveks jäänud laudu korjama hakata. Tagasiteel juhtus veel mõndagi: kangelane viskas kiviga surnuks hundi ja päästis sel viisil tema küüsist lamba — vaeselapse ainsa vara.

Et hõlpsamini üle Peipsi pääseda, kavatses Kalevipoeg silla

ehitada, aga lained lõhkusid pooliku töö. Seekordki jäi üle läbi järve sammuda.

Järgneb lugu vaesestlapsest, kes talus karjapoisina peremeest teenis. Kuri oli peremees, kuri perenaine, perepoeg ja peretütargi. Isegi karjapeni elu oli parem kui vaesellapsel, kes laulus kurtis kibeda põlve üle:

Oh mina, isata lapsi,
Oh mina, emata lapsi,
Vanemata vaenelapsi!
Igaüks ütleb minusta:
Lööge seda, see isata,
Lööge seda, see emata.

Vaeselapse kurtmist kuulis metshaldjas ja saatis talle trööstiks lambatalle, kes aitas poisi leina lepitada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Süvene X ja XI loos esitatud katkendeisse, mis kirjeldavad laudade toomist Peipsi tagant. Missugune eesmärk oli Kalevipoja ettevõttel? Kuidas see teda kui valitsejat iseloomustab?*
2. *Mida näitab Kalevipoja retk Peipsi taha (sortside kimbutuste kiuste)? Mis eesmärk oli silla ehitamise katsel? Missugused suhted olid Kalevipojal Peipsi-taguste Vene aladega? Too näiteid selle kohta, kuidas on rõhutatud Kalevipoja üleolekut sortsidest.*
3. *Mis on koomilist Ilmaneitsi sõrmuse otsimise loos ja Kalevipoja lausumises:*
   Muud ei leidnud ma mudasta,
   Suuremat ei puutund sõrme.
4. *Võrdle rahvalaulu «Tuule tuba» siinkohal esitatud katkendiga vaeselapse kurvast põlvest.*
5. *Millised Kalevipoja omadused ilmnevad viimati vaadeldud (IX—XII) lugudes?*

Kolmeteistkümnes lugu.

Teekond laudadega. Esimene põrguskäik. Põrgupiigad.

Kalevipoeg alustab taas uue lauakoormaga koduteed. Haraka toodud teade, et valitsejat kodus väga oodatakse, kannustab kiirustama. Paraku sattus kangelase teele jälle uus seiklus — esimene põrguskäik.

Pika rännaku järel jõudis Kalevipoeg koopasuu ette, kus kolm meest leent keetsid. Need olid põrgukokad. Koopa-ava viis aga otseteed allmaailma. Sinna julge vägilane minna otsustaski.

Võitnud mitmed takistused, jõudis ta ukse juurde, mille taga istus vangis piiga. Uks oli sedavõrd tugev, et isegi Kalevipoja

ramm sellest jagu ei saanud. Alles siis, kui neiu õpetas kätt jõudusuurendavasse vedelikku kastma, jaksas ta ukse maha murda.

Piiga tutvustas julgele külalisele põrgu nõidusvahendeid — pajuvitsakest ja küüntest tehtud kaabut, mille abil Kalevipoeg enda nalja pärast väikeseks moondab. Hiljem seltsisid piigale veel tema kaks õde. Kalevipoeg lubas nad kõik põrgust päästa ja neile peigmehedki soovitada.

Neljateistkümnes lugu.

Põrgu vaatamine. Võitlus Sarvikuga. Põrgust lahkumine.

Kalevipoeg uurib piigade juhatusel põrgu vara ja rikkusi. Käiakse läbi rauast, vasest, hõbedast, kullast, siidist, sametist ja poordist tehtud toad. Piigad annavad seletusi.

Rauast tuba on Sarvik-taadi sulaste töötuba, orjapoiste varjupaik, teopoiste pärispaik:

Siin neid vaeseid vaevatakse,
Mitmel puhul piinatakse.

Jõuti vasest tuppa:

See on vana Sarvik-taadi
Tütarlaste töötuba,
Orjapiiga varjupaika,
Vaimutüdrukute nurka:
Siin neid vaeseid vaevatakse,
mitmel puhul piinatakse,

kurdab vanem piiga.

Hõbedast tuba on Sarvikule puhkepaigaks, hõlbupõlve pidamiseks. Kullast toas toimuvad lustipeod. Siidist, sametist ja poordist toad on noorte neitsite ehtimiseks. Õues on seitse aita vara täis, tagaõuedes aga kariloomade karjad. Põrgu varandustel ei näi olevat otsa ega äärt.

Vanasarvikust endast ei tea piigad palju pajatada. Nad ütlevad vaid, et «Sarvikul on suured vallad, laialised valitsused». Seepärast olevat vanatühjal tublisti teekäimisi. Sügaval maa all pidi peituma veel seitse maailma, kõik täis surnute hingi. Nende hulgast valivat Sarvik endale sulaseid ja tüdrukuid, kes nuhtluse hirmul toimetavad raskeid töid:

Sealtap vana Sarvik-taati,
Teolisi tarviteleb,
Abilisi ajab välja:
Sunnib korra sulaseida;
Teise korra tütarlapsi,

Teopäevi tegemaie.
Kus nad vaesed raudakambris
Raskeid töösid toimetavad,
Vaskikambris valju tööda
Sarvikulle sigitavad.
Raudakeppi nuhtleb rampa,
Vaskne vitsa viibijada.

Noorim piigadest manitses Kalevipoega õigel ajal põrgust lahkuma. Nemad ise on kurvaks näiteks, kui raske on orjapõli põrgus:

Ehk tuleks tulista lunda,
Sajaks rauasta raheta,
Valaks vihma varda'asta:
Ikka peab ori olema,
Ikka mineja minema,
Kohe käima korraline,
Varsti käima vaenelapsi,
Enne koitu koovitaja,
Enne muida musta lindu,
Pärast päeva pääsukene.

Neidude manitsused ei muuda Kalevipoja meelt, kes ei mõtlegi põrgu peremehe eest põgenema pista. Piigad aga vahetavad rammujoogid ning võtavad teised nõidusvahendid endi valdusse. Ja siis kuuldigi Sarvikut saabuvat.

Ilma pikemata algas äge võitlus, mis pani maa vappuma. Kaua ei andnud heitlus selget otsust. Siis moondas Kalevipoeg enda küünekübara abil suureks tagasi, haaras Sarviku kui takutordi, tõstis ta kümne sülla kõrgusele ja lõi teritatud teiba kombel üle põlve maasse. Kalevipoeg kavatses just vaenlast raudu hakata panema, kui Sarvik hakkas ootamatult kokku vajuma, kuni jäi ainult loiguke sinist vett suitsema. Kangelane pilkas põrguvürsti arguse pärast ning lubas peatselt tagasi tulla ja siis juba Sarviktaadi aheldada. Siis võttis ta varnast mõõga, viskas varakambrist selga kullakotte, pani nende otsa neiud ning jõudis soovikaabu abil ühel hoobil koopasuhu. Seal haaras selga veel lauakoorma ning astus neidude lustliku laulu saatel edasi.

Viieteistkümnes lugu.

Tagaajajad. Kohtumine Olevipojaga ja otsus linna ehitada. Piigade saatus.

Kodu poole tõttavat Kalevipoega tulid taga ajama põrgusellid Sarviku kälimehe Tühja juhatusel. Põgenejaid aitasid nõidusvahendid: nõiavitsa abil sündis ette sild, taha meri. Kui Tühi enam

edasi ei pääsenud, hakkas ta Kalevipoega usutlema. Muuhulgas päris ta, kas Kalevipoeg tulevikus veel põrgusse kavatseb tulla. Kangelane arvas, et kui vajadus peaks tekkima, ei ütle ta teistkordsestki põrgureisist ära.

Koju jõudnud, tutvus Kalevipoeg osava ehitusmeistri Olevipojaga, kelle ta endale linnaehitajaks kauples.

Mõistke, mõistke, mehed noored,
Teadanege, naised targad,
Arvake, poisid avarad,
Mis seal müüri tehtanekse,
Seinasida seadanekse
Viru kuuskede vilulla,
Lääne leppade vahella,
Harju haabade keskella!
Sinna loodi lustilinna,
Kasvatati kindlat kohta,
Kaevati kivikelderid
Varjupaigaks vanadelle,
Tehti kenad elutoad,
Kallid kaubakamberid ...
Kalev kandis koormakaupa
Linna tarbeks laudasida
Pikal teel Peipsi tagant,
Kandis kokku tarbepuida,
Tüvikuida tuhandella
Vana Taara tammikusta ...
Jättageme sellikesed
Uhket linna ehitama,
Varjupaika valmistama,
Kust saab kodu kuningalle,
Peavarju vanemalle,
Kustap Kalev kange käega
Valda suurta valitsema,
Targalisti toimetama,
Sõjakära sulgumaie,
Vaenuviha vaigistama,
Rahva õnne õilmendama,
Kasupõlve kasvatama!

Valitsejal endal tuli koormate kaupa Peipsi tagant laudu tassida ning muudki materjali kohale toimetada.

Põrgupiigadest leidsid kaks otsemaid oma õnne: ühe kosis Alevipoeg, teise Sulevipoeg. Kolmanda aga röövis Alutaguse tuuslar. Vaevarikka otsimise peale läks korda tedagi päästa, misjärel hoonetark Olevipoeg ta endale kosis. Enese kohta lausus Kalevipoeg juba varem:

Pean veel sülla sirgunema,
Paari vaksa paisunema,
Tüki saama targemaksi,
Teise tüki taltsamaksi,
Enne kui võin välja minna
Kodukana kosimaie.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Jutusta põrgu rikkustest ja elust-olust. Mida on eriti rõhutatud?*
2. *Võrdle katkendit «Ehk tuleks tulista lunda...» rahvalauluga «Ikka peab ori ujuma». Mida järeldad?*
3. *Mida meenutab põrgu tervikuna? Keda Sarvik tema valitsejana? Meenuta samasuguseid võrdlusi rahvaluulest.*

Kuueteistkümnes lugu.

Reisivalmistused.

Kalevite kange poega
Mõtteida mõlgutelles
Alustanud arvamisi
Tarkusteeda toimetada,
Suure ilma otsa sõita,
Põhja piiri purjetada,
Kus ei enne oldud käidud,
Teed ei ette tehtanetud,
Aga kuhu taevakummi
Maa külge kinnitatud.
Laskis laulu ladusasti,
Sõnasida sõudevalle:
— — — — — —
Kuule, kotkas, kaunis lindu.
Talita mind tiibadella
Üle vete veeremaie,
Üle lainte lendamaie,
Seni kui ma ilma serva
Käsilla saan katsumaie,
Sõrmilla saan sorkimaie,
Kuhu taeva kõrge katus
Räästast maha rajatanud.
— — — — — —
Kui ta teademata teesid
Tahtis minna tallamaie,
Suisapäil sammumaie,
Kuhu enne ükski käiki,
Rada polnud rajatanud,
Tõstis häälta tarka lindu,
Kaarna sõnad kronksuvalle:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres;
Parem jalg seal põrutagu
Kange kanda vastu kallast, —
Siis saab maa sull' salasuuda.
Varjul hoitud väravada
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»

Kalevite poega kostis:
«Eks ma ole õnnekaupa
Enne seda sada korda
Peipsi järvest pelgamata,
Võrtsi järvest vankumata,
Kaiu järvest kartemata,
Läänemerest langemata
Koormaga ju läbi käinud;
Eks ma tunne nende teesid,
Pikkusmõõdul piirdesida,
Lainte langu laiusida,
Salapeidul sügavusi,
Ahti[1] poja haudasida?
Peipsi järv mul puusast saadik,
Võrtsjärv mulle vöödest saadik,
Musta järv mul maost saadik,
Kaiu järv mul kaelast saadik,
Lääne lõualuudest saadik,
Suur meri suudest saadik.
Ilmjärv jäi mul üksinessa
Keskpaigast katsumata,
Hauakohtelt arvamata,
Sügavusel süldamata,
Salapaigal sammumata.»
Meelemõtteid mõlgutelles,
Salasoovi sünnitelles
Pani Kalevite poega
Laulusõnad lendavalle:
«Kui mina kiuste võtan käiki,
Sunnin sammud sõudemaie,
Varbad virgul veeremaie,
Siisap sõuan Soome poole,
Paadi otsa põhja poole,
Vankri juhil vaarumaie;
Küllap leian Kaljumaalta,
Soomemaalta sugulasi,
Turjamaalta tuttavaida,
Saarest vanu sõprusida,
Kes mind teele kohendavad,
Jälgedelle juhatavad.»

[1] Ahti — Kreutzwaldi järgi veehaldjas.

Siisap sahkas Oleville:
«Võta, Olev, vennikene,
Linnameister, mõistetarka,
Võta kirves nüüd kädeje.
Raiu maha raja tammi,
Tõuka maha suuri tammi,
Pilluta latva pilvesta,
Kukuta tüvi kännulta;
Võta tammi tarbepuuksi,
Mis seal meie õue alla
Kõrge kalda küürusella
Isa enne istutanud,
Ema enne kasvatanud.
— — — — — —

Tee sa tamme tüvikusta
Tugevamad tarbelaevad
Salateede sõudemiseks,
Targa teede toimetuseks;
Tamme ladvast sõjalaevad,
Keske'elta kaubalaevad,
Otsapakust orjalaevad.
— — — — — —

Targad mehed tähendama,
Sõnatargad seletama:
«Kallis Kalevite poega,
Kange meeste kasvandikku!
Kui sa tahad tõesti minna
Ilma otsa otsimaie,
Kuhu Vanataadi käsi
Taeva servad sõlmitanud,
Maaga kokku kinnitanud,
Laia äärde langutanud,
Pööra põhja piiridelle,
Kääna Põhjanaela kohta,
Vana vankri valguselle!

Tõttad sina seda teeda,
Rändad põhja radadelle,
Siis ei püsi puine paati,
Tamme tüvest tehtud laeva.
Virmaliste vägev voli
Vehklemisi välgutelles
Paneks paadi põlemaie,
Laevakese lõkendama;
Seal peab laeva rauast
seotud.
Paati karrasta painutud,
Teraksesta saama tehtud,
Vanast vasesta valatud.»

Kalevite kange poega
Laskis teha kena laeva,
Uhke lodja ehitada,
Mis ei puusta painutatud,
Ega luusta ehitatud,
Ega vasesta valatud,
Teraksest ei olnud tehtud.

Kalevipoeg, kange meesi,
Laskis lodja valmistada,
Laeva teha hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Õhukestest hõbelaudest.
Laeva lagi hõbedasta,
Hõbekarrast laeva põrand,
Laeva mastid hõbedasta,
Hõbekeedest laevaköied.
«L e n n u k» pandi laeval'
nimeks,
Et ta lendes lõhkus laineid.

Siisap käskis kuldse kuue
Eneselle kehakatteks.
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada:
Hõbekarrast ülemaile,
Rauakarrast rahvastelle,
Vasksest karrast vanemaile,
Teraksesta tarkadelle,
Et ei ilma otsa ligi,
Põhjanaela piirusella
Virmaliste vehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saaks rikkumaie,
Karrast kuube kulutama.

Kui siis käsku annetie
Kallist laeva koormandada,
Moona viia meeste võrra,
Rohkest vara rahva tarvis,
Käskis Kalevite poega
Sõna viia sõpradelle,
Kalli kasuvendadelle,
Teadusida tarkadelle,
Keda kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.

Seal ju laulid ilmatargad,
Ilmatargad, maakavalad

Õnnelaulu hõisatelles,
Et neid kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Aga kes jäid kutsumata,
Kurba laulu kuulutasid:
«Meie, kullad, kuulasime,
Meie, vaesed, vaatasime,
Kas meid kaasa kutsutakse.
Ei meid hulka hõigatudki
Ega kaasa kaevatudki;
Sundi viidi Suleville,
Armast kutsu Aleville,
Kästi tulla kannupoissi
Teede-käiki toimetama.»
Kalevite kange poega
Laskis tulla laevamehi,
Teise seltsi sõjamehi,
Kolmandama kasumehi,
Perepoegi peenikesi.
Tarkasid veel tahetie,
Sõnamehi sunnitie,
Tuuletarku tarvitati,
Mana-tarku meelitati
Uku kivil ohverdama,
Teele õnne toimetama.

Sõit algab.

Kui siis laeva enne koitu,
Paadikene enne päeva,
«Lennuk» lausa valge eella
Vesiteel läks veeremaie,
Lainte kiigul lendamaie,
Keeritati kübaraida,
Lasti laulu ladusasti.
— — — — — —
Laeva seati lainetelle,
Seati nokal Soome poole,
Põhja piiri pööruselle,
Vastu vana Vankerida.
Kalevite kange poega
Istus ise ülemaksi
Targa tüürimehe kõrva,
Sundis sõbrad sõudemaie,
Poisikesed purjetama,
Sellid köisi seadimaie,
Kablukesi kohendama.
Kui siis laeva lustilikult
Lainte kiigul lendamassa,
Hakkas Kalevite poega
Lustilugu lahutama.
— — — — — —

Soome sortsid tõstavad tormi.

«Lennuk» oli lainte kiigul
Mõnda päeva purjetanud,
Päeval päikse juhilla,
Öösel tähte õiendusel.
Paati veeres põhja poole,
Ilma otsa ligemalle;
Kaasavõetud keeletarka
Seadis tüürilt laeva sõitu;
See'p see mõistis kõiki sõnu,
Kõiki keelekõlksumisi,
Teadis kuuldud linnukeeled,
Teadis elajate hääled
Targalikult tähendada.
Soome sortsilaste sunnil
Möllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama:
Pilve pime peitis päeva,
Peitis udusse päikese,
Kattis kinni taevatähed
Üleüldse udusompu,
Kastekarva kuubedesse,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Keeletarka küsimaie
Lindudelt, mis lainetelta
Leidis laeva ligemalta.

Kui ta otsust kätte saanud,
Laskis laulu lõksatelles:
«Veljed noored, vennikesed,
Kallid kangelaste pojad,
Läki võõrast vaatamaie,
Soomest sala sahkamaie,
Nurmedelta noppimaie,
Kanarbikust katkemaie,
Merepõhjast pühkimaie,
Lainte alta laastamaie,
Kivikildest kergitama,
Mägedesta kangutama,
Mis nad sala varjutavad,
Kallimada kuulutavad!
— — — — — —
Lainte kiigul kerkis laeva,
Kerkis vahel kõrge'elle,
Kippus vahel kukkumaie,
Lainte alla langemaie,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Päike läinud salapeidul
Õhtu hõlma puhkamaie,
Ööde pime ümberringi
Kattis Kalevite laeva.
Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laintel kui üks laglekene;
Siisap väsind Soome sortsid
Puhkumisel puhkamaie.
Päike pääses paistemaie,
Laia ilma valgustama;
Viimaks hakkas vete veerult
Kallas kaugelt kasvamaie,
Kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:
«Võõras rand mul,
vennikesed.»
Kalevite kange poega,
Kui said kalda ligemalle,
Kargas laevalt lainetesse
Usinasti ujumaie,
Kalda poole kiirustama;
Siis ta vedas sõprasida
Laevas köitel kalda'asse.
See ei olnud Soome serva
Ega tuttav Turja[1] randa,
Ei ka enne käidud kohta.
Keeletarka küsimaie:
Kuidas randa kutsutakse?
Linnukesed lõõritasid,
Pääsukesed pajatasid,
Vana vares vastanekse:
«See on lahja Lapu randa,
Kehvaliste kaldakene.»
«Lennuk» aeti lahedalle.
Hõbepaati parve äärde,
Kinnitati kividella,
Vangistati vaiadella,
Et ei paigast pääseneksi
Lainetelle lendamaie.

Lapu tark Varrak.

Kalevite kallis poega
Kutsus juhiks keeletarga,
Sundis seltsiks sõprasida
Võõrast kohta vaatamaie.
Nemad käisid neljakesi
Tüki teeda, marga maada,
Mööda nõmme nõtkutelles,
Mätastikku mütatelles,
Mööda laia lagendikku,
Sammusivad samblasooda,
Kõndisivad kanarbikku
Mööda raatmaa radasida:
Kas ehk kuskilt kogemata
Talu silma tõuseneksi.
Mis seal vastu veerenekse,
Silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
Peidust väike perekene.
Ukse eessa istus neidu,
Murupingil piigakene,

[1] Turja — Norra.

Kedrevarrel keerutelles
Lõuendisi lõngakesi;
Näpud kedret keeritasid,
Suu aga seadis sõnasida,
Laskis lustil laulukesta:
«Oli üksi naine noori,
Lüpsis lehmad koidu eella,
Lüpsis lehmad lepikussa,
Kurnas piima kamberie;
Siis aga karja saatemaie.
Saatis karja kaasikusse,
Lehmad alla lepikusse,
Vasikad põõsa varjule.
Mis ta leidis karjateelta?
Leidis kana karjateelta,
Väikse kuke vainiulta.
Kana siblis siidisida,
Kukke kuldanarmasida.
Noorik kana püüdemaie,
Kukekesta kiusamaie;
Kukke lendas üle metsa,
Üle laia lagestiku,
Kanake sai naise kätte,
Kanti rüpessa koduje,
Särgirüpes kantud kana,
Põues toodud pojukene
Viidi viljakamberie,
Seati salve serva peale,
Kasukana kasvamaie,
Vaka alla varjumaie.
Kasvas kana katte alla,
Paisus peidul pojukene,
Kasvas kuu, kasvas kaksi,
Kasvas kortli kolmat kuuda,
Nädala veel neljat kuuda,
Peale paari päevakesta.
Noorik aita vaatamaie:
Mis sest kasukanast kasvab,
Peidul pojukesest paisub?
Kanast kasvas neitsikene,
Kena kuningate tütar.
Käisid neitsil kosilased,
Piigal palju peiukesi,
Viied, kuued viinakruusid,
Seitsesada sõnumida;
Üks oli kuu, teine päeva,
Kolmas —»

— — «Kalevite poega,
Pikal koival peiukene!»
Pajatas Kalevipoega
Üle läve astudessa.
Piiga kohkel põgenema,
Hädas appi hüüdemaie.
Tütre pillil tõttas taati
Võõralista vaatamaie,
Mis siin kisa kasvatanud.
Kalevite kallis poega,
Kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud.
Kohe otsust küsimaie:
«Kukutele, võõras kägu,
Laula, laula, linnukene,
Vasta mulle, kulla venda,
Kust see käiki kohemalta
Sihil ilma otsa sõuab,
Et ei teisi teeradasid,
Hõbelõngal loogelista,
Kuldalõngal keerulista
Ette tuleks eksitama,
Käigil sammu kinnitama!
Juhata mind joonedelle,
Kuhu taevakummikene
Alla serva kinnitanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedaile langutanud,
Kuhu kuu kustunekse,
Päike läheb puhkamaie,
Kui nad seatud vahikorda
Ööl ja päeval lõpetanud!
Kaarna kodu kuuluteli,
Tarka lindu andis teada:
«Kui sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Parem jalg seal põrutagu
Kanget kanda vastu kallast:
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravaida
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»
Soovita mind sinna serva
Kõrkjakalda käidanema!»
Tarka kuulis, kostis vastu:

«Siit ei tõuse teida sulle,
Rändamise radasida
Kusagilta ilma otsa;
Merella ei ole määra,
Lainetella lõpetusta.
Seal, kus Vanaisa tarka
Taeva katust kallutanud,
Räästast maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud.
Kesse enne käidanenud
Tühja tuulta tallamassa,
Saivad Sädemete[1] saarel
Suure julgusella surma.
Kodukaarna kuulutused
Tähendavad põrguteeda,
Vanapoisi väravaida.
Kui sa käiki kodumaale,
Sõber, soovid toimetada,
Luban sulle lusti pärast
Teedejuhiks kaasa tulla.»
Kalevite poega kostis:
«Koju jõuan juhtimata
Tuldud teeda teatavada.
Võta vaevaks, vennikene,
Vii mind võõra vainutelle,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!»
Lapu tarka küsimaie:
«Mis mull' palgaks paisatakse,
Veovaevaks visatakse?»
Kalevite poega kostis:
«Mis sa soovid, sõbrakene,
Küsid hinda, kullakene,
Peab sull' palgaks paisatama,
Veovaevaks visatama.

Võta pooli varandusta,
Küsi kulda kümme kotti,
Hüva hulka hõbedada!
Vii mind aga, vennikene,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!
Mere sügavusemõõdud,
Põrgu piirid pikkusella —
Neida tunnen nööri mööda;
Suure ilma otsa seinad
Tänini veel teademata,
Käsilla mul katsumata.»
Lapu tarka laulis vastu:
«Lisa peale lusti pärast,
Pane palgaks peale hinna,
Mis sul kodu kütke'essa
Seina küljes seisenekse!»
Kalevite kallim poega
Tõotelles täitaneda,
Külamehel' kütkendatud
Ahelate arvulise
Meeleheaks veel peale panna.
Lapu tarka laulemaie,
Varrak nõnda vastamaie:
«Sündku sinu soovimine,
Mingu täide tahtemine.
Sest et tõusku muile süüda,
Võõral mingit vastamista,
Kui sa kogemata kurja,
Hädaohtu, äpardusta
Teede-käigist peaksid tundma;
Süü jääb üksi sundijalle,
Vastus nõude-võttijalle.»
Lapuline võeti laeva,
Viidi Varrak tüürimaie,
Laeva sõitu seadimaie.

Vetekurgus.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.

Laeva juhtus lainte langul
Kogemata neelukohta,
Võind ei aerud aitaneda
Ega purjed päästaneda
Kallist laeva vete kurgust;
Neelu kippus neelamaie
Koormat koormakandijaga.

[1] Sädemete saar — arvatavasti Islandi saar.

Lapu tarka võttis tündri,
Võttis Varrak vaadikese,
Kattis punakaleviga
Väljaspoolse vaadi kere,
Punus punapaelasida,
Vitsa viisil vaadi ümber.
Köitis teda kütketega
Laeva külge rippumaie,
Et kui kala silmaks sööki,
Varmalt tuleks võttemaie.
Veella tuli valaskala
Punast sööki püüdemaie;
Ahmas suhu vaadikese,
Pistis ise punumaie,
Vedas laeva neelust välja,
Päästis paadi põrgu suusta,
Allilma ukse eesta,
Vana vaenu väravasta,
Kuhu mitu enne kukkund,
Hädas mõnda äpardanud.
Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatella
Lõhkus Kalevite laeva
Vahus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.
Kalevite kange poega
Seadis sõnad sõudevalle,
Laskis laulu lõksutella:
«Nõu ei viska meesi nurka,
Pane mõtteid parte peale;
Äparduste ähvardusi
Laulusõnad lepitamas,
Targad sõnad talitsemas.»

Sädemete saarel.

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piirde pöörusella,
Sealap Sädemete saare
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.
Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie,
Varrak vastu vaidlemaie,
Koledat teed keelamaie.
Sulevipoeg sõnaldama:
«Laske minda minemaie
Tuliteeda tallamaie,
Suitsulista sammumaie,
Kuhu, kes seal enne käinud,
Nõrgematest palju nõrkend,
Väetid läinud viletsusse!»
Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,
Teine suitsu sünniteles,
Kolmas keetis kuuma vetta;
Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojamaie.
Sulev sammus suitsu juhil,
Tallas tule tähendusel
Põrgu lee ligemalle,
Imelikku ilmumista
Salalikult silmamaie.
Tulekivi kildusida
Sadas suitsus sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.
Raudakuube raksatelles
Kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
Kõndis kangelase poega
Põrgu leeaugu poole,
Kuni kuube kõrvetelles
Keha kippus küpsetama,
Ripsmekarvad läksid krimpsu,
Kõrbe hiuksed, kulmukarvad.
Sulevipoeg pajatama:
«Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks

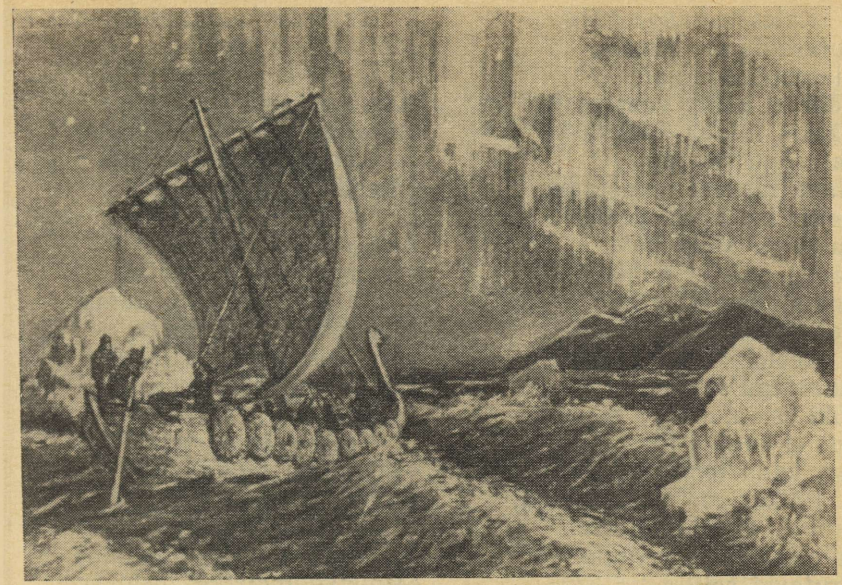

Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
Pistan piibu põlemaie.»
Siisap sammu sulgemaie,
Tuli-teelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
Haigeid külgi arstimaie,
Põlend viga parandama.
Kalevipoeg küsimaie:
«Kas ehk nägid kannupoissi,
Kes sul jälgel jooksenekse?»
Sulevipoeg salgamaie;
Teised kadund kannupoissi
Ühel suul hüüdemaie.
Vaata, ilus valge lindu
Laskis maha laeva peale;
Keeletarka kuulamaie,
Kas ehk kadund kannupoissi
Sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
«Teisel pool jäämägesida,
Lumelista lagedada
Kenam kevadine kohta,
Soojem ala suve paika;
Mullas munad keedetakse,
Liivas liha küpsetakse:
Sinna poissi eksinessa
Näkineitsi meelitusel,
Ühtepuhkust ilu-aega,
Õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
Kannupoiss ei tule kaasa!»

Hiiglaste maal.

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.

Kalevite kange poega
Sulaseida sundimaie,
Alamaida ajamaie
Võõrast kohta vaatamaie;
Käskis minna keeletarka
Salasõnu seletama.
Linde tarkust lunastama.
Heitis ise laeva peale
Suleviga suikumaie,
Päeva paistel puhkamaie;
Andis käsu Aleville
Vahikorral valvaneda.
Keeletarka kõndimaie,
Sulastega sammumaie
Tüki teeda, marga maada,
Kus ei kuulda linnulaulu
Ega leida loomakesi.
Päike juba veeres looja,
Langes merelainetesse.
Käigist väsind vennikesed
Sirutasid selilie
Põõsa varju puhkamaie.
Teise päeva palistusel
Ärateles enne koitu
Magajaida mehepoegi
Tugevama tütar noori,
Kes see tulnud kapsa-aeda
Lehmadelle lehtesida
Kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
Pani poisid põlle rüppe,
Kandis neid süles koduje.
Isa kodu küsimaie:
«Mis sa toonud, tütar noori,
Mis sa korjand kapsastesta?»
Piiga põlle raputelles
Puistas mehed põrandalle:
«Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja-mängitusel
Kapsa-aiast koristasin,
Kus nad, kirbud, kuuekesi,
Kaste vilul kohmetanud,
Kapsapea all põõnutasid!»

Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?»
Keeletarka kostemaie:
«Mesilane, linnukene,
See'p see kõnnib kõrta mööda,
Astub aiaääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda.»
Tarka taati tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Mis sealta jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?»
Keeletarka kostemaie:
«Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta.»
Hiigla-tarka tunnistama:
«Mõistke, mõistke, mehikesed,
Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?»
Keeletarka kostemaie:
«Vihm tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta.»
Sellest tundis Hiigla-tarka
Mõistelikke mehepoegi.
«Pane, piiga, põlle rüppe,
Vii nad jälle viibimata
Sinna, kus nad seisanenud;
Need on pealtmaa naiste pojad,
Kes need käivad tarka teeda,
Õpetusi otsimassa.»
Tütar käsku täitenekse:
Kandis võõrad kuuekesi,
Kust neid põlle koristanud.
Keeletarka mõistis kõne,
Hakkas piigat palumaie:
«Vii meid, neitsi, naljusella,
Kanna merekalda'alle!»
Tütar palveid täitanessa
Kandis mehed kalda'alle.

Koerakoonlaste maal.

Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,
Kõrge jää küngastesta
Lõikas «Lennuk» lustilikult
Purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alta taplusella
Hõbe-oda välgutelles
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meestel julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateles:
«Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgutused
Kuldakilbi kõigutused
Tule-kaaret meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Armu-andeks pannud Uku
Virmalised vehklemaie.»
Viimaks veeres võõras randa,
Tõusis rahvast tundemata
Meie sõpradelle silma;
Poistel poolelt koera kehad,
Pikad penisabad taga,
Tempudesta tondilased,
Näosta nii kui inimesed.
Penisabalised sellid
Kurjast vastu kiusamaie,
Tulijaida tonkimaie,
Et ei keegi kallastelle
Saanud laevast sammumaie.
Kalevite kange poega
Kargas laevast kalda'alle
Penilasi pillutama,
Vaenulasi virutama;
Surmas neida sadadella,
Tappis teisi tuhandeida.
Õnnekombel leidis hobu,
Tugevama täkukese,
Kargas kõrvi laudijalle
Sõjateeda sõitemaie,
Penilasi puistamaie.
Võõras väike mehikene
Vaenuköita[1] kinnitama
Ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateles
Vaenuköita kohkudessa,
Komisteles kogemata,
Langes laia lagedalle
Surnuks maha samblasoosse.
Kalevipoeg kahetselles
Hüva hoosta ohkamaie,
Võrgutajat vandumaie,
Sidujada sajatama.
Siisap võttis suisapäida,
Tõmbas maasta tüvikuda
Tugevamast tammepuusta,
Miska sooda sahkamaie,
Kuivikuida kündemaie,
Et ei põhja põllukesed
Kasusid peaks kasvatama,
Vilja-ivi valmistama.

Sealtmaa tarka sõitlemaie,
Künnimeesta keelamaie:
«Miks sa vihas, vennikene,
Kurjas lähed kündemaie,
Meie maada moondamaie,
Samblasooksi sajatama,
Kust ei kallist karjamaada
Ega lastel leivamaada?»
Kalevipoeg kostemaie:
«Vaenuköis mul võtnud hobu,
Suretanud sõidujala,
Enne kui ma tarka teeda
Õnnelikult lõpetanud.»

[1] Vaenuköis — vaenusääse tõugud, kes roomavad koos mitmemeetrise köiena.

Tarka taati tähendama:
«Kuidas võid sa, kulla venda,
Tarkusteeda toimetada,
Kui sa rahvad raske käega,
Nõude-andjad nurmedelta
Eesta ära hävitanud?»
Kalevipoeg kahetsema
Vihaduse vandumista,
Miska surmand sigidused
Põhja põllu peenderalta.
Hüüdis hädas Uku poole:
«Anna kasvu kaladelle,
Sigi Soome silkudelle,
Üle-rohkust hüljestelle,
Sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
Vetel kalda veeretada,
Et nad tulev-põlve tuluks
Kasu saaksid külvamaie!»
Tarka mõistis, kostis vastu:
«Sõber, et sa õnne soovid,
Tahan sulle tõelikult
Hüva nõu ja otsust anda,
Kuidas teed saad kaugemalle.»
Kalevite poega kostis:
«Kaarna kodus kuulutanud,
Tarka lindu annud teada:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Seal saab varjul hoitud värav
Ilma otsa sulle näitma.»»

Tarka taati kostis vastu:
«Kaarnalind on kuulutelles
Petist sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Sealtap leiad salasuuda,
Varjul hoitud väravada,
Mis sind põrgu pettemaie,
Surma suhu sundimaie.»
Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
«Lähme, lähme, lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoerad,
Tuttavamad teretavad!»
Varrak kohe küsimaie:
«Vennike, kes veovaeva,
Palka mull' saab paiskamaie,
Kui sa kodu poole käänad?»
Kalevite poega kostis:
«Kõik peab sulle keelamata
Palga-hinnaks paisatama,
Kuidas kaupa sobitime.
Sa ei ole eksind sammult,
Teelt ma ise taganesin.»
Läksid mehed laeva peale
Kodu poole purjetama.

Kojusõit.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.
Kalevite kallim poega
Seadis sõnad sõudevalle:
«Ei või tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestellagi,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata
Kätella jäi katsumata.
Laske «Lennuk» Lalli[1] alla,

[1] Lalli — Tallinna ligidal oleva Laagna kalju muistne nimetus.

Lindanisa lahe peale,
kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud!»
Keeletarka kostemaie:
«Kes see pärast seda käiki
Tahab minna tallamaie,
Ilma otsa otsimaie,
Toimetagu targemalta,
Enne käiki asjad käima:
Pangu andeid kivi peale
Õnneandjale Ukule,
Viigu värsket vahtidelle,
Ohverdusi hoidjatelle,
Lepitusi lindudelle!»
Kalevipoeg kostanessa
Laulis vastu ladusasti:
«Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõtsin tühja teeda,
Tuulelista tallamaie.
Läksin lustil lainetelle,
Tahtsin taeva tagant-seina
Käsil minna katsumaie.
Ilma otsa otsidelles
Sõrmiella sorkimaie.
Ärgu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.
Ei olnd isa õnnistamas,
Eite armul hellitamas,
Sõsaraid ei soovitamas;
Külma kalmu keske'elta,
Sõmerliivade sülesta
Ei saand taati tõusemaie,
Eite armu andemaie.
Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada:
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkesida pole tehtud.
Mis ma muidu võõralt maalta
Kasulikku olen künnud,
Salalikku sahkanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.
Kellel Looja õnneks loonud,
Põue ise peitu pannud,
Vaimu võimel vägevamaks,
Tarkusella terasemaks,
Keha rammul kangemaksi
Teiste üle lasknud tõusta,
Veerenegu võõramaile
Suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
Jumalikku imedusi
Valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
Nõdremate naiste pojad
Jäägu koju kasvamaie,
Oma kopli õitsemaie!»
Lasti «Lennuk» Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
Laeva kalda ligidalle.
Mehed läksid murudelle,
Veeresivad vainiulle,
Astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
Kägu kuldakuusikusta:
«Omal maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taevatähekesed.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Koosta XVI loo üksikasjaline kava ja jutusta sisu. Milline reisijuhtum meeldib kõige rohkem?*
2. *Kirjuta sellest loost välja mõistatusi ja tarkusesõnu. Mida selles loos teistega võrreldes eriti hinnatakse?*
3. *Leia mõtteriime, eriti selliseid, mis osava ütlemise poolest meeldivad.*
4. *Õpi pähe katkend alapeatükist «Kojusõit», alates värsist «Kahetsusta, kulla vennad» kuni «Mehel meeles mõtlemista». Millised tuntud värsid katkendis võtavad kokku kogu loo peamõtte?*
5. *Koosta kirjand teemal «Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormad tuleb tarkus tunnistada». Tõesta kirjandis nende värsside mõtte erilist tähtsust meie kaasajal.*
6. *Kuidas selle loo sündmused iseloomustavad Kalevipoega? Mõtle hoolikalt läbi kõik asjaolud ja tõesta, et siin ilmnevad kangelase head omadused, aga ka puudused.*

Seitsmeteistkümnes lugu.

Sõjaratsu sõit. Assamalla[1] *laing. Põrgukatla juures. Muruneidude tants.*

Kalevipoja käe all õitses õnnepõli seitse aastat. Olevipoja agaral eestvõttel ehitati kindlad kantsid. Vägev linnus rajati Kalevi kalmule, mille Kalevipoeg ema mälestuseks nimetas Lindanisaks.

Just siis, kui tööd täies hoos olid, ilmusid Viru randa suured vaenuväed. Kalevipoeg ratsutas koos sõdalastega vaenlasele vastu. See oli uhke sõjasõit:

Kus ta liigutab hobusta,
Sinna linna liiguteleb;
Kus ta keeritab hobusta,
Sinna kingu kehiteleb;
Kus ta mängitab hobusta,
Sinna mäe mängiteleb,
Kõrgendiku kasvateleb.
Sõidab Soome silda mööda
Raksatelles raha-teeda;
Harju paest põrand paugub.
Viru tee aga väriseb.

Marutormina laastab Kalevipoeg Assamallas vaenlase väge. Ja polekski keegi kallaletungijaist pääsenud, kuid kangelase hobune sai ühelt mäelt teisele hüpates otsa.

Pärast võitu pöördus valitseja oma sõdalaste poole järgmiste õpetussõnadega:

«Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel
Kaljurünka kindelusel

[1] Assamalla — küla Väike-Maarja rajoonis, kus olevat toimunud lahing Kalevipoja ja raudmeeste väe vahel ja kus rüütlite vägi purustati. Neilt nurmedelt on leitud vanu relvajäänuseid.

Varjuks vaenu tungi vastu,
Kui tuleb tapper tabamaie,
Vaenlane kinni võttemaie, —
Siis ei ole karta sõda,
Karta võõra võitlemista,
Kurjemate kiusamista.
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi!
Kangem saagu kuningaksi,
Vahvam teiste vanemaksi!
Võimus jäägu ühe voliks,
Ühe kätte kuningriiki,
Muidu hulgaliste meelil
Tuulest tüli tõusemisi!»

Koduteel sattusid Alevi-, Olevi-, Sulevi- ja Kalevipoeg koopasuhu, kus vanaeit leent keetis. Näljased sõjamehed tahtsid ka toidust osa saada ja lubasid järgemööda leemepada valvata. Ent alati, kui leem valmis sai, ilmus väike mehike ja palus pisut leent maitsta. Uskumatul kombel tühjendas ta aga paja ühe sõõmuga. Lõpuks asus valvama Kalevipoeg. Alles temal läks korda tüütust osanikust jagu saada ja nimelt sel teel, et ta nõudis pandiks kuldkella, mis härjapõlvlasel kaelas rippus. See aga oli Sarvik-taadi rammuandja kelluke. Kalevipoeg andis väikesele mehikesele sõrmega nipsu kulmu pihta ja sedamaid vajus too mürinal maasse, vanaeit tema järel.

Nüüd viimaks said sõjamehed süüa ja võitlusväsimusest puhkama heita. Magavaid kangelasi piiravad tantsuringis kaunid muruneiud ning jagavad neile mitmeid õpetusi.

Juba lõi helendama koidukuma. Lepikus häälitses laululind ja kukkus kägu.

Murueit kutsus oma tütred koju.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millised tähtsad mõtted sisalduvad Kalevipoja õpetussõnades? Pööra eriti tähelepanu värssidele:*

   Võimus jäägu ühe voliks,
   Ühe kätte kuningriiki,
   Muidu hulgaliste meelil
   Tuulest tüli tõusemisi!

2. *Meenuta eestlaste muistset vabadusvõitlust. Kuidas peegeldub see eeposes?*

Kaheksateistkümnes lugu.

Teine põrguskäik. Lahing põrgus. Võitluse algus Sarvikuga.

Hommikul läks Kalevipoeg sealtsamast, kuhu väike mehike eile kadus, teist korda põrguretkele. Teel Sarviku eluaseme poole on palju tõkkeid. Kuid leidub ka häid nõuandjaid. Kord ütleb õpetava sõna kaaren, kord annab juhatust hiireke, kord kärnkonn või vähk urust. Suur nõiavägi on härjapõlvlaselt saadud kuldkellukesel, mida kangelane osavasti kasutab.

Üle tõrvajõe viival sillal sünnib äge heitlus põrgulaste väega. Kalevipoja mõõk rabab Sarviku selle raskelt, mitte ainustki neist ei jää ellu.

Põrgu eesotsas istus voki taga eidekese vari, kes meenutas Lindat leinapõlves. Varjueit juhatas poega eluvedelikku jooma, mille järel kangelane salakambri seina purustas. Selle taga tallas Sarviku eit kangasjalgu. Põrguperenaise mesikeelel meelitused jättis Kalevipoeg targu tähele panemata.

Lõpuks ilmus Sarvik ise, kes pärast pikka sõnelemist soostus Kalevipojaga otsustavasse võitlusse astuma.

Üheksateistkümnes lugu.

Sarvik-taadi aheldamine. Põrgust tagasitulek. Õnne-aeg ja pidu. Tarkuseraamatu kaotus. Sõjateated.

Vanapõlve piiridelle
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jäļgesida
Paksemalt kui meie päevil;
Siiski Kalevite käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse,
Võimsam võitlemise-mängi
Põrgu peremehe talust.
Mets ja mägi märkasivad,
Kaljukünkad kuulasivad,
Sood ja rabad saivad sõna,
Vetelained läkitusi:
Sest et maapind müdinaga,
Meri vahtus valendades
Tugevat tööd tunnistasid.
Vainiulle valmistati
Õue alla paras paika
Rammukatsumise kohaks.
Vanal viisil võtetie
Käsilla siis niudest kinni,
Võeti püksivärvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsutella
Veri valgus küünte alla,
Sinipaisul sõrmedesse.
Ehk küll võimuvõttev vesi,
Närtsitava kruusi märga
Kurjal rammu kurnanekse,
Võimust väga väsiteleb,
Kalevite kangel pojal
Kahekordne kanguskaste
Kehavõimu karastanud,
Siiski vältas võitlemine,
Meeste võidumängimine
Seitse päeva seisemata,
Seitse ööda lõppemata,
Enne kui nad selget otsust
Võitlemise võidul saivad.
Sarvik-taat küll salamahti
Katsus kiusamise kombel
Põiki jalgel pillutada
Kallist Kalevite poega,
Kes kui tugev tammetüvik,
Raskem raudakivi-rahnu
Kohalta ei komistanud.
Kordamisi kergitasid
Teineteista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles
Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahutama.
Kalevite kaval poega
Oskas ennast hoidaneda,
Suutis siuna pealta sõrmi,
Angerjana alta sõrmi
Põrgulase pihust päästa,
Kookus jalal kohe kanda

Toeks vastu valmistada;
Siiski kippus kange võimus,
Rammu viimaks raugenema.
Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte vokikoonla,
Keeriteles kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrandalle
Eeskujuks Kaleville.
Kalevite kange poega
Mõistis eide mõttesida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni säärte-paelust,
Sarviku põlve-värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteles kümme korda,
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale,
Kamaluga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama.
Võttis vöö niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raudakamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngastpidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kaljuseina seisemaie;

Veereteles vainult kivi
Saunasuuruse uksele,
Kuhu külge kaelakütked
Sidemella sõlmitie,
Raudakrambil kinnitati,
Et ei sarvik toasta sammu,
Kanda saanud kamberista.
Kalevite kange poega
Pühkis higi palgeilta,
Pilkamisel pajateles:
«Ära lase, leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!
Kaeba kurbust kaljudelle,
Meelehaigust metsadelle,
Raskust kivirahnudelle,
Viletsusi virnadelle!
Saada soovid rabasoosse,
Ohkamised ohakaisse,
Kaebamised kadastikku!
Võlg meil tasa, vennikene,
Kõverused kohendatud;
Õnni teinud õigus-otsa,
Annud võitu võimsamalle.»

Võidu palgaks viskas Kalevipoeg neli kotitäit kulda turjale ja astus maa peale tagasi. Koopasuus ootas teda hirmu ja igatsusega Alevipoeg. Selgus, et põrguskäik oli kestnud kolm nädalat.

Kalevipoeg korraldas Lindanisas lustilise võidupeo. Ja oli ka põhjust pidutseda: Sarvik oli aheldatud, maal valitses rahu ja õnnelik põli. Kuid just kõige ülevamas piduhoos saabus sõjateade — vaenlane olevat taas maale tunginud. Kalevipoeg ei lasknud halva sõnumi pärast veel pidu katkeda, vaid lõi ise vägevasti laulu edasi.

Siis aga astus tervitades tuppa Lapu tark ja palus kätte lubatud vaevatasu — seina külge kütkestatud tarkuseraamatut. Nii nägi tõepoolest ette reisil maailma lõppu sõlmitud kokkulepe. Tarkuseraamatusse olid talletatud vana Kalevi elutarkused ja õpetussõnad: «Kallim veel kui kuld ja hõbe / seisis kütkendatud kirjas / vanaaegne vaba põli, / meie meestepoege priius.» Kalevipoeg, olles lubadusega seotud ja tundmata raamatu sisu, oli pikemata nõus seda ära andma. Nii see sündiski, olgugi et Olevi- ja Sulevipoeg soovitasid raamatut lähemalt uurida.

Kohe seejärel olid käsukandjad väravas: rannast on tulnud raudmehed, sõda on valla päästetud. Kalevipoeg seadis sammud taadi kalmule, et tarka nõu pärida. Kuid taat ei kostnud vastu ja kangelane läks kurval meelel koju.

Kahekümnes lugu.

Ettevalmistused sõjaks. Sõjasarve hüüd. Lahingud ja sõprade surm. Raudmeeste saadikud. Kalevipoja surm. Kalevipoeg põrgu väravas.

Öö-ilm ja udukuub katavad maad. Surmaorg ja vaenuväli on tapluse ootel. Kalevipojale ennustatakse õnnetust:

Sind ei võitnud vaenuvägi,
Saand ei sõda suretama;
Kurvastuse kütkendused

Võtsid enneaegu võimu,
Soome sepa sajatused,
Omad õnnetumad sõnad
Mõtlematult mõõga kohta
Saivad sulle surmajaksi.

On aeg otsustavaks tapluseks valmistuda. Saadikud läkitati sõjamehi kokku kutsuma. Kalevipoeg ise mattis koos Alevi- ja Sulevipojaga aarded maasse.

Koidu ajal istus Kalevipoeg ratsu selga ja seadis suule sõjasarve, kutsudes sõjamehi lahinguteele:

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel;
Kohkel vastu kostelesid,
Käsuhäälta kasvatelles
Kaugemalle kannetie.
Sarvehüüdja hääli helkis
Kaugel' Viru rajadelle,
Kostis Järva-, Harjumaale,
Lääne laia luhtadelle,
Pärnu pärnade vahele;
Hääli helkis Alutaha,
Tungis taha Tartu raja,
Pikil' Pihkva piiridelle.
Tõttes tulid sõjamehed
Kiirul lipukandja kannul
Sõjateeda tallamaie,
Vereteeda veeremaie.

Esimene kokkupõrge raudmeeste väega oli äge, nii äge, et surnute virnad katsid muru. Ometi suudeti vaenlane tagasi tõrjuda. Paar päeva puhatud, haavu ravitud ja sõjariistu teritatud, algas uus taplus, seekord Võhandu jõe ääres. Siingi rabati vastast raskelt, kuid ka omad kaotused olid rängad. Seitsmepäevases lahingus leidsid otsa paljud vaprad sõjamehed, nende hulgas Sulevipoeg. Võit tuli seegi kord, kuid tuli kalli hinnaga. Pärast lahingut uppus õnnetul kombel veel Alevipoeg.

Valusad kaotused ja lähedaste sõprade surm kurvastasid Kalevipoja meelt sedavõrd, et ta andis valitsusohjad üle Olevipojale ja siirdus üksindusse. Kuid ikkagi ei antud talle asu:

Rannast tulnud raudalased
Kolmekesi käidanessa
Juhtusivad õnne juhil
Koiva jõe kallastelle,
Kuhu Kalevite poega
Varjupaika valmistanud.
Võõrad mehed meelitama
Kalevida kavalasti:
«Kallis Kalevite poega,
Virust võõrdund valitseja,
Sõbrustele meie seltsi!
Kangus seisab sinu käessa,
Võimuvoli sinu väessa;
Tarkus meie taskutessa,
Mõisterikkus meie kotis.
Kui me ühes käidaneme,
Venna-ikkes atra veame,
Ei või ükski vaen meid võita,
Sõda iial suretada.
Anna valitsuse võimus
Kavalama kaitsuselle!»
Kalevite kange poega

Kena kõnet kuulatessa
Pööras silmad jõe poole,
Laskis laud lainetelle,
Selga petislaste poole —
Ega sahand sõnakesta.
Veepinnalt veersid paisteks
Selgest Kalevite silma
Kaldal kõneljate kujud,
Kui nad mõõgad mõrtsukana
Salanõude sünnitusel
Tuppedesta tõmbasivad,
Miska meesta mõrtsukana
Tagantselja tahtsid tappa.
Kalevite kange poega
Pettust nähes pajatama:
«Mõõka alles müüdamata,
Terav rauda tehtamata,
Käsi alles kasvamata,
Sõrmeliikmed sündimata,
Miska minulista meesta
Veristelles vigastakse.
Põrgu pärijate pojad,
Tagaseljalised tapjad!»

Ja Kalevipoeg sasis seljatagused kallaletungijad kinni, paiskas neist ühe rinnuni, teise suuni ja kolmanda üle pea maasse.

Veel kord saadetakse raudmeeste leerist saadik Kalevipoega meelitama. Seekord näitab kangelane märke eelmiste saadikute saatusest ja lausub järgmist:

Olen võimusel vägevam,
Kehakangusel tugevam,
Pikkusel teist palju pikem.
Teod ei kõlba teenijaksi
Ega suurus sulaseksi,
Ega pikkus päilisekski,
Võimus võõra voli alla.
Ennemini elan üksi
Kehva mehikese kombel,
Kui et sulgun sunni alla,
Võõra voliduse alla.
Kalevite kanget kaela
Saa ei kütke kinnitama,
Orjaike ormandama.

Vaenlaste tüütavad käigud sundisid kangelast Koiva kaldailt lahkuma. Sihitult rännates sattus ta Peipsi lähistele Kääpa jõe äärde, sinnasamasse, kus lamas ta mõõk. Niipea kui kangelane jõkke astus, lõikas mõõk tal mõlemad jalad alt. Niiviisi läks täide Soome sepa needus.

Haavatud vägilase valukisa tõusis taevalisteni. Kuid päästa ei suutnud teda nemadki. Kangelane suri, kuid tema vaim lendas linnuna taevasse. Vanaisa pidas kaua aru, missugune tähtis ülesanne Kalevite kangele pojale anda. Lõpuks otsustas taevaliste nõukogu ta põrguvalvuriks saata, et Sarvik enam kunagi välja ei pääseks. Kalevipoja vaim sunniti uuesti juba hangunud kehasse. Siis asetati jalgadeta kangelane valge hobuse selga ja saadeti põrgu väravasse. Sinna jõudnud, kuulis ta ülevalt hüüet: «Raksa kaljut rusikaga!» Võimas käsi rabas kaljut, rabas nii, et kalju lõhkes, ent sinnasamasse jäi ka kangelane ise kättpidi kütkesse. Seal valvabki Kalevipoeg, et Sarvik ei pääseks välja kurja sünnitama.

Kangelasloo lõpuvärssides ennustas Kreutzwald sõnaselgelt, et kunagi saabub aeg, mil rahvas on vaba orjusest ja rõhumisest ning võib õnnepõlve maitsta:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Jutusta kokkuvõtlikult eepose saamisloost. Mida taotles Faehlmann eepose loomist algatades ja Kreutzwald seda tööd jätkates ja lõpule viies?*
2. *Millist aega eesti rahva ajaloos eepos kujutab? Mida tuleb mõista Kalevipoja surma ja põrgu väravasse aheldamise all? Mida ennustasid eepose lõpuvärsid?*
3. *Koosta Kalevipoja iseloomustus. Võta seejuures aluseks alljärgnevad küsimused ja ülesanded.*
   a) *Nimeta Kalevipoja tähtsamad tööd. Mis on nende peaeesmärgiks? Kuidas iseloomustab Kalevipoega Faehlmanni ütlus: ta on «üks meie seast», kes «tegi tööd ja kannatas koos meiega»?*
   b) *Nimeta Kalevipoja vaenlasi. Mille nimel käib võitlus vaenlastega? Süvene Kalevipoja sõnadesse pärast võidukat Assamalla lahingut:*

Mehed olgu nii kui müüri,
Seisku nii kui raudaseina,
Teraksesta tehtud tornid,
Seisku vahvast sõjasõidul
Tammemetsa tugevusel,
Kaljurünka kindelusel
Varjuks vaenu tungi vastu...
Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlve pärijaksi!

c) Millised Kalevipoja omadused tulid ilmsiks raskel ja ohtlikul merereisil?
d) Kuidas iseloomustavad Kalevipoega järgmised episoodid: appitõttamine vaeselelapsele, põrgupiigade vabastamine, käigud isa kalmule, valu ema kaotamise pärast, masendus kaaslaste hukkumise puhul.
4. Nimeta eepose tähtsamad ideed.

EEPOS.

Eepos on ulatuslik värsivormiline jutustav teos. Eepose aluseks on pika aja vältel kujunenud rahvaluuleline materjal, mis on loodud töötava rahva enda poolt ja mis jutustab ajaloolistest sündmustest rahva elus. Eeposed väljendavad rahva püüdeid ja taotlusi, neis peegelduvad inimese parimad omadused: kangelaslikkus, tööarmastus, ausus, suuremeelsus, ilumeel, viha ülekohtu ja rõhumise vastu. Nende omaduste kandjateks on eepostes tavaliselt rahvalikud vägilased — rahvakangelased. Sellepärast nimetatakse eeposi r a h v a e e p o s t e k s (sageli ka kangelaseepos-teks).

Kõige täiuslikumad eeposed pärinevad antiikajast ja varasest keskajast, näiteks muinas-kreeka eeposed «Ilias» ja «Odüsseia».

Eesti rahvaeepos «Kalevipoeg», samuti karjala-soome «Kalevala» on tekkinud hilisemal ajal. Nad on koostatud vastavalt Kreutzwaldi ja Lönnroti poolt r a h v a l u u l e l i s e a i n e s t i k u p õ h j a l. Vene rahvaeeposeks on bõliinad.

Peale rahvaeeposte on veel k u n s t e e p o s i, mis on kindla autori looming ja kus on kasutatud rahvaeeposte eeskuju, neile iseloomulikke kunstilisi võtteid. Kunsteepose väljapaistvaks näiteks on gruusia rahvapoeedi Šotha Rusthaveli eepos «Kangelane tiigrinahas».

Ü l e s a n d e i d.

1. Anna seletus eepose kohta, illustreerides seda näidetega «Kalevipojast».
2. Meenuta, milline tähtsus oli «Kalevipojal» tema ilmumise ajal ja hilisemail aegadel.

LYDIA KOIDULA
(1843—1886)

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Korda 5. klassi lugemikust pala «Koidulaulik». Jutusta selle alusel Koidula lapse- ja koolipõlvest, tema tööst kirjanduspõllul.
2. Korda luuletust «Mu isamaa on minu arm» ja esita see ilmekalt.
3. Mispärast nimetame Koidulat koidulaulikuks?

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

Tõsta pead, õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad[1] hiilgvalt saadab
et nad nutu kuivataks!

On sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest?
Kadund õnnest pajatand?

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

[1] Siin: kiired.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Leia luuletuse idee. Kuidas see on väljendatud? Milliseid kõnekujundeid leiad sellest luuletusest?*
2. *Meenuta, mida nimetatakse värsiks, salmiks ja värsimõõduks. Mitu värssi ja salmi on luuletuses «Miks sa nutad?»?*
3. *Kirjuta vaadeldavast luuletusest kaks esimest salmi vihikusse ja määra värsimõõt.*

Näidis: Miks sa nutad, lillekene,
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡

4. *Õpi luuletus pähe ja esita ilmekalt.*

Eesti muld ja eesti süda.

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnus tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti kodumaa!
Head ma olen näind ja paha;
mõnda jõudsin kaota',
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta'!

Sinu rinnal olen hingand,
kui ma vaevalt astusin;
sinu õhku olen joonud,
kui ma rõõmust hõiskasin;
minu pisaraid sa näinud,
minu muret kuulnud sa, —
Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
sull' neid tulin rääkima!

Oh, ei jõua iial öelda
ma, kuis täidad südame!
Sinu põue tahan heita
ma kord viimse' unele.
Ema kombel kinni kata
lapse tuksvat rinda sa:
eesti muld ja eesti süda —
kes neid jõuaks lahuta'!

Sind surmani!

Sind surmani küll tahan
ma kalliks pidada,
mu õitsev Eesti rada,
mu lehkav[1] isamaa!
Mu eesti vainud, jõed
ja minu emakeel,
teid kõrgeks kiita tahan
ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellast' kannad
su lapsi käte peal,
neil' annad leiba, katet
ja viimast aset veel!
Tõest', armsam on mull' hinga'
su põues, Maarjamaa,
kui võõral piiril õnnes
ja aus elada!

[1] Lehkav — siin: hästi lõhnav.

Kuis on su pojad vagad,
nii vaprad, tugevad!
Su tütred nagu lilled
nad õitsvad, nägusad!
Ja sinu tuul ja päike
sind õitsel hoiavad,
ja kõrge kotka tiivad,
kuis hellast' katavad!

Ja tihti siiski leian
su silmis pisaraid? —
Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil' tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrgel'!
Aeg annab arutust!

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Mis on luuletusel «Eesti muld ja eesti süda» ja «Sind surmani!» ühist varem õpitud luuletustega «Mu isamaa on minu arm» ja «Miks sa nutad, lillekene?»?*
2. *Meenuta palast «Eesti kirjanduse noorusmailt» Koidula-aegseid ühiskondlikke olusid. Milline tähtsus võis neil luuletustel olla luuletaja kaasajal?*

Jutt.

«Mis mulle jutustad, koidiku tuul?»
Eestimaalt tulen,
väsinud olen:
kõikusin kodumaa latvade lehtes,
kevade ehtes
hiilgavad vainud ja väljad ja aas!
Lilleke maas,
tammed ja kase ja lõhmuse õied
olid mul õrnasti õhkuvad köied,
nägin neid mängivat kevadega.
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev huul?
«Pilveke, kallike, kuhu sa reisid?»
Eestimaa üle
lendab mu süle,
karastab põldu ja peenart ja metsa.
Kõik minu otsa
vaatab kui taevase allika pool'.
Olgu ka hool
vaikne ja tasane; siiski mu vägi
silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi.
Rahul on Maarjamaa pühane pind.
Mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisid?
«Viibi, lind, ära nii rutates sõua!»
Eestimaal' tiivad
koju mind viivad.
Eestimaa õitsvate õilmete vahel
armsam mu ahel:
rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!
Eestimaa hiis
varjas mu pesakse, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis viibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei jõua?

Eestimaa tütar! Mis viibin ma siis?
Lennake, päevad,
mida veel jäävad
piireks mull' kodumaa kallaste ette!
Jõua oh kätte,
jõua, sa igatsev, õnnistav tund!
Päeva ja und
küsin ma: «Millal mind viite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?»
Ei vastust ann'd
õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

Küsimusi ja ülesandeid.

Koidula elu lõpujärk möödus Kroonlinnas, lahus isamaast, mida ta nii väga armastas. Oma mõtete ja tunnetega viibis ta aga sageli sünnimaal. See kõlab vastu ka neil aastail loodud luuletustest, sealhulgas luuletusest «Jutt».

1. *Süvene luuletuse «Jutt» sisusse ja õpi seda ilmekalt lugema.*
2. *Mis on luuletuse ülesehituses iseäralikku? Kuidas on see kooskõlas sisuga?*

Tulnud!

Nüüd õue! õue! — väljad
ja metsad lehkavad!
Kõik mäekingud haljad,
all õits'vad maasikad!
Mu süda, võidu hüüa!
Laul, taeva poole püüa
sa linnu häälega!
Sind päikseterad võitnud
ka mure-oru seest,
su ümber õhud köitnud
nii kindlat sõlmekest!
Laul, üles, üles püüa,
maailmal' teadust hüüa:
taas tulnud kevade!

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. *Meenuta, mida 6. klassis õppisid riimist (mida nimetatakse riimiks? mis erinevus on alg- ja lõppriimi vahel? Kuidas jagunevad riimid asukoha ja silpide arvu järgi?). Leia lugemikust sellekohaseid näiteid.*
2. *Anna seletus sidumata ja seotud kõne kohta.*

JUTUSTUSEST «TASUJA» NING SELLE AUTORIST.

Ajaloolised jutustused «Tasuja», «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel» on tänapäevani paljuloetavad ja armastatud raamatud, eriti esimene neist.

Jutustame põgusalt nende teoste loojast **Eduard Bornhöhest** (1862—1923), kes on ajalooliste jutustuste algatajaks eesti kirjanduses.

Kirjanik sündis väikeses mõisas Rakvere lähedal aidamehe pojana. Vanemad olid vaimsete huvidega inimesed: isa oli varem töötanud kooliõpetajana ning luges palju; ema, Eduard Vilde tädi, armastas laulda ja oli osav jutuvestja.

Laste koolitamise otstarbel kolisid vanemad Tallinna, kus Eduard õppis alg- ja kreiskoolis. Olgu märgitud, et oma kooliaastail elas Bornhöhede perekonnas ka Eduard Vilde, Bornhöhe tädipoeg.

Lapsepõlves oli Bornhöhe väga elav ja vallatu. Ühel suvehommikul võtnud ta kahe teise poisiga (Eduard ise oli siis 8-aastane) kalarannast väikese paadi ja alustanud teekonda Ameerikasse. Alles õhtu eel märganud kalamehed poisse lainetaval merel ja toonud nad tagasi. Kodus saanud poiss isalt valjusti karistada, kuid kinnitanud läbi nutu õele: «Kui suureks saan, sõidan ikka Ameerikasse.»

Bornhöhe elu kujuneski rahutuks ja rännakuterohkeks. Sageli vahetas ta teenistuskohti, töötades Peterburis, Kaunases, Stavropolis, Tbilisis jm. mitmesugustel aladel ning tehes aeg-ajalt lühemaid ja pikemaid reise.

Bornhöhe oli tähelepandavate annetega inimene: mängis viiulit ja klaverit, joonistas hästi ja valdas mitut keelt.

Elu viimased aastakümned elas Bornhöhe Jõhvis ja Tallinnas.

Jutustuse «Tasuja» kirjutas Bornhöhe 17-aastase noorukina. Nagu sissejuhatuses on öeldud, tahetakse teoses «tükikest eestlaste õnnetusrikkast ajaloost nüüdse eestlase silmade ette panna. See oli toore vägivalla, ebausu ja pimeduse aeg. Eesti- ja Liivimaal oli mõisnike taevas, pappide paradiis, võõraste rahaauk, aga talupoegade põrgu». Viimased sõnad on autor võtnud vanast kroonikast, millele ta tugineb ka 1343. aasta ülestõusu kujutamisel. Tõelisi ajaloolisi sündmusi on kirjanik esitanud vaid sissejuhatuses ja lõpupeatükkides, kuna enamik sündmustest põhineb mõttekujutusel.

Teose kirjutamise ajal polnud saksa mõisnike, omaaegsete röövrüütlite järeltulijate voli ja võim Eestimaal veel kaugeltki murtud. Seepärast oli «Tasujal» tol ajal ja hiljemgi suur tähtsus rõhumise-vastase võitluse innustajana. Bornhöhe ise ütles «Tasuja» eesmärgi kohta: «Oli ju Eesti vaimlise ärkamise aeg ja mina, noor entusiast, soovisin kaasa aidata.» Vana Vahuri surivoodil lausutud tulisõnad ei jäänudki kõlama üksnes pojapoeg Jaanuse teadvusse, vaid olid üleskutseks ka lugejaile.

«TASUJA».

Jutustus Eestimaa vanast ajast.
(Lühendatult.)

I

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üldse olevat raske rahus ja sõpruses elada. Aga eestlase tolleaegsed naabrid olid koguni hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike[1] otsekohesemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta ristiusu õnne ja õnnistust ning keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on, tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.

Niisugused halastajad, õpetavad naabrid olid taanlased ja sakslased.

Esimestes võitlustes usu ja hariduse eest kiskus Taani kuningas Harju ja Viru maakonna enese kätte. Muu eestlaste maa jäi Liivi ordu ja piiskoppide omaks.

Kui sõdade järel ajuti rahu tuli, voolasid sakslased ja taanlased võidetud maale, igaüks sai oma tüki kätte ja jäi nende talupoegade peremeheks, kes maatüki peal elasid. Esiotsa ei olnud eestlane mitte pärisori, vaid peaaegu vaba rentnik. Aga mida enam võõraste sisserändajate hulk ja ühes hulgaga ka võim kasvas, seda rohkem nõuti talupoja käest, ja sada aastat pärast maa allaheitmist kinkis Taani kuningas Christoph II kõik eesti soost talupojad oma vasallide, taani ja saksa soost isandate pärisomanduseks igaveseks ajaks.

Sest ajast ütleb üks sakslane, kroonikakirjutaja Kelch: «Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.»

II

Harjumaa põhjapoolses osas, Tallinna lähedal, põlise laane keskel seisis üksik talu, teedest kaugel, niipalju kui sel ajal teesid võis olla. Talu hüüti Metsa taluks, sest et ta oli metsa sees, ja imelikul viisil oli ta ühe sündinud maamehe Tambeti päralt.

Kuidas see mees oli pärisperemeheks saanud, kuna peaaegu kõik muud eestlased olid juba pärisorjad?

Seda näeme me kohe.

Tambeti isa oli olnud Tallinna piiskopi ori. Piiskopil oli palju

[1] mõeldud rooma katoliku usku.

maid ja metsi, kus ta, oma tähtsast kehaküllusest[1] hoolimata, sagedasti küttimas käis. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk priske poiss, kelle määratuis liikmeis peitus niisama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need loendamatud hoobid, mis ta laiskuse eest sai, tüütasid tema viimaks nõnda ära, et ta jalad selga võttis ja metsa pakku jooksis. Piiskopil oli tugevast sulasest kahju; ta vandus, maksku mis maksab, redu jälle kinni püüda. Ta saatiski sulased välja, ronis ise rammusa mära selga ja ratsutas metsa. Metsas eksis ta küll ära, kuid leidis truudusetu sulase tüvika, paksulehelise tamme varjul rahulikult puhkamas.

«Küll ma su hellasti äratan,» urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa — tsiuhh!

«Hellasti» äratatud pahategija kargas kui nõelatult püsti ja nühkis aietades piitsaga puudutatud kohta.

«Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Sulased, siia, halloo! Vaat sulle säh!»

Vaimulik isand tõstis jälle piitsa, mille õel vilistamine pahareti sulase hinge ärritas.

Aga sel silmapilgul kiskus mära end valju hirnumisega isanda käest lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedalt kostis tume urin. Suur metselajas tuli nähtavale ja näis nõu pidavat, kas maksab kahejalgseid külalisi ligemalt vaatama minna.

«Karu!» karjatas püha isand ja pillas piitsa maha.

«Määratu veis,» pomises sulane.

«Püha Benedictus[2], mis nüüd teha?»

Sulane kehitas õlgu ja istus sõna lausumata maha.

«Jeesus ja Maria! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüsis surra! Rumal talupoeg, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise kui karu... Pai Vahur, kägista teda, rebi ta lõhki... Näe, tuleb... oh jumala ema... Vahur, aita, päästa mind, oma hingepäästjat!»

Vahur raputas tõsiselt pead.

«Parem on kiskja küüsis kui nuhtlejate piitsa all kärvata.»

Karu tuli ligemale. Piiskop keksis ühelt jalalt teisele.

«Jää siis ometi siia, ma pistan jooksu.»

Ja piiskop tahtis punuma panna.

Aga Vahur venis püsti ja lausus rahulikult:

«Mul on pikemad koivad kui piiskopi-härral.»

«Ma ei lase sind nuhelda —»

Sulane naeris.

«Ma lasen su priiks —»

Sulane kuulatas terasemalt.

---

[1] kehakaalust, paksusest.

[2] Benedictus — vaimulikkude ühiskonna, mungaordu asutaja ja läänemaise munkluse rajaja.

«Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai — issand, halasta... näe!»

Karu ajas ennast kolm sammu eemal urisedes püsti.

«Kas härrad annavad pärismaad?»

«Annan, jumala eest annan.»

«Kas vannuvad selle peale?»

«Vannun, vannun, vannun!»

Nüüd rebis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmitsedes. Mesikäpp urises vihaselt... Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene ja kiskja veerlesid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuuldus segane pool-lämbunud röhin ja mõmin — siis kerkis võitja-inimene, kriimustatult ja lõhkiste riietega püsti ja vaatles võidurõõmuga võidetud vaenlase mürakalist, surmakrampides tukslevat keha.

«Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama,» pomises ta iseeneses.

Ta ei eksinud. Piiskop pidas sõna, laskis pelgunud[1] sulase vabaks ja kinkis talle pärisomanduseks tüki metsa, mis hiljemates sõdades maapinnalt kadunud Lodijärve lossi maade serval seisis. Ainult sõjas pidi ta piiskoppi aitama.

Tugev Vahur ehitas enesele metsa sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid hävitada. Tema haruldane kehajõud tegi teda kaugel ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teod elasid saja võrra suurendatud kujul kaua rahva suus. Temast räägiti, kuidas ta kord terve hundikarja, kes kibeda külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud, nahad maha nülginud ja kered kui jõulukingitused kuuse okstesse riputanud, kust neid siis nälginud suguvennad halastades maha rebinud ja ausasti oma tühja kesta matnud; kuidas ta kuused juurtega maapõuest kiskunud, juured ja ladvad maha murdnud ja enesele tüvedest maja ehitanud. Neid ja muid muinasjutte rääkis rahva suurendav suu tugevast Vahurist, ja neid jutte kuulates särasid poiste silmad elavamalt, vajus meeste rõhutud selg veel enam küüru ja mahapööratud orjapilk näis ütlevat: «See oli tema. Meie seda ei või... peame kannatama...»

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas enesele Lodijärve lossihärra käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi end kõigi metsaliste hirmuks ja suri raugana, andes oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa, järgmisi õpetusi:

---

[1] — (siin) pelgu läinud, ära jooksnud, põgenenud.

«Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vahest teed sina kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergelt saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa märkad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku, palu taevataati . . .»

Siin jäi Vahuri hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas:

«Ma tunnen orjapõlve, tunnen oma rahva häda, aga ma ei suutnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatavad hammaste taga, aga ei julge hammustada . . . rahva hing on lämmatatud ja kiunub haledasti rõhujate põlvede ümber . . . Otsi neid, kes ei kaeba, aita tagant, kihuta teisi aitama . . . ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle terve maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab! . . .»

Tugev Vahur ei rääkinud enam. Hing lahkus õhates raugenud kehast.

Tema surivoodi ees seisid nuttes ta naine, poeg Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes tol ajal oli kaheksa-aastane. Vahuri lesk ei kannatanud rasket hoopi kaua välja, vaid läks paar kuud hiljem oma armastatud mehe järel hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar ning väle mees, kes liikumist ja varakuhjamist armastas, kuid isamaa õnnetusest suuremat ei hoolinud. Ta ostis veel kolm noort sulast, ehitas kena ruumika elumaja kõrvaliste hoonetega, piiras õue palkseintega ja istutas aia väljapoole seinu. Parajal kohal, elumajast vähe eemal, raius ta metsa maha ja hakkas suuresti põldu harima. Sakstest ei hoidnud ta Vahuri käsu vastu ennast mitte eemale, vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima, käis sagedasti Tallinnas ning Lodijärve lossis kauplemas ja endale tarvilikku kraami toomas. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Vahuri surma Tallinna Mustmunga kloostrisse õppima. Tema nõu oli poega täieks saksaks ja kirjatargaks kasvatada. Vahuri viimse manitsuse unustas ta hoopis.

Aga Jaanus pidas seda meeles. Sest üksikud juhtumused, mis lapse südant põhjani on põrutanud, helisevad läbi mehepõlve järele ja hõljuvad üksindusetundidel rõõmsaid ja kurbi mälestusi äratades veel hallide juuste aegadelgi.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa pimeda Harjuvärava Tallinna sisse sõitis, vahtis tema, roheliste metsade vaba poeg, poolkohkunult, poolkurvalt ilmatu kõrgeid kivist hooneid, mille võre-

tatud akende taga võõrad külmad näod vilksatasid. Jaanusel oli tundmus, nagu pigistaks keegi tal kõri kinni. — «Varja vabadust!» kajas ta kõrvus Vahuri viimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talvel visalt ning virgalt munkade tarkust, mis tol ajal oli peaaegu ainus tarkus. Seda suurema isuga luusis ta suvel mööda koduseid metsi.

III

Jaanus oli kümme aastat vana, kui ta isaga esimest korda Lodijärve lossi ratsutas, mille maade serval, nagu juba öeldud, Tambeti talu seisis.

Tolleaegne lossihärra rüütel Konrad Raupen oli mõistlik isand, kes targast ning osavast Tambetist meelehead leidis ja teda sagedasti laskis nõuküsimise pärast lossi kutsuda. Kuna Tambet ise lossi läks, jäi Jaanus üksipäini hoovi hobuste juurde. Ta istus lauahunniku otsa, pani käed rinnale risti ja jäi uudishimulikult ringi vaatama.

Korraga tundis ta, et miski asi nagu Taara piksenool tema jalge vahele raksatas, ning üks hele hääl hüüdis: «Such', Tarapita, such'!»[1] ja kole must kogu müksas pea nii tormiliselt meie sõbra sülle, et ta vennike tagurpidi üle lauahunniku lendas.

Vali naerulagin kahest heledast kõrist tõusis seepeale sealsamas ligidal ja lossihärra lapsed, kümneaastane poiss ja pisut noorem tüdruk, tõttasid õnnetuspaigale. Siin sirgus meie noormees parajasti püsti ja märkas, mis temaga on sündinud. Ta pilk langes esiti pahaselt suure koera Tarapita peale, kes oma isanda käsul nii harimata viisil ratast oli püüdnud. Koer ei näinud oma koerustükki sugugi kahetsevat, sest ta kargas, ratas suus, kui päris narr ringi, aga tütarlapse nägu läks tõsiseks; ta astus Jaanuse ette ja küsis osavõtlikult, kas see vahest viga ep ole saanud.

Jaanus kogeles tema meelest imeilusat tütarlast silmitsedes midagi nagu «pole viga ühti».

«See oli tore,» naeris väike noorisand ja patsutas Tarapita selga, mis nagu uss ta käte all keerles.

«Häbi sulle, Oodo!» manitses aulise tõsidusega väike preili. «Meie oleme temale häda teinud ja sina pilkad veel. Kas see on ilus?»

«Ilus ja mehine!» kilkas Oodo. «Paras niisugusele pimedale. Vupsti! Nagu puhutud üle lauahunniku. Oh, Tarapita, küll see läks libedasti! Hohohoo!»

Nüüd läks Jaanusel kops üle maksa.

«See on kõlvatu temp koeri võõra peale ässitada!» pahvatas ta vihaselt. «Sina oled rumal poiss ja muud midagi.»

Nende sõnadega võttis ta jälle istet, pani käed rinnale risti ja

[1] *«Such', Tarapita, such'!»* (saksa k.) — «Otsi, Tarapita, otsi!»

vahtis kulmu kortsutades kõrvale. Tema väike kaitsja vaatles teda lahke naeratusega.

Meie peame siin pihu sisse sosistama, et Jaanus ilus sirge poiss ja täna kõige paremas riides oli.

Oodo läks näost punaseks, põrutas jalga vastu maad ja tõmbas käed rusikasse.

«Kuidas sa tohid mulle «rumal poiss» öelda?» kärkis ta silmi välgutades.

«Sa tead ise, mispärast... See on su päris nimi. Sinu rusikaid ma ei karda, need on ka minul olemas.»

Ja Jaanus näitas, et temal ka rusikad olid.

«Ma ässitan Tarapita su peale, lasen su lõhki kiskuda!»

Aga ehk küll Tarapita ennast urisedes isanda käskude täitjaks tunnistas, ei liigutanud Jaanus ennast sugugi, muudkui kostis külmalt: «Katsu!»

Kes teab, kas Oodo oma tõotust oleks täitnud, aga enne katsumist astus jälle väike rahutooja verejanuliste vaenulikkude parteide vahele.

«Häbi sulle, Oodo!» algas ta manitsedes, «kas sa sedaviisi kellegi junkur oled? Sa tahad koera väeti võõra peale ässitada, kelle ees sa ise süüdlane oled. Ei isa seda oleks teinud. Mõtle ikka isa peale. Isa oleks ennemini andeks palunud ja Tarapita oleks oma rumaluse eest tapelda saanud.»

See manitsus mõjus niipalju, et Tarapita oma urina jättis ja Oodo veel ikka vihaselt, aga rohkem rüütellikult ütles:

«Siis peab ta minuga võitlema. Minu au nõuab seda.»

«Minugipärast,» seletas Jaanus vahvalt ja tõusis püsti.

«Te olete hirmus kangekaelsed,» kurtis preilike ja uuris haleda meelega vaenlaste nägusid, et sealt vähematki leppimismõtet leida. Aga sealt puhast tigedust ja kõrkust lugedes tõmbas ta mõlema käed oma kahte pihku ja ütles kurvalt:

«Siin ei või te võidelda, kõikide inimeste silma ees. Lähme aeda!»

Mindi aeda. Pehme liivane koht tihedate vaarikapõõsaste vahel valiti võitluspaigaks ja vaenlased seadsid end kibeda rusikavõitluse nõuga teineteise vastu. Aga enne kui võitlus algas, katsus väike lepitaja veel kord heaga asja ajada. Vastaste käsi soojalt surudes palus ta mahedasti ning magusasti:

«Pai poisid, mul on nutt varaks, — miks te mind nii kurvastate? («Pai poisid» tundsid ühe kolmandiku oma vihast kaduvat.) Pai võõras poiss, mu vend on nii hea, nii armas, ainult täna veidi, üsna veidi äkiline. Tõesti, ta on hea vend, ma ei taha kedagi muud vennaks. (Oodo naeratas ilma tahtmata.) Pai vend, minu võõras sõber on ka hea ja armas. (Jaanus naeratas ilma tahtmata.) Teist mõlemast saavad head sõbrad (poisid luurasid altkulmu, aga mitte enam nii verejanuliselt kui enne), tõesti, teist saavad head ja mõnusad sõbrad, ja mina olen teie kummagi sõber. Ma armas-

tan teid mõlemaid (siin surus ta jälle poiste käsi), siis armastame kõik kolmekesi üksteist — kuni surmani. Eks ole. Jah?»

Siin pani tüdruk poiste käed oma kahe pihu vahel kokku ja piilus argse naeratusega mõlema silmi.

Häbi on tunnistada, aga tõeks ta jääb, et meesterahva süda on sulavam kui lumi, kui naisterahva mahe pilk teda päikesena soojendab. Ka meie kakelvennad raputasid mõni silmapilk hiljem kui sõbrad teineteise kätt, ja nüüd oli Emmi — nii oli nende lepitaja nimi — see, kes neid pilkas ja naeris nagu vallatu plika kunagi.

Häbenedes pean tunnistama, et nüüd mõistmatu elajas Tarapita see õnnelind oli, kes mõistlike inimeste patud oma koeranaha peale pidi võtma. Esiti pidi täisealine ja suursugune Tarapita ühe lapse (Emmi) käest halbade eluviiside pärast läbitungiva noomituse vastu võtma. Teiseks pandi Tarapita vööra auks ja terve seltskonna lõbusaks ajaviiteks kunsttükke tegema. Ta oli kõrgesti koolitatud koer ja mõistis säherdusi vigureid teha, et uued sõbrad endale pisted kõhtu naersid ja Tarapita loojat kiitsid, kes teda nii tähtsate annetega oli ehtinud.

Kuid tema nimi ei olnud sugugi Jaanusele meelepärane. Tema, kes veel Vahuri juttudest eestlaste vanade jumalate lugu mäletas, pidas seda nime õigusega taevataat Taara teotamiseks ja päris aru, kes koera sedaviisi oli nimetanud.

«Tarapita nimi oli enne Tõlp,» seletas Oodo naerdes, «aga et ta nii osav ja tark oli, häbenesime teda nii hüüda ja tahtsime talle õige hiilgava nime panna. Et aga meie oma tarkus ei ulatunud, küsisime kupjalt nõu, ja tema ütles: «Ma mäletan, et talupojad endises ebausus oma peajumalat «Taaraks» kutsusid ja teda praegu veel salaja austavad. Pange Tõlbile nüüd talupoegade hirmuks nimi «Tarapita», sest saksa keeles öeldakse «Taara» asemel «Tarapita».» Ja sestsaadik hüüame Tõlpi Tarapitaks.»

«Oled sina ka rüütli poeg?» küsis ta pärast seda Jaanuselt.

«Ma olen vaba mehe poeg,» vastas Jaanus uhkusega.

«Kas sa elad ka niisuguses lossis kui meie?» päris Emmi. «Kas teil on ka aed ja hoov?»

«Meie ei ela niisuguses lossis kui teie, aga meil on oma maja.»

«Ja aed kah?»

«Aed on kah.»

«Kas teil hobuseid ja sulaseid ka on?» päris Oodo.

«Jah on. Head hobused ja tublid sulased. Aga kubjast ei ole.»

Parajasti astusid rüütel Raupen ja Tambet lossiuksest välja trepile. Lapsi silmates hüüdis rüütel:

«Ae, kust te selle seltsilise võtsite? Kes see on?»

«See on meie sõber Jaanus,» vastasid Oodo ja Emmi ühest suust.

«Temal on ka loss ja hobused ja sulased,» seletas Oodo.

«Ja aed ja hoov on tal ka,» lisas Emiilia.

«Tohoo!» naeris rüütel, «küll on rikas sõber! Kes ta siis on?»

«See on minu poeg Jaanus,» seletas Tambet naerdes. Lossihärra laste sõprus tema poja vastu meelitas teda väga.

«Soo? Või sinu poeg?» Lossihärra armastas alama rahva viimaseid sõnu küsides korrata. «Pidage aga head sõprust, lapsed, kui kokku juhtute. Oskab ta ka midagi?»

«Ta on kaks talve kloostris õppimas käinud.»

«Soo? Kaks talve kloostris õppimas käinud? Näe. Viks. Noh, olge head lapsed. Head päeva, Metsa Tambet, head päeva!»

Rüütel nokutas Tambeti sügava kummarduse peale kergesti pead. Jaanus pidi kahetsedes sõpradest lahkuma. Lubati varsti jälle näha ja palju koos mängida. Siis hüppasid isa ja poeg hobuste selga ja ratsutasid väravast välja.

Teel küsis Tambet pojalt:

«Kas on lusti tuleval korral jälle minuga lossi tulla?»

«Jah on.»

Kui natuke maad oli sõidetud, küsis Tambet uuesti:

«Kas lossihärra lapsed on ka lahked?»

«On küll. Kuid ei ole ikka nii, kui meie oleme.»

Kui nad kodu ligidale jõudsid, küsis Jaanus:

«Kas lubad mind kõrviga mõnikord ka üksinda välja?»

«Kuhu sa siis temaga tahad minna?»

«Metsa — muidu sõitma.»

«Vahel lossi kah?»

«Eks vahel sinna kah.»

«Noh, eks ma siis luba.»

IV

Tambet lubas ja Jaanus sõitis sagedasti, viimaks peaaegu iga päev lossi lõbutsema ja õppima. Laste vahel kasvas suur sõprus — nooruse sõprus, mis kõige kauemini kestab, aga kord rikutud, harva jälle paraneb. Ja rikkumine on kerge.

Jaanus oli viieteistkümne-aastaseks saanud. Ühel suvepäeval istus ta oma täku selga — ta oli endise kõrvi asemele viieteistkümnendaks sünnipäevaks kena halli täku kingituseks saanud — ja ratsutas üksipäini lossi poole. Lossi lähedal tulid talle kaks teist ratsalist vastu — junkur Oodo ja preili Emiilia. Rüütli lastel olid sõiduloomadeks tasased, taltsad märakesed. Oodol must, Emmil valge.

Tarapita ratsutas omaenese neljal jalal.

«Kas näed, Jaanus!» karjus Oodo juba kaugelt. «Kas näed, missuguse saepaku otsas mina pean istuma. Piits ja nahk närutavad, aga rutemini ta raip ei liigu. Päris vigane lehm! Säh, näe, vhüüt, nõõ! Nõõ!»

Vilistades, keelt laksutades ja piitsa plaksutades hakkas poiss vaest looma ergutama, kes kõigest jõust edasi püüdis, aga mät-

tase maa peal palju edasi ei pääsenud. Emmi ei raatsinud oma hobust peksta, seepärast oli ta ka tüki maad taha jäänud.

«Kuhu te tahtsite sõita?» küsis Jaanus, oma täkku osavasti seisma pannes.

«Aga meie võime nüüd kolmekesi muidugi Prohveti-Pärdi poole sõita. Eks, Jaanus, sa tuled kaasa?»

Jaanus tahtis rõõmuga oma rahulolemist avaldada, aga Oodo karjus vahele:

«Mina ei sõida enam sammugi, mitte ühte sammu selle imelooma seljas.»

«Aga Oodo . . .»

«Ei sõida. Ennem lähen neljakäpukil koju tagasi.»

«Ega meil siis ole tarvis rutata,» püüdis Jaanus vaigistada, «me sõidame samm-sammult üksteise kõrval ja puhume juttu.»

«Eks ma mõista,» urises Oodo, «sinul on muidugi hea samm-sammult sõita. Sinu täkk astub ühe sammuga üle minu ja mu hobuse. Aga vaat, ma annan head nõu, kui kuulda tahad.»

«Anna.»

«Näed sa, mis nõu ma annan. Sina võta minu mära, mina istun sinu täku selga, ja siis sõidame samm-sammult, kui tahad.»

Jaanus tõmbas kulmu kortsu. Ta oli salamahti vahest lootnud oma kena täku ja osava sõiduga Emmi silma ees uhkustada ja võitles nüüd iseenesega: mis parem oleks, kas «häbematu poisi» pealeajamist täita või mitte. Abi otsides piilus ta Emmi lahkeisse silmisse ja leidis sealt midagi nagu palumist. Sellest oli küllalt. Aga enne tahtis ta veel teisiti õnne katsuda.

«Kuule, Oodo, minu täkk on väga tuline ega kannata puutumist. Ma kardan . . .»

«Sa kardad, et ta mu maha viskab?»

«Istume kahekesi selga . . .»

«Nagu hakid kirikukatusel?»

«Me sõidame ju muidugi sammu.»

«Ja Jaanus ajab oma vanaisast juttu,» aitas Emmi tagant.

«Ja sina hoiad lakast ja mina sabast kinni? Keda te narriks tahate pidada? Lase mina istun sinu täku selga, sina võta minu mära, muidu hakkan kohe koju traavima.»

Ja ähvarduse tõenduseks hakkas ta mära pead ümber kiskuma. Jälle otsis Jaanus silmadega tuttavast kohast nõu ja vaigistust — ja kangekaelne junkur sai oma tahtmise. Jaanus ronis õhates täku seljast maha ja upitas Oodo üles. Ise istus ta vagase mära selga. Üleskeevat pahameelt vaigistas sõbralik naeratus Emmi näol.

«Pai Oodo,» palus viimane südamlikult, «jää meie juurde, sõidame ilusti ühes. Ja nüüd hakkad oma vanaisast jutustama, eks, Jaanus?»

«Räägi seda, kuidas ta karja hunte maha lõi ja puu otsa riputas,» nõudis Oodo, kuningliku toredusega kõrgelt alla vaadates.

Jaanus juhtis mära Emmi hobuse kõrvale ja hakkas jutustama. Ta ei unustanud seejuures kord-korralt murega Oodo poole piiluda. Nad ratsutasid üle rohu ja lilledega kaetud välja, mis kaugemal aga muutus künklikuks ja auklikuks. Veel kaugemal algas mets, kus Prohveti-Pärdi koobas — reisi lõppsiht — asus.

Kui Jaanus oma jutuga sinnamaale oli jõudnud, kus tugev Vahur otsib huntide ülesriputamiseks parajat puud, jäi ta korraga vait ja tõmbas kulmud kokku. Oodo oli juba ammugi täku seljas kihelnud, nüüd andis ta uhkele loomale ootamatu hoobi ja vilistas; täkk hüppas õhku ja pühkis kui tuul minema, Tarapita rõõmukisaga tagant järele.

«Oh jumal!» karjatas Emmi kohkudes.

«Katsume nii ruttu järele, kui saame!» ütles Jaanus ja hakkas mära ergutama. Aga enne, kui nad sada sammu jõudsid sõita, nägid nad, kuidas tuline täkk Oodoga üle laia augu hüpates õhku kerkis ja lähemal silmapilgul koormata edasi tormas, kuni metsa kadus.

Nad leidsid Oodo minestanult maas lamamas. Tarapita lakkus hingetu isanda silmi.

Jaanus kummardus junkru elutu keha üle, rebis ta riided eest lahti, surus kõrva südamekoha vastu ja ütles püsti tõustes: «Ta pole muud kui minestanud — vist peapõrutuse pärast.»

«Aga ta ärkab jälle ellu ja saab pea terveks?» hädaldas Emmi.

«Kui ta ärkab, pole tal vist enam kondivalugi. Aga nüüd peame ta Prohveti-Pärdi juurde kandma. Istu sina jälle hobuse selga ja võta minu mära oheliku otsa. Ma võtan Oodo selga. Küll me ta ellu äratame.»

Siis tõstis ta hingetu keha maast ja hakkas vahvasti edasi sammuma, Emmi, märad ja Tarapita tema kannul. Ta oli kõikide usalduse võitnud.

VI

Ähkides jõudis Jaanus oma koorma ja seltsiliste — Emmi, hobuste ja Tarapitaga üksiklase koopa juurde, kus ta ikka veel uimase Oodo pehmele murule asetas. Prohveti-Pärdile seletas ta lühidalt, mis sündinud oli.

Vanamees katsus veidi junkru pead ja liikmeid, kadus siis koopasse ja tuli varsti tagasi, käes läbipaistva märjukesega täidetud klaasike. Selle klaasikese suud hoidis ta Oodo nina ees. Kui minestanud poisile märjukese hais ninasse oli tunginud, hakkas ta kohe liigutama, tõmbas korra sügavasti hinge ja lõi silmad lahti.

«Ta ärkab elusse!» karjatas Emmi ja haaras rõõmutuhinal kahe käega venna ümbert kinni.

«Oh sa, pai Oodokene!»

Oodo vahtis laiul silmil veel pooluimaselt kõiki neid, kes tema ümber seisid, ajas enese istukile ja näis järele mõtlevat.

«Ega sa palju häda saanud, kulla vennake?» kuulas Emmi osavõtlikult ja silitas venna põske.

Junkur vahtis imestades õele otsa ja pomises:

«Mis häda, millal ma häda sain?»

«Kui ... kui see rumal täkk su seljast maha viskas.»

«Eks ole häbi,» pilkas eremiit[1] sõbralikult, «noor rüütel laseb enese maha visata ja unustab säherduse teotuse nii ruttu! Õige rüütel leinaks säärase häbi pärast eluaja.»

Nüüd alles hakkasid junkru segamini raputatud ajud selgima, selgides kanget vahtu peale korjates. See vaht oli kärsitu viha, mis nüüd nagu kuiv kasetoht äkisti põlema süttis. Junkur kargas jalule, tõukas õe karedalt eemale ja kärgatas välkuvail silmil:

«Mis häbi mul peab olema? Kelle ees? Teie, närude ees? Kui ma tahan, saate kõik piitsa nagu koerad: tulge siis häbistama. Ja — oh, kui mul see saadana täkk käes oleks, kes mu maha viskas, küll ma teda materdaksin! Pihuks ja puruks peksaksin, et ta mu jalge ees kärvaks. Siis ma naeraksin. Oota, kurjategija, oota, oota, küll ma su veel kätte saan!»

Junkur kiristas hambaid ja raputas ähvardavalt rusikat; siis sattus ta pilk Jaanusele, kes pahase ning veidi põlgava näoga teda silmitses, ja nüüd süttis ta viha selle vastu leegitsema. Sammu ette astudes, rusikaid ja pead ette sirutades seadis ta enese võitlusvalmilt Jaanuse ette ja karjus:

«Mis sa, loll, mind vahid? Talumats, koeranahk! Sinu see häbematu täkk oli, ja kui ma teda kätte ei saa, siis lasen sinule piitsa anda.»

Jaanus tõmbas kulmu kortsu ja vahtis, silmad põnevil laiali, teisele silmi.

«Vahi, vahi koer! Armust ma sulle kord nahatäie kinkisin, aga nüüd pead sa ta kätte saama.»

Jaanus surus sõrmed pihku ja astus, näost kahvatu, ka sammu ligemale, rind rinna vastu.

«Katsu sa mind puudutada! Ja kui sa ennast veel kord lossihoovis näitad, siis lasen su koertel lõhki kiskuda, et sust muud järele ei jää kui su kerjusekaltsud ...»

Sellega lõppesid seks korraks junkru ähvardused, sest lähemal silmapilgul välgatas Jaanuse käsivars ta silmade ees, laksatav lops pani ta põse punetama, keele tarduma ja jalad tuikuma. Emmi karjatas ehmatuse pärast ja eremiit kiskus Jaanuse eemale, tasa temale öeldes: «Poiss, mõtle, mis sa teed! Tahad sa ennast meelega hukatusse saata?»

Jaanus seisis kui sammas, tummalt ja mahalöödud silmil.

Oodo aga tormas kiriseva ähvardusega: «Küll ma tasun!» oma

---

[1] eremiit — üksiklane, erak.

mära juurde, hüppas selga ja kihutas kodu poole. Emmi jäi esmalt nõutult seisma ja vahtis hirmuga vennale järele; siis palus ta tasakesi eremiiti, et see teda sadulasse aitaks. Vanamees tõstis ta hobuse selga, andis talle ratsutid kätte ning ütles:

«Nüüd ole hea laps, Emmi, katsu, et sa Oodoga ühel ajal lossi jõuad, ja räägi isale tõtt. Püüa ära pöörata õnnetust, mida tige poiss võib sünnitada.»

Emmi noogutas tummalt pead, pakkus jumalagajätuks vanamehele käekest ning ütles kartlikult Jaanuse poole piiludes:

«Jumalaga!»

«Jumalaga!» vastas see järsult, ilma et kordagi silmi oleks üles tõstnud.

Emmi ergutas hobust ja ruttas vennale järele.

Jaanus ei liikunud paigast, vaid vahtis kohkunult üksisilmi kaugenevale kujukesele järele. Poisi südamesse tikkus salasammul kahetsus ja pahameel iseenese üle.

Prohveti-Pärt uuris natuke aega poisi näojooni, pani siis käe ta õlale ja ütles lahkelt:

«Noh, noor sõber, kas jääd mulle veel seltsiks või ruttad ka kodu poole?»

Jaanus äigas käega üle otsaesise ja kohmas: «Koju, muidugi koju.»

«Kuule, sul on nüüd muidugi vähem ajaviidet, sest et sa enam lossi ei või minna, — või lähed ja palud andeks?»

«Ei lähe.»

«Ja sõbrad jätad maha?»

Jaanus kehitas õlgu.

«Noh, vaata, siis tule vahel minu juurde. Sa oled mu meelepärast. Ma õpetan sulle kõiksugu tarkust ja vehklemiskunsti. Kas tahad?» Jaanus tänas lubamise eest ja tegi minekut. — — —

VII

Viis aastat hiljem ühel kenal hilissuve hommikul oli Lodijärve lossis haruldast elu ja kära kuulda. Hulk võõraid mõisnikke oli ümberkaudu suurele jahipidule kokku tulnud, mille rüütel Konrad Raupen oma laste rõõmuks toime pani. — — —

VIII

Tundi kaks hiljem liikus jahirong lossiväravast välja.

Kõige ees nähti rüütel Konradi kõrget kuju. Ta istus oma vanadusest hoolimata ikka veel sirgelt ja uhkelt toreda hobuse seljas. Isa kõrval ratsutas Emiilia, puhkevas neiuilus, õitsev preili, kelle sinistes silmades praegu elav rõõm läikis, puhas rõõm kullaga segatud rohelises särava looduse ja imeselge karastava õhu üle.

Kohe nende kannul ratsutasid rüütel Kuuno ja junkur Oodo juttu puhudes, kuid selle vahega, et Oodo kõigest südamest tänast jahiplaani arutas, kuna rüütel Kuuno, kõiki Oodo arutlusi tingimata õigeks kiites, salamahti teist jahiplaani haudus — jahiks ilusa Emiilia südamele.

Peale nende tuli veel palju suuremaid ja vähemaid saksu, kõik rikkalikult riides ja uhkete hobuste seljas.

Kõige viimaks tulid kannupoisid ja sulased jahikoerte ja jahikullidega, jämedamas riides, jämedamate hobuste ja jämedama kõnega kui eelsõitjad.

Lühikese aja pärast jõudis jahirong lagedale platsile, kust jaht pidi algama. Talupojad, kes metsloomade peidukohti olid otsinud, andsid oma leidudest aru, rüütel Konrad manitses jahisõpru võimalikult kokku hoiduma, koerad lasti lahti ja seltskond pudenes salgakaupa laiali. Niisuguste jahtide juures oli saagipüüdmine kõrvaline, kihutamislust aga peamine asi.

Salk, kelle hulgas Emiilia ja rüütel Kuuno olid, peletas varsti rebase üles ja kihutas kisaga põgenejale järele. Emiilia, kes suur ratsutaja ei olnud, jäi teistest maha ja laskis hobuse sammu sõita. — — —

Mõni silmapilk hiljem läikis jõgi Emiilia ees. Vesi vulises siin üle madala kivise põhja. See oli seesama vesi, mis vana eremiidi Prohveti-Pärdi koopaesist kastis. Jõe kaldal peatas neiu hobuse. See koht oli temale hästi tuttav. Veest paistsid kivid, mida mööda jalakäijad jõest kuivalt läbi võisid minna.

«Need kivid on veel minu pärast pandud,» mõtles ta meelde tuletades. «Ja-jah, me tahtsime Oodoga kord Jaanuse juurde minna ja ei pääsenud üle jõe, kuni Jaanus meie hüüdmise peale tuli ja kivid jõkke kandis ... Jaanust ei ole ma viiel aastal näinud, lossis pole ta kordagi käinud. Mis nägu peaks ta nüüd olema? Tema kodu on siin ligidal ... kas lähen vaatama või pöördun tagasi?»

Aga juba solistas hobune jalgadega vees. Neiu ratsutas jõest läbi, teisest kaldast üles ja siis pooltahtmatult, kartes ja viivitades mööda kitsast jalgteed edasi, mis puude vahel eemalt valendava palkaia poole viis.

«Küll võib Jaanus nüüd suur ja tark olla,» mõtles Emiilia, hobust omapead sammuda lastes, «ta oli nii mõnus, mõistlik poiss ...»

Neiu peatas oma mälestuste voolu ja pidas hobuse, kes parajasti puude vahelt välja astus, järsult kinni. Eespool kerkis kõrge palkaed lagendiku keskel üles. Keset aeda paistis elumaja kõrge katus laia korstnaga, selle kõrval paar vähemat kõrvaliste hoonete katust. Kaks laialadvalist saarepuud kasvasid õuevärava ees. Palkaia külge liitus viljapuu- ning rohtaed. Seal meelitasid õuna- ja pirnipuud küpseva viljaga, puude jalal rohetasid marjapõõsad, kaugemal kirjendasid[1] juurviljapeenrad.

[1] kirjendama — kirendama.

See üksik õitsev talu vaikiva laane keskel pidi iga rändaja imestust äratama nagu üksik särav täht pilvisel ööl; see vaade pidi meelt rahuga täitma ja seal viibimisele meelitama.

Poolteadmatult nagu kuutõbine tuli Emiilia rohtaia värava ees sadulast maha, sidus hobuse värava külge kinni ja sammus aeda. Ta kõndis mööda liivast jalgteed edasi, peatus kesk aeda ümmarguse lillepeenra juures, hakkas osavat lillede kokkuseadet imetlema, murdis enesele roosiõie...

Aga nüüd ehmatas ta isegi:

«Mis ma teen? Ma olen võõras aias ja rikun võõrast vara!»

Ta piilus kartlikult ringi, kuid siin oli kõik vägane, nii kodune, et kartus kohe kadus ja täielikule rahutundmisele maad andis. Neiu sammus edasi, sinnapoole, kus jahe metsviinapuu-lehestik puhkamisele kutsus. Kuid siin kadus ta julgus, ta jäi kohkunult seisma.

Keegi noormees istus seal punutud pingil laua ääres, toetas kõrget otsaesist peopesasse ja luges kirjutatud raamatut, mis ta ees lahti seisis.

Emiilia kerge karjatuse peale tõstis meesterahvas pead ja kaks lahket mõtterikast silma vaatasid tulijale vastu.

«Lossipreili!»

«Jaanus!»

Noormees kargas püsti. Kohmetus, mis tema näost paistis, andis neiule julguse tagasi ja pani ta koguni naeratama.

«Anna andeks, Jaanus,» ütles ta vanale sõbrale teretamiseks kätt vastu sirutades, «mina sattusin jahil hoopis kogemata siia. Me pole viiel aastal teineteist näinud, mõtle — viiel aastal! Sul on nii võõras nägu... Miks sa enam lossi ei tulnud?»

Selle peale ei mõistnud Jaanus mingisugust vastust anda. Neiu sai aru, et ta uisapäisa küsinud, ja lisas kähku juurde:

«Meil oli esiotsa väga igav... Aga küll sa oled suureks ja mehiseks läinud! Küll sa võid nüüd tark olla! Meie oleme mõlemad küll puruvanaks saanud, aga mis sest, eks me ole ikka endised head tuttavad — kui sa aga tahad?»

Lahke pilk, mis neil sõnadel kaaslaseks oli, käis Jaanusel nii luust ja lihast läbi, et ta muud ei saanud kogelda kui:

«Preili, teie tahtmine on mulle seaduseks.»

Jaanus oli nende sõnadega suure rumaluse öelnud.

Esiteks jäi neiu imestuse pärast tummaks, siis läks tõsiseks ja ütles mahalöödud silmil:

«Andke, isand Jaanus, mulle häbistav eksimus andeks. Ma arvasin vana head sõpra leidvat ja jooksin kui juhm võõra meesterahva kallale. Palun andeks.»

Jaanusel vennikesel oli nüüd kitsas käes. Ta ei saanud nii kähku toibuda oma imestusest selle kena neiu üle, kes talle oma õitsvas nooruses kui ingel teisest maailmast paistis, ja ometi pahandas, et seda inglit ei juletud sõbraks võtta!

Viimaks võttis Jaanus südame rindu.

«Emmi!»

See nimetus tegi endise rumaluse jälle heaks.

«Emmi,» algas Jaanus tõusva julgusega, «Emmi, sa oled ju nii põhjatult muutunud, et ma sind peaaegu ei tundnudki...»

Emiilia naeris.

«Arvasid, et ma kasvada ei oskagi? Vaata, kui pikk ma olen.»

Emiilia ajas enese sirgeks, nii et Jaanusele õlani ulatus. Tema silmad naersid vallatult, kuid tema joontest õhkus siiski nii palju neitsilikku puhtust ja tõsidust, et Jaanus jällegi peaaegu kõik vennalikud lapsepõlve-mälestused oleks unustanud. Kõik selle lapsneitsi küljes oli nii nõiduslik-ilus, nii meelt ja mõtteid vangistav, joobnustav, kuid siiski nii ilmsüütu lapselik! Ja need silmad, need suured, sügavad ning säravad silmad! — Jaanus ei näinud üksvahe ülepea muud midagi kui neid silmi.

«Sa oled tõesti kasvanud — suureks ja — nägusaks,» kohmas ta vastuseks.

«Vaata, vaata, sa hakkad kergemeelsete noorte rüütlite viisil tütarlapsi meelitama. Aga nüüd istu ja jutusta mulle, mis sa oled teinud kõige selle aja, mil ma sind näinud pole.»

Nende sõnadega istus ta pingile; Jaanus võttis istet tema kõrval. Sealjuures langes neiu pilk raamatuile, mida Jaanus oli lugenud. Ta võttis raamatu, mis pärgamendile oli kirjutatud, ja kirja silmates hüüdis ta imestades:

«Sa loed ladinakeelseid raamatuid? Kust sa õppisid ladina keelt?»

«Ma hakkasin juba kloostris ladina keelt õppima. Pärast aitas mind vana eremiit, kes on sügavalt õpetatud mees, niikaugele, et kõik mõistan, mis ma loen.»

«Olid sa siis Prohveti-Pärdiga nii hea tuttav?»

«Olin küll. Ta õpetas mind ka kõiki sõjariistu tarvitama.»

«Mida sa praegu lugesid?»

«See koht räägib Messeenia sõdadest[1].»

«Messeenia sõdadest? Sa armastad ajalugu uurida?»

«Armastan küll. Kuid sügavamalt uurida ma kõike ei jõua, selleks on eremiidi ja ka kloostri kirjavara liiga väike. Aga ma kosutan ennast suurte, tõsiste meeste eeskujul, olen rõõmus muinasaja rõõmsatega, leinan kurbadega. Mulle tundub siis, nagu elaksin nende keskel. — Ka vaimustust äratab ajalugu ja ergutab tegudele.»

Jaanuse kõne oli selge ja kõlav, ehk küll pisut veniv, isaisadelt päritud laadi. Rääkimise juures vaatas ta enese ette lauale, kus ta parem käsi puhkas. Emiilia kuulas osavõtlikult ja küsis, kui Jaanus vaikis:

[1] Messeenia sõjad — antiikajal Peloponnesose poolsaarel elanud messeenlaste kauakestnud võitlused neid allutavate spartalaste vastu VIII s. e. m. a.

«Vist liigutab sind messeenia rahva õnnetu vabadusepüüe väga? Sa olid ju, kui ma sisse astusin, nii sügavas lugemises, et minu sammugi ei kuulnud.»

Jaanus viivitas vastusega.

«Kui inimene ise hädas on või ennast arvab hädas olevat,» ütles ta siis tasakesi, «siis lõikab võõras appihüüdmine ta südant teistviisi kui muretul ajal. Kuidas võiks kannatava, hävineva rahva hädakisa mind liigutamata jätta, kui . . .»

Jaanus jäi vait ja pööras näo kõrvale.

«Miks sa kurvaks lähed?» küsis Emiilia murelikult. «Mis sa tahtsid öelda?»

Jaanus tegi teist juttu:

«Vaat neil inimestel oli rõõmus elu, kes Periklese[1] päevil kauni Ateena kodanikud olid. Jalge all paradiisisarnane maa, pea kohal lõpmatu sinine taevas, vabal merel tiivustatud laevad, terve linn kaunima kunsti ehtes, tänavail rõõmus, vaba rahvas üldise hariduse ilus ja tarkade seaduste kaitse all. Ma tahaksin, et ma tol ajal Ateenas, — või tuhande aasta pärast tulevikus oleksin elanud, kuni vahest ka meie maal haridus ja vabadus halli taeva siniseks värvib ning kadakad roosipõõsasteks muudab.»

Jaanus püüdis silmanähtavalt ilusaid sõnu sepitseda, et sellega oma tõsiseid tundmusi varjata. Sellest sai ka Emiilia aru.

«Sa ei ole rahul oma isamaaga, Jaanus,» ütles ta tõsiselt.

«Ma armastan seda pinda, kus ma sündinud olen,» ütles Jaanus, «ma armastan teda kuumalt ja truult. Aga mul on igav, ma olen üksi. Kui ma siin metsas üksipäini luusin, kuna sinine taevas mu pea kohal särab, linnud laulavad, oja vuliseb ja puud saladuslikult kahisevad, siis paisub mu süda, ma hakkaksin sõprade kaela ümbert kinni ja hüüaksin kallis emakeeles: «Tänage, vennad, taevataati, kes meile kena, armsa isamaa on kinkinud!» Aga ma olen üksi, ei ühtegi hinge ligidal, kes mu rõõmust või kurvastusest osa võtaks või kellele mina oma osavõtmist vennalikult võiksin jagada.»

Emiilia ütles kahetsedes:

«Ma saan nüüd küll aru, kui igavad su päevad niisuguste mõtetega peavad olema. Aga mispärast ei otsi sa endale seltsi, mispärast matad sa oma mõistuse ning teadmised kõikide eest ära, kuna sa nendega au ja kiitust, sõpru ja trööstijaid küllalt võiksid leida?»

Jaanus raputas pead.

«See on võimatu. Oma kodumaad ei raatsi ma maha jätta, ja hakkaksin ma siin au ja kiitust otsima, siis peaksin ilmtingimata oma rahva rõhujate hulka minema, nende mõtted omadeks mõteteks tegema ja nende püüete edendamiseks endale au ja tänu otsima.»

---

[1] Perikles — Ateena riigimees V s. e. m. a.

«Siis oled sa otsekohe kõigi taanlaste ja sakslaste vaenlane? Oled ka minu vaenlane?»

«Kes nimetab ussikest tee peal vaenlaseks, kui ta tallaja jala all vingerdab?»

«Sina pole kellegi ussike.»

«Siiski, mis aitaks see mind, mis aitaks see minu rahvast, kui mina, tundmatu noor inimene, ennast kahe suure ja vägeva rahva vaenlaseks tunnistaksin? Oleks ju ka ülepea rumalus mõnd tervet rahvast tema üksikute liikmete pärast vihkama hakata. Ma vihkan ainult oma isamaa üleannetuid rõhujaid, olgu nende rahva nimi mis tahes. Aga mis aitab seegi? Nende vastu ma ometi midagi ei jõua, nende kasuks ma midagi teha ei taha, niikaua kui nende kasu on minu vendade kahjuks. Nii olen ma kätest ja jalust seotud.»

«Aga kui sul nüüd tõesti suurem jõud oleks, kui näiteks sinu rahvas veel kord mässama ... või oma vabaduse eest võitlema hakkaks, kas sa siis heidaksid minu vaenlaste hulka?»

See otsemeelne küsimus ei meeldinud Jaanusele. Ta vaikis.

«Ütle,» algas Emiilia, kellel kibe tõsi taga oli, uuesti, «kas sa võiksid meid, minu isa, venda ja mind, vihaselt taga kiusata? Kas sa võiksid enne võitlust jumalat paluda, et ta meid kui sinu vaenlasi hävitaks?»

Siis pani Emiilia oma käe nagu vannutades Jaanuse õlale ja vaatas talle põnevalt silmi. Jaanus pööras näo kõrvale ega lausunud sõnagi.

Seal kuuldus lähedal hobuse sammude müdin ja kaks pead tulid väljaspool aeda nähtavale. Need olid rüütel Kuuno ja tema hobuse pead.

Emiilia tõusis.

«Mind otsitakse,» ütles ta kiirustades, «ma pean minema. See noor rüütel on üks mu jahisõpradest. Rüütel Kuuno!» hüüdis ta lehestikust välja astudes.

Rüütel Kuuno pööras pead ja tegi imestava näo, leides lossipreili siit talumehe aiast.

«Kuidas te, preili, siia pääsesite?» hüüdis ta hobust peatades.

«Juhtusin kogemata ... Siin elavad minu vanad tuttavad. See,» ütles Emiilia Jaanuse peale näidates, «see on minu kõige armsam noorpõlve-sõber.»

Noormehed teretasid teineteist jahedalt.

«Aga nüüd pean minema, olen kaua viibinud. — Kohe tulen teiega, rüütel.»

Neiu tahtis Jaanust jumalaga jätta, aga see tuli kuni väravani kaasa ja aitas rüütli viisil Emiilia sadulasse.

«Jää jumalaga, Jaanus!» ütles neiu ja surus kähku Jaanuse kätt. «Teinekord räägime sellest asjast rohkem.»

«Head teed!» vastas Jaanus välise rahuga. — — —

IX

Jaanus sammus kiiresti edasi ega pannud tähelegi, kuidas kuivad raod tema jalge all ragisesid ja siin-seal mõni madalal rippuv oks ta nägu riivas. Mets harvenes, lõppes viimaks täiesti ja viljapõllud kollendasid rändaja silme ees, kes meelde tuletades seisatama jäi. Väljade vahel mustasid mõned viletsad hurtsikud. See oli küla. Jaanus seisis natuke aega mõttes. Siis pöördus ta paremat kätt, kõndis metsa ja põldude piiril paarsada sammu edasi kuni sõiduteeni, mis lossist külasse viis. Seda teed mööda hakkas Jaanus küla poole minema.

Küla oli peaaegu tühi. Mehed olid jahil aitamas, naised põllul. Esimese sauna ukse ees istusid kaks vanaeite ja maitsesid lõunaks jahukörti. Jaanus teretas mööda minnes ja soovis leivale jätku. Üks eideke tõstis pead, seadis käe lusikaga silmade kohale, et paremini näha, ja Jaanust ära tundes kähises:

«Ae, jumalime, Metsa oma.»

Seepeale tõstis ka teine eideke pead, hoidis ka käe lusikaga silmade kohal ja ütles:

«Või Metsa oma.»

«Kuidas, eided, käsi käib?»

«Tänu taevale!» kostis esimene eit. «Kus sa selle a'a olid?»

«Käisin linnast raamatuid toomas.»

«So-oh. Küllap vist ikka ogaraks lähed nende raamatutega.»

Eidekesed võtsid jälle jahukördi käsile.

Jaanus sammus külatänaval edasi. Koerad tundsid teda ja liputasid saba, kui ta mööda minnes neid nimepidi hüüdis. Poolalasti lapsed närustes räpastes särkides tulid vastu, lõid patsi ja soovisid sülle saada. Kõige vaesema, vildakile vajunud sauna ees peatus Jaanus ja astus madalast uksest sisse. Ta pidi sammu allapoole astuma, sest toapõrand oli sügavamal kui maapind. Valgusest tulles ei seletanud ta esiotsa midagi poolpimedas ruumis, millele põlenahaga kaetud auk tagumises seinas pisut valguskuma andis. Ühest nurgast küsis lambatall uudishimulikult: «Mää-mää?» ja paar ninakat kana pahandasid: «Kakaa-kakaa!» Teisest nurgast kähises maa-alune hääl: «Kes see tuli?»

«Mina — Metsa Jaan,» kostis Jaanus ja hakkas häälekõmina järgi edasi kobama. Ta silm oli pimedusega juba veidi harjunud, nii et ta enese ees õlgedest aset märkas, millel hall, kõdunenud vanamees poolküljeli lebas. Tema kõrval lamas veel riidenadiga[1] kaetud poiss, kes nähtavasti magas.

«Tasa, tasa!» kähises vanamees, altkulmu magava poisi poole piiludes, ning näitas käega madala kolmejalgse järi peale, mis seina ääres seisis. Jaanus tõmbas järi aseme juurde ja võttis istet.

---

[1] n a d i — kalts, narts.

Aga vist oli kanade kaagutamine poisi siiski äratanud. Ta õhkas sügavasti, liigutas ja lõi silmad lahti.

Poiss, kes pealtnäha umbes viieteistkümneaastane võis olla, tõstis Jaanuse häält kuuldes pead ja tahtis ennast põsekile upitada, kiskus aga korraga näo viltu ja langes tasa vingudes tagasi asemele.

«Mis see on?» küsis Jaanus ehmatades, «kas Maanus on haige?»

«Jah, kena haigus!» pomises vanamees vihaselt ja lõi käega.

«Heldeke, mis tal siis viga on?»

«Küsi seda lossikupjalt.»

«Mis?»

«Ma ei teinud midagi, ei midagi!» vingus poiss valusalt ja pöördus kummuli. «Oi valu, valu!»

Kahvatades laskus Jaanus põlvili poisi kõrvale maha. Kui ta kerge katte hellasti kõrvale lükkas, põrkas ta tagasi. Poisi katkine särk oli veretäppisid täis ja mitmest kohast keha küljes nagu liimiga kinni. Vanamees pööras näo ära ja pomises läbi hammaste:

«Nad on ta vaeseomaks peksnud.»

Jaanus, kes jälgist nähtusest nagu uimastatud oli, kohendas katte jälle õnnetu poisi keha üle ja küsis väriseval häälel, millal see õnnetus oli sündinud.

«Täna hommikul ta selle nahatäiega koju tuli,» urises vanamees vastuseks.

«Aga mispärast?»

Vanamees kehitas õlgu. «Poiss ütles, et olevat noorhärra koera «tigedaks hundiks» nimetanud, ja noorhärra käsu peale olevat kubjas ta talli viinud ja uhtnud. Mis seal imet?»

Maanus pööras valusasti ohates pead. Ta silmad olid kinni, aga huuled sosistasid järk-järgult: «Ta sidus mu kinni ... ja peksis ... piitsaga ... nagu koera ... Oo! Ma ei teinud ... muud ... kui ütlesin ... oo! ... oo! ...»

Haledus pani Jaanuse südame lõhkema.

«Kas külma vett on toas?» küsis ta vanamehelt, kes tuimalt kui puupakk paigal lamas ja vastuse asemel ainult pead raputas. Jaanus tõusis ja vaatas otsides ringi. Ühest nurgast leidis ta ämbri, haaras selle kätte, käskis vanameest linaseid nartsusid otsida, ja läks ise õue, kaevust vett tooma.

Kui ta veega tagasi tuli, oli vanamees üles tõusnud ja tuustis iseenese ette pomisedes kirstu kallal nurgas. Jaanus pani veeämbri aseme kõrvale maha, tõstis poisi pea pisut üles ja sosistas talle vaigistavaid sõnu kõrva sisse. Poiss õhkas, heitis siis kummuli ja jäi vagusalt ootama.

«Noh, kas leidsid?» küsis Jaanus vanamehelt, kes ikka veel kirstu ees küürutas ja selle sisemust soris.

«Pagan võtku, mina'p siit leia hilpugi,» urises vanamees.

Jaanus läks ise kirstu juurde, otsis ja leidis viimaks tüki peenemat linariiet.

«Küllap vanamoor nüüd jälle ragistab,» nurises vanamees ja pesitas enese jälle põsekile asemele. Ta vahtis vagusalt, kuidas Jaanus Maanuse haavu pesi, kinni sidus, poisi õrnalt istukile aitas, märjad õled alt ära võttis ja aset uuesti kohendas. Maanuse näolt võis selgesti lugeda, et kõik see talitus talle kibedat valu tekitas; aga aru saades, et see kõik headuse pärast sündis, pigistas ta hambad kokku ja vaatas haleda naeratusega oma heategijale otsa.

«Nüüd ole siin nii kaua maas, kuni sind rahule jäetakse,» ütles Jaanus tõustes. «Sa oled priske poiss ja saad varsti terveks. Ma pean nüüd koju minema, ja kui mahti saan, siis tulen õhtul tagasi ja toon sulle valuvaigistuseks midagi kaasa.»

Aga ta ei saanud oma lubamist täita. Kui ta sauna uksest välja astus, oli taevaäär sinimusta pilvega kaetud, mis kiiresti, äkitselt tõusnud tuulest aetud, üle sinise võlvi veeres. Jaanus kiirendas sammu ja jõudis parajasti metsa varju, kui esimene välk pilvest pilvesse sähvis ja esimene kõuemürin raksatas. Ta jõudis koju, märg kui särk pesus.

Tervel päeval ja järgmisel ööl sadas vihma kui oavarrest.

X

Kolmel päeval ei olnud Metsa talust keegi lossi ega külasse saanud. Pühapäeva õhtul võttis Jaanus nõuks Maanust vaatama minna. Ta läks läbi metsa, kuni harvemate puude tagant väljad paistma hakkasid. Siin jäi ta seisatama ja — käänas korraga paremat kätt lossi poole.

Mispärast? — Seda ei hakanud ta arutama. Ta polnud vahepeal ju viiel aastal kordagi sinnapoole saanud.

Kui lossihooned eemalt valendama hakkasid, pöördus ta kõrvale, sinnapoole, kus temale noorest east väga tuntud lossiaed rohendas. Ta pani tähele, et lossi katusel lehvis must lipp. Mis see tähendas? Oli keegi lossihärra perest surnud? Kerge ehmatusevärin käis silmapilguks Jaanuse kehast läbi.

Ta hiilis piki aiamüüri edasi, kuni üks koht tuli, kus müür oli madalam. Sealt võis ta tervet lossi selgesti näha. Jaanus toetus müüri najale ja jäi kuulatama.

Lossist kuuldus tume kära.

«Seal näib jahiselts ikka veel koos olevat,» mõtles Jaanus, «prassivad veel õige vahvasti. Aga see must lipp? Mis see tähendab?»

Siis kriiksus raudvärav, mis lossihoovist aeda viis, ja paljude häälte kõmin tuli kuuldavale.

«Külalised tulevad aeda jalutama,» mõtles Jaanus ja astus sammu kolm, neli kõrvale, kus tihedad põõsad üle müüri ulatusid ja teda aias olijate silma eest varjasid. Salk noori isandaid tuli

laial liivateel valju vadinaga ligemale. Kõigil näisid pead rasked ning jalad ja keeled nõrgad olevat. Mõned hoidsid üksteist käe alt kinni.

«Kuule, Oodo!» kuuldi üht ütlevat, «tont võtku, ulgumiseks pole sul vähematki põhjust. Alles kakskümmend aastat vana ja ise juba peremees... tont võtku, seal ei saaks ma mädarõikagagi tilka silma.»

«Õige, õige,» kinnitas teine, «mina saadaksin niisuguse pärandu eest kümme taati hauda ja maksaksin iga kord hauakaevajale kümnekordse palga! Tõepoolest, ma ütlen.»

«Tasa-tasa,» kõlas Oodo hääl, «ära seda nii valjusti ütle, et su taadike kuuleks! — Näete nüüd, kui aralt ta ümber piilub. — Sa, kergats, tunnistad ju jalapealt, kui sügavast südame põhjast su sõnad tulevad.»

Kogu salk naeris.

«Pagan võtku!» turtsus kümne isa matja pisut tasemini, «kas kõik tuleb siis südame põhjast? Mis seal irvitada? Kui ei tule südamest, siis ei tule südamest.»

«Aga mina ütlen südamest,» algas Oodo valjusti, «et mul ulgumistuju sugugi poleks tulnud, kui ka isa mulle vana määra sabagi poleks pärida jätnud. Mis surnud, see surnud. Mina pean ka omal ajal surema ega nõua kelleltki leinapisaraid. Ainult sest suurest ehmatusest pole ma veel toibunud. On surm iganes nii äkki tulnud? Pikne sähvib mu silma ees puusse, isa hobune kargab kui küünal püsti ja sealsamas lendab isa vastu kändu ja — pea puru. Valmis!»

Salk kadus puude ning põõsaste vahele ja häältekõmin läks kaugel segaseks. Jaanus, kes kõik kuulnud oli, arvas seda unes kuulnud olevat. Oli see siis võimalik? Hea lossihärra surnud — ja nii äkitselt, nii hirmsal viisil!

Aiatee liiv krõbises uute tulijate jalge all. Kaks inimest tulid pikkamisi lähemale — meesterahvas ja naisterahvas. Need olid — Jaanus tundis nad kohe — rüütel Kuuno ja preili Emiilia.

Emiilia oli mustas riides ja, niipalju kui ehavalgel oli näha, väga kahvatu. Ta toetus noore rüütli käsivarrele. Nähtavasti vajas ta lohutust, ja seda jagas Kuuno ohtrasti, nagu õige rüütli kohus.

«Kui te teaksite, auline preili,» kõlas Kuuno pehme, paitav hääl, «kui suurt osa mina teie õnnetusest võtan, te kuulaksite suurema tähelepanuga minu tröösti sõnu, mis nõrgad on, aga südamest tulevad. Teaksite teie, missugune põlev valu kui odapiste mu südamesse torkas, kui teie täna isa matmise juures südantlõhestava kiljatusega maha langesite!»

Emiilia vastas kurval, väsinud häälel:

«Ärge rääkige sellest, rüütel. Ma tean, et olete hea inimene ja tahate mind rahustada, aga teie vaev on raisatud.»

Rüütel jäi vait. Vaikselt liikusid mõlemad mööda. Jaanus aga jäi veel tükiks ajaks müüri taha seisma. Ta oli sügavasti liigutatud.

«Missugune hirmus õnnetus!» ütles ta iseeneses. «Emiilia armastas oma isa üle kõige maailmas, seda ma tean. Kuidas võib nüüd valu ta heldet, pehmet südant piinata!»

Jaanus vaatas haleda meelega veel kord lossi poole, mille üle must lipp õhtutuule käes lustlikult lehvis, kui arvaks tema, kurbuse enese märk, häbiks leina pärast laiska rahu pidada. Lossis süüdati tuled põlema, teenijad sõelusid sinna ja tänna, aiast kadus noorte isandate joobnud kära. Jaanus õhkas ja hakkas venival sammul kodu poole kõndima.

«See vaene, vaene neiu,» mõtles ta pimedast metsast läbi minnes, «mispärast pidi see põrutav õnnetus just teda tabama? Ta on veel nii noor, nii nõder ja õrn... kuidas saab ta nüüd toore, äkilise Oodoga toime? Nüüd nutab ta iga päev üksipäini oma kambris, kuni ta silmad tuhmiks ja põsed lumivalgeks lähevad. Kes kaitseb teda nüüd? Kes lohutab teda? Oh, võiksin ma nüüd nii kui enne...»

Siin takistas mõni asi Jaanuse kahetsevat mõttekäiku. Meelde tuli noor kena rüütel, kes Emiiliat aias nii ilusate sõnadega oli püüdnud rahustada, hoopis ilusamate sõnadega, kui Jaanus neid arvas teha võivat. Ja nad olid teineteise käe alt kinni hoidnud...

Jaanuse puhtasse, kaastundlikku südamesse asus sügava haleduse kõrval teine, võõras tundmus, ja see oli kibe. Ta hurjutas ja tõrjus seda tundmust tagasi, tahtis üksnes armsa sõbra õnnetust meeles pidada, aga ta ei pääsenud visast mõttest lahti.

Niisuguste piinavate mõtetega jõudis Jaanus tunni aja pärast koju, enam vaimu kui keha poolest väsinud.

Kui ta tuppa astus, istus vana Tambet sulaste ja ümmardajatega õhtusöögil. Jaanusel ei olnud söögiisu ega jutuhimu, ta vabandas ennast peavaluga, soovis kõigile head ööd ja läks oma kambrisse.

See kamber seisis kitsa ja madala aknaga vastu jalgväravat, mis hoovist aeda viis. Kamber oli võrdlemisi suur ning kõrge, riistad seal ja säng tagaseinas olid lihtsad, kuid puhtad ja nägusamad kui muidu talumajades. Aken ja jalgvärav olid lahti, nii et aiast värske öölõhn sisse voolas.

Jaanus istus akna juurde ja mattis pea pihkudesse. Õues oli tuuleõhk vaikinud, tähed särasid taevast. Metsast huikas korra öökulli inetu hääl. Siis vältas jälle öövaikus.

Jaanuse südant täitis ääretu härm. Need tundmused olid talle võõrad, uued. Ta ei leidnud neile sõnu, ei seletust. Ta pea hakkas valutama. Ta tõusis ja heitis täies riides sängi. Kuid uni ei tahtnud tulla. Viimaks vajusid ta silmad ometi kinni.

Aga mis see oli?

«Jaanus! Jaanus!» kõlas hale hääl selgesti tema kõrva ja Jaanus ärkas.

Jaanus pööras silmad kähku akna poole ja kargas kerge karjatusega üles.

Aknast vahtis inimene tuppa.

«Maanus!» hüüdis Jaanus poissi ära tundes, «kust sa südaöösel siia said?»

«Pai Jaanus, lase mind sisse!» palus poiss. Ta oli kahvatu kui kooljas ja värises kõigest kehast.

«Roni siitsamast sisse.»

Maanus ronis vaevaga kitsast aknast sisse.

Toas oleks ta nõrkuse pärast peaaegu kukkunud. Jaanus toetas teda ja talutas oma sängi juurde, mille peale poiss, selga vastu seina toetades ja pead rinnale lastes, jõuetult istuma jäi.

«Mis sul viga, Maanus?» küsis Jaanus murelikult.

«Leiba ... tükike leiba! ... Ma olen nälginud,» surus poiss järkjärgult rinnast välja.

Jaanus läks kikivarbail välja, kobas köögis, kobas sahvris, leidis tüki leiba, liha ja kannutäie hapupiima. Poiss kippus näljase hundi ägedusega toiduvara kallale.

«Kui kaua sa juba nälginud oled?» küsis Jaanus, muretsedes, et poiss enesele vorpides liiga võiks teha.

«Laupäevast saadik,» pomises Maanus kibedas töös ja hammustas sügava poolringi leivasse.

«Ei sa siis kõike tohi ära süüa.»

Maanus vahtis kohkunult keelaja otsa.

«Sa teed enesele kahju. Jäta nüüd järele.»

«Aga, pai Jaanus ...»

«Anna siia. Pärast võid jälle süüa.»

Haleda meelega lahkus Maanus ülejäänud toiduvarast. Jaanus tõstis ta jalule, kohendas sängi ja ütles:

«Nüüd võtame riidest lahti ja heidame magama. Seni räägi mulle lühidalt, kui jõuad, mis sulle on juhtunud.»

Ja kuna mõlemad endid riietest välja koorisid, jutustas Maanus unise, aga endise vastu juba toibunud häälega, kuidas kubjas teda laupäeva hommikul kodust leidnud ja kui laisklejat nuhelda taht-nud. Tema putkanud tulise hirmuga uksest välja, kubjas kirudes tagantjärele. Poisi väledad jalad olid teda seks korraks küll päästnud, aga ta ei julgenud enam jalga koju tõsta, sest ta teadis, et kubjas teda oli lubanud «vaeseomaks» peksta. Ta hulkunud terve öö ja pühapäeva metsas ümber, kuni viimaks nälg teda siia ajanud.

Seni olid mõlemad ühe vaiba alla pugenud. Maanus surus ennast krutti tõmmates vastu Jaanuse rinda ja juba pooluinudes sosistas: «Tee minuga ... mis tahad ... ma ... ma olen hirmus ... väs ...»

Sellega sohises viimne jõud poisi rinnast, ta silmad vajusid kinni ja sügav hingetõmbamine tunnistas, et Maanus oli langenud une kaissu.

Jaanus aeles veel kaua unetult selili, käed ristis pea all. Ootamatu vahejuhtumine oli ta mõtteid pisut lahutanud, kuid iseäralik kurb tundmus, nagu suure õnnetuse etteaimamine, rõhus ta rinda. Viimaks, pisut enne päevatõusu, vajus ta sügavasse surmasarnasesse unne.

XII

— — — Korraga kõlas õuest vali paugutamine hoovivärava pihta. Kõik kolm vaatasid kohkudes üksteisele otsa, Tambet tõusis püsti.

«Jaanus, sina peida Maanus ära,» ütles ta kärmemalt hingates, «mina lähen kuulama, mis nad tahavad.»

Vanamees ruttas välja. Jaanus juhatas poisi sahvrisse, kust redel lakka viis, käskis teda üles ronida ja ennast hästi ära peita. Poiss ronis üles. Seni tõusis hoovis vali kära. Jaanus ruttas õnnetust aimates õue ning nägi parajasti, kuidas hoov ratsalistest täitus ning isa, raskest hoobist rabatud, maha tuikus. Äkiline hirmus viha süttis noore mehe südames põlema, viha, mis muud ei taht-nud, kui vihaalust sedamaid pihuks ja puruks lüüa.

«Sulased, appi!» hüüdis ta valjusti ja langes nagu kalju, mis mäest alla veereb, selle ratsalise kallale, kes isa oli maha löönud. Ta haaras raudsete rusikatega mehe käevarrest ja rinnust kinni, kiskus ta ühe raksuga sadulast välja ja sõtkus oma jalge alla. Teised jäid imestuse ja kohmetuse pärast kangeks, kui seda Kalevipoja tegu nägid.

Vana Vahuri jõud uinus pojapoja käsivartes ja ärkas alles nüüd ähvardavalt.

Enne kui poolsurnud junkru seltsimehed kohmetusest jõudsid toibuda, kiskus Jaanus junkru mõõga välja, astus paar sammu tagasi ja hüüdis müriseva häälega:

«Mis te tahate, inimesed, et te kui röövlid siia sisse tungite?»

Vihast punase näoga, piitsa käes vibutades ratsutas Oodo otse Jaanuse ette, kes põrmugi ei taganenud, ja kärkis: «Sa julged veel haukuda, koer?»

Teised kogunesid ka ligemale.

«Tagasi! Tagasi!» hüüdis Jaanus ja laskis mõõgatera välkuda, nii et Oodo hobune kohkudes tagumistele jalgadele tõusis. «Mina olen vaba mees niisama kui teie ja mõistan teotust kätte tasuda. Ma tean, mispärast sa selle mõrtsukate salga siia oled vedanud, autu junkur. Sa tuled oma vihase pärisorja laimamise mõjul siia majasse rusikakohut mõistma. Ma põlgan sind, üleannetu poisike, ma põlgan sind, armetu rüütliau roojastaja.»

Seni olid neli sulast, teravad kirved käes, Jaanuse selja taha kogunenud. Oodo kahvatas, siis sähvis tal puna jälle üle näo kuni juuste juurteni. Tema huuled värisesid ja hääl kõikus veidralt, kui ta nüüd tumedasti ütles:

«Kuidas sa julged... ma võin su tükkideks raiuda lasta... Sa teotad mind teist korda...»

Jaanus vastas rahulikumalt: «Kui sa aru saad, et ma sind teist korda teotan, siis tule, maksa mehe viisil kätte! Aga sa ei julgenud üksi, sa tulid suure salgaga. Ma kardan, su autunne pole suurem kui su habe, ja seda pole sul veel olemas.»

«Koer, vait!»

«Tule vaigista mind! Aga mees mehe vastu, nagu see vabadel ja ausatel inimestel viisiks on.»

«Kurat ja põrgu!» röökis Oodo ja ronis hobuse seljast maha. «Jätke meid rahule, ärgu pistku keegi oma nina meie vahele!» käskis ta kaaslasi ja rebis mõõga välja.

«Enne kui me võitlust algame, veel üks sõna,» ütles Jaanus. «Langen mina, siis võid sa minu kehaga teha, mida tahad. Aga ma palun, jäta mu isa elusse. Kas lubad?»

«Soo? Palud sa nüüd, koer!»

«Mitte enese eest, kutsikas, vaid oma ilmsüütu isa eest, kes seal haavatult maas oigab.»

«Hea küll, ta peab elama, aga ta mädaneb kõige sügavamas keldris, kuni surm tema päästab. Kuid sina sured. Sure, koer, sure!»

Mõõgad kõlisesid kokku. Võitlus algas.

Oodo oli julge, osav ja tuline. Jaanus oli vahva, osav ja külm. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast varjata loendamatute hoopide ja pistete eest, mis ülikiiresti üksteisele järgnesid. Tükk aega välkusid mõõgad võitlejate vahel, otsekui puistaksid terad vastastikku tulesädemeid.

Pealtvaatajad ei teinud häält. Tambet oli enese põsekile ajanud ja vahtis, silmad põnevil, võitlejate poole. Hoovis vältas õudne vaikus. Ainult sõjariistad kõlisesid meeli ärritavalt.

Pikkamisi lõppes algul liiga ägeda Oodo jõud, tema hoobid sadasid harvemalt, ta pidi juba iseennast kaitsma hakkama.

Vaheajal oli see mehike, kelle Jaanus hobuse seljast oli maha kiskunud, enese jälle jalule upitanud. Ta tuletas pahaks pannes meelde, mis temaga oli tehtud, ja veel suuremaks läks ta ärevus, kui ta nägi, kui hästi talupoeg tema rüütlimõõka tarvitas. Noorisand palus kaaslaselt mõõka, et oma au vähendajat nuhelda, aga et kellelgi lusti ei olnud oma sõjariista käest ära anda, tõstis ta suure kivi maast ja tuikus sellega võitlejate poole. Keegi ei keelanud teda, sest kõik nägid, et Oodo lugu kirjumaks hakkas minema kui soovitav oli.

Selle uue vaenlase vaheletulek tegi Jaanuse vihaseks. Hirmsa hoobiga lõi ta vastase mõõga pooleks ja pöördus kui välk uue pealetungija poole. Mõõgata kangelane pillas ehmatuse pärast kivi maha ja näitas, et tal jalgade all tallad olid.

Aga nüüd tormasid teised suure kisaga ettepoole ja võtsid sõjariistata Oodo, kes kui keeletu oli seisma jäänud, endi keskele.

«Mis see tähendab?» hüüdis Jaanus kahvatades.

«Vaat, mis see tähendab,» pilkas junkur Klopfleisch oma ratsahobust rüsinal Jaanusele otsa ajades. See sai aru, et siin midagi päästa ei olnud, ja kiristas meelt heites: «Oh te petised koerad!»

Ta lõhkus tugeva hoobiga pealetungija hobuse pea, kargas tagasi sulaste juurde, kes isegi juba töös olid, ja hüüdis:

«Me peame surema, mehed!»

«Kui sureme, siis sureme, mis seal parata,» oli sulaste üldine vastus. Üks neist langes purustatud peaga maha, teised võitlesid mehiselt edasi. Nende mõjuvate hoopide all langesid kohe kaks hobust; üks mattis peremehe enese alla, teine rüütel sai vaevalt jalule tõusta, kui ühe sulase kirves tal õlast sisse tungis. Õnnetu kukkus raskelt maha. Sulane kiskus kirve haavast niisuguse tuhinaga välja, et ise tagurpidi vastu seina tuikus. Sel silmapilgul tungis kellegi oda tema kaelast läbi ja naelutas ta seina külge kinni.

Pistja oli junkur Klopfleisch, kes langenud hobuse alt õnnega oli pääsenud. Ta puhkes oma osava teo üle suure häälega naerma. See oli tal viimne naer siin maailmas, sest juba vuhises Jaanuse mõõk õhus ja naerja pea nuttis verd mullasse. Jaanus nägi, kuidas sulased viimse jõuga vastu panid; silmanähtavalt nõrkes nende vastupanek, aga hädakisa ei tulnud nende suust. Nad ei otsinud pääseteed, nad püüdsid oma elunatukest kallilt müüa. Kaua ei saanud nad oodata. Üks neist surus peagi jälle käe vastu rinda, kuhu oda sisse oli tunginud, oigas korisedes hinge välja ja langes kummuli. Tema surmaja hobune astus tuksuva keha peale, aga viimane elus sulane keerutas kirvest ja hobune ning ratsaline prantsatasid maha.

Rõõmuhelk läikis sulase näost. Ta silmad otsisid noort peremeest, kes praegu vägeva käega ühe piimanäolise noormehe hobuse seljast maha raius.

«Päästa ennast, peremees! Mina suren rõõmuga,» hüüdis sulane uue pealetungija mõõka osavasti kõrvale lüües.

«Meie üksi veel?» hüüdis Jaanus, silmapilguks pead pöörates. «Sureme siis meiegi, aga ausasti!»

Jaanuse silmad otsisid võitluse ajal kõige õnnetuse alustajat, Oodot. Viimaks nägi ta teda kahvatult ja mahalöödud silmil üksipäini hoovivärava lähedal seisvat. Sinnapoole hakkas Jaanus enesele vaenlaste salgast läbi teed raiuma. Tema hoobid olid hirmsad ja lõid sügavaid haavu, kus nad kehasse puutusid. Väsimatu kangelasjõud näis ta käsivarres elavat. Keegi ei julgenud enam otsekohe tema kallale tungida, selle asemel püüti lämmatavat raudvõru tema ümber tõmmata. Ta ei hoolinud vastaste katseist, vaid raius edasi.

Seal tungis valus karjatus viimase sulase suust tema kõrvu. Jaanus pöördus äkisti ümber. Kolm rüütlisulast olid tal taganemistee kinni pannud. Nende vahelt nägi ta majaukse pärani lahti olevat ja viimase sulase keha põigiti lävel lamavat. Õnnetu oli surma-

hirmus majja sisse püüdnud pääseda, kuid ust avades sai ta surmahoobi ja langes uksega ühes kotta.

Lahtine uks äratas Jaanuses uue mõtte. Ta oli nüüd üksipäini verejanulise salga vastu, igast küljest irvitas temale armutu surm vastu — ja noores mehesüdames ärkas vägevasti elutahe.

Ta kargas äkilise tuhinaga teetakistajate kallale, lõi esimesel ühe hoobiga pea lõhki, ajas teisel mõõga kaelast läbi ja hüppas üle sulase surnukeha majja.

Isandad ja sulased jäid kohmetult seisma ja üks luges teise silmist: «Ei mina selle küüsi himusta langeda. See pole talupoeg ega inimene, see on püsti kurat!»

Viimaks tõstis keegi ägedam mees häält: «Rebane on ise lõksu läinud. Meil pole muud teha, kui pistame pesa põlema ja võtame rebase piikide otsa, kui ta kuskilt august välja hüppab.»

See nõu võeti kiiduga vastu. Terve salk lagunes mööda õue elumaja ümber laiali, et iga elusa hinge väljapääsemist võimatuks teha. Jaanuse kambri aknaauk leiti lahti olevat ja pandi kinni. Salakäikude peale, mis lossitaolisel talul vahest võisid olla, ei mõelnud keegi. Sulased kuhjasid õlgi ja kuivi raagusid seinte äärde ja pistsid need igast küljest korraga põlema. Tuleleek lippas kiiresti seinapalkide kaudu üles, torkas kõrgesse katusesse, pääses lahtisest kojauksest majja ja vuhises akendest jälle välja. Kõrbenud juustega ja hilpudega jooksid kaks poolsurnud ümmardajat leekide vahelt välja. Neid tervitati toore naeruga ja määrati sõjasaagiks. Tuli vingus, nagu oleks tal kahju seda kauaaegset õnnelikkude inimeste varjupaika hävitada. Igal silmapilgul ootasid põletajad õnnetu, tulest ja suitsust tagaaetud Jaanuse valukisa kuulvat, nagu laudas loomad kisendasid, ootasid teda põlevate riietega ja kõrbenud juustega välja hüppavat. Aga põlevas majas jäi kõik vait ja vakka, ainult tuli mühas edasi ja sädemed praksusid ning tantsisid taeva poole keerlevas suitsusambas.

Vana Tambet lamas ikka veel hoovivärava lähedal maas. Hoop mõõgaseljaga oli ta paljast pead raskesti põrutanud, verekaotus teda nõrgestanud, hirmus õnnetus teda uimastanud. Poolpõsekil vahtis ta üksisilmi tulle, verised juuksed rippusid tal sassis üle otsaesise, suu seisis lahti, lõug rippus lõdvalt rinna peale ja värises vahel kramplikult.

Sealsamas toetas Oodo ikka veel selga vastu palkaeda, käed vaheliti rinnal, ja vaatles vihase huulenärimisega, mis kaaslased tegid. Ta teadis, et tema vihamees praegu põlevas majas koledat otsa leidis, ja ometi ei tundnud ta rõõmu! See ei olnud ausa mehe kättetasumine, see jättis uue, kustumatu täpi tema au külge.

«Jaanus, poeg, kus sa nüüd oled?» sosistas vanamees enese ette, Oodo kuulis seda ja ta näost paistis inetu kahjurõõm, mis aga kohe kadus.

«Sinu poeg küpseb praegu seal majas,» ütles ta tumedalt.

Vanamees kuulis küll, aga ei pööranud pead ega vastanud midagi. Ainult vaikselt, vaevalt märgatavalt raputas ta pead.

«Kas kuuled, vanamees,» ütles Oodo uuesti, «sinu poega praetakse seal elusalt. Teeb see sulle rõõmu?»

Jälle ei vastanud Tambet midagi, aga seekord libises koguni kerge naeratus üle ta näo. See naeratus ütles: «Oleks mu Jaanus veel põlevas majas, ei see laseks ennast kui põrsast praadida.»

Korraga kuuldi tule vingumise ja praksumise läbi äkilist, läbitungivat kiljatust. Vaene Maanus oli leekide vahele sattunud. Üheks silmapilguks paistis tema kahvatu, valust viltukistud nägu pööninguluugi vahel. Siis langes tükk katust sisse, kitsad leegikeeled vuhisesid sinna-tänna — ei muud häält enam, ainult tule pragin...

Kes karjatust olid kuulnud, jooksid kokku ja küsisid aralt, kas see «tema ise» olnud. Aga need, kes õnnetu, tuleroaks saanud poisi nägu olid näinud, raputasid vaikselt pead. Kahtlane imestus täitis kõiki. «On ta juba valmis või laseb ta ennast häält tegemata tuhaks põletada?» mõtlesid mehed.

Valju mürinaga kukkus katus sisse. Tulesädemed lendasid kaugele ümberringi, ait ja laudad põlesid ka juba, hooviseinu lakkus leek. Hakati hoovist välja põgenema. Oodo ärkas oma tuimusest. Sulaste nõu oli vana Tambet tulle visata, aga Oodo käskis teda üles tõsta ja lossi kanda.

Kogu salk koondus põlevate hoonete ette metsa äärde. Endine ülemeelik lust oli kadunud. Tule eest pelgudes võeti oma surnud ja haavatud kaasa ja leiti, et kolm õitsvat rüütlivõsu, kes oma vanemate rõõm ja armukeste igatsus olnud, kergemeelse tembu eest eluga olid maksnud. Peale selle olid kolm sulast surma saanud ja mitmeil tunnistasid valusad haavad, et lõbus nali oli muutunud kurvaks tõsiduseks.

Pikkamisi lagunesid põlevad hooned, kuni viimaks suitsevateks tukkidehunnikuteks kokku langesid. Kõrge korsten üksi seisis veel ja sirutas oma suitsunud pead nagu tumedat ähvardust taeva poole. Kuni viimse silmapilguni oli pealtvaatajail segane tundmus, nagu peaks sootuks kadunud Jaanuse kehamürakas ometi kord auravate rusude vahelt üles kerkima. Kuid ainult sinakas suits keerles mustavaist tukkidest üles ja ühines kõrgel õhus ujuvaks hallpunakaks pilveks.

Viimaks roniti sadulasse ja hakati pikkamisi lossi poole sõitma. Jutuhäält ei olnud kuulda. Toored sulasedki ei julgenud kiitlema hakata. Võit oli vähe au toonud.

Metsa talu varemed aurasid kuni ööni. Siis tibas hõre vihm maha ja kustutas viimse sädeme sütehunnikust. Kõrge korsten seisis veel kaua püsti ja varesed, kes ammututtavaid hooneid enam ei leidnud, keerlesid imestavalt kraaksudes tema ümber. Talv tuli ja mattis riismed lume alla. Üks pesast aetud hunt pesitas enese tühja ahju. Korstna süsimust pea muutus lumivalgeks. Varesed

siblisid vahel ta paruka maha, aga ta sai jälle uue. Tükk tüki järel pudenesid kivid lahti ja viimaks lükkas vali tuulehoog ta vana kere niisuguse mürinaga ümber, et ahjus pesitsev hunt kohkunult välja putkas ja enam tagasi ei tulnud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Iseloomusta loetud peatükkide alusel eestlaste olukorda sakslaste ja taanlaste ikke all. Milliseid ilukirjanduslikke teoseid tunned, mis jutustavad eestlaste võitlusest võõraste sissetungijate vastu?*
2. *Mille poolest Vahur ja Tambet erinevad? Mis sellest võrdlusest järeldub?*
3. *Jälgi Jaanuse kujunemiskäiku ja tema suhete järkjärgulist teravnemist Lodijärve lossi noorperemehega. Nimeta otsustavad sündmused, mis selle määravad. Mille poolest on 12. peatükil eriline tähtsus sündmuste arengus?*

XIII

Kevad tuli — 1343-nda aasta kevad.

Jürikuu näitas, nagu kõik jürikuud, ka sellel aastal oma tujukalt muutuvat nägu. Lõuna ajal paistis päike selgelt ja soojalt sinisest taevast, õhtul läks ta säravalt looja ja taevaäär ümberringi lõkendas veel kaua kullases, punases, roosas ja violetses värvis. Inimene rõõmustas ja lootis homseks ilusat ilma. Aga näe — vaevalt kustus viimane heledam kuma tumesinise võlvi äärelt, seal värvis see ennast teises kohas mustaks, käre kirdetuul külvas taevavõlvi pilvi täis, vihm, lumega segatud, kahises maha. Hommikul oli taevas hall, tuul külm, maa mudane, sopase vee sooned sirisesid kollasteks ojadeks kokku.

Ühel pilvisel ööl — see oli ju jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat[1] Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal.

«Seal on külalisi koos,» ümises ratsanik lossi poole vaadates, «nüüd oleks kerge kogu pesa hävitada. Aga tehku talupojad, mis tahavad. Mina selle perekonna õnnetust ei püüa. Jumal nendega!» Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palav ei olnud, võttis ratsanik siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilvetombud kärisesid ühest kohast ja vahelduv valgus

[1] penikoorem — 7 versta, miil (vene), 7,4675 km.

langes mehe näole. See nägu oli veel noor, ja ehk küll kahvatu ning sissevajunud põskedega, siiski mehine ja väga tõsine.

Ratsanik pani kaabu jälle pähe, võttis siis kuue alt tõrvalondi välja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis seda nagu küünalt püsti. Leek lõkendas tuule käes kõrgele.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, niikaugele kui silm ulatus, välkusid pimeduses tulisilmad, mis paar silmapilku põlesid ja jälle kustusid.

Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. Selle aja sees vilkusid ja kadusid üksikud tulukesed ikka edasi. Siis jäi kõik mõneks ajaks jälle pimedaks; viimaks kustus ka tulelont mäekingul.

Kuid nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis enam ei kustunud, vaid pilk-pilgult kasvas, kuni leegid torni kõrgusele lendasid ja ööpimedust ümberringi päevavalguseks muutsid. See ei olnud enam tuluke, see oli tulekahi. Üks mõis põles.

Ei kestnud kaua, ja juba purskas teises kohas veripunane leek otsekui maa seest välja, kasvas kiiresti ja paisus suuremaks kui esimene. Vaevalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud tekkisid. Näis, nagu oleks Eestimaa pind lõhkenud, nagu kipuks maakera tuline sisikond loendamatuist pragudest välja. Lähedal ei olnud enam ööd, pimeduse viirud tulede vahel kadusid kordamööda täiesti, siis laienesid jälle kõikudes, nii kuidas leegid kõrgemalt või madalamalt lõkendasid. Otsatus kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, punetas verekarvaline kuma taeva veerel.

See ei võinud enam igapäevane õnnetus või üksikute kuritegude kokkujuhtumine olla, see oli mäss ja sõda!

Ei olnud enam kahtlust, et kõik kindlustamata mõisad ümberringi põlesid, ja mitte üksi mõisad, vaid iga hoone, mille katuse all taanlane või sakslane elas. Armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimse jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu. Sakste põlevate majade tuli pani taeva punetama, varsti värvis ka nende veri maapinda. Nüüd said isandad hirmuga aru, kui kardetav on inimest loomaks alandada, temale näitlikult looma toorust õpetada. Loomadest alamaks arvatud talupojad ei hoolinud inimlikust halastusest, vaid hävitasid viivitamata ja valimata, mis vihatud tõust iganes nende kätte sattus. Nad ajasid põgenejaid kui metselajaid taga, otsisid kõik urkad läbi ja tapsid ilma armuta.

Tume mühin, koledam kui öövaimude möllamine, tõusis igast küljest üksiku künka ümbruses. Kui tasasem tuulehoog ühelt poolt puhus, kandis ta talupoegade rõõmuhõiskamist, oma vere sees pöörlevate ohvrite oigamist, hädakisa, sajatusi ja tule praginat koledas segadikus üksiku ratsaniku kõrvu, kes ikka veel endisel kohal seisatas.

Ta oli käed rinnale pannud ja vaatas mõttes kaugusse. Ta sil-

mad läikisid, kahvatanud näkku tõusis kerge puna, ta liigutas huuli, iseenesega rääkides:

«Hakatus on tehtud, — hirmus, verine hakatus. Taevas punetab mässuleegist. Priiusekoit tõuseb veripunaselt. Aita, halastaja vaim, et ta niisamuti jälle looja ei läheks... Vahuri soov on täidetud. Mis poeg tegemata jättis, seda tegi pojapoeg: ähvardav ulgumine kõlab üle maa, ja mina olen tema ärataja, mina tema kasvataja. See ulgumine ei pea vaikima, enne kui mina oma tasu kätte saan ja oma rahva vabaks teen. Oh lootus, sa oled magus!... Hea meelega oleksin ma neid väeteid päästnud, kes täna öösel süütult surevad, aga ma ei või. Raudne vajadus nõuab võõraste viimset veretilka, et nende varjugi enam meie maal ei oleks. Siis alles tuleb vabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahvast, hirm kaob vaigistatud südamest, ja sina, jumalik haridus, laotad oma valgust rõõmurikaste paikade üle...»

Rääkija jäi vait. Tema silmad hiilgasid, ta rind paisus, hele lõke valgustas silmapilguks ta vaimustatud nägu... Ta pilk langes selle koha poole, kus Lodijärve loss kaugel metsaserval enam aimatav kui nähtav oli. Seal oli kõik veel vaikne.

«Mu vaene isa!» õhkas noormees, ja ta pea varjus rinnale.

Häälte ja kapjade kõmin kostis altpoolt ja tuli lähemale. Salk ratsamehi kogunes mäejalale ja jäme hääl hüüdis ülespoole:

«Kas oled veel üleval, Tasuja?»

«Olen küll. Tulge ligemale!» vastas mees mäekingul.

Lühikese ajaga jõudis salk mäele ja peatus üksiku ratsaniku ees. Need olid enamasti Lodijärve talupojad. Neil olid sõjariistadeks kirved, vikatid, nuiad, mõnel vanad roostetanud piigid ja mõõgad, mis vist veel esivanemate sõdu olid näinud, ja kõikide nägudelt paistis kindel tahe neid mitut värki sõjariistu niipea kui võimalik tarvitusele võtta.

Noorepoolne hiiglakasvuga mees, keda Karu Andreseks kutsuti, lõi mõõgaga korra läbi õhu, laksutas näppu ja ütles: «Kas peame peale hakkama?»

«Kust te need head hobused kätte saite?» küsis Tasuja.

«Tühjendasime enne tulekut naabermõisa tallisid,» irvitas Karu Andres.

«Miks te kohe lossi kallale ei läinud?»

«Mehed ei julgenud ilma sinuta,» seletas Karu Andres, kes teiste eest rääkija näis olevat.

Kes sel silmapilgul Tasuja silmi oleks uurinud, oleks sealt midagi nagu salarõõmu leidnud. — «Eks ma teile öelnud, kui mind oma pealikuks valisite, et ma teid selle asja juures ei või aidata,» ütles ta tumedalt.

Salk vaikis, kuid oli märgata, et mehed pealikuga nõus ei olnud. Loss oli rasvane suutäis ja paljudel oli seal vanu arveid õiendada.

Kuid Tasuja seletas:

«Nüüd on lossis kõik juba ärevil, on kõigest juba aru saadud ja tormi vastu valmistatud. Meid aetakse häbiga tagasi ja meie raiskaksime asjatult oma verd.»

«Mina ei karda midagi, kui sina kaasas oled,» vaidles Karu Andres ägedalt, «mina lähen läbi, olgu kümme kuradit ees. Ega teisedki maha jää.»

Salk tõstis tõendavat kära.

«Mõistke ometi, mis parem on,» noomis Tasuja valjemalt. «Meil on praegu vähe mehi ja aega küllalt. Kui hiljem rohkem väge kogume, võime lossi igatahes piirama hakata. — Vahest pääseb tema seniks Tallinna,» lisas ta enese ette oma salamõtte.

Mehed hakkasid nurisema. Ühed ütlesid, neil pidavat häbi olema teiste vendade ees, kes omad mõisad ausasti on ära põletanud ja peremehed teise ilma saatnud. Teised küsisid otsekohe, mispärast nad siis õieti välja on tulnud ja mis nüüd tegema hakata? Egas nad ometi teiste tegusid laiseldes vahtida tahtvat.

Tasuja mõtles natuke aega.

«Mehed,» hüüdis ta siis, ja tema vali hääl pani nurina korraga vaikima, «ma mõistan küll, et te midagi teha soovite. Me võime peagi tubli töö ära teha. Mis te arvate, ega te munki ja muid säherdusi musti linde üleliia ei armasta?»

Meeste verejanuline vastus tunnistas kibeda selgusega, kui vähe tolleaegne ristiusuõpetus ja munkade «armutöö» nende piinatud poolpaganate südames maad oli võitnud.

«Ma lämmataksin kõige selle tõu tema mustade kuubedega ära,» oli Karu Andrese kange sõna.

«Siin on töö meid ootamas,» kõneles Tasuja edasi. «Siit ei ole rohkem kui mõni tund ratsasõitu Padise kloostrisse. See klooster on küll veel noor, aga meie vendade vaeva läbi juba väga tore ja rikas, ja kloostrivanemad pidavat oma talupoegi hullemini nülgima kui mõni mõisnik. Me võiksime neile, enne kui nad kaugemalt abi saavad, kerge vaevaga kristlikku alandust õpetada. Kas olete nõus?»

Mehed tõstsid rõõmukisa: «Lähme, näitame pappidele tuld põrguteele! Aitame kirikuhakkidel kloostri suitsus taevasse lennata, kuhu nad meid juhatavad.»

Lühikese ajaga oli terve salk edela poole kihutades metsa pimedusse kadunud. Mäekink jäi tühjaks ja vaikseks, muudkui tuul sosistas ja vingus üksiku männi okstes, nagu otsiks ta peidupaika nende koleduste eest, mille kaja ta maailma laiali kandis.

Sel hirmsal jürioöl leidis Eestimaal mitu tuhat inimest, taanlasi ja sakslasi, mehi ja naisi, eestlaste kauakasvatatud viha läbi surma.

XIV

Mässavate talupoegade salgad kogunesid Tallinna alla pärast seda, kui lagedal maal viimne võõras oli surmatud või pagenud. Piirajate hulk kasvas kuni kümne tuhandeni, kellel kõigil oli üks tahtmine: vabaduse eest võideldes võita või surra. Senine elu oli nende meelest nii jälgiks läinud, et isegi surm neile paremate aegade hakatust tähendas. Nad valisid endale vanemaid, nende seast neli ülemat vanemat, keda saksad pilgates nende «kuningateks» nimetasid, ja saatsid saadikud Soome abi paluma. Viiburi piiskop lubas neile mehi laevadega saata, mille eest Tallinn pärast langemist Rootsi kuninga valitsuse alla pidi jääma.

Linnas, kus rahvahulk maalt põgenejate läbi ülisuureks oli kasvanud, valitses hirm ja ahastus. Kardeti, et talupojad kohe tormi

hakkavad jooksma, ja siis oleks kõigil kuri ots oodata. Arvata oli, et vihale ärritatud talupojad linnarahvaga rohkem halastust ei saaks tundma kui maaisandatega. Salamahti saadeti käskjalad Liivi ordumeistri[1] Burchard von Dreilebeni juurde abi paluma.

Aga eestlased ei hakanud tormi jooksma, vaid piirasid linna ainult sisse. Nad ootasid veel üht suuremat salka, kes Tasuja käsu all Padise kloostri tühjaks oli riisunud, mungad maha nottinud, ümberkaudseid talupoegi nende isandate hävitamisel aidanud ja läänlasi mässule kihutanud. Läänemaalt tungis mässutuli üle väinade Saaremaale, mille käredad pojad ühe päevaga ligi tuhat sakslast surmasid, nende seas ka ordu maavalitseja ühes kõigi ametimeestega. Viimaks jõudis ühel päeval Tasuja salk talupoegade laagrisse Tallinna all, kus teda hõisates vastu võeti. Tasujat tundsid peaaegu kõik eestlased, aga tema minevik ja pärisnimi oli ainult mõnele ta oma meestest teada, ja neile oli ta selle avaldamise kõvasti ära keelanud. Paljud kahetsesid, et teda nooruse pärast ei võidud valida peavanemaks, kelleks ta oma tulise kõne, sõjakunsti ja muu tarkuse tõttu oli kui loodud. Kõik tema ettevõtted olid seni õnnestunud.

Kui Tasuja laagrist läbi ruumika telgi poole ratsutas, mis vanemate nõukogu jaoks oli ehitatud, ei lõppenud rõõmukisa; noored ja vanad püüdsid tubli mehe kätt suruda, vähemalt teda lahke naeratusega tervitada. Muidugi ei puudunud ka mõnitajad — millal need Eestis on puudunud?

«Vaadake, nooremad!» seletas keegi taat, «see on tubli maamees. Meie poleks iialgi vabadusemõtet pähe võtta julgenud, kui tema öösiti külast külla ei oleks rännanud, mehi kokku ajanud ja neile uut vaimu sisse valanud. Kas ta pole sada korda surmahädas olnud, kas ta pole aastate kaupa pidanud rahva tuimusega ja piitsahirmuga võitlema? Iga teine oleks ammu tüdinud, aga tema saatis võimatu asja korda.»

«Mina teda ei usu,» vaidles keegi poolvaljult vastu. «Teeb enese mässumeheks, ise pool-saksa.»

«Mis ta minust parem on?» kahtles teine.

«Räägitakse, saksad olevat teda kurjasti nülginud,» tähendas üks noorem mees.

«Aga kas ta seda kunagi on kaevanud?» tähendas esimene taat elavalt. «Kas ta ilmaski enesest räägib? Ei sõna. Kui küsid, teeb teist juttu. Ei see hooli enesest niipalju kui sääse pirinast. Mis ta teeb, teeb ta teise heaks.»

«Ma olen kuulnud,» algas keegi teadja, «et ta koguni talupoeg ei pidavat olemagi. Olnud ise prii mees ja mõisnik, aga sellepärast, et ta talupoegade eest seisnud, olevat saksad ta mõisa põlema pistnud ja ta omaksed viimseni ära hukanud.»

---

[1] Ordumeister e. landmeister — Saksa rüütliordu Liivimaa haru kõrgem juht.

«Ega ta talupoeg küll ei ole,» tõendas teine teadja. «Ta loeb reekani, juudi ja munga keeli[1] kirju ja peab nende sakstega, keda meie mehed maha notivad, selget saksa keelt sortsama. Kui ta ise saks ei ole, siis on ta nõid.»

«Temaga läheksin tulest läbi,» sosistas keegi noor ja selle silmis leekis vaimustus.

Kui Tasuja vanemate telki astus, olid vanemad parajasti koos sõjanõu pidamas. Nad olid aastate poolest kõik aulisemad kui Tasuja, mõned juba hallide peadega, aga kui tema sisse astus, tõusid kõik püsti ja teretasid teda iseäraliku lahkusega, peaaegu aupakkumisega. Siis võtsid kõik ringis istet. Kõrge kasvuga hallpea, keda teised kui peavanemat austasid, pööras silmad Tasuja poole ja ütles:

«Tasuja, poeg, sa tuled raskelt, vaevarikkalt töölt ja oled vist õige väsinud. Ütle, kui kaua sa puhata tahad?»

«Ma olen valmis kõige raskemat tööd sedamaid ette võtma, kui see meie asjale kasu toob,» vastas Tasuja lihtsalt.

Peavanema pilk libises nähtava heameelega noormehe sirge, siiski tugeva keha ja tõsise kahvatu näo üle.

«Sa oled meie rahva au ja ilu,» ütles ta, «sinu kätte võiks ta julgesti oma õnne usaldada. Kuula, mis meil nõuks on, ja anna ise nõu — sa oled meist kõige targem. Me ootame iga päev Soomest abi ega taha enne tormi jooksma hakata. Me peame linna kõvasti piirama, et keegi sisse ega välja ei pääseks. Kuid selleks peame ise oma seisukoha julgeks tegema. Meie selja taga seisab Lodijärve loss, kus hulk sulaseid kaitsjateks on ja kuhu palju põgenejaid maalt on pääsenud. Need võivad meile tuska teha, sest kui linnamehed välja juhtuvad kippuma, tuleksid lossikaitsjad meie selja kallale ja meie satuksime haamri ja alasi vahele. Seepärast peame oma seljataguse puhtaks tegema, see on — kas lossi hävitama või omad mehed sisse panema.»

Vanamees jäi silmapilguks vait. Ka Tasuja ei lausunud sõnagi, vaid vahtis tõsiselt enese ette maha.

«Ma tean, et sina siitpoolt mees oled, — eks ole?» küsis peavanem.

«Jah,» vastas Tasuja lühidalt.

«Vaata, siis tunned sa ümberkaudseid kohti kõige paremini, tunned ka Lodijärve lossi ligemalt?»

«Jah, tunnen.»

«Siis on nõu leitud. Kas tahad oma meestega lossi kallale minna? See ei ole muud kui kindlustatud mõis, aga olgu ta nii kindel kui tahes, ma mõtlen, ega sina oma karudega hirmu ei tunne. Kas tahad?»

---

[1] «reekani, juudi ja munga keel» — kreeka, heebrea ja ladina keel.

Tasuja ei vastanud kohe. Ta vaatas jälle mõeldes enese ette maha. Viimaks tõstis ta pead, vaatas ringi ja küsis:

«Kas kedagi teie hulgas ei ole, kes seda tööd enda peale võtaks? Mina jääksin heameelga siia ja aitaksin mehi sõjale harjutada.»

Kõik vanemad vaikisid. Nad ei saanud Tasujast aru. Mehi oli ju küllalt, kõik sõjariistus ja võitlusvalmis, — mis neist harjutada? Kui Tasuja nägi, et mingisugust vastust ei tulnud ja peavanem suud uueks seletuseks avada tahtis, ütles ta kindlalt:

«Minu mehed on täna väsinud, aga homme, enne kui päike tõuseb, oleme lossi ees.»

Seda nõu rõõmuga heaks kiites tõusid vanemad ja läksid välja, igaüks oma salga juurde.

Nõupidamine, mille tähtsust keegi ei aimanud, oli lõpetatud.

Ka Tasuja astus telgist välja. Õues tõmbas ta korra sügavasti hinge, vaatas ringi, kus loendamatute vendade silmad usaldades temale vastu naeratasid, ja ümises iseenese ette:

«Isamaa üle kõige!»

Ta kohendas sulgedega kübarat ja hakkas oma meeste poole sammuma. Ta ei olnud veel kaugele jõudnud, kui korraga laagri viimases otsas kära tõusis. Suur salk mehi oli ühe närus riiete ja sassis juustega inimese ümber koondunud, kes oma keha väänates ning kätega vehkides midagi näis jutustavat, mis kuulajaid kangesti kihama pani.

«Lähme vanemate telgi juurde!» karjusid mehed ja terve salk hakkas nagu veerev lumi ühtepuhku paisudes laagri keskpaiga poole liikuma.

«Mis seal on?» küsis Tasuja, kui käratsejad tema lähedale jõudsid.

«Rüütlid tulevad! Liivi landmeister tuleb Paidest suure väega meie kaela!» karjuti vastu. Rahvahulk vedas Tasuja enesega kaasa. Vanemad jooksid kära peale kokku. Hirmutavat sõnumit kuuldes taganesid nad telki ja kutsusid sõnumitooja sisse.

«Katsu rahvast vaigistada,» ütles peavanem Tasujale, mispeale see kivi otsa astus ja oma võimsa häälega hüüdis, nii et see kõigest kärast üle kostis:

«Mehed, jääge rahule! Veel ei või rüütlid lähedal olla, ja kuni nad siia jõuavad, võime kõik veel heaks muuta. Laske vanemaid rahus nõu pidada. Ma palun.»

Seepeale jäi kära vaiksemaks, ainult segane pomin kohas kui mere lainetamine telgi ümber. Tasuja astus kivilt maha ja läks telki.

«Landmeister ise on suure sõjaväega üle Harjumaa piiri astunud,» rääkis sõnumitooja. Ta kõneles järguti, raskelt hingates, luksudes ja kogeldes nagu inimene, kes palju oli jooksnud või kangesti ehmatanud. «Ma olen neid ise näinud ... see oli hirmus ... oh, see oli hirmus. Ma ei suuda rääkida. Kus nad meie mehi kätte said, seal raiusid nad neid ... oh, mu keel kangub seda rääki-

des... nad raiusid neid mõõkadega tükkideks, poosid neid oksa ja uputasid kui kassipoegi. Kõik ümberkaudne maa on hirmu ja ahastust täis, ei kellelgi enam nõu ega abi. Me oleme kadunud... kadunud... kadunud...»

Rääkija kattis silmad kätega kinni ja hakkas valjusti nuuksuma. Vanemad vaatasid tummalt üksteisele otsa. Vaikuses, mis tükk aega telgis vältas, kõlas ainult sõnumitooja äge nutt otsekui halb ettekuulutus.

«Kui kaugel arvad sa rüütleid praegu olevat?» küsis viimaks peavanem.

Nutja pühkis käeseljaga silmi, tõstis pead ja hakkas uuesti jutustama: «Kui mina neid nägin... see oli tunaeile pärast lõunat. Meid oli väike salk ja me materdasime põlenud mõisahoovis opmanit, kelle keldri põhjast välja tõmbasime. Korraga hakkab metsatuka tagant lõpmatu hulk ratsamehi välja venima, kõik raudriides ja kiivrites, ja piigid välguvad päikese paistel. Meid nähes tormasid ratsanikud kui tuulispea meie kallale. Mina jõudsin vaevalt keldrisse tõrre alla pugeda. Teised võeti piikide otsa nagu silgud vardasse. Mina vabisesin kui haavaleht ega julgenud hulgal ajal pead tõrre alt välja pista. Kui viimaks ometi tõrre äärt tõstsin, oli öö käes ja kõik kära vaikinud. Siis hakkasin kõigest jõust Tallinna poole sibama, jooksin kaks ööd läbi, päeval hoidsin ennast metsades ja rabades varjul. Ma oleksin kas või põlevasse ahju pugenud, et neid koledaid piigimehi mitte näha, aga ometi juhtusin neid veel korra nägema, kui nad parajasti küla põletasid ja külarahvast tapsid. Ma pistsin nagu jänes koerte eest punuma ega vaadanud enne tagasi, kui väsimuse pärast ninaga mudalompi kukkusin.»

Vapra mehe halenaljakas, luksumisega segatud ja veidrate kehaliigutustega soolatud reisijutustus kiskus vanemate murelikud näod vägisi naerule. Esimene ehmatus kadus, uus julgus tuli lootusega ühes.

«Sa ei öelnud ikka veel, kui kaugel rüütleid praegu arvad olevat,» tähendas peavanem.

«Kui ma neid eile viimast korda nägin, olid nad umbes poolel teel Paidest Tallinna,» vastas jutustaja. «Ma arvan, palju ligemale pole nad seni vist jõudnud, sest meie salgakesi taga ajades ja külasid riisudes viidavad nad aega.»

«Hea küll,» ütles peavanem lühikese mõtlemise järel. «Sina, sõnumitooja, mine välja ja jutusta meestele oma põgenemise lugu niisama mõnusalt kui meile. See teeb neile vahest enam nalja kui hirmu. Ja meie, vanad, peame nõu, mis nüüd peale hakata.»

Sõnumitooja läks välja. Vanemad hakkasid sõjaväe ja rahva raskendatud seisukorda arutama. Mõtted olid mitmesugused, läksid laialt lahku. Ainult selles olid kõik üksmeelsed, et orjus pidi kaduma — või elu. Peavanema heaksarvamine kaalus nende poole, kes nõu andsid maad Liivi ordu kaitse alla pakkuda ja ordule aastamaksu anda.

Tasuja, kes kaua vaikselt oli kuulanud, tõusis nüüd püsti ja palus sõna.

«Peavanemal on õigus,» rääkis ta, «meie mehed on sõjas harjumata, meie jõud ei ulatu veel kahe vaenlase vastu. Mina arvan, meie pakume end silmakirjaks ordu ülemvalitsuse alla ja katsume selle läbi nende sõjaväge niikaua eemal hoida, kuni mehi harjutame ja soomlased tulevad. Siis võtame Tallinna ära, ja kui see kord meie käes on, siis võime ka rüütlitega valjemalt rääkida.»

«Ma kardan aga,» heitis üks vanem vahele, «et landmeister meie pakkumist vastu ei võta. Rüütlid on liiga uhked, et mässavate talupoegadega kauplema hakata.»

Tasuja kuulas tähele pannes, mis vanem ütles, ja rääkis edasi: «Siin on vanemal kahjuks küll õigus. Pealegi on rüütlitel veel teine põhjus meie vastaste hulka heita. Nad on Saaremaa sündmuste läbi ärritatud ja kardavad õige põhjusega, et talupojad kõigis nendes maades sedasama võiksid teha, mida meie praegu teeme. Ja kui nad meid võidavad, siis kisuvad nad taanlaste käest kulude tasuks muidugi kõik selle maa ära. Nii jääb meil vähe lootust neid palja ülemvalitsuse ja maksuga jäädavalt lepitada.»

«Siis võitleme! Tulgu mis tuleb!» hüüdis üks vanem rusikaga laua peale lüües.

«See jääb vist viimaks ikka meie ainsaks nõuks,» kinnitas Tasuja rahulikult. «Meie mehed on vahvad, kuid juhtige neid hästi! Nüüd on minu mõte see: meie saadame landmeistrile vastu käskjalad, kes temale meie allaandist vabadeks, maksuandjateks vasallideks pakuvad. Vahest viibib ta veel nädala, siis on soomlased laevadega siin ja teie jooksete maa poolt linna peale tormi. Mina lähen, nagu kästud, homme hommikul vara Lodijärve lossi ette ja katsun ta vähemalt kolme päevaga kätte saada. Teie õpetage mehi, valmistage neid tormile. Valmistust, valmistust on vaja, ja üks olgu ülem käskija! Juhtub siiski, et landmeister varemalt siia jõuab, kui arvatud, ja teie kallale kipub, enne kui linn teie käes on, siis langen mina oma meestega lossist rüütlitele selga ja me võtame nad kahest küljest nagu tangide vahele. Vahest saame neist sedaviisi jagu — kui nad aga meile vähegi aega annavad. Mõned päevad otsustavad meie asja. Oh, oleks meil aega!»

«Sinu nõu on mõistlik,» ütles peavanem, «kuid üks asi on selle juures kahtlane. Kui sa tõesti lossi kätte saad, ja selles ma ei kahtle, siis on karta, et landmeister enne, kui ta siia jõuab, kõige oma väega sinu kallale kargab. Siis oled sina kadunud ja meie kaotame asjatult oma paremad mehed.»

«Enne aga teeme meie lossis neile tublisti kahju,» ütles Tasuja kindlalt, «ja raiskame nende aega, nii et teie endid paremini ette valmistada jõuate. Pealegi seisab loss metsade keskel ja rüütlite teest kõrval, kui nad otse sealtpoolt tulevad, kus neid on nähtud. Vahest ei pane nad meid tähelegi, enne kui ise neile kuklasse lööme.»

Tasuja selgete sõnadega arutatud nõu võeti üksmeelselt vastu. Vanemad tõusid üles ja astusid õue, kus rahvas ikka veel kõnerikka sõnumitooja väsimatut juttu kuulas. Vanemate ilmumisel jäi jutustaja vait, mispeale Tasuja kivi otsa astus ja võetud nõu rahvale teada andis. See võeti vaikselt vastu.

Nüüd valiti neli vanemat saadikuiks ja veel samal tunnil ratsutasid need, rahva palavaid õnnesoove kaasa võttes, laagrist välja orduväge otsima.

XV

Teisel hommikul tõusis Lodijärvel kära: «Mässajad piiravad lossi ümber!»

Lossis oli, nagu eestlaste peavanem õieti arvanud, inimeste hulk põgenejate läbi kasvanud. Peale naiste ja laste oli seal umbes sada võitlusvõimelist meest koos. Kuuldud sõnumi peale tõttasid kõik mehed ja naised, noored ja vanad, müürile. Lossi ümber kubises sõjariistus meestest.

Värava ligidal seisatas suurem hulk ratsamehi, kelle hulgas palju endisi lossi talupoegi ära tunti. Nad olid kõik oma labases maarahva riides. Tolleaegsed eestlased ei armastanud end veel võõraste hilpudega ehtida, mida neile hävitatud mõisates küllalt kätte langes. Ainult mõned kiivrid ja sõjariistad olid võõrad ja läikisid võidumärkidena tõusva päikese paistel. Teiste hulgast paistis välja kõigepealt Tasuja oma mehise kuju, toreda hobuse ja kukesulgedega, mis tema kübaral lehvisid.

Tema käsul veeretas üks ratsanik valge lipu lahti, lähenes müürile ja hüüdis valju häälega:

«Kes teist on lossi peremees?»

Oodo, kes käed risti rinnal ja kulmud kortsus, talupoegi silmitses, vastas järsku:

«Kas sa, lurjus, saksa ei tunne? Kaabu maha!»

Talupoegade käskjalg kõneles pühalikult edasi:

«Oled sina Oodo Raupen, Lodijärve lossi peremees, siis kuula, mis selle maa vaba rahva vanemad sinult nõuavad. Anna see loss, mis sinu omaks jääda ei või, vastupanematult meie kätte, siis võid sina ja iga rüütlisoost mees, kes sõjariistad maha paneb, Eestimaalt vabalt välja minna, kuhu tahab. Kõik sõjasulased aga võetakse vangi ja peetakse kinni, kuni siia maale kindel valitsus tuleb.»

«Mis sa, vares, kraaksud? Tule parem oma sandikarjaga ja katsu loss ära võtta!» pilkas Oodo. «Koerapiitsad ja soolased vitsad on mul sinusuguste tarbeks igatahes valmis pandud.»

«Kui sa vanemate tahtmist kohe ei täida,» vastas käskjalg kõikumatu rahuga, «siis võetakse loss tormiga, tehakse maatasa, ja kõik, kes lossis on, peavad armutult surema. Nii on vanemate tahtmine ja nii seda täidetakse. Vali ise ja anna vastus.»

«Kasi, koer!» kärgatas Oodo, kelle äkiline loomus kõige tasase-

matki vasturääkimist ei kannatanud. «Mässavate orjadega ja mõrtsukatega mina ei kauple.»

Käskjalg pööras hobuse ringi ja ratsutas oma meeste juurde tagasi.

Ka Emiilia oli vallile tulnud. Tasujat silmates kohkus ta, vaatas, raputas pead ja pöördus venna poole küsimusega: «Kas näed seda ratsanikku, kellel suled kübaral on?»

Oodo tahtis midagi põlastavat öelda, aga ta pilk pidi ilma otsimata Tasuja peale langema, kes umbes viiekümne sammu kaugusel võis olla ja parajasti täie näoga juhtus lossi poole pöörduma. Oodo põrkas tagasi ja jäi põnevail silmil vahtima. Tasuja, kes seda tähele pani, pööras kähku pead ja hakkas oma meestele käske andma.

«Kui ma kindlasti ei teaks, et ta tulle jäi, ma vannuksin, et see on tema,» pomises Oodo.

«Noh?» küsis Emiilia värisedes.

«Ma ei tunne teda ... koer nii kui teised,» urises Oodo.

All hakkasid ümberpiirajad kihama. Nad ronisid hobuste seljast ja lagunesid puude all laiali.

Oodo oleks heameelega kohe täku selga hüpanud ja kõigi meestega talupoegadele kallale tormanud, keda ta palja piitsaga arvas pakku ajada võivat. Aga rüütel Kuuno, kes juba enne mässu algust võõrsile oli tulnud ja kardetava aja pärast ei julgenud sõpru maha jätta, seisis kõigest jõust selle vastu. Oodo andis viimaks järele ja veel kord vihaselt talupoegade poole rusikat raputades läks lossi. Müüril jäi lugu vaiksemaks, ainult sõjamehed käisid edasitagasi ja pildusid pilkeid ning sõimusõnu alla, mispeale talumehed vastust võlgu ei jätnud. Kolmel päeval kostis metsas raiumine. Ümberpiirajad tegid tormiredeleid ja müürimurdjaid, ihusid sõjariistu ja laulsid sõjalaule, mis veel esivanemailt suust suhu päritud. Üksikud salgad luusisid lossi ümber ja valvasid, et keegi sisse ega välja ei pääseks.

Tuli kolmas õhtu. Vali tuul kihutas pilvi kiiresti üle taevavõlvi. Pimedus jõudis ruttu kätte. Lossis süüdati tuled. Magada ei julgenud tol ööl keegi. Rohked vahid valvasid müüril.

Ka Tasuja seadis vahid lossi ümber. Teised heitsid puhkama. Tasujal ei olnud uinumishimu. Ta istus kännu otsa, toetas lõua käele ja jäi mõttes lossi poole vahtima. Tuul mühises ja vingus puudes. See kõlas täna nii kaeblikult, nii kohutavalt. Oli, nagu tõstaksid öövaimud häält ja kuulutaksid kuulajale õnnetust... Tasuja silmad otsisid üht lossiakent, mille võreruutude tagant valge eesriide läbi paistis öölambi kuma. Ta ei suutnud silmi sellest tuntud paigast pöörata. Müdistasid vahel tukkuvad hobused ta selja taga või lendas üksik öölind kahinal läbi okste, siis vaatas ta ettevaatlikult ümber, — kuid ikka eksis ta pilk pikkamisi vanale kohale tagasi. Vahel liikus tume vari kumava akna taga, seisatas ka korraks, ja siis läksid vahtija silmad suuremaks, igatsevamaks,

nagu ootaks ta, et vari kehaks muutub ja kuma seest nagu valge viirastus ööpimedusse astub. Siis pigistas ta silmad kinni ja ta huultelt värises üks nimi.

Segane pomin Tasuja selja taga pani teda jälle ümber vaatama. Karu Andres rääkis unes:

«Mmm! Õmm!... Jah, ulu nüüd!... Pea maha, nagu kapsas... kaaps...»

Kui Tasuja jälle akna poole vaatas, kohkus ta äkisti ja jäi siis hinge kinni pidades põnevil vahtima. Eesriie oli kõrvale lükatud, mustjas kuju seisis akna võrede taga.

Oleks öö olnud valgem, siis oleks vahtija all näinud, kuidas see kuju oma kahvatanud palet vastu külma klaasi surus, jumal teab mis põhjusel sügavasti ohkas ja silmadega talupoegade laagri pimedat kohta otsides midagi iseenese ette sosistas.

Kuju kadus varsti jälle akna tagant ja endine igav kuma paistis läbi valge eesriide. Viimaks kustus ka see kuma ja aknakoht oli seinaga ühesuguselt pime. Vahtija aga istus veel kaua unetult oma kännu otsas ja kurvad mõtted vaevasid teda. Kesköö oli ammu möödas. Hobuse sammude müdin äratas Tasuja mõtteist. Ta jäi kuulatama. Sammude müdin vaikis, kuuldus inimeste häälte kõmin. Paar minutit hiljem ragisesid raod lähenevate inimeste jalge all.

«Kes seal on?» küsis Tasuja pooliku häälega.

Lähemal silmapilgul seisid kaks meest tema ees; üks neist oli vahil olnud.

«Oled sina ise, Tasuja?» sosistas viimane. «Ma toon Tallinna poolt käskjala halbade sõnumitega.»

«Mis on sündinud?» küsis Tasuja üles tõustes.

«Otse õnnetust küll veel mitte,» ütles käskjalg, «aga kes teab, kas seegi ennast kaua oodata laseb.»

«Räägi, vend!»

«Eile õhtul hilja jõudis landmeister suure väega Tallinna alla.»

«Ometi!»

«Meie saadikud ei tulnud tagasi — öeldakse, nad olevat jalgupidi üles poodud. Me saatsime uued saadikud landmeistrile allaandmist pakkuma. Aga ka taanlased ja mõisnikud, kes tema juures on, katsuvad teda igapidi enda poole tõmmata. Ordurüütlid on nende nõus. Praegu on meister veel kahevahel, võib-olla ehk kaalub õnn meie poole, võib aga ka olla, et homme juba viimne võitlus käes on.»

See sõnum pani Tasuja mehise südame värisema.

«Siis pole enam aega viita,» ütles ta kiiresti. «Enne hommikut veel peab loss meie käes olema, siis tuleme ja aitame teil võita või surra.»

Selle otsusega ratsutas käskjalg minema. Tasuja äratas mehed ja andis neile teada, mis oli sündinud.

«Me peame kohe tormi jooksma,» kõneles ta edasi, ja meeste

pimedas kiirgavad silmad tunnistasid, et nad sellega nõus olid. «Sina, Karu Andres, võta kakskümmend meest, roni üle aiamüüri, kaks või kolm peitku end lossimüüri ääres põõsastesse, teised jäägu suvihoonesse seisma. Kui meie eestpoolt tormama hakkame ja vahid müüril teile selja pööravad, siis katsuge nad vaikselt maha pista. Ronige mööda kõrget kaske üles, mille oksad üle müüri ulatuvad, ja hüpake müürile. Läheb see teil korda, siis saadan ma sinna rohkem mehi. Seni jookseme eestpoolt tormi ja katsume väravat lõhkuda.»

Vaikselt kui vaimud hakkasid mehed liikuma. Tormiredelid aeti püsti, kakskümmend meest võtsid pika raske palgi põikpuudega õlgadele. Lossi hallid müürid kumasid pimeduses, väravakoht mustas. Sinnapoole juhtisid mehed palgiotsa. Müüri najale pandud tormiredelitel ronisid mustad kujud kassiosavusega üles. Esimene lõhkuv tõuge raksatas vastu väravat.

Aga lossikaitsjad ei maganud. Nagu ärritatud herilaste pesas tõusis üleval kihin ja kahin, tõrvalondid valgustasid pimedust ja heitsid värisevat kuma ülesronijate nägudele. Sõjamehed tõttasid müürile, ja kui esimese ülesronija pea müüri äärele tõusis, läikisid talle sõjariistad vastu. Ta püüdis neid vehkides eemale tõrjuda ja müürile karata, aga üks lõi ta mõõga puruks, teine lõhkus tal kärme hoobiga pea. Surnukeha libises teiste kaela, tugevad käed haarasid redeli otsast kinni ja lükkasid selle ühes pealolevate meestega kolinal ümber. Nii sündis igal pool, kus talupojad tormata katsusid. Üks murdis kaela, teine luud ja liikmed; kes terveks jäid, ajasid redeli uuesti püsti ja tormasid edasi. Võitluse ägedus pani meeste vere keema, kartus kadus, oma elu unustades püüdis igaüks vastase elu kallale. Aeg-ajalt mürisesid palgi tõuked värava pihta võitluse kärast üle. Kuid sellega ei saanud palju teha, sest ülevalt sadas viskodasid, nooli ja kive palgikandjate kaela, mehi langes kui kärbseid, palk kukkus, aga teised käed tõstsid selle ikka jälle üles.

Enam kui pool tundi juba vältas asjatu tormamine, koit punetas taevaäärel, tõrvalonte visati ülevalt tormajaile vastu silmi ja võideldi poolvalguses.

Tasuja, kes kõige selle aja juhatades omade keskel seisis, sai aru, et sedaviisi asi edeneda ei võinud, ja hüüdis mehed tagasi. Tormajad taganesid müüridelt, tormiredeleid ja müürimurdjat kaasa võttes. Üleval tõusis rõõmukisa. Pilkeid sadas alla.

«Me peame kaitsekatuse tegema ja selle varjul katsuma väravat lõhkuda,» ütles Tasuja. «Karu Andresele viige käsk, et ta ennast ikka peidus hoiaks.»

Mehed läksid kaugemale metsa, et lossist ei märgataks, mis nad teha tahtsid. Metsast kostsid ainult sagedad kirvehoobid. Lossikaitsjad jäid põnevil ootama, ei julgenud aga veel välja tungida.

Päike oli ammu tõusnud, kui mehed müürimurdjaga uuesti, seekord lossikaitsjate surmariistade eest varjatult, värava poole liiku-

sid. Teised olid hobuste selga hüpanud ja ootasid, et kohe sisse tormata, niipea kui värav langeb.

Värav kõikus kangesti esimese tugeva põraka mõjul. Veel paar niisugust mütsu ja ta pidi langema. Ülevalt visati küll raskeid kive ja tuld kaitsekatuse peale, aga see oli tugevatest okstest tehtud ja mulla ning mätastega kaetud, nii et ta kahju ei kartnud.

«Me peame välja tungima,» kiristas Oodo, kes rüütel Rainthaliga müüril seisis. Viimane noogutas tummalt pead. Oodo käskis sulaseid ja võõraid sadulasse istuda. Üks osa jooksis tallidesse. Aga juba langes värav koleda mürinaga maha ja Tasuja kannul tungisid talupojad kisaga sisse. Vall jäi tühjaks, kõik tõttasid alla, sissetungijaile vastu. Äge võitlus algas. Esimeste hulgas võitlesid Oodo ja rüütel Kuuno. Tasuja nägi esimest ja kippus otsekohe tema kallale. Oodo vaatas korra otse vastase põlevaisse silmadesse, hirmus mälestus sähvis kui pikne tema peaajust läbi — ja äkilise ehmatusega pöördus noor rüütel ümber, põgenes omade vahelt läbi, lossitrepist üles. Saalis langes ta kahvatult kui surnu maha. Emiilia kummardus tema üle ja kuulis, kuidas ta värisevate huultega sosistas: «Ma olen vaimu näinud.»

Hoovis võitlesid lossimehed meeleheitlikult ja oleksid sissetungijaid, kes surnute üle komistades kitsast väravast ainult vähehaaval sisse pääsesid, peaaegu jälle välja rõhunud. Aga juba oli Karu Andres oma meestega mahajäetud müüri kaudu lossihoovi jõudnud ja langes nüüd valju kisaga kõrvalt sakslaste kaela, kes pikkamisi lossi taganesid ja uksi eneste taga kõiksugu kraamiga kindlustasid. Talupojad hakkasid uksi lõhkuma.

Kui Tasuja nägi, et Oodo tema käest oli pääsenud, tuli ta hobuse seljast maha ja läks mõne mehega lossi lõunapoolsesse otsa, kus madal rauduks alla lossikeldrisse viis. Uks murti kangidega lahti ja Tasuja astus meestega kivitrepist alla. Sumbunud õhk ja lämmatav hais voolasid neile vastu. Kaasavõetud tõrvalont pisteti põlema ja see valgustas kitsast võlvialust, kus kaks meest vaevalt kõrvuti võisid käia. Võlvialuse tagumist poolt kattis hall pimedus. Mõlemal küljel viisid madalad ja kitsad rauduksed tillukestesse kongidesse. Mõned uksed, mis olid lukus, lõhuti sisse. Kongid olid tühjad. Võlvialuse viimases otsas oli veel üks vaevalt nähtav ukseke, enam auk kui uks. Tasuja ise lõi selle kangiga sisse. Kui ta sisse astus, pidi ta sügavasti kummarduma — kong oli vaevalt neli jalga kõrge. Seinad olid niisked ja kumasid tulepaistel rohekalt. Põrandaks oli haisev pori. Valgus ei pääsenud kuskilt sisse — siin vältas igavene pimedus.

Tagumise seina najal kükitas üksik inimkuju, kael seina külge kinnitatud raudvõrus. Tema riided rippusid kaltsudes paiguti paljastatud liikmete küljes. Pea oli tal sügavasti rinnale vajunud, mõlema käega oli ta kramplikult oma aluse porisse kinni hakanud.

Tasuja langes selle kuju ette põlvili ja tõstis ta pea õrnalt üles. Peast rippusid hallid juuksed libedates salkudes üle silmade. Kui

Tasuja juuksed kõrvale pühkis ja tulepaiste otse vangi näole langes, põrkas tulenäitaja, endine lossi talupoeg, kohkunult tagasi ja karjatas: «Metsa Tambet!»

Tambeti nägu ei olnud enam elava inimese nägu, see oli surnu pealuu, tõmmu, roheka nahaga kaetud. Kustunud silmad olid laiali lahti ja vahtisid kangelt, koledalt, liikumatult sügavatest aukudest välja ...

Kui Tasuja natuke aega seda nägu oli uurinud, vajutas ta tema silmad õrnalt kinni ja laskis surnu pea jälle tasakesi rinnale langeda.

«Lõpp!» sosistas ta kõlatult.

Kui ta jälle püsti tõusis, oli ta nägu surnukahvatu, aga rahulik ja jääkülm. Seltsimehed kohkusid teda nähes. See ei olnud inimese nägu. Niisuguste silmadega võivad mõrtsukaid unenäos nende ohvrite vaimud hirmutada. Vaikselt astusid mehed võlvi alt välja päevavalgele.

Seni olid teised lossi peaukse maha lõhkunud ja tungisid kotta. Võideldes ja iga sammu maad verega müües taganesid kahanenud kaitsjad kojast saali, mis juba naisi ja lapsi pooleldi täis oli.

Tasuja tahtis parajasti jalga lossitrepile tõsta, kui üksik ratsamees tuhatnelja lossiväravast sisse kihutas.

«Tasuja, Tasuja!» hüüdis ta juba eemalt.

Tasuja pööras silmad nähtava ärevuseta sinnapoole ja küsis: «Mis sõnumeid sa tood?»

«Mina tulen otse Tallinna poolt,» pajatas ratsanik lõõtsutades. «Landmeister on kõige väega äkki meie kallale tulnud ... ja meie mehed on hädas ...»

«Kas peavad veel vastu?»

«Jah, aga paluvad sind appi, lahing on kibe.»

«Ma tulen,» vastas Tasuja rahuga, «aga enne pean siin asja lõpetama.»

Ta tormas trepist üles — saali.

Siin panid sakslased, värisevate naiste ja laste ette müüri luues, viimse jõuga vastu. Rüütel Kuuno võitles kui lõvi, ka Oodo oli oma uimastusest toibunud ja raius kui meeletu enese ümber. Võitlejad komistasid iga silmapilk surnukehade üle, voolav veri leotas põranda libedaks. Sõjariistade kõlin, surmavate hoopide tumedad mütsud, sajatamine, oigamine, naiste palved ja laste hale vingumine — kõik see möll sünnitas koledat kohinat, seda tormikohinat, millele kõige sügavam vaikus — surmavaikus — järgneb.

Tasuja tungis oma meeste vahelt läbi, kes tema tulekut hõisates tervitasid. Ka Oodo nägi teda kohe.

«Siia, verine vari!» karjus ta Tasujale vastu. «Näita, kas oled surematu!»

«Kui ise tahad?» kostis Tasuja ja ta tardunud nägu ilmutas jälle ärkavat elu. «Olgu siis surm minu käe läbi sulle kergeks nuhtluseks minu isa tapmise eest!»

Nende mõõgad kõlisesid kokku.

«Jaanus!» kiljatas Emiilia.

Aga juba välkus Tasuja mõõk lennul ja vajus siis otse vastase südamesse. Oodo langes hingetult rüütel Kuuno jalgade ette maha, kes talle asjatult appi tõttas.

«Üks ohver on langenud — nüüd langegu teine!» ümises Tasuja ja kippus Kuuno kallale. Seal langes Emiilia põlvili.

«Jaanus, halasta, halasta!» kiljatas ta Tasuja põlvede ümbert kinni hakates.

See ootamatu juhtumus pani silmapilguks kõik kära vaikima. Surmavad käed puhkasid, kõik silmad vahtisid Tasuja poole, kes liikumatult seisma oli jäänud.

«Halasta!» kordas ta karedalt. «Kes halastas minu vaese isa peale, kui ta haisvas keldris elusalt mädanes?»

«Sa oled ohvri saanud,» vastas neiu paludes, «ainsa süüdlase oled sa praegu surmanud. Heida armu ilmsüütu peale!»

«Kas see on süütu, kes minu vendade verd valab?»

«Siis tõuka oma mõõk ka minu rinda, halastamatu inimene!» kisendas Emiilia meelt heites. «Ma kahetsen meie noorpõlve-sõprust — esimest korda. See on minu peigmees... Ma armastan teda, naga ma sind põlgan ja vihkan.»

Tume korin tuli Tasuja huultelt, mõõk kukkus ta käest kõlisedes maha. Sel pilmapilgul oli ta nägu samasugune kui isa surnukeha juures. Ta seisis tükk aega külmalt ja kangelt nagu kivist kuju; käsivarred rippusid tal lõdvalt allapoole, värin raputas ta vägevat keha, külm higi kattis ta otsaesist... Saalis vältas hauavaikus.

Viimaks tungis värisev kohin Tasuja rinnust. Ta pigistas mõlemad käed vastu silmi, laskis nad pikkamisi üle näo allapoole libiseda, kummardus, tõstis mõõga üles, pöördus oma meeste poole ja kellelegi otsa vaatamata ütles sügava häälega:

«Meie vennad Tallinna all on hädas — läheme neile appi.»

Pead pööramata sammus ta omade keskelt läbi ja uksest välja, teised vaikse võõrastusega ta kannul. Sakslased vahtisid kui kiviks kangestunult neile järele, kuni viimane uksest väljas oli.

«Mis see tähendab?» küsis rüütel Kuuno imestades, kui kõik teised vaikisid. «Missugune imelik mees!»

«Missugune imelik mees!» kordas Emiilia, ikka veel põlvili maas. «Nüüd läheb ta surma, ma nägin seda ta näost,» lisas ta tasakesi juurde ja peitis näo käte vahele.

Kaks suurt palavat pisarat, haleduse, võib-olla ka armastuse pisarat, nirises pikkamisi Emiilia peente valgete sõrmede vahelt läbi.

XVI

Tasuja oma salgaga, millest suur jagu oli langenud, istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tallinna poole. Kui ta umbes tunni aja pärast sinna jõudis, oli võitlus juba lõppemas. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti vastu ei ulatunud talupoegade hulk ega vahvus, sest vajalik ettevalmistus ja juhatus puudusid. Rüütlid murdsid veriseid sihte nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad viimseni maha. Aga kõik need salgad langesid selsamal paigal, kus nad seisid, ilma sammu taganemata, ja kes vähe suutis, see kiskus ühe vastase surma kaasa.

Kaugelt suurem jagu eestlasi, nende hulgas peaaegu kõik vanemad, kattis verist, truudusetut, siiski armastatud isamaa pinda oma kehadega. Tasuja — nüüd mitte enam kardetav mässutõstja ning rahva vabastaja, vaid õnnetu, surmaotsiv talupoeg Jaanus — nägi kohe, et siin enam mingit võidulootust üle ei jäänud. Ka tema südames olid kõik lootused kustunud, kõik oli tühi, külm ja kole.

«Vennad!» hüüdis ta, ja tema mehine hääl kõlas viimset korda oma täie jõuga, tema silmad särasid üleloomulikul läikel. «Vennad! Siin ilmas pole meil enam midagi otsimist. Sealt kutsub surm ... näete, kui lahkesti, kui magusasti ta kutsub! Tule, surm, ja päästa oma lapsed!»

«Sureme surmates!» mürises salga vastus.

Ja hirmus kui vihane sõjajumal kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka, seltsimehed tema kannul. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel, armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma, sai veel kord veriseks tasujaks. Tema seltsimehed langesid üksteise järel ja vaenlaste lõpmatu hulk mattis nende kehad jalge alla, aga Tasuja kange mõõk välkus veel kaua, iga välguga vaenlasi surmates, ja suled ta kübaral lehvisid kaugel vaenlaste tihedama salga südames. Kuid viimaks välkus ka tema mõõk viimset korda ... Siis kadus ta, ja vaenlase hulgad kohendasid end langenud kangelase surnukeha üle.

Nii särab Eesti rannal loojaminev päike veel korra pilverüngaste vahelt ja paneb lainete vahutavad pead punetama. Siis vajub ta merre ja tuul vaikib ja mässavad lained rahunevad pikkamisi ...

Pärast õnnetut lahingut Tallinna all kadus mässavate eestlaste õnn täiesti. Landmeister kihutas neid igal pool kui metselajaid taga, raske, verine nuhtlus langes õnnetu rahva kaela, kes oli julgenud oma kadunud priiust jõuga tagasi püüda. Aasta pärast valitses laastatud maal jälle rahu.

Paar aastat hiljem — 1346 — müüs Taani kuningas Eestimaa, mille ordumeister juba enne pandiks oli võtnud, 19 000 marga hõbeda eest Saksa ordule.

Eestlaste priiusevaim oli lühikeseks ajaks lõkendanud. Pärast seda ei julgenud nad enam niipea vastu hakata, ehk küll raudne

orjaike neid raskemini rõhus kui enne suurt mässu. Eestlane unustas ajutiseks oma rahvuse, unustas esivanemad ja nende vabaduse, ja pikk, raske uni algas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Kirjanik on jätnud vahele pikema perioodi sündmuste arengust (XII ja XIII peatüki sündmusi lahutab umbkaudu viis aastat). Mida XIII ja järgnevate peatükkide alusel võib järeldada vahepeal toimunu kohta? Tõesta, et Jaanusest on saanud rahva vabaduse eest võitleja — Tasuja. Pea seejuures eriti silmas Tasuja endamisi lausutud sõnu vabadusvõitlusest (XIII ptk.) ja vanemate hinnanguid tema kohta (XIV ptk.).*
2. *Mispärast Lodijärve lossi vallutamine oli Tasujale raskeks ülesandeks? Too näiteid tema sisemise võitluse kohta.*
3. *Leia teosest looduspilte ja tõesta nende kooskõla toimuvate sündmustega.*
4. *Pööra tähelepanu ilmekatele võrdlustele. Kirjuta mõned neist vihikusse.*
5. *Jutusta võimalikult tekstilähedaselt Tasuja viimsest võitlusest Tallinna all.*
6. *Koosta sündmuste üldjooneline kava, mis märgiks ära põhimomendid Jaanuse kujunemisel Tasujaks. Kava koostades leia lahendus järgmistele küsimustele:*
   Missugusele peatükile võiks panna pealkirjaks «Sõprus muutub vaenuks»?
   Mis tähtsus on sel peatükil sündmuste edaspidisele arengule?
   Missugune sündmus «Tasujas» on kõige tähtsam?
   Milline osatähtsus on jutustuse esimestel (I—V) peatükkidel?
7. *Tee kokkuvõte jutustuse ideelisest sisust.*
8. *Millega seletada «Tasuja» suurt mõju kaasajal ja hilisemail aegadel?*

EDUARD VILDE
(1865—1933)

Lapsepõlveaastad.

Suur eesti kirjanik Eduard Vilde sündis 4. märtsil 1865. aastal Virumaal Pudivere mõisas. Varsti pärast poja sündimist asusid vanemad lähedasse Muuga mõisa, kus isa, Jüri Vilde, sai aidameheks. Siin möödusidki väikese aidamehe Eedi, nagu teda nimetati, muljeterikkad lapsepõlveaastad, millest jäid kustumatud mälestused.

Lapsepõlvekodu ümbrusest on kirjaniku mälestusse jäänud järgmine pilt: «Kahe toaga lihtne korter «alt-toas», vastas vana lagunenud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime... Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse...» Need olid tulevase kirjaniku mängumaad.

Mõisas oli palju liikumist, askeldamist ja elevust. Eedi, elavaloomuline ja teadmistejanuline poiss, armastas inimeste hulgas ringi liikuda, nende töid-toimetusi jälgida, leida seletust kõigile elunähtustele, mida terased lapsesilmad märkasid. Ta võis tundide kaupa imetleda suure punase habemega tahmast meest, kes tagus sepapajas tulipunast rauatükki, nii et sädemed aina lendasid. Huvitav oli jälgida ka teomehi, kes valmistusid põllule või heinamaale minema, või siis teenijate askeldusi härrastemaja juures. Vahetevahel levis mõisas ärevust tekitav uudis: on saabunud rändkaubitsejad — Avinurme mehed valendavate puunõudega, Peipsi-äärsed kalamehed kiisakoormatega, savinõude müüjajad Mustveest ja Räpinast või koguni leierkastimees. «See oli midagi minule — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist, joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast...» Õhtuti oskas ta mõnda mõisainimest nii osavalt jäljendada, et kodused südamest naerda said. Mälestused ja tähelepanekud lapsepõlvest said hiljem, kirjanikupõlves, üheks loomingu varalaekaks.

Vilde isa oli pehme loomuga endassesüvenenud töömees, ema aga, hoopis vastupidi, väga elava ja erksa vaimuga inimene. Kirjanik ise ütleb, et emalt on ta pärinud oma «luulesoone», samuti rahutu vaimu ja rändamiskire. Ema oskas kaasakiskuvalt juttu vesta, rahvalaule esitada ja igasugustele küsimustele vastust anda. Kuid oli ka niisuguseid küsimusi, millele temagi vastuse võlgu jäi. Miks mõisalossi trepi kõrval on uhked kivist raiutud lõvid, nende maja ees aga ainult poriseks sõtkutud teerada? Mõisalossi seinad ja laed on kaunistatud ilusate maalidega, aga talupojad elavad õlgkatusega ja muldpõrandaga rehetaredes? «Sellepärast, et nad on härrased,» vastas ema, ja kui Eedi sellise seletusega rahul ei ole, lööb lihtsalt käega: «Ära parem päri!»

Pikapeale hakkas elu ise niisugustele küsimustele vastust andma. Eedile sai selgeks, mis sorti rahvas on mõisasaksad ja mis vahe on näiteks tema, aidamehe Eedi, ja mõisa noorparuni vahel. Kirjanik meenutab seda kõike oma humoristlikus, aga ühtlasi kurvavõitu jutustuses «Minu esimesed «triibulised»». Mõisa elust paistis selgesti välja, et elus valitseb julm ülekohus ja ebaõiglus.

Ühel hommikul nägi Eedi aknast välja vaadates «hulka mehi tundmata riides ja ehtes seisvat, kõigil püssid ühtemoodi käes ja püsside otsas pikad teravad tikud. Ema ütles, need olevat soldatid. Neid olevat mõisahärra «külarahva vastu sõtta» kutsunud... «Ma peksetute kisa ise ei kuulnud,» meenutab Vilde, «aga kui sellest kuuljad päeva jooksul kõnelesid, siis jooksis mul külmavärin selgroogu mööda alla...» Vilde oli siis kuueaastane, kuid õudne mälestus jäi kogu eluks ja sütitas tulise viha mõisa, orjuse ja igasuguse vägivalla vastu. Sellest kõnelevad ka Vilde teosed.

Vilde vanemad olid kirjaoskajad ning armastasid lugeda. Eriti suur raamatusõber oli ema. Pikad sügise- ja talveõhtud, mil ta kättesaadavat jutuvara kodus ette luges, olid poisile ülihuvitavad. Emalt pärineb ka juba varases nooruses tärganud huvi ja armastus raamatute vastu.

Esimese kasina kooliõpetuse saab Vilde Muuga metsaülema proua juures. Siis viiakse poiss Tallinna ja ta hakkab õppima esialgu elementaarkoolis (algkoolis), hiljem kreiskoolis, mis asus Vene tänavas. Enamik õpetajaist olid balti sakslased või siis otse Saksamaalt Tallinna kutsutud. Muidugi toimus siis ka õpetamine saksa keeles ja saksa vaimus. Eesti soost õpilased ei tohtinud omavahel emakeeles kõnelda. Seesugune saksik vaim oli Vildele algusest peale vastumeelne. «Ma lugesin vahel «Sakalat», muidu veel «Kalevipoega», Koidulat, rahvalaulusid ning püüdsin saksikuid kooliõpetajaid seega õrritada, et «Kalevipoja» kooli kaasa viisin . . .» Selline käitumine tundus õpetajaile ülima ninatarkusena ja viis Vilde koolijuhatusega teravasse vastuollu.

Tähtsal kohal oli kreiskoolis usuõpetus. Õpilased pidid sageli kuulama usuõpetust kellahelina saatel, mis kostis lähedasest kloostrist ja kirikust. Omamoodi kentsakas oli see, et usuõpetust ja loodusõpetust andis üks ja seesama õpetaja, kes seletas maailma loomist ühes tunnis üht- ja teises tunnis teistviisi. Seesugune kahekeelsus ei jäänud Vildele märkamata ning vastumeelsus kiriku ja usu vastu saab juba siitpeale alguse.

Vilde meelest oli õpetus kreiskoolis igav ja «kõrbekuiv» ega äratanud mingit vaimustust. Mõne õppeainega oli poisil läbisaamine päris räbalavõitu. «Ajaloo ja geograafiaga leppisin ka kokku — kõik muu, iseäranis terve matemaatiline õppevald, oli mulle ükskõikne . . . Matemaatika õpetaja olevat neid, kes ülesannetega toime ei tulnud, «lambapeadeks» nimetanud. Küllap seda tiitlit tuli mõnigi kord kanda ka tulevasel kirjanikul. Kirjanduse tundmises ja kirjandite kirjutamises oli aga Vildele raske võrdset otsida. Lugemine neelabki suurema osa vabast ajast; tuntud saksa klassikute kõrval paeluvad eriti reisikirjeldused, geograafilise ja ajaloolise sisuga raamatud.

Väga sügava elamuse saab 14-aastane nooruk oma esimeselt teatrietenduselt. Poiss tulnud õhtul koju otsekui «nõiutult» — ta olla «imederiiki» näinud. Järgmisel kolmel kooliaastal teatriharrastus aina jätkus, mis sai võimalikuks seetõttu, et endine koolikaaslane kinkis talle oma priipääsmed. Varases nooruses sündinud armastus teatrikunsti vastu jäi püsima alatiseks.

Nooruki vaimsed harrastused leidsid toetust ka koduses ringis. Vilde elas nimelt kooliaastail oma tädi juures, kelle poeg Eduard Brunberg (Bornhöhe) sai varsti tuntud kirjanikuks, armastatud jutustuse «Tasuja» autoriks. Noored arutasid omavahel mitme-

suguseid probleeme, vahetasid mõtteid loetud raamatute üle ja tegid isegi esimesi loomingulisi katsetusi. Niisugune keskkond muidugi soodustas erksa nooruki vaimset arenemist ja kirjanduslike huvide süvenemist.

Kreiskooli lõpetada Vildel ei õnnestunud. Pinev vahekord kooli juhtkonnaga viis lõpuks selleni, et Vilde sunniti 1882. aastal, pool aastat enne lõpueksameid, koolist lahkuma.

Ajakirjanikuaastad ja pingeline loominguline töö.

Leidmata sobivat töökohta, elas Vilde paar aastat Keila lähedal Karjaküla mõisas, kus ta isa oli saanud teenistuskoha. Vanemad tahtsid, et pojast saaks põllumees, mõisavalitseja, kuid poega kiskus hoopis raamatute juurde. Sellesse ajajärku kuulub ka sügavam tutvumine eesti ja vene kirjandusega ning tõsisemad katsetused kirjandusliku loomingu alal. 17-aastane noormees kirjutab seiklusjutu «Kurjal teel» ja seejärel jutustuse «Musta mantliga mees». Viimane äratas Tallinnas ilmuva ajalehe «Virulane» toimetaja tähelepanu ja noor Vilde kutsutakse toimetusse tööle. Algab üle kahekümne aasta kestnud ajakirjanikupõli. Neil aastail töötab Vilde mitmesuguste ajalehtede juures erinevates linnades, võitleb alatasa majandusliku kitsikusega, kuid ei katkesta loomingulist tööd.

Noores eas esines Vilde näitlejana Tallinna Linnateatris ja Tartu «Vanemuises». Suur huvi teatri vastu innustas teda hiljem ka ise näidendeid kirjutama.

Eduard Vilde alustas oma loomingut põnevus- ja seiklusjuttudega, samuti humoristlike jutukestega. Viimased olid sedavõrd populaarsed, et rahvas hakkas noort kirjanikku nalja-Vildeks kutsuma. Juba esimestes teostes ilmnes noore kirjaniku ladus jutustamisoskus ja hea, rahvalik väljendusviis. Järk-järgult hakkas tugevamini kõlama ka rahulolematus valitseva korraga. Tuleb arvestada, et Vilde tutvus Tartus üliõpilaste salaseltsis, aga samuti Berliinis ja Moskvas viibides marksismiga. See suunab elu õigesti nägema ja mõistma. Romaanides «Külmale maale» ja «Raudsed käed» kõlab kirjaniku süüdistus juba väga ägedalt. Nendes teostes kujutab Vilde suure südamesoojusega vaeste ja allasurutud inimeste elu ning tõestab lugejale, et tööinimeste viletsas olukorras on süüdi ebaõiglane ühiskondlik kord.

Käesoleva sajandi algus oli kogu Venemaal revolutsioonilise liikumise tõusuajaks. Ka eesti töölised ja talupojad avaldasid teravat rahulolematust tsaarivalitsuse, mõisnike ja kapitalistide võimu vastu. Hakkas küpsema esimene Vene revolutsioon.

Vilde loomingus on need aastad erakordselt pingerikkad. Kirjanik ründab sütitava sõnaga eesti rahva põlisvaenlast — balti parunit, kelle vaenu rahva vastu ta koges juba lapsena. Aastail

1902—1908 ilmuvad Vilde ajaloolised romaanid «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Prohvet Maltsvet». Eriti populaarseks sai «Mahtra sõda», mis kujutab Mahtra talupoegade kangelaslikku võitlust oma õiguste eest möödunud sajandi keskpaiku. Kirjanik tegi nende teoste loomiseks pingelist ettevalmistustööd: ta kogus ajaloolist materjali küll arhiividest, küll raamatuist, küll rahvasuust ega kohkunud tagasi ka pikkadest reisidest tegevuskohtadega tutvumiseks. Romaani «Prohvet Maltsvet» kirjutamiseks reisis Vilde Krimmi ja Kaukaasiasse ning uuris seal Eestist väljarännanute elu-olu. Hindamatuks allikaks olid ka lapse- ja noorpõlves nähtud elupildid.

Nii sündisid haaravad teosed mehiste võitlejatega, kes pigem surevad, kui ülekohtule alla vannuvad. «Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks, misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: «Ei vannu!»» kinnitab üks Mahtra talupoegadest, keda sunnitakse «vana seaduse» peale vanduma. Mitte ilma põhjuseta ei valinud kirjanik oma romaani teemaks talurahva võitlust Mahtras. Lugeja mõistis, et ainult võitluse teel võib põlisest vaenlasest jagu saada ja vabaduse kätte võita. Millist revolutsioonilist vaimustust sütitasid need raamatud just 1905.—1907. aasta revolutsiooni eelõhtul!

Kirjanikul tuli töötada otse uskumatult rasketes tingimustes, sest tema kirjanduslik looming võis sündida ainult ajakirjaniku rohke töö kõrval. «Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama. Suurem osa minu romaane ja novelle on öösiti kirjutatud, ja pealegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joonealust pidi täitma; hommikul ¾7 seisis poiss trükikojast minu ukse taga, et jutu päeva järge vastu võtta ja ladumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud ... Nõnda on minu «Külmale maale», minu «Mahtra sõda», minu «Anija mehed», minu «Prohvet Maltsvet» ning hulk vähemaid töid päevavalgust näinud,» kirjutas Vilde ise oma loomistingimuste kohta.

Revolutsiooni- ja pagulasaastad.

Saabus 1905. aasta. Revolutsioonitorm, mida ka Eduard Vilde teosed olid aidanud lõkkele puhuda, haaras kogu maa ja raputas võimsa jõuga tsaaririigi alussambaid. Kirjanik astus kõhklematult revolutsioonilise võitluse teele. «... Kodumaa töölised, astuge võitlusse kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves maailmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad ... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» — Niisuguse palava üleskutsega pöördus Vilde töötava rahva poole ühes oma artiklis revolutsiooni päevilt.

Võitluskutsena kõlavad ka tema jutustused, mis kujutavad revolutsiooni verist mahasurumist tsaarivalitsuse ja mõisnike poolt. Parimad nendest on «Seadusemees» ja «Tooma tohter». «Seaduse-

mehes» jutustatakse sellest, kuidas truualamlikust talupojast Kadaka Jaanist saab võitleja, kuidas mõisniku verine vägivald süütab lõpuks temaski võitlusleegi. Jutustuse lõpul peab ta sütitava kõne, mis on otse üleskutseks võitlusele: «Elagu vabadus! Elagu vabadusevõitlus! Maha mõrtsukad! ... Vabadust ihaldate ja õigusi? Ja arvate, et seda saate? Te usute, et seda teile antakse, kingitakse? ... Minge ikka, mehed, ärge unistage! Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endile v a l l u t a m a! Ja tasu andma tapjaile — silm silma vastu, hammas hamba vastu!»

Osavõtt revolutsioonist sundis kirjanikku areteerimisohust pääsemiseks välismaale põgenema. 1906. aasta alguses siirdus ta salaja Helsingisse ja hakkas seal välja andma revolutsioonilise sisuga pilkelehte «Kaak». Selles materdati armutult tsaarivõimu, mõisnikke ja kodanlust. «Kaaki» tõi salaja Eestisse kirjaniku abikaasa Linda Vilde, kes oli omal ajal tuntud naisajakirjanik ja Vilde lahutamatu töö- ja võitluskaaslane.

Sandarmite käsi ulatus ka Helsingisse ja Vildel tuli sealtki lahkuda. Järgnes üle kümne aasta kestnud pagulase-elu, mille vältel Vilde reisis mitmel pool Lääne-Euroopas. Pikemat aega elas ta Taani pealinnas Kopenhaagenis. Et kirjandusliku tööga elatist hankida, tuli töötada lakkamatult, suure pingega. Ka neil aastail lõi Vilde kõrgeväärtuslikke teoseid. See annab tunnistust kirjaniku suurest andest ja töövõimest. Ta lõpetas romaani «Prohvet Maltsvet», kirjutas rea jutustusi 1905.—1907. aasta revolutsiooni sündmustest, näidendeid ja teisi teoseid, millest enamik on püsiva väärtusega.

Pagulasaastail surevad Vilde vanemad. Kodumaast eemale kistud kirjanik meenutab neid sügava hellusega ja on lohutamatult kurb, et tal ei olnud enam võimalust isa ega ema enne surma näha.

1911. aastal reisis Vilde Ameerikasse, kuid New Yorgi sadamast ei lastud teda maale ja heideti Ellis Islandil («Pisarate saarel») asuvasse sissesõitnute vanglasse, kust ta vabanes mõne aja pärast. Kiidetud ja ülistatud Ameerika jättis kirjanikule kõige halvema mulje ja ta tuli sealt õige varsti tagasi. «New Yorgi poolbarbaarne elu aga kohutas mu nõnda ära, et viie kuu pärast naisega ühes Euroopasse tagasi tulin ...» märgib kirjanik. Ameerika muljed on Vilde kokku võtnud mitmes jutustuses ja reisimärkmeis.

Viimased eluaastad.

Alles 1917. aastal, pärast Veebruarirevolutsiooni, võimaldus suurel kirjanikul oma armastatud sünnimaale tagasi tulla.

Kodanluse valitsemise aastail ei ole loominguline töö enam esiplaanil. Vilde usub esialgu, et kodanlik riik annab rahvale tõelise vabaduse, kuid veendub peagi, et kodanlus tarvitab rahva

kallal vägivalda. Kirjanik tegeleb peamiselt oma kogutud teoste väljaandmisega. Kuid ta jälgib teraselt ka ühiskonna elu, olles pidevalt mures oma rahva saatuse pärast. Veel lühikest aega enne surma avaldas Vilde kirjutise, milles ta hoiatas oma rahvast fašistliku hädaohu eest.

26. detsembril 1933. a. levis kurb teade: suur ja andekas töömees, eesti väljapaistvaim kirjanik Eduard Vilde on surnud. Saadetuna kogu rahva sügavast leinast, sängitati ta põrm Tallinna Metsakalmistule. Vilde oli esimene eesti kirjanik, kes sängitati Metsakalmistu mulda. Selline oli kirjaniku enda soov. Veendunud ateistina eelistas ta seda küngast mändide all kiriklikule kalmistule. Nüüd puhkab Vilde kõrval mitmeid sõnameistreid, kellest nii mõnelegi on ta heaks kirjanduslikuks teejuhiks olnud.

Eduard Vildel on auväärne koht eesti kirjanduses. Ta on eesti realistliku kirjanduse väljapaistvaim esindaja, kelle loomingu ideeline sisu ulatub klassiühiskonna hukkamõistmisest revolutsioonilise võitluse kuulutamiseni.

Vilde arvukad teosed hõlmavad väga mitmesuguseid teemasid. Nendes jutustatakse suurtest sündmustest eesti rahva ajaloos, talurahva ja töölisklassi elust, raha võimust inimese üle, kultuuri ja kunsti probleemidest ning paljust muust. Teemade ja probleemide rikkus leiab kujutamist mitmekesistes žanrides: romaanides, jutustustes, novellides, lühipalades, näidendites. Vildet armastatakse ta terava huumorimeele pärast; ta oskab osavalt kasutada pilkesõna võitluses eesrindlike ideede eest.

Vilde on suur sõnakunstnik. Ta on loonud palju meeldejäävaid tegelasi. Sellised on näiteks mehine ja paindumatu Võllamäe Päärn «Mahtra sõjas», Väljaotsa Jaan romaanis «Külmale maale» ja paljud teised. Lugejat köidab Vilde oskus arendada osavalt ja kaasakiskuvalt sündmustikku, kujutada sütitavaid pilte rahvahulkade võitlusest, kirjeldada südamliku kaastundega vaeste inimeste eluraskusi, piitsutada tabava sõnaga rikaste ülekohut.

Nõukogude rahvas peab kalliks mälestust Eduard Vildest ning hindab kõrgelt tema loomingut. Suurmeistri teoste uusväljaandeid trükitakse nüüd kümnetes tuhandetes eksemplarides. Venekeelsete tõlgete kaudu on Vilde teosed saanud tuttavaks kogu Nõukogude Liidus. Kirjaniku viimases elukohas Tallinnas, Kadrioru pargis on asutatud Eduard Vilde memoriaalmuuseum, mida iga päev külastavad arvukad kirjandushuvilised. Sagedasteks külalisteks on siin ka õpilased, kes tahavad näha suure kirjaniku viimset elu- ja töökohta.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Kirjelda Vilde lapsepõlveaastaid, meenutades ühtlasi jutustust «Minu esimesed «triibulised»». Millised mõisaelu küljed aidamehe Eedi tähelepanu eriti köidavad? Milline sündmus jääb talle kogu eluks meelde?*
2. *Mispärast oli kreiskoolis valitsev vaim Vildele vastumeelne? Millised olid Vilde huvid koolipõlves?*

3. *Missugustes tingimustes tuli Vildel luua oma teosed?*
4. *Millest jutustavad Vilde parimad teosed? Kuidas need aitasid lõkkele puhuda revolutsiooni leeki?*
5. *Koosta (võimaluse korral) kirjand teemal «Mida nägin E. Vilde muuseumis».*

MAHTRA SÕDA.

Missuguseid ajaloolisi sündmusi kujutab romaan «Mahtra sõda».

E. Vilde loomingu suurimaks saavutuseks on ajalooline triloogia (kolm omavahel seotud romaani): romaanid «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Prohvet Maltsvet». Kõige haaravam ja loetavam neist on esimene.

Triloogiat ühendavaks põhiteemaks on talurahva mõisnikevastane liikumine Põhja-Eestis XIX sajandi 50-ndail ja 60-ndail aastail. «Mahtra sõja» ajalooliseks peasündmuseks on Mahtra mõisa talupoegade kangelaslik ülestõus 1858. aastal. Millised asjaolud sundisid talupoegi võitlusse astuma ja raskeid ohvreid kandma?

Talupoegade nõndanimetatud priikslaskmisega möödunud sajandi alguses (Liivimaal 1816., Eestimaal 1819. aastal) sattus talupoeg senisest veelgi raskemasse olukorda. Ta oli küll isiklikult vaba, kuid maa jäi ikkagi mõisniku omandiks ja selle eest tuli mõisale raskeid teokoormisi teha. Mõisnik sundis talupoegi isegi öösiti töötama, nagu kirjeldatakse «Mahtra sõja» esimeses peatükis: «Kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö und, ja jälle kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd. Ning leivakotis aganane leib.»

Talupojad uskusid naiivselt, et keiser ise nende olukorda kergendab. Levis kuuldus uuest talurahvaseadusest, mille järgi teokoormised pidid tunduvalt vähenema. Hoopis ära pidi kaduma eriti vihatud koormis — nõndanimetatud abitegu. Viimane seisnes selles, et lisaks teomehele ja vaimutüdrukule (nii nimetati mõisateol käivat naist), kes nagunii mõisat orjama pidid, tuli muude töölistega veel teha mõisas kiired hooajatööd, nagu sõnnikuvedu, külvi- ja lõikustööd. Seesuguste ränkade teokoormiste tõttu jäi sageli talupoja enda põld kündmata või vili lõikamata.

1858. aasta kevadel tehti tõepoolest talupoegadele teatavaks uus seadus, mis nägi ette mõningaid kergendusi. Kuid põhijoontes oli seadus koostatud siiski mõisnike huvides ning pidi pealegi alles kümne aasta pärast kehtima hakkama, nii et otsekohe ei muutunud talupoegade olukorras midagi.

Talupoegades küpseb veendumus, et keiser on andnud küll nendele kasuliku seaduse, ent mõisnikud ja pastorid ei taha seda ellu rakendada. Esialgu keelduvad nad mitmes Põhja-Eesti mõisas abitegu tegemast. Abiteost polnud uues seaduses sõnagi lausutud. Vastuhakanute karistamiseks kutsutakse mõisatesse sõjaväge;

talupoegi sunnitakse peksukaristusega sõnakuulmisele. Mahtra vallatalitaja Hans Tertsiuse mälestustes on kirjeldatud, kuidas üks talupoeg Habaja mõisas keeldus peksjaile alla vandumast: «Siis võeti kõige esiti ette kiriku vöörmünder Poe Jaan ja viidi kohtu ette. Kas sa vannud selle seaduse peale, mis neljakümne aasta eest oli? Ei vannu. Siis tehti valla ja pandi pingi peale kinni ja teine soldat teine poole pinki ja hakati vitstega lööma ja trummisid lööma ja muusikandid mängima ja teise küla rahvas vaatas pealt ja anti viiskümmend hoopi. Ja võeti pingi pealt lahti ja küsiti: kas vannud selle seaduse peale, mis neljakümne aasta eest oli? Ei vannu. Siis pandi jälle pingi külge kinni ja anti jälle viiskümmend hoopi ja jälle võeti lahti ja jälle küsiti: kas vannud selle seaduse peale, mis neljakümne aasta eest oli? Ei vannu. Kus tüki külge suu jääb — see ütleb: ei vannu.»

Kui Mahtra mõisa talumehed teada said, et naabermõisas Habajal peksti armutult kõiki talupoegi, kes vana seaduse peale ei vandunud, otsustasid nad endid mitte peksta lasta ning kutsusid ümbruskonnast talupoegi endale appi. Appikutse leidis üksmeelset toetust: 2. juuni hommikul 1858. aastal kogunes Mahtra mõisa umbes 800 talupoega, kes otsustasid Mahtra mehi maksku mis maksab kaitsta. Mõisaõuele oli rivistatud salk sõdureid . . .

Kuidas sündmused arenesid, sellest on juttu alljärgnevais katkendeis.

Romaani loomisest.

Vildel oli lapsepõlvest meeles ema jutt sõdurite salgast, kelle «mõisahärra oli külarahva vastu sõtta kutsunud». Aastakümneid hiljem, kui ta juba tuntud kirjanik oli, andsid paljud nõu — kirjutagu Vilde raamat Mahtra talupoegade ennastsalgavast võitlusest, mida rahvasuus tunti «Mahtra sõja» nime all. «Otsekohe rahva seast oli mulle andmeid saadetud ning korduvalt nõu ja tõuget antud seda suurt kurblugu Eesti talupoja teoorjuse päevilt täiel ulatusel ilukirjanduslikult kasutada,» märgib Vilde. See ajalooline sündmus huvitas ka kirjanikku ennast, ja nii küpseski romaani kirjutamise kavatsus.

Suure hoolega asus kirjanik sellekohaseid ettevalmistusi tegema: ta käis Mahtras ja selle ümbruses ajaloolisi paiku vaatamas, jutles inimestega, kes sündmusi veel mäletasid või koguni kaasa tegid, uuris ajaloolisi dokumente ja mitmete sõjast osavõtnute käsikirjalisi mälestusi. Niiviisi kogunes rikkalik materjal, mis kirjanikku erutas ja kirjutama tiivustas.

Mahukas romaan valmis ajakirjanikutöö kõrval uskumatult lühikese ajaga, nelja kuu jooksul, ning ilmus 1902. aastal ajalehes «Teataja» (mille toimetuses Vilde tol ajal töötas) joone all.

Romaani ilmumine just esimese Vene revolutsiooni eelõhtul on tähendusrikas. Laiades rahvahulkades küdes rahulolematus

mõisnike vastu. Kirjanikku juhtiski kindel eesmärk: õhutada mineviku kaudu «rõhutud massides vihkavat meeleolu kõige vastu, mida see ammuiganenud süsteem kurja ja kurba soetanud».

KATKENDEID ROMAANIST «MAHTRA SÕDA».

Kilter, kubjas, aidamees...

Kilter, kubjas[1]*, aidamees,*
need on põrgus kõige ees.
Rahvariim.

«Uusi ahteid[2] maha, teie vedelvorstid! Mis palvetundi te peate? Paluge kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!»

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugeva, jändriku kehaga must vanamees seal tolmupilve sees, tahmase ukse kõrval. Ta pragab ja kirub ainult nii kombe pärast ja ka sellepärast, et ta muud abinõu ei tunne neid venivaid, lossilangenud tondikujusid seal põhkudes vähegi elustada, ning lõpuks sellepärast, et temalt valju vastutust nõutakse, kui töö õigeks ajaks valmis ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber vahel salajane naeratus, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse, pulstunud habemesse ronib, habemesse, mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Vidiste Mart, Vaitla mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik rehelised seda teavad, siis laseksid nad teda rahuga pragada, kui mitte kilter kepiga ka rehes ei seisaks ja kui see pikk, kondine, jutukehv pilvetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel enamasti keppi tarvitab, millel on palju selgem keel kui Rehe-Mardi sõimurikkal suul.

«Uusi ahteid maha! Ärge varastage mõisahärra ööd, nagu te tema päevi varastate! Kes toidab teid, kui te saksa ei toida!»

«Me toidame teda ja iseendid koa,» uriseb üks noor teomees pigimusta higi põselt pühkides.

«Ja-jah, sina oledki mees teisi ja ennast toitma!» algab nüüd ka kilter laisa, nohiseva häälega. «Just sina, see venimuste[3] peamees! Mis sa oma koodist[4] nii kaua tunnistad? Tahaksid talle vist elu sisse puhuda, et hakkaks ise lööma?... Ja sina, Triinu, juba

---

[1] Kilter ja kubjas — mõisasundijad: kilter oli mõisas teol viibivate talupoegade tööde järelevaataja; kupja ülesandeks oli talupoegade mõisatööle käsutamine, tööl nende järele valvamine jms.

[2] Ahe — korraga rehte parsile pandav viljahulk.

[3] Venimus — sõnast «venima»; laisk, aeglane.

[4] Koot e. *pint* — viljapeksuriist; koosneb paari meetri pikkusest puuvarrest, mille külge on seotud puunui.

jälle kükitad maha nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitavad! Oota, ma lasen su varre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!»

Juba lähenebki ta oma kardetud pajukepiga. Aga Kiltri-Kaarli kepi ees kaob kõik, millel veel vähegi elu sees on. See, kes paigale jääb, on väsimuse pärast nii kange ja tuim, et ta lööki enam kartagi ei märka.

Varsti on uued ahtelademed maas, pindad võetakse jälle varnast, paarid heidavad kokku, ja edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu, ning pillimänguks on jälle vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Õised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju salapäraseid viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall, kuni süsimust on terve ruum. Rasvaküünlad tahmaseis laternais oma kurva kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis neist vaevaga läbi tolmuse ruumi poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam surnukarvalisteks. Pikad, laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni. Väljas ulub sügisene tuul, nagu tahtes kogu maailma valu ja viletsust ühises vägevas nutulaulus, maailma ääreni kostvas suures ahastuskisas kuuldavale tuua. Reheväravad nuuksuvad, katus ägab ja oigab, pilved aga puistavad pisaraid alla — ojadena, nagu tahaksad uputusega kõike kinni matta, mis alt mustavast sügavikust nutu ja kaebuse kujul ülespoole kerkib ilmaruumi rahu ja vaikust rikkuma.

Kari tonte, vaime, kooljaid, mis seal tuhmis tolmupilves, nelja nõest mustava seina vahel liigub! Neil ep ole silmi, neil ep ole suud, nina ega kõrvu; neil pole ka aju enam, mis mõtleks, ega südant, mis tundlikult tuksuks. Nad on tööriistad, nagu need kaks kokkuseotud puud nende käes, mida nad pindaks kutsuvad. Pint ja Mihkel — Mihkel ja pint; Liisu ja pint — pint ja Liisu — kõik üks, ütle kuidas tahad. Ühel pole rohkem soove kui teisel, ühel pole rohkem nälga ja janu kui teisel. Sest nälja ja janu tundmiseks on tundmust vaja — pindal aga tundmust ei ole ja Mihklil ja Liisul ka mitte.

Neljas rehi nädalas. Nelja rehe vahel üks öö puhkust. Kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö und, ja jälle kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd. Ning leivakotis aganane leib.

Kilk-kõlk! kilk-kõlk! mats-pots! mats-pots! Juba hakkavad löögid siin-seal oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõni toetab, kui lade läbi löödud, selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. Ükski ei lausu teisele enam sõna, ükski ei vaata enam teise peale, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid, nad

ainult aimavad, et nende ümber inimesed liiguvad ja et nad ka ise liiguvad. Kõik on nagu paksu, läbitungimatu udu sees, hääled kajavad neile nagu kaugelt, kaugelt metsa või mere tagant kõrvu. Mõnede silmad on täiesti kinni, nad liiguvad ainult kehalise tunde järgi; teised vahivad klaasiste, tardunud pilkudega eneste ette maha.

Kaks noort ja nõrka, poiss ja tüdruk, üks ühest, teine teisest lademest, on ahte pööramise ajal salaja pimedasse nurka istunud. Kilter, kes ise ka unega meeleheitlikult võitlust peab, lööb silmad lahti, vahib valjult ringi, näeb teist laisklejat, läheneb talle varvaste peal ja tõmbab poisile hea vopsu mööda selga. Magaja ärkab, aga ta nägu ei ilmuta mingit valutunnet, ta ei saa arugi, mis sündinud on, ja tahab uuesti norgu lasta. Alles teine ja kolmas hoop ajavad ta jalule. Tüdruk on terasem ja õrnem: ta suust lipsab esimesel hoobil väike «ai», ja enne kui järgmine sajab, on ta juba töö juures.

«Teie unekotid! Või siin on teie magamiskamber!» nohistab kilter, kuna ta enda silmad vägisi kinni kipuvad.

«Liigutage käsa, liigutage käsa!» noomib rehepapp, kuna ta väravast välja vahib, märgates murega ikka helkjamaks minevat koidukuma.

Sõimu ja kepi varal aetakse elusaile ja elutuile tööriistadele uut jõudu tardunud liikmetesse. Jälle tõusevad ja vajuvad käed, jälle kõlksuvad ja matsuvad pindad, jälle sahisevad õled ja jälle soriseb vili savist põrandale — kaunis, kuldne vili, millest mõisas nii peent valget püüli, nii puhast magusat leiba tehakse, leiba, milles ei ole aganaraasu ega kliipõrmu.

Kui päikesetera taevaveerel sätendades põlema süttib — vihm on üle läinud —, siis on rehi pekstud, neljas sel nädalal, juba nii mitmes sügise jooksul.

Kuidas? Kas neil pole hea meel, et töö on tehtud? Kas nende rinnas ainustki sädet sellest elustavast, õnnestavast tundmusest ei tärka, mida inimene maitseb lõpulejõudnud ja kordaläinud tööst? Oh ei! Nad magavad püstijalu ega tunne sellepärast midagi. Ning teiseks pole nende töö veel ammugi lõpul. Nende töö algab alles. See siretav tulikuul seal hallil taevaserval, mille kuldsed kiired praegu unest ärkavat, karastatud loodust suudlevad, see on neile öistele töötontidele kohutavaks märgutuleks, et neid juba uus, niisama ränk tööjärg ootab. Veel kaksteistkümmend tundi tööd, sõimu, keppi, aganast leiba, unega heitlemist — siis alles tuleb puhkeaeg, kallis magus laupäeva-õhtu...

Kilter annab vaimudele[1] käsud kätte ja paneb mõisa poole. Kubjas pole veel ilmunud. Seda silmapilku tarvitavad mõned, et leivakotist palukest leiba võtta ja seda poolkinniste silmadega nosima hakata. Teistel, kes ei tea enam, mis nälg ja janu tähendavad, on ülemaks varaks uni. Pool elu viieminutilise suikumise

[1] Vaim — naistööline, kes talu poolt pidi suve läbi mõisas tööl käima.

eest! Nad langevad jalult, nagu oleks neid püssikuul tabanud. Varsti kükitab neli, viis norisejat rehe välise seina ääres — mitte mõisa pool küljes, vaid seal, kuhu oodatava kupja või opmani silm mitte kohe ei ulatu.

See varastatud uni ei kestnud kauem kui viis minutit. Äkitselt, nagu maa seest kerkinud, seisis kubjas rehe nurga ääres. Vaevalt oli ta pilk räästa all kössitajaid riivanud, kui juba ta toomingane vemmal tõusis ja lähemale uinujale pihta patsus.

See oli üks noorevõitu tüdruk, kes süües oli magama jäänud. Ta hoidis leivatükki käes, huuled olid purused ja suu nähtavasti veel täis. Uni oli näljast võitu saanud, enne kui sööja suutäit sai neelata.

Et ta esimesel hoobil mitte kohe püsti ei karanud, siis andis kubjas talle veel teise. See käis talle otsekohe pähe ja nii õnnetult, et juuste seest verd hakkas tilkuma.

«Elajas!»

See lühike, vagune hukkamõist tuli uriseval bassihäälel ühe suure teomehe suust, kes nüüdsama oli rehest astunud, et magajate seast oma talu vaimupoissi[1] üles vapustada. See suikus pekstava tüdruku lähedal.

«Kes ütles «elajas»?»

«Mina.»

«Kes on «elajas»?»

«Sina.»

Kramplik võpatus läbistas noore kupja keha. Ta seadis enda hüppele kui murdja. Välkuvad silmad õgisidki juba vastast. Siis vingus vemmal õhus ja langes vaheda vopsuga teomehe tugevale turjale.

Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida nüüd teha. Pikaline, nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema. Ta jõudis alles siis otsusele, kui veel teine vemblahoop ta õlale sadas. Nüüd pahvatas nagu must tuli ta silmist, kaks veresoont ta otsaesisel paisusid sõrmejämedusteks — siis oli ta kupja kraes kinni, tõstis ta õhku, tuuseldas teda paar korda, ning lähemal pilgul lendas väheldane, nigel mehike paar sülda eemale lepapõõsasse.

See kõik sündis üheainsa silmapilguga, nii et ükski vahele poleks saanud minna, kui seda keegi oleks tahtnudki. See võimalus näis aga väga küsitav olevat, sest kõik töölised püsisid rahulikult paigal, ja kes väsimusest liiga tuim ep olnud, selle näole ilmus koguni kahjurõõmus elevus või ka murelik jahmatus sündmuse tagajärgede pärast.

Kubjas oli ruttu jälle jalul. Esimeses viha- ja häbituhinas tahtis ta uuesti teomehele kallale tormata, aga kuna ta oma mahakukkunud vemmalt üles tõstis, näis ta teisele otsusele jõudvat. Tõmmupunase näo ja väriseva suuga pöördus ta töörahva poole:

[1] Vaimupoiss — teomees.

«Teie kõik nägite, mis siin praegu sündis! Ma tahan viimast päeva Vaitla kubjas olla, kui see krants mitte oma sada sirakat ei saa! Ja küll ma sind isegi õpetan, Võllamäe Pearn, oota aga! Siga, lurjus niisuke!»

Ta oleks oma võimetus vihas edasigi sõimanud, kui mitte nüüd verine vaimutüdruk ta tähelepanu poleks äratanud. See oli vaheajal oma olekust aru saanud. Ta nägi verd oma kätel ja riietel ning põletav valu peas tegi ta täiesti ärksaks. Ta hoidis nuttes pead kinni ja valuviha litsus tal susiseva hüüde suust: «Niisuke mõrtsukas!»

Kubjas kähvas kõige kehaga tüdruku poole ümber.

«Ah sina sõimad mind mõrtsukaks! Ah sina, lirva, julged mulle koa vastu hakata! Sina — sina —»

Ja enne kui ta suust uusi sõnu leidis, tõusis ja vajus vemmal ta käes, matsatas aga vastu maad, sest tüdruk oli kassi väledusel hoobi eest ära sööstnud ja puges meeste selja taha. Kui lööja talle sinna järele tahtis tormata, jooksis ta Võllamäe Päärnale otsekohe vastu rindu.

«Võiksid ta nüüd juba rahule jätta, ta on juba verine,» urises viimane rahulikult, nagu poleks tema ja kupja vahel midagi sündinud.

«Kas see sinu kuradi asi on? Ma võin teda peksta, et ta enam oimugi ei liiguta, — see on minu õigus! Mul on härra käest käsk inimesi õpetada, kui nad vastased on. Mina kannan oma keppi auga — sina aga, sina lontrus, sina pea suu ja — ja — —»

Ta hääl lõi ümber vihaseks vingumiseks ja kriiskamiseks, kuna ta suu ääres kramplik vihanutt tuksus. Linavalged juuksed, millelt kübar oli maha kukkunud, seisid kõrvade ääres kentsakalt turris, kollased silmad tulipunases näos, valgete ripsmete vahel ja niisama valgete kulmukarvade all pildusid sädemeid ja kitsas suu, mida hõre valge piimahabe piiras, seisis veertelt vahul. Kes teda nõnda nägi, pidi oletama, et ta meest, kelle peale ta oma sappi kallas, veriselt vihkab.

«Küll sind juba tuntakse, sa kangekaelsete kuningas! Kus iialgi vastuhakkamist ja tõrkumist on, seal oled sina ninamees! Koha pealt kihutati sind minema, nüüd oled teise ori. Juba su isa oli mässaja, terve su suguselts on mässajad, aga kõige suurem võllanägu oled sa ise! Ja kelle eest hakkab sihuke seisma? Kulbi Kaie, selle ilmamoa lidu eest, kelle peale õige inimene ei tahaks sülitadagi»...

Iga vastuse asemel tõukas Võllamäe Päärn oma suure tolmuse viltkaabu kuklasse ja pööras käratsejale selja. Tahtes või tahtmata sülitas ta kuuldavalt häopinu peale, kui ta teomeeste ja vaimude salgast välja astus.

Kupja-Prits nägi ainult muigavaid nägusid. Ta punetavad palged tõmbusid sinakaks, kramplikult hoidis ta käsi vembla ümbert kinni, aga ta jäi paigale. Tundmus, et ükski, mitte ükski tema poolt

ei ole, tema sõna ja tegu heaks ei kiida, rõhus ta nähtavasti maha. Ta aimas ka väga õieti, kust see tuli. Nad vihkasid ja põlgasid teda. Seda tegid nad esiteks ta liialdatud valjuse ja teiseks sellepärast, et ta alles kuue kuu eest üks nende seast oli olnud, nüüd aga kupjakeppi kandis. Kuue kuu eest alles oli ta ühes nendega härrat ja opmanit, kubjast ja kiltrit vandunud, oli nendega ühes käe salaja rusikasse kiskunud, kui kellelegi ülekohut sündis, oli nendega ühes keelatud und maganud ja nendega kannatanud, kui sundija kepp nende pihta parkis. Ja nüüd seisab ta nende ees ja keerutab ise keppi, mõistab hukka, mida ta ise kah on teinud, peab kohut nende üle, kes tema kaaslased on olnud, nuhtleb neid süü eest, mida ta ise enne mitte süüks ei pidanud. Nad peavad teda äraandjaks, seda märkab Prits väga hästi, ning jätab sellepärast tegemata, mida ettevaatus mitte tingimata tarvilikuks ei tunnista.

«Noh, mis te vahite seal veel?» kärgib ta korraga. «Tüdrukud, kas kilter teile ei öelnud, kus kardulimoa on? Ja teie, mehed, kas te kord kündma ei soa?» Ning lühidalt ja hammustavalt annab ta teomeestele, kes minema pöörduvad, veel mõned tarvilikud juhatused.

Seejuures veeretab ta aju palaval kiirusel kättemaksumõtteid. Mitte ainult Päärnale ja Kaiele ei taha ta kätte maksta, vaid, kui võimalik, neile kõigile, kes on julgenud teda irvitada, teda käsualuste ees püüdnud nöögata ja narrida. Kuna teomehed ja vaimud oma leivakotte ja kuubesid korjavad, nuusib kubjas rehe ümber seisvaid hao- ja puuvirnu. Ta teab ju omast käest, et neis ikka midagi peitub, mis üle h e a kubjas silmad kinni pigistab. Pritsul pole aga asja pime olla. On nad ju kõik tema vaenlased.

«Ahaa — kotike rapperukkid![1] Kui osavasti pinusse pistetud! ... Ja siin — nojaa, veel teine samasugune kotike! ... Mehed — pidage! Kelle need kotid siin on?»

Mehed on juba minemas, käänavad aga kupja möirgava hüüde peale kangeid kaelu õla poole.

«Siia tulge!»

Pöörduvad küll aeglaselt ümber ja vahivad, aga kupja ja kottide juurde ei lähe keegi.

«Siimu-Tõnu Mats, see on sinu kott!»

«Ei ole.»

«Mis sa valetad!»

«Ei ole.»

«Ja see kott on Tõntsu Joagupi oma!»

«Eksid.»

«Sinu neh!»

«Ei juhtugi!»

«Mehed, tunnistage, kelle need kotid on!»

---

[1] R a p p e r u k k i d — rukkiterad, mis eraldatakse peadest vihkude löömise teel vastu rabamispinki või rehetoa seina; rabamisel väljapekstud rukkiterad.

Ja Prits veab kotid meeste juurde, kes mitte tema juurde ei taha tulla.

«Kas need pole Matsi ja Joagupi kotid?» turtsub ta neile näkku.

Mehed vahivad, tunnistavad, kõngutavad päid — ükski ei tunne kotte.

Kubjas katsub seepeale tüdrukutega õnne. Sama pahatahtlik, tõrges ja pilges vaikimine. Üks ninatark astub ette ja teeb, nagu nuusutaks ta kotikese haisu. Teised pahinal naerma.

«Kasige minema!» hüüab Prits. «Küll opman teie varganägude jälile soab!»

Ja kuna töölised minema pöörduvad, lohistab kubjas kotid rehe poole tagasi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Loe tähelepanelikult läbi rehetoa ja rehepeksu kirjeldus. Leia kõnekujundeid, mis rõhutavad talupoegade ränka orjatööd. Eriti hoolikalt tööta läbi järgmised lõigud: «Rehepapid teavad palju tontidest jutustada...» kuni «Neljas rehi nädalas...»*
2. *Missuguseid kunstilisi võtteid kasutab kirjanik Kupja-Pritsu iseloomustamiseks? Leia need tekstist. Iseloomusta kubjast.*

Vahimees[1], kus vitsad?

Pärast lõunat tõi kubjas Võllamäe Päärnale väljale käsu, ta pidavat õhtul paruni juurde minema. See oli inetu kollane pilk, mille ta seejuures teomehe peale heitis. Päärn ei lausunud kupjale musta ega valget, vaid hüüdis oma kõrvile: «Vagu!» ja kündis rahuga edasi.

«Kas kuuled, õhtu härra juurde!» kordas Prits vahedamalt.

Kui Päärn ka nüüd midagi ei kostnud, näitas kubjas talle selja tagant rusikat ja hakkas siis suure hoolega tema kündi uurima. Künd oli aga nii laituseta, et teomehe vihasem vaenlanegi sellest viga ei leidnud. Kupja-Prits sammus siis ka keppi vangutades varsti minema.

Kulbi Kaiele tõi aidamees kartulimaale käsu, et õhtul härra ette mõisa pidavat minema. Ehk küll tüdruku süda paha ei aimanud, ehmatas ta siiski nii, et käed hakkasid värisema.

«Härra ette?» küsis ta. «Mis ma kurja olen teind?»

«Kust mina seda tean?» vastas aidamees. «Mind ju öösi reheliste juures ei old.»

Et rehest jutt oli, siis teadis Kai väga hästi, millise asja pärast teda paruni juurde kutsuti.

«Ta peksis mu ju veriseks, ja nüüd kutsutakse veel kohtu ette!» hakkas ta kaebama, kuna tal jämedad pisarad üle tööporise palge veeresid.

---

[1] Vahimees — mõisa või valla käskjalg; vallakohtu korrapidaja.

«Aga sa ei tohi sundijat sõimata,» lisas aidamees õpetlikult juurde, kuna ta, et tüdruku kurtmisest pääseda, ruttu edasi kõndis.

Päärn ja Kai said õhtul härraga juba mõisa õues kokku. Parun Heidegg tuli põllult ja pöördus parajasti ümber viinaköögi nurga härrastemaja poole, kui teomees kübarat tõmmates ja alandlikult kummardades talle lähenes.

«Parunihärra on mind täna mõisa kutsund.»

«Kes sa oled? Ah soo — Võllamäe Päärn.»

Parun kaldus kogu oma kehaga teomehe poole ümber ja lõi oma terashallid, läbitungivad silmad, mida vesised sõõrid ja suured laukortsud ümbritsesid, nagu raudnaelad Päärna näo külge kinni. Teomehe suur keha seisis natuke aega küürus tema ees, käed kobasid harjunud kombel ta säärte poole, siis aga, kui parun sammu tagasi nihkus ja nägu tal ikka valjemaks, tõrjuvamaks muutus, ajas Päärn enese jälle sirgeks ja seisis nüüd oma täies pikkuses ja kerekuses mõisniku ees.

«Päärn,» ütles parun Heidegg pehmemalt, kui ta karmi näo järgi oleks võinud arvata, «Päärn, sa ei ole oma meelt veel sugugi parandand. Sa oled veel seesama vastane hunt, kes sa kahe-kolme aasta eest olid.»

«Parunihärral on õigus.»

«Soo — või mul on õigus.» Heidegg astus mehele jälle lähemale. «Kui sa ütled, mul on õigus, siis tähendab see, et sa oma meelt parandada ei tahagi. Mis?»

«Tahan küll, aga parunihärra sundijad ei lase.»

«Ei lase? Sina, häbemata, kargad täiesti ilma asjata kupja kallale ja peksad teda orjade ees, ning julged mulle veel öelda, et minu sundijad sind ei lase meelt parandada!»

«Kubjas lõi mind ilma asjata, ja mina ei peksnud teda mitte, vaid viskasin niisama oma kallalt ära lepapõesasse.»

«Pea lõuad! Kupjal on õigus sind lüüa, ta võib sind lüüa, millal tahab — see on minu käsk! Aga s i n a ei tohi kubjast lüüa — kas kuuled! Sina ei tohi kupja külge näppugi pista — kubjas on minu käsu peal väljas, kubjast peab iga ori kartma nagu mind ennastki!»

«Aga see ei või parunihärra käsk olla, et kubjas tohib ilmsüita inimesi peksta.»

«Ilmsüüta inimesi teie seas ei olegi! Teie kõik olete võrukaelad, vargad ja laisklejad! Iga hoobi, mis teile antakse, olete ausasti ära teeninud... Aga kuda sa julged mulle suu sisse öelda, et kubjas sind ilma süüta löönd? Sa oled ju kubjast kõigi ees sõimand, oled temale «s i g a» öeld?»

«Ei, «elajas».»

«No vaata — «elajas»! Ja mispärast ütlesid talle «elajas»?»

«Sellepärast, et ta tüdrukule pähe lõi, nii et veri välja tuli.»

«Kas see oli sinu asi?»

«Ei old.»

Vist kunagi polnud parun Heidegg ühe teomehega, liiati niisugusega, kelle peale ta parajasti vihane oli, nii pikka juttu ajanud. See suur tugev «võrukael» aga, kes praegu ta ees seisis ja kes kõige oma talupoegliku rumaluse juures midagi ilmutas, mida teistelt temasugustelt naljalt leida ei olnud, nimelt julgust ja teatavat loomulikku huumorit, see huvitas vägisi parun Heideggi.

«Kas Kai on sinu naine või pruut?» küsis ta.

«Ei ole.»

«Või hea sõber?»

«Mitte põrmu.»

«No miks sa tema eest siis seisid?»

Sellele küsimusele jäi Päärn vastuse võlgu. Ta silm otsis härra jalgade pealt seletust. Viimaks mõmises ta:

«Ma ei või verd näha.»

Kui mitte nii raske süüalune ta ees ei seisaks — parun pahvataks selle vastuse üle vististi naerma. See hiiglatugev kiskja seal, ja ei või verd näha! — Parun ei naera aga mitte, vaid hüüab rämedalt:

«Ma saadan su haakenrihtri[1] juurde!»

«Kas mõisas vitsu ei ole?» küsib Päärn.

Parun vahib talle otsa, pöörab siis selja, kõnnib mõne sammu edasi-tagasi, urgitseb kepiotsaga maad ja küsib viimaks:

«Mõisa vitsad on sulle siis armsamad kui haakenrihtri omad?»

«Armsamad pole nad mulle kummadki,» vastab teomees. «Aga kui parunihärra mu aagrehi juurde soadab, siis peab parunihärra mulle kirja kaasa andma, ja kas parunihärral seda tööd ja tüli vaja!»

Võllamäe Päärn teab nimelt oma õelt, kes mõisas toatüdrukuks on, et parunihärra kõigist maailma halbustest midagi nii väga ei vihka kui kirjutamist. Iga kirja, ka kõige lihtsama kallal istub ta mitu tundi, on vihane kui lõvi, karjub igaühe peale, kes tema piirkonnast sel ajal mööda läheb, loobib ühe sule teise järel nurka ja viib, kui jälle töö viimaks valmis on, selle proua kätte parandada. Proua teeb aga kirjast tihti hoopis uue kirja, ja selle peab siis parun ümber kirjutama. Seejuures vannub ta jälle kui pagan ja tuju on tal terveks päevaks rikutud.

«Kui ma teaksin, et sa meelt parandaksid, Päärn, siis ei saadaks ma sind mitte haakenrihtri juurde,» ütleb parun oma suuri halle vurrusid näppides.

«Parunihärra teab, et aagreht ka mitte suur meeleparandaja ei ole. Parunihärral on ehk minu kadund isa veel meeles?»

Päärn ütleb seda häälega, millest tasane tümin kajastub, ja ta mõnus-rahulik nägu on korraga tõsiseks muutunud.

---

[1] Haakenrihter — haagikohtuniku rahvapärane nimetus, haagikohus oli endine maapolitsei-kohus.

Ka paruni palgel on muutust märgata. Ta pahem silmaäär hakkab tuksuma, ta pikad vurrud satuvad liikuma ja ta nihkub teomehest pisut, pisut eemale.

«Hea küll, Päärn,» ütleb ta siis, «sa pead mõisa tallis viiskümmend soolast saama.»

«Nelikümmend, parunihärra ja mitte soolast,» vastab teomees.

«Sa tingid? Hea küll — nelikümmend, aga nelikümmend s o o l a s t! Ja nüüd pea lõuad!»

Seega pöörab parun Heidegg oma kohtumõistja-palge Kulbi Kaie poole, kes kogu aeg nuttes ja võbisedes Päärna selja taga on seisnud.

«Mis su nimi on?»

«Kai!»

«Kelle vaim sa oled?»

«Tooma-Tõnu Mihkli.»

«Sa oled kubjast sõimand — saad mõisa tallis kolmkümmend soolast.»

«Kulla, pai parunihärra —»

«Vait!»

«Armu, parunihärra, armu!»

Kai langeb põlvili ja sirutab käed paludes välja, parun pöörab talle aga selja ja teeb kähku minekut. Ta on aga vaevalt viis sammu edasi saanud, kui Võllamäe Päärn korraga ta kõrval seisab.

«Parunihärra, veel üks sõna!»

«Mis sa veel tahad?»

«Milla parunihärra mulle mu isa koha jälle tagasi annab?»

See on häbematuse tipp! Mehe käest on vastuhakkamise pärast koht ära võetud, ja nüüd, kus ta vastuhakkamise pärast jälle karistuse all seisab, tuleb ta kohta tagasi nõudma!

Parun Heidegg ei tea, mida vastata. Kui ta seda hiiglast mitte pisut ei kardaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta teda kardab — ja kui ta temast lugu ei peaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta temast lugu peab —, siis laseks ta selle jultunu jalapealt kinni siduda ja haagikohtuniku juurde vedada. Et aga parun Heidegg seda meest kuidagi pisut kardab ja temast kuidagi pisut lugu peab — vahest muuseas tema hunnitute[1] töökäte pärast —, siis ei vasta ta muud kui:

«Isa koha annan sulle tagasi, kui meelt oled parandanud ja sundijatele enam vastu ei hakka. Oma küsimuse eest saad aga kümme soolast juurde... Talli mõlemad!»

Ütleb ja sammub eel talli poole. Mõlemad süüdlased järgnevad pikkamisi.

«Vahimees, kus vitsad?»

Küllap sel vitsad valmis on!

---

[1] Hunnitu — suurepärane, väärtuslik.

«Vahimees, kahele soolvett!»
«Valmis, parunihärra!»
Kolmas nuhtlusealune on nimelt veel. Selle on opman üles andnud. Viieteistkümne-aastane poisike. Kündis hooletult. Jättis suurte kivide ääred terveks ja ajas looklevad vaod. Viisteistkümmend hoopi ilma soolaseta.
Soolaseks nimetatakse Vaitla mõisas nimelt seda, kui vitsad enne peksmist ja peksmise ajal soolvette kastetakse. Haagikohtuniku juures sada hoopi või Vaitlas viiskümmend «soolast» — see on ükskõik. Et parunihärra mitte meeleldi kaebekirju ei kirjuta ega haagikohtunikku iga tühja asja pärast tülitada ei taha, siis püüab ta oma mõisas ise korda pidada ja valib raskemate süüde tarvis «soolase». Tagajärg sama, aukartus mõisapolitsei ees aga seda suurem.
Esimene, kes tallis käsile võetakse, on see viieteistkümne-aastane teomees, kes ei taha õigeid vagusid künda. Ta lõdiseb kui haavaleht, nutab, nagu sünniks talle suur ülekohus, ega mõista ärevuse pärast oma püksinuppe lahti teha, vaid nabistab särgi preesi kallal, nagu oleks selle lahtipäästmist vaja. Vahimees läheb talle appi. See mees teab, mis vaja. Varsti on poisi punane ihu paljas ja saab ruttu veelgi punasemaks. Ta karjub nii, et kogu mõisaõu kajab. Esimesed hoobid panevad ta karjuma, järgmised juba röökima. Inimesed, kes õues liiguvad, kahvatavad ja jooksevad ruttu tuppa. Naisterahvad pistavad näpud kõrvadesse ja poistel kukub süda saapasäärde. Parun Heidegg aga seisab tallis karjuja juures, näeb, kuidas iga hoop verise vorbi selle ihusse lõikab, ja julgustab peksvat vahimeest takka, et ta mitte õigust silmast ei kaotaks. Parun Heidegg ei taha ega tee ju muud kui õigust. Süüdlasi peab karistama, muidu lähevad inimesed hukka.
Poisi järel võetakse tüdruk käsile. See palub veel ikka armu, ehk ta küll teab, et see midagi ei aita. Ta on poolsurnud häbi pärast, et ta meeste ees oma ihu peab paljastama. Vahimees, tugev, kaleda näoga vanamees, kastab vitsad suurde pütti soolase vee sisse, ja ta kurb tegevus algab. Tüdruk kisendab veel haledamalt, veel pöörasemalt kui poiss. Ta hääl muutub pärastpoole kuivaks kiilumiseks, mis kuulajale üdini tungib.
Siis järgneb Võllamäe Päärn. Tema ei karju. Ainust häälitsust ei tule ta suust. Sunduseta on ta selja ihukattest vabastanud, sunduseta heidab ta peksupingile. Ta surub pea käte vahele ja pigistab hambad tugevasti kokku, tundes, kuidas soe veri ta ihu mööda hakkab maha nõrguma; ja alles pärast neljakümnendat hoopi tungib ta rinnast esimene mahasurutud korin, mis viimati muutub ähkimiseks. Kui jagu täielikult käes, kargab mees maast, kohendab oma riideid ja heidab seejuures paruni peale pilgu, millest viimane selgesti aru ei saa: peitub selles hammustunud viha või üksnes valu. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Kuidas kirjanik rõhutab mõisa omavoli ja karistamise ebainimlikkust? Leia tekstist näiteid:*
   a) kokkupõrge Kupja-Pritsuga,
   b) jutuajamine paruniga,
   c) peksupingil.
2. *Kelleks parun Päärnat nimetab? Mispärast ta sellesse teomehesse erinevalt suhtub? Leia tekstist sellekohane lõik.*

ANTS VELT KÄIB MÕISAGA KOHUT.

«Kuulge, teomehed,» ütlesin üks päe teistele, «miks teevad meie naised mõisale päevi; neil kellelgi ei ole ju mõisalt põldu ega peavarju. On ju uuest vakuroamatust kuulda, et kellel ei ole mõisalt põldu ega sauna käes, see ei pruugi mõisale ühte tundigi teha. Lähme kihelkonnakohtusse kuulama, mis seal selle kohta öeldakse!»

«Oh, kis tohib mõisaga kohut käia!» vastasid teised teomehed.

«Tulgu ometi ükski mulle seltsiks,» ütlesin mina. «Juuru härra on lahke mees, soab ometi kuulda, mis ta reagib.»

«Mine üksi, ja kui õiguse tood ja enam päevi ei pärita, siis maksame so päeva ja jalavaeva ära,» vastasid teised.

«Oh teie kesarebased ja argpüksid!» hüüdsin mina. «Kas teie istmenahk kaeru kasvatab, et kardate kohtusse tulla? Tule, Tõnu Jüri, sina oled julge mees, lähme kahekesi kihelkonnakohtusse — homme on just kohtupäev Juuru mõisas!»

Tõnu Jüri oligi nõus ja teisel päeval läksime kihelkonnakohtusse. Aga seal öeldi, et see ei ole kihelkonnakohtu asi, meie mingu aagrehikohtusse.

Järgmisel teisipäeval võtsin teomehe enese eest tööle ja läksime Jüriga aagrehi juurde. Aga seal ütles aagrehihärra minule: «Mul ei ole täna aega sind ette võtta; säh vii see kiri oma mõisahärra kätte ja tule tuleva teisipäe tagasi.»

Viisin kirja mõisa. Seal ei reagitud mulle kedagi. Opman küsis aga, kas sul on teomees väljas, et ise tohid kohtusse minna.

«Jah, päilene on teol, päev on tehtud.»

Ligemal teisipäeval võtsin jälle teomehe teole. Aga hommikul vara tuleb talitaja meile. «Noh, lähme siis nüüd aagrehi juurde!»

«Mis siis sina sinna lähed?» küsin temalt.

«Eks ma vii seda kirja, mis sind ette kutsub,» ütleb talitaja.

«Noh, lähme peale! Näe, Tõnu Jüri tuleb koa juba!»

Aga nüüd hakkas minu noor naine nutma ja paluma: «Kulla, armas mees, ära mine, jää koju, nad võtavad seal sul tervise!»

«Ole vait,» vastasin naisele, «ma toon sulle kohtust uut õigust. Ära jääda ma ei või, siis olen kui rott lõksus... Hakkame aga nüüd minema!»

«Jüri, sina oled üsna ehmatand näoga,» ütles talitaja mu seltsilisele, kellele mu naise hirm vist külge hakkas.

«Ära karda, Jüri,» püidsin mina teda julgustada, «ega sinule midagi tehta, sa jo ei ole kaebaja. Tule mulle aga seltsiks ja voata, mis mo'ga seal tehakse. Siis tead kodu teistele reakida, kui raske on kohut käia, muidu teised ei usu, mis kohtuskäimine tähendab.»

«Jah, ise tahavad naiste tööst küll lahti soada, aga kardavad kohtusse minna,» ütles talitaja Ants Altsepp naerdes.

Läksime siis teele. Naine jäi mul valutava südamega koju. Jüri oli terve tee vait kui sukk. Korraga ütleb: «Näe, Triigi mõis[1] paistab juba! Ma värisen kõigest kehast.»

«Ega so'st jah kedagi kasu ole. Mis Ants reagib, see on,» ütles talitaja.

Kell oli pool kümme, kui Triigi mõisa jõudsime, kus oli aagrehikohus. Talitaja viis kirja tuppa. Kirjutaja küsind, kas Ants Velt siin on. Talitaja vastand, et jah, on õues. — «Lase tuppa tulla!» — Talitaja kutsus minu tuppa.

«Mis su nimi on?» küsis kirjutaja toreda healega.

«Ants Velt.»

«Kas nüüd on so tulemisaeg. Kohut tahad käia, aga õigeks ajaks ei tule seie! Ajad mööda kõrtsa ümber ja lakud viina!»

«Kell on pool kümme, ja mina olen siin,» vastasin talle. «Kell kümme hakkab kohus peale, ma põle siis hiljaks jäänd. Ja kirjutajahärra ütleb, et olen viina joond. Ma põle kahel nädalil näind, kuda teinegi mees viina joob, ja ega see oleks mulle pähe hakand, kui seda tänagi oleksin näind. Ma põle mitte joobnud.»

«Ega tark inimene kohtusse jookse kohtuhärrasid tüütama,» vastas kirjutaja. «Aga küll so tarkus siin tagaotsast pähe juhitakse!»

«Ega ma siit peksu tuld soama, ma tulin õigust soama,» ütlesin mina. «Iga inimene, kellele undrehti tehakse, läheb kohtust õigust nõudma. Aga see ei ole mitte õigusetegemine, kui seal selle eest inimese ihu lõhutakse.»

«Peksu oled tuld otsima ja seda ka soad,» ütles kirjutaja. «Ja kõik seda pead tegema, mis mõis käsib. Kes vasta hakkab ega täida mõisa käsku, see soab kohtus peksa... Kannata natuke, kohtuhärra tuleb varsti, siis soad päris otsuse kätte. Reagi siis koa teistele, kui õige kohus sulle mõisteti!»

See kõik oli, nagu pärast nägin, minu hirmutamiseks reagitud. Sooviti, et hakkaksin armu paluma ja võtaksin kaebtuse tagasi.

Kell oli üksteistkümme, kui aagreht tuli. Küsis teine, mis ma kohtu otsuseks nõudvat. Hakkasin asja seletama ja ütlesin: «Ma käin kuus päeva nädalas peremehe leivakotiga mõisas teol ja mu naine on vabadikuks selle peremehe juures, keda teenin. Mu naine

[1] Kose kihelkonnas. — Autor.

teeb jüripäevast mihklipäevani iga nädal ühe päeva mõisa, see on kakskümmend kolm päeva sui sees, ja talvel kedrab mõisa kolm naela linu lõngaks või niidiks, nii kuda mõis käsib. Aga minu naisel ei ole mõisalt põldu ega sauna. Mistarvis teeb tema siis mõisale päevi ja tööd?»

«Aga sinu naine elab mõisa moa peal,» ütles aagreht.

«Selle koha eest teeb jo peremees mõisale tegu ja maksab maksud!» vastasin mina. «Ja peremehel on luba töötegijaid pidada, niipalju kui tal neid tarvis.»

«Ega so naine peremehel tüdrukuks ole! Ta on jo sinu naine ja peab siis mõisa päevad tegema.»

«Aga kust ta leiva võtab, et mõisa päevi teha? Peremees annab talle siis süüa, kui ta tema töös on; kust ta aga siis kõhutäidet soab, kui mõisale päevi teeb?»

«Võtku, kust tahab, see ei ole minu asi!» karjus kohtuhärra.

«Minu naine teeb sõnna tööd, kust ta süia soab,» reakisin edasi. «Tühi kõht ei tee tööd; kus inimene tööd teeb, sealt peab ta koa süia soama. Kui mõisast süia antakse, siis lasen naist päevi teha, aga muidu mitte. Selle eest soab ta minu käest ülespidamist, et ta mu kodu koristab, ja et ta peremehe toas elab, selle eest teeb ta peremehele tööd, aga seda leiba tal ei ole, kellega ta mõisa võiks päevi teha.»

«Küll aga mehel koa kuraasi vastata!» imetles Maidla talitaja ja vaatas naeratades Sepa Antsu ja Koka Madise peale. «Eks sa koa mõeld, et oled aagrehi juures!»

Purila teomehe silm välkus. «Olin kord seal, siis tahtsin koa olla ja õigust taga nõuda — tulgu mis tuleb!» vastas ta. «Aga kuulge edasi!»

«Sina laiskkoer kõige oma naisega!» kärkis aagreht. «Sinu naine peab — kas kuuled? —, ta peab kõik seda tegema, mis mõis kässib! Sinu naine tahab loomi pidada, aga ei taha mõisa tööd teha! Kas su naisel lehm on?»

«Ei ole.»

«Lammas on?»

Ei ole.»

«Siga on?»

Ei ole.»

«Kana on?»

«Ei ole.»

Aagreht jäi mulle ammuli suuga otsa vahtima.

«Mis kuradi inimesed te olete? Kedagi looma ei ole!» hüüdis siis. «Minu ja mu naise jaoks ei ole mõisast jalapõia võrd moad antud, kellega ma siis loomi pean?»

Nüüd kutsuti talitaja tuppa.

«Kas tead, kas selle mehe naisel lehma on?»

«Ei ole.»

«Lammast on?»

«Ei ole.»
«Siga on?»
«Ei ole.»
«Kana on?»
«Ei ole.»
«Mis kuradi inimesed nad on — ainust looma ei ole!» hüüdis kohtuhärra pikerguse näoga. «Kas tõesti tead, et neil ühtki looma ei ole?»
«Aulik kohus, ma tõesti tean, et neil ühtki looma ei ole,» vastas talitaja Ants Altsepp. «See peremees ei pea oma naiselgi muudkui kaksteistkümmend kana sui, kuidas ta siis vabat naist laseb loomi pidada!»
«Teie laisad nahad! Kedagi looma ei ole!» kärkis aagrehihärra punetava näoga ja kihutas talitaja toast.
Mina üksi jäin tuppa.
Korraga hüüti soldat sisse ja reagiti temaga vene keeli. Soldat läks ja tuli varsti käeraudadega tagasi. Nägin küll, et asi läheb kõveraks, aga tegin südame kõvaks. Aagreht andis soldatile käsu ja mu käed pandi raudu. Rauad kruviti nii kõvasti kinni, et iga sõrme otsast oli veri tulemas. Siis kutsuti mind laua ette seisma ja aagreht küsis:
«Lased naise mõisapäevad ära teha?»
«Ei lase muidu, kui mõisast talle see päev süia antakse, kui ta tööl on.»
Nüüd kargas kohtuhärra laua äärest püsti, lükkas minu ukse kõrva seisma ja hüüdis:
«Homme hommikul kell kümme oled Tallinnas mannrihtikohtus!»
«Aulik aagrehikohus, mul ei ole homme võimalik linna minna,» lollitasin tõsiselt vastu. «Mul põle homseks teomeest asemele palgatud ega ole mul koa leiba juures.»
«Kohtul ei ole sinu teomehega ega leivaga asja,» käratas aagreht. «Nael leiba ja pool toopi vett aitab sulle küll.»
«Pool toopi vett on vähe sooja ilmaga,» mõgasin jälle. «Vett andke nii palju, kui tarvitan, ega see raha maksa.» Ise köhatasin.
Tulise vihaga hüppas kohtuhärra jälle lauast, asus mul rindu kinni ja põrutas: «Kas sa tunned, kes ma olen? Sa lontrus peaksid mind paluma, aga mitte kangust täis olema! Niisuke lurjus!»
Mina aga vastasin: «Kohtuhärra näeb küll, et mu käed kinni on — kellega ma härrat palun?»
«Tule ukse kõrvást laua juurde!»
Läksin laua juurde ja jäin sinna seisma.
«Tule ligemale! Kas kardad lauda?»
«Ei karda, aga ega ma kõhuli laua peale või minna!»
«Kas su jalad on väsind püstiseismisest?»
«Jah, jalad on väsind ja käed raudus on surnd.»
«Kui sa nõnna väsind oled, siis istu siia tooli peale laua äärde!»
Voatasin kohtuhärrale silma ja küsisin: «Kolme mehega oleme

siin; kui mina koa istun kohtulauda, kelle peale hakkame siis kohut mõistma?»

Nüüd pandi mind keset tuba püsti seisma. Soldat kutsus talitaja ja Jüri sisse. Need seati minu kõrva, nii et nende vahel olin. Kui see oli sündinud, ütles kohtuhärra tõsise häälega pikkamisi:

«Voadake seda julget meest viimast korda ja viige tema naisele sõna, et tema kallis mees läheb! Enam ta teda ei näe. Näete teda kõik viimast korda.»

Jüri ja talitaja näod olid ehmatusest nagu kolletand kapsalehed. Minu hing aga pakitses vihast.

Nüüd tuli aagrehihärra ja kruvis mu käed ise veel kõvemini kinni, kuna talitaja Ants Altsepp ja Jüri Tork toast välja aeti.

«Kas lased naise mõisa tööd ära teha?» pööras seepeale kohtuhärra jälle minu poole. «Kui lased, siis soad lahti.»

«Ei lase mitte, tehke minuga, mis tahate!» kostsin ja pigistasin hambad kokku.

«Noh, siis lähed vangitapiga linna!» otsustas kohtuhärra.

Korraga tundsin oma südant pahaks minevat, seepärast ütlesin: «Tehke minu käed lahti! Ma ei ole inimesetapja ega lukulõhkuja, et minu käed raudus on! Tehke lahti, surm on käes! Tooge mulle külma vett!»

Soldat tõi tassiga külma vett. Jõin kahe käpa vahelt nagu karu. Vesi karastas mind natuke. Seda nähes algas aagrehihärra uuesti ülekuulamist.

«Mitme päeva teomees sa oled?»

«Seitsme päeva teomees.»

«Kuda sa häbemata mulle vastad!»

«Olen neh seitsme päeva teomees. Teen esmaspäevast laupäevani kuus päeva nädalas mõisa ja naine teeb ühe päeva.»

«Sinu naine tahab sooja tuba ja silmavalgust soada.»

«Minu naine teeb peremehele alati tööd ja on sellel nagu tüdrukuks.»

Kohtuhärra sammus, käed ristluudel, silmad maas, natuke aega edasi-tagasi ja näis aru pidavat. Siis astus jälle minu juurde.

«No kuda jääb? Kas lased naise mõisa päevad ära teha ja kedruse kedrada? Kui lased, siis teen käed sul raudust lahti.»

Märkasin muidugi tema lõdvenemist ja kostsin:

«Kui talle mõisast süia antakse, siis lasen, muidu mitte, kas raiuge mind kervega tükkideks.» Ühtlasi tuli minu peale niisuke vihatuhing, et tugevasti oma ahelaid raputasin ja valjusti hüüdsin: «Tehke minu käed lahti!»

Hõigatigi soldat sisse, kes mu käed raudust lahti võttis. Aga ega mind sellepärast veel menema lastud: kuna kirjutaja krabinal kirjutama hakkas, küsis kohtuhärra minu käest veel kord:

«Mitme päeva teomees oled?»

«Seitsme päeva teomees.»

«Kuda sa lontrus vastad!»

«Ma vastan õieti.»

Nüüd pani härra oma kaks kätt mu õlgadele, toppis oma ninaotsa peaaegu minu ninaotsa vastu ja nuusutas, kas mul suust viinahaisu tuleb, et miks ma nii julge olin. Aga ei midagi — olin ju jumala kaine. Mis nüüd teha? Ei muud, kui hakkab jälle sestsamast ennejutluse-laulust peale ja küsib, mitme päeva teomees ma olen. Vastan talle nagu ennegi.

«Vait, lurjus!» kärgib mu peale ja kähvab jälle laua äärest püsti. «Kas arvad karjapoisiga reakima! Kas sa ei tea, et sa aagrehi-kohtuhärraga reagid!»

«Ma ei ole kohtuhärrale mitte valetand, ma reagin õieti,» vastasin mina.

«Ma panen so keldrisse kinni!»

«Jaa, kohtuhärral on küll võimus mind keldrisse kinni panna, aga ega mina sellepärast veel kurjategija ole.»

«Ah sa lõugad ikka veel niimoodi! Kas tead, ma pean so keldris nii kaua kinni, kui kärvad. Kas mõistad, mis ma sulle ütlen?»

«Mõistan küll!»

«Ütle mulle, kust sa selle julguse võtsid, et mõisahärra peale tuled kaebama? Kuda sa tohid naise päevi tulla maha tellima?»

«Eks see ole uues vakuroamatus üleval,» vastasin talle, «et kellele ei ole mõisalt põldu ega sauna antud, ei tee mõisale üht tundigi palgata tööd.»

«Kes sulle seda uut vakuroamatut näitas?»

«See roamat oli kubermangukohtus[1],» vastasin mina. «Üks kohtuhärra näitas mulle seda ja ütles, see on uus seadus. Ja mina lugesin.»

«Kas näidati sulle siis seda roamatut kubermangukohtus?» küsis Uustalu Jüri jutustajalt.

«Ei näidatud ega ole ma kubermangukohtus käinudki,» naeris Ants Velt. «Seda puhusin aagrehile hambasse, et ta kartma lööks.»

«No mis ta seepeale ütles?»

«Kes see kohtuhärra oli?» küsis aagrehihärra. «Kas tunned ta ära?»

«Ei tunne,» andsin vastuseks. «Seal oli palju kohtuhärrasid.»

«Sina pead selle härra ära tundma!»

«Aga ei tunne.»

«Küll sa tunned, kui su nahk killendab, küll su suu siis lahti läheb!»

Kutsuti soldat sedamaid sisse. See tõstis peksupingi teise tuppa, viis vitsapuntra juurde ja jäi oodates pingi ette seisma. Mind kästi sinnasamasse minna ja ihu paljaks võtta.

---

[1] Kubermangukohtuga mõtles jutustaja vist tolleaegset ülemat maakohut (oberlandgericht). — Autor.

Võtsin siis laia rihma vöölt ja viskasin teise vastu laudpõrandat, nii et plaksus; kiskusin koa kuue, jäki ja vesti seljast ning küsisin: «Kuhu poole ma pea panen? Ehk mõistetakse jälle süüd, et ei oska ennast peksta lasta!»

«Pane pea kohtutoa ukse poole!»

Lasksin siis alumise ihukatte koa maha, heitsin kõhuli pingi peale, lõin jalad takka risti ja toetasin käed lõua alla. Nõnda vahtisin otse kui koer härrale silmi, kes minu juures seisis ...

Mõtlen ise, et nüüd hakkavad hoobid sadama. Ootan ja ootan — mis pagan see on? Mitte üht laksu ei lange!

Korraga hakatakse mu õlast kinni ja aagrehihärra hääl hüüab: «Tõuse üles, kuradi lontrus! Kui veel kord tuled minu aega viitma, siis soad armetumast kuuskümmend tulist!» Ja kuna ta mulle rusikaga vastu rindu annab, karjub ta veel: «Kas sa mõistad, mis kohtuhärra sulle ütleb?»

«Mõistan küll,» vastasin mina, ja uus julgus täitis mu südant. «Ega ma enam tulegi oma aega viitma selle tühja kuuekümne hoobi pärast.»

Kuna ma riideid jälle selga hakkasin panema, kiskus kohtuhärra selle kirja lõhki, mis enne oli kirjutud, võttis laua pealt kohturoamatu kätte ja hakkas sealt lugema, kuna kirjutaja kirjutas. Mina aga ootasin eestoas. Oli kiri valmis ja kinni pandud, tuli härra ja andis ta mu kätte. Siis tegi ukse lahti, lükkas mu välja ja paukudes langes uks mu järel kinni. Kuhu ma selle kirja pean viima, sest ei lausutud poolt sõnagi.

Jüri ja talitaja kükitasid õues aia ääres nagu päevakoerad, oodates, et mis minust pidi soama.

«Said ometi terve nahaga tulema?» küsis talitaja ning ta nägu lõi rõõmsamaks.

«Sain küll,» vastasin mina, «aga ma pean veel tuppa tagasi menema.»

«Mis sa sinna veel lähed?» hüüdsid mõlemad hirmudes. «Eks sa ole juba väsind! Ära teda enam mene vihastama!»

«Aga ta andis mulle kirja, ja ma ei tea, kuhu selle pean viima. Või võtad kirja oma kätte? Sina hommiku ühe tõid, võid siis koa selle viia!»

Aga talitaja vasta tõrjuma: «Kuhu mina ta panen! Ei mina võta!»

«No siis lähen ikke ise ja küsin, kuhu kirja viin,» vastasin mina ja astusin uuesti majasse.

Härra oligi kojas vastas. Küsis kohe, et mis ma veel tahan.

«Aulik kohtuhärra andis ühe kirja mo kätte, aga ma ei tea, kuhu kirja viin — kas kohtuhärra koju üles mõisa või jätan ta oma tasku igaveseks mälestuseks.»

Oh, kui kargas ülespidi, käsa laiali lüües!

«Sa ei taha siis terve nahaga siit menna, tahad üsna vägise verist tagaotsa soada?»

«Ei taha, aulik kohtuhärra, aga ma pean ometi teadma, kuhu kirja viin.»

«Kihelkonna-kohtuhärra kätte, lambapea! Tema kirjutab oma käe alla ja siis viid kirja oma mõisahärrale!» Ja seega andis mulle võmmu kuklasse ning tõukas kojauksest välja.

«Vennad, nüid lähme rahuga — see kohus on lõpetud,» ütlesin õues teistele, mispeale sedamaid minekut tegime.

Kell oli pool kolm. Mu suhu põld täna veel toiduteragi soand. Kõht hakkas kangesti näpistama. Läksime Triigi mõisast Kuimetsa Vaopere kõrtsuni, seal ostsin kolme kopika eest kortle viina, mille kolme peale ära rüüpasime, ja sõin esimest korda. Siis jälle edasi. Juuru mõisas andsin kirja kihelkonnakohtuhärrale ära. See kirjutas käe alla, ja nüüd kirjaga kodu poole. Mul oli veel kolm kopikat raha. Maidla Mällu kõrtsis võtsin veel teise kortle viina, selle kallasime kui kolme mutiauku. Viimaks jõudsime Purila külasse. Teised läksid koju, mina aga pidin veel mõisa minema kirja ära viima. Andsingi kirja opmani kätte.

«Kas tulid terve tupega või anti sulle koa jooksupalka?» küsis opmann.

«Ega ma põle kedagi teind, et palka anti,» ütlesin opmannile.

Ei muud reagitud kedagi.

Teine päev läksin teole ja kuulsin, et opmann olla kupjale öeld: «Teisi vabatnaisi ei ole tarvis enam tööle võtta, aga Antsu naine peab see sui veel päevad tegema selle kohtussejooksmise eest.»

«Noh, kas soadad siis naise väilla?» küsis Võllamäe Päärn, kui Ants oli lõpetanud.

«Ega ma põrund ole!» naeris viimane. «Kui kõik teised teomeeste naised priid on, mistarvis siis mina oma naise väilla soadan! Kui neil õigus oleks seda nõuda, eks nad siis nõuaks kõigi käest päevi edasi!»

Siiamaani jutustas Ants Velt oma lugu keskmisel nelipühipühal, 19. mail, Juurus kirikulistele. Pärast sündis aga veel midagi, nagu Antsu käsikirjast lugeda.

Nüüd olid kõik teomeeste naised ja eksind tüdrukud mõisapäevadest priid — jutustab Ants —, aga ei old ainukest meest, kis mulle kopika raha ehk napsu viina oleks and selle eest, et oma aega viitsin ja vaeva nägin, et õigust kätte soada. Aga veel veidram oli see, et teised kõik priid olid, mind aga püüti veel kinni pidada. Päevi tegema ma oma naist ei soat. Sui läks vagusasti mööda. Sügisel, peale mihklipäeva, kui perenaistele mõisast töösid anti, visati meie perenaisele koa kolm naela peeneid linu sülle: «Säh, vii teomehe naise linad tööks koju! Mis noor inimene muidu istub!»

«Oi, aulikud saksad, ei mina vana inime neid tassi! Ta on noor, tulgu ise mõisa järele.»

Perenaine ei toond.

Nädal läks mööda. Käsk tuli koju: tulgu mõisa tööde järele! Naine kippus, aga mina ei luband teda menna. Kestis jälle edasi kuni mardipäevani. Mardipäeval läksid saksad linna elama. Tulin parajasti teolt koju ja hakkasin hoost rakkest lahti võtma, kui talitaja ja talitaja abimees meile tulid. Mina küsin: mis nad nii hilja õhtu meile tulevad või kus nad käisid?

«Tulime sind mõisa viima,» ütles talitaja.

«Nonoh, mis ma kurja olen teind?»

«Ei meie tea.»

«Kis kutsub mõisa?»

«Opmann kutsub, ja käed kästi kinni siduda.»

«Ma tulin praegu opmanni silma alt mööda ja ta ei reakind mulle sõnagi,» vastasin mina. «Oodake natuke, ma võtan hobuse eest ära, siis tulen.»

Nüüd aga astus minu naine õue, nägi talitajat minuga reakivat ja küsis: «Mis teie meile tulite?»

«Tulime käsku tooma, et Ants tuleb sinu töösid mõisast ära tooma. Sulle on kolm naela linu kedruseks pakutud.»

«Eks see ole muidugi kiustetegu, et miks sa kohut käisid ja teiste vabatnaiste päevad ja tööd ära kaotasid,» ütles minu naine.

Mul oli hobune rakkest lahti ja sööma pandud.

«Noh, lähme nüid, kui tahate. Aga ärge siin mu käsi kinni pange, naine näeb, hakkab siis jälle vinguma. Lähme eemale.»

«Noh, lähme siis.»

Saime mõisa väljale.

«Noh, siduge nüüd mu käed kinni!»

«Ega sa's jooksu lähe?»

«Ei lähe, aga kui teil käsk on mind siduda, siis tehke seda!»

«Ei ole tarvis. Lähme samuti edasi.»

Talitaja läks tuppa. Opmann küsis, kas Ants siin on.

«Jah, Ants on siin.»

«Tule tuppa!... Kas võtad oma naise tööd vastu või mitte?» küsis opmann.

«Ei võta.»

«Kas sa tõesti ei võta?»

«Ei. Ega minu naisel enam krunti ega kohta käes ei ole kui teistel teomeeste naistel, et talle tööd antakse!»

«Noh, ega teised ole kohut käind!»

«Kas see siis mõni undrehti asi on, kui keegi kohtus õigust käib otsimas?»

«Sa võtad oma naise tööd ja viid koju!» ütles opmann. «Kui ei, siis lähed tuleva teisipäe Orusse aagrehi juurde. Ei sa sealt ilma peksuta tagasi tule. Tead küll, Purilas ja Orus on ühed ja needsamad saksad! Olgu küll, et see kiusteasi on, aga sind ei jäeta mitte trahvimata, sest et julgesid kohtus käia. Vii parem töö koju ja mene toast välja!»

Nii reakis opmann pool manitsedes, pool vihaga ja lisas juurde:

«Ma olen vana opmann, aga nii rumalat meest ei ole ma veel näind, kui sina oled. Sina tahad mõisale vasta hakata!»

Ma läksin toast ja ootasin eestoas nii kaua, kui talitaja välja tuli.

«Lähme koju!» ütles talitaja.

«Ei ma tule,» vastasin mina. «Pean opmanni jutule veel tagasi minema,» kostsin mina.

Läksingi.

«Mis sa veel tahad?» küsis opmann.

«Palun opmanni-isandalt head nõu.»

«Aga sa ei võta ju mu nõu kuulda!»

«Küll võtan, kui see tõesti hea on.»

«Kuula siis mu õpetust,» vastas opmann. «Võta need linad, vii nad koju ja su naine võtku kas või köiepöör ja keeraku lõng jämedaks nagu köie keermed. See ei ole minu asi. Ma tean aga, et käsust lahti saan. Aga kui sina mu käsku ei kuula, siis võtan tulev teisipäev teise teomehe, lasen sinu tema ree peale kui lamba niitja ette kinni siduda ja saadan su Oru mõisa. Pane tähele, seal võetakse su tervis! Lähed sa kuhu kohtusse tahes, igal pool on mõisnik kohtumõistjaks. Ega sinule õigust anta, muudkui peksu võid küll soada. Seepärast kuula, mis ma sulle õpetan!»

«Sündigu opmanni tahtmine!» vastasin viimaks, kui olin enesega aru pidand.

Läksin siis üles mõisa, võtsin linad, viisin koju, andsin naise kätte ja ütlesin: «Naine, palu nüid pereisa käest köiepöör, sellega kedra linad ära, ja sul ei ole tarvis mõisa minna haspeldama, ma teen sulle ise niisuguse haspli, nagu mõisas on. Siis ei ole sul käimist.»

Kuda reagitud, nõnda tehtud.

Naine kedras linad ära — jämedaks nagu köie keermed, ja karistus oli kannatatud, käsk täidetud.

Kahe ja poole aasta pärast läksin mõisahärralt väikest kohta rentima. Härra ütles: «Ennäh, nüid tuled minu käest kohta soama! Poari aasta eest olid uhke mees, käisid minuga kohut ja võtsid minult hulga päevi maha!»

Nõnda haugutas mu naha täis, andis mulle aga siiski soovitud koha rendile — minu isa pärast, kes, nagu ta ütles, viisteistkümmend aastat tema leivaline olnud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Jutusta see peatükk kokkuvõtlikult.*
2. *Iseloomusta Ants Velti ioo põhjal talupoegade olukorda.*
3. *Missugused Ants Velti iseloomuomadused siin eriti ilmsiks tulevad? Leia lauseid, mis annavad tunnistust Ants Velti taibukusest ja sõnaosavusest.*

ÄIKESEPILVED.

— — — Vaikne suvine öö kaisutas küla. Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuv, halvav. Ainuski leheke ei liikunud. Tasa, unenäoliselt imbus aasadelt rammestavaid rohu- ja lillelõhnu hauduvasse õhustikku. All lepikus lõi ööbik oma nuuksuvat lugu, kaasikust kajas taoti rukkiräägu särisev saagimine ja kasteniiskes heinas andsid sirtsud hilist kontserti. Nahkhiir lendas üle küla, kuulmatult tiibu lüües, rahutult loovides ja tiireldes, sünge ja salalik nagu varitsev õnnetus.

Mahtra poole viivatel teedel algab salapärane öine elu. Vaikivaid mehi, hobustega ja jala, ükshaaval ja paarikaupa, näikse ühise eesmärgi poole rühkivat. Ei küsita, ei peeta enam aru, ei viideta aega sõnadega, teretataksegi aina tummal viipel. Ja lüli liitub lüliga, rühm rühmaga, ning kui koidu kumavast rüpest päikese esimene tera ilmale sünnib, siis mustavad teeharud rahvast ning kõrtsides algab elu, mille sarnast neis tööpäeva hommikul enne pole nähtud.

Võõrad vallad on sõna pidanud, nad tõttavad Mahtra meestele appi. Kõik need hulgad lähevad Mahtra sõtta. Nad tahavad keelata, et Mahtrast Habajat ei tehtaks, et seal keppide ja vitstega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohut võtma. Nad tahavad Mahtra mehi peksust ja uue seaduse rikkumisest päästa. Sest kõigi meelest on kindel: vannuvad Mahtra mehed täna alla, siis pannakse homme meidki alla vanduma; võidavad Mahtra mehed, siis võidame meie nendega ühes. Sõda ei jää salajasse, küll seaduseandja sellest kuuleb ja meile abi saadab ...

Päärna selg on veel kange ja valus haagikohtuniku hoopidest, aga see ei takista teda külasse jooksmast ega sõjaväge kogumast; see mitte üksnes ei takista teda, ei, vaid see ergutab teda otse takka. Ta raputab oma suurt rusikat taeva poole ja vannub, et ta neid hoope ei unusta, vaid nende eest sakstele tasu tahab anda, iga hoobi eest kaks vastu, ükskõik kus ja kellele. On sõda homme Mahtras, siis võib ta tunahomme siin olla; kahju ainult, et ta siin mitte juba täna ei ole!

Kuid tulemata ta ei jää. Teevad Vaitla mehed ju sedasama, mis Mahtra mehed tegid ja mispärast neid homme nuhelda tahetakse. Esmaspäeval peab mõisa sõnnikuvedu algama, peremeestel on käsk käes; aga ükski ei lähe, välja arvatud vahest Ristmäe Mihkel. Kõik on ühisel kindlal otsusel: abiteole vastu panna kas või sõjani. Asjata ootavad parunid ja sundijad homme valda, asjata läkitavad kupja käskudega külasse; kõrvad, mis kuulamas, on kurdid, ja mis kuulamas ei ole, on sõjas. Päärn loodab aga, et terve vald ilma ühegi erandita sõjas on, ja selleks teeb ta perest peresse käies vihase õhinaga tööd.

«Mehed!» hüüab ta igal pool. «Lõugadega oleme juba palju ära teind, kätega mitte kanapesagi. Homme peame näitama, et me

mitte üksi lõuamehed ei ole, vaid ka töömehed. Mahtra mehed paluvad meid appi. Neil on homme peksupäe. Habajal on verd juba küllalt joost. Kas peame lubama, et Mahtras veel enam jooseb? Kas tahate, käed vaheliti, pealt voadata, kuni peksukord teie kätte jõuab? Küll see varmalt tuleb, enne ehk veel, kui arvate. Iga sõnnikukoorem, mis homme vidamata jääb, võib tunahomme soada vitsakoormaks. Kui teie nahk ei sügele, siis läki sõtta! Homme on Mahtras sõda, mehed! Kes tõeste mees on, paneb hobuse ette ja läheb aegsaste teele! Koju jäägu see, kes muud ei ole kui lõuamees!»

Ja Päärna sõnad idanesid. Nad idanesid seda paremini, et ta mitte peremees ei olnud, kes oma aineliste huvide eest välja astus ja keda hädaoht ähvardas, vaid teomees, teise sulane, kel midagi ei olnud võita, küll aga palju kaotada. Tahab juba teomees võõraste eest oma naha turule viia, miks ei peaks siis peremehed peremeestele appi tõttama!

«Lähme jah! Aitame neh! Rahuga oleme küll juba katseid teind, katsume siis nüid sõjaga!»

Need olid vastused, mis Päärn peaaegu kõikjalt sai. Osa mehi hakkas juba pühapäeva õhtul teele minema, teised läksid neile öö ja hommiku jooksul järele. Päärn ise kuulus esimeste minejate sekka.

Enne oli tal aga kodus emaga olnud äge lahing lüüa. Hirmunud vanake, kellele Päärn oma mineku üle oli tõtt tunnistanud, hakkas poega jumalakeeli paluma, et ta mitte meelega surma suhu ei jookseks. Mõisa vastu sõda pidama ... Taevane halastus, kas tal siis aru peas on! Kas ta juba küllalt ei teadvat, mis kepid ja vitsad on! Kas ta tahtvat nüüd veel ka raudu kanda, vangitorne näha ja viimati tühjale maale rännata?

Asjata kõik. Päärna pähe ei pääsenud ükski hoiatav sõna. «Kõik teised lähvad — mina lähen koa!» seletas ta lihtsalt. «Sina ära minu eest karda, ma põle poisike, vaid tugev mees. Ja meid on mitu tuhat. Ma tahaks näha, kes meist jägu soab.» — — — —

Ka Päärn viitis hommikupoolse öö teeäärseis kõrtsides teiste «sõjameeste» seas, ka tema jõi julgust ja jõudu oodatava raske päeva vastu. Kell võis kuus või pool seitse olla, kui ta suure salga seas Mahtra mõisa väravatesse jõudis.

Mõisaõue piiras aia ja väravate taga nüüd juba määratu rahvavall ilma vähema kui vaheta. Ja ikka veel voolas uusi rühmi juurde, kogu tee mustas tulijaist. Paika täitis tume sumin, mille sekka taoti kajasid üksikute joobnute kisavad hüüded. Paljudel olid käes malgad ja porgud[1], kaugelt suurem osa aga oli paljaste kätega, päris sõjariistu polnud naljalt ühelgi kaasas, ei püssi ega pussi. Mõisaõue ümber tõmbus nagu liikumatult püsiv must vöö.

[1] Pork — jäme kepp, kaigas, mida tarvitatakse käimisel; mõnikord on sel ka raud otsas.

Veel tõrkus rahvas mõtte ees väravatest õue tungida ja seega oma nõu ilmutada; aga juba hakati seeüle aru pidama, juba rõhuti väravate vastu, juba kajasid ergutavad hüüded igast küljest.

Viivitamise põhjus paistis igaühele silma. Härrastemaja ees seisid soldatid korrapärases võitlusrinnas juba valmis, sirged ja liikumatud kui tikud. Nende püssid ja täägid ning ohvitseride mõõgad särasid päikese käes, veripunased pagunid mustal kalevil torkasid igaühele silma ning puude all puristasid tähendusrikkalt kaks sadulas hobust.

Nagu näha, oldi siingi sõja vastu valmis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Leida Mahtra sõja ettevalmistamise kirjeldusest mõtteid, mis näitavad meeleolu ülestõusu eel.*
2. *Kuidas kasutab kirjanik selles episoodis looduskirjeldusi? Milline eesmärk neil on?*

«Mahtra sõda».

Korraga äratas miski rahva elavat tähelepanu. Maanteel tulid kaks ratsalist nähtavale. Nad kihutasid tuhatnelja, nii et pikk tolmupilv otsekui hall loor neile järele jäi heljuma. Kui nad olid ligemale jõudnud, nähti, et nad sõjaväemundreid kandsid. Eelsõitja näis kõrgem ohvitser olevat, tema kaaslane aga oli lihtsoldat, vist väeülema teenija.

Mõlemad ratsalised lõõtsutavate, vahuga kaetud hobuste seljas, ise paksust tolmust üleni hallid, peatusid lähemas väravas, sest läbipääs rahvamurrust oli võimatu. Ohvitseri silm käis murelikku vaatega üle ootamata suurest massist, kes mõisa selle kahe värava juurest ning hoonete ja aia tagant piiras. Umbkaudsel hindamisel võis siin paar tuhat talupoega koos olla.

Vanaldane habemik ohvitser oli major Laiming, kes Uuemõisast, Kose kihelkonnast, oli Mahtrasse tõtanud. Talle oli siinsete ähvardavate olude üle Habajalt teade saadetud. Väeülema ilme avaldas kõigepealt kohkunud üllatust. Ta oli küll trobikonda talupoegi arvanud eest leidvat — Mahtra valla oma mehi mõne uudishimuliku naabervalla inimesega — pidi aga nüüd nägema, et siin oli sõjavägi koos, kellest silm ei tahtnud üle ulatuda. Tema tõsist muret äratas pealegi hingeline meeleolu, mis ses piiramisväes esile tuli: ta võis nende inimeste nägudelt selgesti lugeda võitlushimu, vihast ärevust ja trotslikku kangust — nähtus, mida temale murru seast vastukajavad, julgelt ässitavad hüüded aina kinnitasid. Kui major Laiming Kose kihelkonna valdades oli tähele pannud, et rahutud talupojad sõjaväe ilmumisel kohe araks lõid, kõrvale pugesid ja iga vastupanumõtte sedamaid unustasid, siis pidi

ta siin nägema, et mitte ainult tema tulek rahva kohta täiesti mõjuta ei jäänud, nii et tema eest teedki lahti ei tehtud, vaid et ka mõisaõues püssi all seisev väesalk kellelegi hirmu peale ei ajanud. Tõsteti teibaid, karjuti ja naerdi. Need kõik olid väga halvad märgid.

«Tee lahti! Tee lahti!» karjus majori teener vene keeli, kuna ohvitser ise hobuse otsekohe rahva sekka ajas. Väga aeglaselt ja vastumeelselt tungiti värava eest veidi lahku, ainult samm-sammult nihkus ohvitser edasi.

«Mehed, ärge laske neid läbi! Mingu tagasi, kust tulid!» rõkkasid üksikud hääled, kuna suur kogu tumedalt vaikis.

Nii kulus tükk aega, enne kui major Laiming värava vahele jõudis ja sellest oma kaaslasega läbi pääses. Korraks hakkas üks käsi juba hobuse ratsutist kinni ja teine kiskus looma sabast; siiski suutis ohvitseri vali keeld neid liigjulgeid taganema ning tee kinnipanijaid ruumi andma sundida. Niipea aga, kui väeülem oli väravast mõisaõue jõudnud, voolas inimeste murd talle rüsinal järele; sedasama sündis teise, vastas oleva värava kaudu. Paari minutiga oli avar õu mustalt kihava rahvaga täidetud.

Paremal pool asetsesid reastikku mõisa aida-, lauda- ja tallihooned ning härrastemaja ise — kõik õlgkatustega puuehitused; pahemal käel seisis kivist viinaköök kahe tiigikese ääres, kuna hoonete vahe ja läänepoolne osa õuest lage oli. Härrastemaja ja kõrvaliste hoonete tagust piiras rohuaed. Püssi all seisvad soldatid aga asusid härrastemaja ees, mille aknad hommikuse päikese paistel kullaselt särasid.

Õues oli suur virn aiateibaid. See sai talupoegadele sõjariistadelaoks. Niipea kui rahvas oli väravatest sisse voolanud, asuti kõigepealt selle teibapinu kallale ja kahmati tüsedad malgad kätte. Siis valgus rahvapilv mürinal väeosa ümber kokku.

See andis tema juurde ilmunud majorile parajasti au. Kapten Bogutski ja teine noorem ohvitser lähenesid, käed mütsi ääres, ülemale, kes neil teretades kätt pigistas. Tõsiselt vaatasid kõik kolm üksteisele otsa ja astusid sedamaid nõupidamiseks pisut kõrvale.

«Kust see päratu rahvahulk on tulnud?» küsis major Laiming surutud häälega. «Need inimesed ei või ometi kõik kohalikust vallast olla!»

«Muidugi mitte,» kostis kapten Bogutski. «Siinsed talupojad on, nagu ma kuulen, teised vallad kogu kihelkonnast endile appi kutsunud, ja paraku on nende kutset täidetud.»

«Meie olukord võib seetõttu väga hädaohtlikuks minna,» ütles Laiming. «Ma nägin teel, et siia rahvast ikka veel juurde on voolamas, ja kõik need inimesed näikse väga kardetavas tuhinas olevat; ka on nende seas rohkesti viina läbi julgeks läinud isikuid. Vaevalt pääsesin neist puutumatult läbi.»

«Ma läkitasin eile õhtul Habajale käskjala nõudega, et sealne

poolrood viibimata siia marsiks,» tähendas kapten. «Seni olen aga lisasalka asjata oodanud.»

«Ta on teel, kuid küsitavaks jääb, kas ta enne siia jõuab, kui meile liiga hakatakse tegema,» ütles major, kes murega nägi, missuguse julge pealetikkuvusega talupojad piirava vöö nende ümber ikka kitsamalt koomale tõmbasid. «Meie jõud selle määratu ülevõimu vastu on liiga väeti, hoolimata meie viiekümnest püssist, — me satume nagu merre! Mis te arvate, kas me ei peaks katsuma neid endil nii kaua heaga kaelast hoida, kui abi tuleb?»

«Aga mil kombel?»

«Oleme kõigepealt kannatlikud nende väljakutsuvate sõnade ja väiksemate puutumiste vastu. Ma püüan ka kõige julgemaid neist jootrahaga taltsaks teha.»

«Ma usun, see on hea nõu.»

Väike väesalk seisis tõesti nagu tilluke laid mühavas meres. Mida tähendasid viiskümmend eestlaetavat püssi selle ilmatu teibametsa vastu! On esimesed paugud antud, ilma et pealetikkujad tagasi kohkuvad, siis ujutab see meri väeti salgakese nii kähku üle, et püsside laadimiseks aega ei jää, ja siis on ta kadunud... Vägivalda ei olnud aga, nagu näis, talupoegade poolt esiotsa veel karta. Nad seisid küll soldatitega rind rinna vastu ja katsusid kätega koguni nende püsse, aga külgetikkumisele ei mõelnud veel keegi. Seevastu hakati soldatitega kaupa sobitama, kas nad mitte Mahtrast ära ei läheks ja siinseid talupoegi rahule ei jätaks. Muidugi raskendas kauplemist see, et ohvitserid ja soldatid mitte eesti ning talupojad mitte vene keelt ei mõistnud.

Kõige julgemad, nende seas mitu nokastanud meest, tikkusid rüsinal ohvitseride ümber sõõri.

«Mistarvis te seie tulite?» hakati neilt pärima. «Meie põle midagi kurja teind, et meile püssidega kallale tullakse ja meid kepikoormate ja vitsavirnade ning käe- ja jalaraudadega ähvardatakse. Kas teie, kroonu-ülemad, siis ei tea, et saksad meile ülekohut tahavad teha? Teie peaksite meile abiks olema ja mitte neile. Minge siit ära, ja meie ei tee teile midagi! Tahate meid aga peksta, siis teeme teid pihuks ja puruks! Voadake, kui palju meid siin koos on! Teid aga on näputäis! Kuningamehed, minge Mahtrast ära!»

Ohvitserid vaatasid küsivalt üksteise otsa, kuna nad ei taibanud, mida mehed seletasid.

«Kas teist keegi kõneleb vene keelt?» hüüdis siis major Laiming valju kõlava häälega üle rahvahulga.

«Mis ta karjub?» küsisid mehed isekeskis.

«Tahab meid vist ära ajada,» vastasid teised.

«Mehed, seiske paigal, ärge nihkuge poolt tolligi tagasi!» kisendasid kolmandad.

Kapten Bogutski kordas niisama valju häälega majori küsi-

must. Nüüd leiduski rahva seas mees, kes vene keelt oskas: Peeter Olander Kaiust, väljateeninud soldat, tungis ettepoole.

«Ohvitserid küsivad, kes meist vene keelt reagib,» seletas ta rahvale. «Laske mind läbi, ma küsin siis, mis nad tahavad!»

«Nojah, laske Peeter läbi, ta oskab vene keelt!» karjuti ümberkaudu. «Peeter, ütle neile, et nad kohe menema koliksid, kui elu neile armas on!»

Nõnda jõudis Kaiu mees varsti ohvitseride juurde. Teistele tegi nalja, kuidas ta käe kõrva äärde tõstis, kannad kokku lõi, silmad pungi ajas ja nii sirgelt püüdis seista, kui ta kanged talupojakondid vähegi lubasid.

«Sina oskad siis vene keelt?» küsis major.

«Natuke, teie kõrgestisündinu,» tõnkas Peeter vastu.

«Siis tõlgi meile, mis need mehed meiega kõnelevad. Näe, need siin!»

Peeter seletas, mehed nõudvat, et soldatid Mahtrast ära läheksid.

«Siis vasta neile, et meie ära minna ei või, sest meil on käsk siin olla, ja oma ülemate käsku peame täitma.»

Peeter tõlkis. Vihased hüüded kuuldusid. Siin ja seal tõsteti kaikaid ja malku.

«Meie mehed ütlevad, et nad soldatitele vastu hakkavad, kui need ära ei lähe,» seletas tõlk ohvitseridele. «Neid on palju, soldateid aga väga vähe.»

«Siis vasta neile, et nad mitte meelega õnnetusse ei jookseks. Kes meisse puutub, on surma laps. Ja kuigi nad meist viimaks võitu saaksid, siis ei tähendaks see midagi, sest varsti tuleks mitu tuhat uut soldatit meie asemele ja siis ei jääks neist ükski ellu.»

Ähvardus ei heidutanud aga rahvast sugugi. Ässitavate ja nöökavate hüüete seas sai pilav naer majorile vastuseks.

«Ohoo, eks me soa näha!» karjuti igalt poolt. «Kes on kuuld, et keiser lubab oma alamaid kõmmutada, kes oma õigust nõuavad. Ega keiser teid seie ole soat, saksad on teid seie kutsund! Mehed, ärge kartke! Hoidke koomale, ärge neile nii palju moad andke, et püssa soavad palge panna! Nihkuge ligemale, pigistage nad kokku, et nad liigutada ei soa!»

Ära nähes, et hoiatamine ja ähvardamine midagi ei aita, hakkasid ohvitserid õnne katsuma sõbrustamise ja meelitamisega.

«Meie teisse ei puutu, kui teie meisse ei puutu,» laskis kapten talupoegadele öelda. «Meil pole teie vastu midagi vaenu, me oleme teie sõbrad ja peame siin ainult käsu tõttu olema, et mõisas vahti pidada.»

«Aga te tahate meid jo peksta!» karjuti vastu.

«See pole õige. Meie ei taha teid mitte peksta. Kohus võib teid peksta, mitte meie. Meil on ainult mõis valvata ja kaitsta. Kui te

vagusad olete ja mõisa elanikkudesse ning hoontesse ei puutu, siis ei tee meie teile midagi paha.»

See vaigistab rahvast ainult vähe; parem tagajärg oli juba jootraha andmisel. Major Laiming kutsus mõned ninakamad ja ettetikkuvamad kisajad — need olid enamasti kõik pooljoobnud — meelitades enda juurde ja pistis neile mõned hõbedased vargsi pihku. See oli õli maruvaile lainetele. Vaesed talupojad, kes rahast ainult öösel und nägid, ei suutnud kiusatusele vastu panna. Kingituse eest nõudsid ohvitserid meestelt, et nad teisi keelaksid soldatitesse puutumast ja väesalgale aitaksid läbi rahva teed teha. Major Laiming ja kapten Bogutski tahtsid nimelt oma meeskonda soodsamasse, rohkem kaitstud paika viia, kuna ta siin oli igast küljest mitmekordselt ümber piiratud.

Mehed, kes kingitusi olid saanud, täitsidki seda soovi. Nad aitasid inimesi tagasi rõhuda ja hoiatasid neid «kuningameestesse» puutumast, kellel rahvaga mingit kurja nõu ei olevat ja kes siit viimati vist rahulikult lahkuvad, kui neid vihale ei ärritata. Nõnda sai ohvitseridele võimalikuks oma salgake härrastemaja juurest alla talli ette viia.

Kuid soldatite kitsik seisukord seega palju ei paranenud. Mürinal valgusid talupojad, keda äraostetud vaigistajad ainult hetkeks olid suutnud mõjutada, neile sinna järele, ja sedamaid olid nad sealgi ümber piiratud. Igatsedes vahiti alla maantee poole, aga sealt ei tahtnud oodatud lisavägi ikka veel nähtavale tulla. Kapten Bogutski laskis majori nõuandel soldatid nelinurka rivisse astuda, nõnda et nad nägudega igast küljest vastaste poole seisid, millega nende seljatagune kallaletikkumise eest varjatud oli.

Talupoegade olek aga läks minut-minutilt väljakutsuvamaks. Ja neid tuli pealegi ikka veel juurde, väga rohkel arvul sõites. Mõnel vankril oli kaks, mõnel koguni kolm hobust ees ja suured kobarad mehi peal. Kihutati suurustleva käraga mõisaõue, karjuti käsi ja kaikaid tõstes sealolijatele tervist. Ühtlasi näis joobnute ja pooljoobnute arv kasvavat, ning mitte üksnes juurdetulijate, vaid ka selle läbi, et paljudel viina pudelitega kaasas oli, mida virgasti rüübati.

Sellest viinutamisest tuligi, et Kaiu teomees Peeter Olander, ohvitseri senine tõlk ja vahelträäkija, oma esialgsest kaunis viisakast olekust ja asjalikust kõnetoonist võõrduma hakkas ja varsti kõige julgemaks ässitajaks ja pealetikkujaks arenes. Oli teda esmalt au, et väeülemad ta tõlgiks olid valinud, nähtavasti meelitanud, siis pahandas teda pärast see, et ta — vist kogemata — oli jootrahast ilma jäänud. Kui väesalk oli uude seisupaika asunud, pakuti Peetrile kui sõnakale vahemehele külameeste poolt ohtrasti va kibedat ja käidi talle peale, et ta rahva nimel südisti ikka soldatite äraminekut nõuaks. Peeter, kelle julgus iga joodud lonksuga kasvas, tikkus siis ka piirajate esimesse ritta, üsna ohvitseride lähedale.

Viimased nägid nüüd, et Peetril püss käes oli. Kas ta öösel tõesti pardijahil oli käinud, nagu ta ise ja mõned teised pärast tunnistasid, või kas ta püssiga otse «sõtta» oli tulnud, see jääb kahevahele. Tõlgiks olles oli ta püssi pahema käega selja taha varjanud, võib ka olla, et mõni teine seda nii kaua oli hoidnud; nüüd aga seisis ta temaga kui sõjamees kunagi väesalga ees.

Peetri ja teiste viinastanud meeste jõhker väljakutsuvus ohvitseride vastu avaldus kõigepealt selles, et nad staabikapten Bogutski lonkamise ja kepikandmise üle naersid ja pilkasid. See väeülem oli nimelt Krimmi sõjas[1] kuuli jalga saanud ja sellest kergesti lonkama jäänud, ilma seepärast väeteenistusest lahkumata. Ta toetus kõndides kepi najale. Pilkajad levitasid neist tagapool seisva rahva sekka juttu, ohvitser olla puujalaga, ei niisugust maksa karta! Teised nokastanud lobasuud lisasid juurde, ka major olla vigane. Rahva seas rõkkas rämedat naeru.

Kui sellest küllalt sai, hakati uuesti tungivalt nõudma, et väesalk Mahtrast viibimata lahkuks, ja nõudjate seas oli Peeter Olander esimene. Mõistis ta ju sugu vene keelt ja võis siis nõuet arusaadavalt väljendada.

Ta katsus esmalt soldatitega õnne.

«Vennad,» ütles ta neile nina alla tikkudes, «olge mõistlikud ja pistke punuma! Teie püssa me ei karda. Me ei lase teid ainustki pauku lasta, enne olete juba meie jalge alla tallatud. Mahtra mehi peksta te ometi ei soa, mis te siin siis muidu seisate? Mina, vennad, olen ise vana soldat. Võtke mu nõu kuulda, kui elu teile armas on.»

Seejuures äigas ta käega kord ühte, kord teist ja hakkas taoti mõne püssist kinni. Soldatid aga seisid tummalt ja liikumatult paigal, nagu neile kästud; nad ei pilgutanud silmigi. Peeter kõneles nendega veel tükk aega oma viletsas vene keeles, aga kui ta nägi, et mehed temast väljagi ei teinud, veel vähem tema nõu kuulda võtsid, siis tüdines mees ära ja läks ohvitseridega kauplema.

Major Laiming ja kapten Bogutski ei jätnud teda vastuseta, aga nad kordasid sedasama, mis nad tema kaudu rahvale juba olid lasknud ütelda. Äraminekust ei võivat juttugi olla, ja olgu rahvast kas või kümme korda rohkem kui praegu. Nad lootvat, et rahvas mõistlik on ja aru saab, et soldatid omapead väljas ei ole ja et neid vali karistus ootab, kui nad ilma kõrgema käsuta paigast nihkuvad.

Peetri mõistust valitses aga viin; seepärast jonnis ta edasi ja nõudis nüüd korraga, major Laiming pidavat temale käsku näitama, mille põhjal ta ise on Mahtrasse tulnud ja ka oma soldatid lasknud siia tulla. «Mehed,» hüüdis ta rahva poole, «kui ohvitseridel keisri käest luba põle Mahtra mehi peksta, siis on soldatite siiakutsumine sakste vigur, ja meile ei tehta kedagi, kui me sol-

[1] Krimmi sõda — 1853—1856 toimunud sõda Venemaa ja Inglise-Prantsuse-Türgi-Sardiinia koalitsiooni vahel.

datid siit minema kihutame... Näidake keisri käsk ette!» pöördus ta pealekäivalt jälle major Laimingi poole.

See ei võinud muidugi talupoja soovi täita ning püüdis talle tähelepanemisväärt rahu ja kannatusega selgeks teha, et temal, Peetril, kui erainimesel mingit õigust ei ole ohvitseridele antud käskkirju taga nõuda; seda võivad neilt ainult nende kõrgemad ülemad pärida.

«Ei taha käsku näidata!» karjus Olander rahva poole. «Ega see muud või ollagi kui sakste temp, et nad siin on, ja sakste kutset ei julge ta meile näidata.»

Viin ajas vaese teomehe veelgi kaugemale. Ta hakkas ohvitseride käest raha nõudma, ja kukkus vihaselt vanduma, kui seda talle tema arvates liiga vähe anti. Ses tujus tikkus ta teiste ässitusel kapten Bogutski poole ja hüüdis: «Oota, vennike, küll ma su pagunid õlgadelt rebin! Eks saksad või nad sulle pärast jälle külge õmmelda!»

Pidigi ohvitseri õlapaeltest kinni krahmama, aga keegi mõistlikum rebis ta sabapidi veel õigel ajal tagasi. — — —

Kuid rahva seas ei puudunud ka kaine ja kaaluva mõistusega mehi, kes tülinorijaid ja pealetikkujaid vaigistada ja keelata püüdsid. Sagedasti nähti ühte ja teist, neist hulljulgeist soldatite juurest kraedpidi tagasi rebitavat või neile pandi rahva hulgast väljapugemiseks tee kinni ja rõhuti nad kardetavaist kohtadest eemale.

«Jäta soldatid rahule, nemad põle meile veel midagi paha teind!» käisid hoiatavad hüüded ässituste ja julgustuste sekka. «Pange vastu, kui nad meisse puutuvad; aga ärge jooske neid enne puutuma! Neil on laetud püssid käes, ja kui nad lasevad, siis meist mõni ikka ninali kukub. Lollus on meelega surma minna otsima!»

Kahel niisugusel mõistlikul hoiatajal oli iseäranis raske võitlus ühe joobnud pealetikkujaga. Need kaks olid Võllamäe Päärn Vaitlast ja Purila teomees Ants Velt, kes püüdsid oma võitlushimulisele tuttavale Jüri Torgile aru pähe panna. See oli sama mees, kes toona Veldiga ühes haagikohtuniku juures käis. Jüritki piinas nimelt kirglik himu järele katsuda, kas soldatite püssid on tühjad või laetud. Seda himu, mis viimaks kindlaks nõuks küpses, ilmutas ta Antsule, kes temaga ühes oli sõtta tõtanud, ning Päärnale, kes nendega mõisaõues oli kokku saanud. Jüri oli umbes kahekümne viie aastane hiiglakasvuga mees ja üks neist, kes oma tugevuse peale uhke oli. Julgust oli ta juba ülearu võtnud, mida tunnistasid ta pehme keel, punetavad jõllis silmad ning vaaruv käik.

«Mis niisugused kapsaussid koa mehele jäksavad teha!» hoopples ta oma suurt rusikat tõstes. «Küsin ühe käest püssi, lasen vasta taevast lahti ja annan talle jälle tagasi. Siis soame näha, kas peame neid kartma või mitte.»

«Ää ole rumal, Jüri!» sõitles teda Ants Velt. «Soldat annab nüüd sinu kätte püssi!»

«Noh, kui heaga ei anna, siis võtan vägise!»

«Paigale jää, Jüri!» manitses Ants tungivalt. «Sul on noor naine kodu. Kas ta sind küll ei palunud, et ära mine, ehk kui lähed, siis hoia oma tervist!»

«Ääh, eks naiste vingumist teata! Sinu naine vingus ju koa, ja tulid ikka!»

«Aga mina ei kipu soldati käest püssi võtma! Et nende püssid laetud on, eks seda või lapski arvata.»

«Ma usun koa, et sellest head ei tuleks,» ütles Võllamäe Päärn. «Hakkad tal püssi vägise käest kiskuma, pistab sulle tikuga[1] keresse või mõni teine laseb sulle kuuli pähe!»

«Mis kuradi sõda see's on, kui rüselda ei soa!» karjus Jüri Tork joobnud inimese võitlusjõuga. «Ega's ma seie tuld soldatite ninasi vahtima. Ma tahan ometi kellegile pinna peale anda, olgu kes tahes!»

Võllamäe Päärn, kasvult ja rammult isegi hea hiiglane, ep olnud aga nähtavasti rumal ega purjus küllalt, et oma võitlusehimu, mis mitte vähem elav ei olnud kui Jüril, tarbetul ja ülekohtusel kombel teoks teha. «Ää lorise, vennas,» ütles ta Jürile tõsiselt, «kas sa's enam ei tea, misjaoks me seie tulime! Kui Mahtra mehi peksma hakatakse, siis lähme teivastega vahele, õiguse nimel lähme vahele. See on meie kõikide nõu. Neid põle aga veel peksma hakatud.»

«Mis, kurat, nad siis ootavad, et ei hakka?» kirus Purila hiiglane. «Kepid-vitsad valmis, aga ikke veel ootavad. Kas minu aeg siis moast on võetud!»

«Seda parem, et peksma ei hakka,» tähendas Antsu Ants. «Nad kardavad meid, ja viimaks jätavadki peksmata. Ega me ilma muhkudeta jääks, kui vaheleminemine tuleks.»

Aga kõik hoiatused ja manitsused põrkasid õnnetu Jüri küljest tagasi. Kaks korda suutis teda Ants Velt, paar korda ka Päärn sõnadega tagasi hoida, ja kui ta sellest hoolimata minekut tegi, hoidsid nad teda kätt- ja hõlmapidi kinni. Aga viimati, kui kõik midagi ei aidanud ja rabelev mees vihaseks sai, laskis Ants ta lahti, hüüdes: «Tõmma siis takka, tee on hea!»

Jüri tikkus rüsinal rahvaridadest läbi, otsekohe soldatite juurde. Ants ja Päärn poetusid talle pikkamisi järele. Nad nägid, kuidas nende tuttav ühe soldatiga juttu tegi, siis käe mehe püssi järele sirutas ja sellest kinni kahmas. Soldat tõukas ta aga tagasi ja kiskus püssi tal käest. Veel teisega katsus Jüri õnne. Ka see ei andnud sõjariista talle kätte ega lasknud seda eneselt vägisi ära kiskuda.

Nüüd aga sündis midagi, mida nähes rahvahulk hingetõmbamise unustas, mis näod kahvatama ja südame tuksumast seisma pani.

---

[1] täägiga.

Jüri Tork sammus ilma malgata otsejoont kapten Bogutski ette, asus mõlema käega ta pagunitest kinni ja kiskus need krauhti maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga väeülemale pähe.

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi märkas endale sündmusest õieti aru anda, oli kõik möödas.

Aga niisama rabavana tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Torgi hiiglakeha langes silmili liiva sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohvri nõudnud.

Ta oli peale hakanud.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu värisema, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.

Veelgi püüdsid väeülemad tõsisema verevalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahvamurru sisse, vaid õhku. Kakskümmend viis pauku raksatasid korraga. Suitsupilv varjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässuliste hulga. Rahvas püsis paigal. Taheti näha, kuidas kogulask oli mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid olid õhku lasknud. Vahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, rõkkasid uued hurraahüüded, jälle tõusid teibad ja rahvameri sattus julgemini võimetu vastase poole liikuma.

Juba hakkasid malgahoobid soldatite sekka sadama, Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti. Taaniel Schmiedeberg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mööka tal käest kiskuda, Jüri Mursa Harmist kiskus nooremagi ohvitseri pagunid õlgadelt. Väesalga juhatajad nägid ära: nüüd ei aita enam paljas hirmutamine, vägivallale pidi vägivallaga vastu astuma, verevalamist ei suutnud ükski võim enam keelata.

Soldatid said uue laskmiskäsu: seekord sihtisid nad püssid otsekohe rahva sekka. «Tuld!» mürises majori komando, ja jälle kõmmusid kakskümmend viis tuliriista korraga.

Kui suitsupilv seekord hajus, nähti igal pool voolavat sooja punast verd. Ja iga verelombi juurde oli tolmu sirutatud inimene, kes veel praegu jalul oli seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa hüüdnud. Ühed olid otseti kukkunud, malka kramplikult käes hoides; teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid, tuikusid ja vajusid nõtkuvate põlvedega pikkamisi maha. Üht haavatut nähti naeratavat, üllatatult, umbusklikult; ta tundis, et temaga oli midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal surm ihus on. Alles siis, kui ta oma

riiete seest nägi verd tilkuvat, tõmbus ta näost tõsiseks ja langes tummalt kummuli...

Esimese tardunud vaikuse järel kajas rahvamurrust umbne lämblik sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimne ägamine. Siis tuli nagu mere kohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis rahvast üle käis. Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva. Taplusmüra, mis kohe seepeale algas, mattis sootuks iga nõrgema hääle.

See esimene tõeline tuleandmine ja voolav veri mõjusid kahte viisi rahva kohta: ühed pöördusid metsikul rüsinal põgenema — see oli väike vähemik; teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes soldatite kallale. Lähemal pilgul algas kibe käsitsivõitlus. Nagu mässav uputus lõi pisukese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rüselevaid inimkeresid, kukkunute otsa hunnikusse langevaid võitlejaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad, laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitliku jõuga, surm silma ees, püüdsid nad tääkide ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu seista, aga nad olid varsti nagu müüri sisse kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi enam mõjuvalt ei saanud tarvitada. Mitmed neist olid teibahoopide all juba langenud, mõnedel kisti püssid käest ning siin ja seal oli neid hirmsas rüselemises maha rabatud, nii et nad võitlejate jalge alla jäid...

Ka Võllamäe Päärnale ja Uuetoa Jürile oli sõjapalavik külge hakanud, kui nad haavatud talupoegi vere sees maas nägid. Eks need olnud ju nende vennad ja seltsimehed, kes seal olid maha tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enestele osaks saada. Võitlusviha, see pimestaja, mis aragi soldati lahingusse ajab, ning loomulik endakaitsesund selle juurena käskisid mõlemat sõpragi oma teivaste ümbert tugevamalt kinni hakata ja esimestena võitlejate ridadesse tungida.

«Tule, Jüri! Tulge, mehed!» müristas Päärn, kui esimesed surmavad paugud olid langenud, ning paisunud veresooned ta otsaesisel ja vaht ta suuäärtes näitasid, kui vihane ärevus teda täitis. «Hoidke kokku, mehed! Pange tee kinni, kui põgeneda tahavad! Meid tapetakse, tapame neid koa! Siin on igamees oma elu eest väillas! Kõik veri, mis jookseb, tulgu sakste hinge peale!»

Ta tuiskas eel, temale järgnes sedamaid Jüri mitme oma valla ja paljude võõraste meestega, kes veel olid nõutult seisnud. Raske jõuga hakkas Päärna malk soldatite sekka sadama; keda hoop tabas, see tuikus ja langes võitlejate jalgu, kuna ta lähedal seisnud kaaslased metsikul rüsinal pahemale ja paremale poole lahku lõid.

Ainult vähe aega kestis väesalga vastupanu. Siis tuli peatus ja korratu põgenemine. Soldatid murdsid meeleheitlikult täägivõitlusega rahvavallist ühes kohas läbi ja tormasid värava poole, mis viis Atlasse minevale teele. Seda teed mööda olid juba eel jooksnud need talupojad, keda püssipaugud olid pakku ajanud.

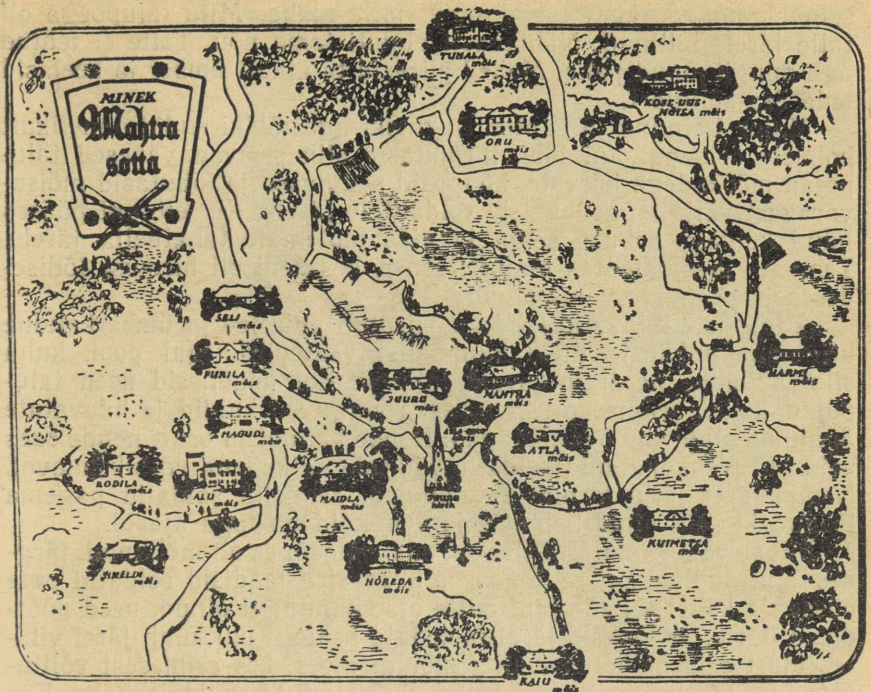

Ohvitserid Laiming ja Bogutski ei püüdnud soldatite põgenemist takistada. Nad nägid ära, et siin muu nõu enam ei aita. Aga nad poleks seda takistada võinudki, sest see sündis nii äkitselt ja nii kabuhirmulisel rüsinal, et ükski nende käsusõna poleks kuulnud ega tähele pannud. Pealegi oli neil iseenese elu kaitsmisega nii väga tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud. Nad vehklesid, samm-sammult taganedes, mõõkadega. Major Laiming oli haavatud; murru seas oli ta selja tagant tugeva teibahoobi pähe saanud. Kuna tal mööda põske ja kaela jooksev veri mundri peale ţilkuş, püüdis ta, endale mõõgaga teed raiudes, eemal sadulas seisvate hobuste juurde pääseda. Selsamal sihil võitles ka kapten Bogutski, kes imelikul viisil veel veata oli, ehk ta küll ägedas teibarahes oli seisnud.

Kolmas, kõige noorem ohvitser, oli võitluse eel majorilt käsu saanud võimalikult salamahti rahva seast välja pugeda, hobuse selga hüpata ja oodatavale lisaväele vastu sõita, et selle tulekut takka kiirustada. Kuid nõu aeti nurja. Rahva seast oli noor leitnant või lipnik õnnelikult välja pääsenud ja härrastemaja ees seisvate hobuste juurde jõudnud. Aga kui ta parajasti hakkas hobuse

selga hüppama, kisti ta jalgupidi jälle maha. Mitu talupoega oli talle järele hiilinud. Nähtavasti aimati tema nõu. Talle ei tehtud aga mingit muud paha. Mehed piirasid ta ainult ümber ja keelasid teda ära sõitmast.

Major Laiming ja kapten Bogutski aga lõidki endid õnnelikult hobuste seisupaigani läbi, hirmutasid siin seisvad vähesed talupojad mõõkadega kõrvale, hüppasid sadulasse ja kihutasid mõisaväravast välja, põgenevatele soldatitele järele. Ka leitnant pääses nüüd kuidagi hobuse selga ja ajas mõlemale tuhatnelja järele. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni oli hirmust lõdisedes hobuse juures vahis olnud.

Atla poole minev kaskedega piiratud puiestee ja ümberkaudne heinamaa pakkusid nüüd kummalist vaatepilti. Igal pool, kuhu silm küündis, nähti jooksvaid inimesi. Eel põgenesid need talupojad, kellele esimesed rahva sekka vinguvad kuulid ja haavatute ägamine oli hirmu peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas vehkisid plehkupannud soldatid väikeste salkadena või ükshaaval. Nende järel jälle tormasid talupojad, kes olid soldatid pagema löönud ja neid nüüd kaigaste ja vemmaldega taga ajasid.

Rübelevale rinnutsivõitlusele, mis mõisaõues oli möllanud, järgnes siin taplus kauge maa pealt. Joostes laadisid soldatid oma püsse, ja kellel tagaajajaid mitte otse kannul ei olnud, need pöördusid ümber ja lasksid järelejooksjate peale. Kuul kuuli järel vihises üle tee ja heinamaa, ning mõnigi mees, kes esimesest võitlusest elu ja tervisega oli pääsenud, langes siin haavatult maha. Kes märkas, otsis puude tagant varju. Julgemad ja vihasemad aga tormasid soldatitele püsimata järele. Siin ja seal tekkisid uued rübelemised. Saadi soldat kätte, kelle tuleriist oli tühjaks lastud, siis algas võitlus teiba ja täägi vahel. Kahekesi ja salgakestena nähti vastaseid kõikjal võideldes koos olevat. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga täägist heideldes kinni. Verejäljed värvisid maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas lõhkise peaga soldat vereoja sees, mitte kaugel temast talupoeg, kuul või pistehaav rinnas. Kes jõudis, puges põõsa või puu taha varju, et särgiribaga oma haava siduda. Ja ikka veel vihisesid kuulid üle tee ja heinamaa ning väsimatul tasuhimul jooksid talupojad võidetud väesalgale järele...

Tagaajajate seas olid ka Jüri ja Päärn. Viimasel oli praegu olnud äge võitlus ühe soldatiga, kes oli tema peale püssi tühjendanud, aga ilma märki tabamata. Vihaselt haaras Päärn kinni püssitikust, millega soldat ennast nüüd kaitses. Ta oli aga endakohase vastase leidnud. Soldat, tugev kui Simson, ei lahkunud püssist ja tõmbas viimaks tiku Päärna käte vahelt niisuguse jõuga ära, et peopesast nahk ja liha kaasa läksid. Vist oleks ta talupoja nüüd täägiga läbi pistnud, kui mitte Jüri poleks juurde jõudnud ja talle malgaga vägeva hoobi pähe andnud. Oimetult langes mees tee kõrvale maha. Paarkümmend sammu temast küki-

Mahtra sõjast osavõtnud talupojad.

tas puu all elutult Matsi Jaan Mahtrast, kelle keegi teine soldat oli rinnust püssitikuga läbi torganud . . .

Kuna Jüri ja Päärn siin kemplesid, jõudis üks noor peremees Mahtrast, Adra Mihkel, paari teise mehega neile järele; nende ees põgenes üks musta habemega soldat ja laadis joostes püssi. Et Päärnal oma haavatud käega tegemist oli ja Jüri mahalöödud soldatit kaastundlikult aidata püüdis, siis ei pannud kumbki põgenevat soldatit tähele.

«Hurraa, moameeste võit!» hüüdis Adra Mihkel, kuna ta rõõmsalt oma teivast keerutas.

Sel silmapilgul pöördus soldat, kes püssi täites siit praegu oli mööda lipsanud, äkitselt ümber ja hüüdis kõige selgemas eesti keeles Mihkli poole:

«Küll ma sulle näitan, kelle võit on! Säh!»

Püss paukus ja Mihkel langes surnult maha.

Seda nähes hakkasid Jüri ja Päärn laskjat taga ajama. Viimane oli teistest soldatitest tüki maad maha jäänud. Aga tal olid jooksmiseks niisama väledad jalad kui tal laskmises osav silm ja kindel käsi oli olnud. Jänese kombel põõsaste vahel põigeldes ja ikka sügavamale heinamaa sisse sibades kadus ta tagaajajail varsti silmist. Need aga jooksid uisapäisa ikka edasi, seda enam, et teisi põgenevaid soldateid nende ees veel küllalt oli. — — —

Kuhu oli oodatud abivägi jäänud?

Ta oli teel. Varsti silmas major Atla mõisa juures teelt tõusvat suurt tolmupilve ja soldatite püssid ja kiivrid lõid päikesepaistel särama. Abi tuli, aga tuli hilja — õnneks hilja. Sest kuidas oleks lahing alles siis kujunenud, kui viiekümne soldati asemel veel viiskümmend oleksid võitlusse astunud! Talupoegade käsi oleks kahtlemata halvemini käinud, aga sõjaväe võit oleks, talupoegade määratu arvu peale vaadates, ometi kahtlane olnud, seda enam, et võitlus siis palju vihasemaks ja visamaks oleks muutunud; ohvrite arv mõlemalt poolt oleks mitmekordselt tõusnud.

Et major Laiming ka lisaväe abil võidu peale julge ei olnud, näitab lugu, et ta sellega mitte Mahtrasse tagasi ei pöördunud. Kui mõlemad väesalgad umbes pool versta Atla mõisast Mahtra poole olid kokku saanud, ühendati nad ja major laskis nad Habajale marssida, kust lisasalk praegu oli tulnud. Habajalt saadeti nad Kose Uuemõisa. Major ise aga läks Atla mõisa oma haava siduma ja ravitsema. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Iseloomusta Võllamäe Päärnat vahejuhtumis kupjaga, kohtumisel paruniga, ülestõusu ettevalmistamisel ja «sõjas». Milliseid täiendavaid iseloomujooni iga episood lisab?*
2. *Koosta kirjalikult Päärna iseloomustus.*

KURBMÄNGU LÕPPVAATUS.

— — — — — — — — —

Mahtra kurbmängu viimane südantlõhestav vaatus oli 10. küünlakuu päeval 1859 selle mõisa väljal.

Valda oli aegsasti ilmunud suurem väejagu. Talud said käsu sulane või tüdruk mõisa saata, kes pidi vankri esimesed rattad, kotitäie kõlkaid ning labida ja luua kaasa viima. Vankriratastel pidi nõrku nuheldavaid läbi kadalipu veetama, kõlkakottide peal taheti neid süüdlasi peksta, kes ainult vitsu pidid saama, ning labidaid ja luudi läks tarvis lume rookimiseks väljal, et sinna peksmiseks paika valmistada. See paik oli nn. häärberirehe ja

mõisa vahel, lagedal põllul. Poisid ja tüdrukud kühveldasid paksu lume kõrvale ning pühkisid paiga luudadega üle. Varakult hakkas sinna nii Mahtrast kui ka ümberkaudseist valdadest rahvast kogunema, vanu ja noori, mehi ja naisi, et kohtuotsuse verist täidesaatmist pealt vaadata.

Kuuekümne küüthobusega veeti raudus vangid Tallinnast Mahtrasse. Neid saatsid hulk jalaväge ja kolmkümmend kasakat, kuna Mahtras, nagu öeldud, isegi juba sõjaväge ees oli. Kardeti vist, et kodune rahvas võiks vangide vägivaldsele vabastamisele mõtelda. Linnast veeti roguskist kottide sees kaasa ka kadalipukepid[1] ja peksuvitsad.

Pikas vooris lähenes vangide kurb salk jalaväe ja kasakate vahel Mahtra mõisale. Nende hallid, lõpnud näod, millest silmad tuimalt ja osavõtmatult välja vaatasid, andsid tunnistust pika vangielu kurnatusest ja kõigest hinge- ja ihupiinast, mida nad enam kui kaheksa kuud olid pidanud kannatama. Paljud neist pidid viimset korda oma kodukohta nägema, et siit verise ihuga, vahest ka meelemõistuseta ja surnultki, igaveseks lahkuda. Hobused norskasid, rauad kõlisesid, soldatite sammud panid maa müdisema.

Varsti mustas Mahtra mõisa lumine väli rahvast. Paljud jooksid vangidele teele vastu ja hakkasid neid nähes valjusti nutma. Naised otsisid silmadega vankritelt oma mehi, lapsed isasid ja sugulased sugulasi. Iga leitud nägu, koltunud vangikoja õhust, kuivetanud kehvast toidust, teretati ahastushüüete ja nutukahinaga. Vangidele ligi ei lastud kedagi; jalavägi püssidega ja kasakad hobuste seljas, kes voori tihedalt piirasid, hoidsid kõiki neist eemale.

Nuhtluspaiga ümber seisis enne siia jõudnud sõjavägi vahis. Kepid ja vitsad olid kottidest välja võetud ja virna pandud. Nende kõrval ootasid vankrite rattad, millele taheti siduda neid pekstavaid, kes kadalipus enneaegu nõrkesid. Lume peal maas olid kõlkakotid, millele vitsanuhtluse saajad pidi tõmmatama. Kaks tohtrit, kutsutud minestavaid nuhtlusealuseid toibutama, ja kohalik kirikuõpetaja, kes neid nende süü pärast pidi noomima ning surma vastu ette valmistama, olid ka juba paigale jõudnud.

Vangide-voor peatus. Mehed kõlisevais raudades tulid regedelt maha ja seati sõjaväe vahele reastikku seisma. Kokkujooksnud rahvas lõi vangide ja sõjaväe ümber nagu pilv kokku.

Kõigepealt loeti nuhtlusealustele kohtuotsused karistusmääradega ette. Ehmatusvõbin käis rahvahulgast läbi, kui kuuldi nuhtlusi, mis olid süüdlastele peale pandud. Kaks meest, Aadu Andrei ja Peeter Olander, pidid tuhat hoopi kadalippu saama, kõik õigused kaotama, kahekümneks aastaks kõige rängemale sunnitööle minema ning siis eluajaks Siberisse asumisele jääma. Kuuele

[1] Kadalipp — e. «läbi lipu ajamine», raskemaid kehalise karistuse viise.

mehele, Hans Pillerile ja Jaak Kastanile Mahtrast, Otto Olanderile ja Aadu Trostile Kaiust, Mihkel Baumannile Juurust ja Jaan Kroonile (Kraanile) Maidlast, oli määratud kuussada hoopi kadalippu; nad pidid kõik õigused kaotama, viieks või kuueks aastaks rängale sunnitööle minema ning samuti eluajaks Siberisse elama jääma. Nelisada hoopi kadalippu oli anda: Arusepa Taaniel Schmiedebergile, Mäe Taaniel Schmiedebergile, Oti Jüri Rosenmäele ja Tooma Juhan Reinverkile — kõik Mahtrast; ka nemad saadeti eluajaks Siberi kaugemaisse kohtadesse asuma. Talitaja Ants Tertsiuse kadalipu-hoopide arv oli kõige väiksem: ainult sada; ta pidi Siberi ligemais kohtades eluaegse asupaiga saama. Lõpuks järgnes nende süüdlaste pikk rida, kellele olid määratud üksnes vitsahoobid ja mitmesugused muud pehmemad karistused. Kümne mehe karistuseks oli: sada hoopi vitsu, kõigi õiguste kaotamine, kuus aastat vangiroodu ja Siberisse eluajaks asuma saatmine. Viis meest pääsesid kaheksakümne vitsahoobiga, nelja-aastase vangitööga ja kõigi iseäralike õiguste kaotamisega. Seitsekümmend vitsahoopi ja kaks aastat vangitööd oli kuuel mehel oodata, ainult seitsekümmend hoopi kahel ning ainult viiskümmend hoopi viiel. Kolm Mahtra meest — Matsi Priidik Kastan, Adra Hindrek Ader ja Peerupuu Jaan Ustel (Utser) jäeti peale eeluurimisaega veel kuueks kuuks vangi, kolm teist — Aadu Peber (Pever) Atlast, Jüri Uit (Uitküll) Mahtrast ja Tiits Rodemann Hõredalt lasti lahti, aga seati politseilise valve alla. Üheteistkümne mehe karistus piirdus vangistusega, mille nad olid kohtuuurimise all ära istunud, ning seitse meest — Tõnu Paabelson Mahtrast, Jüri Sille, Mart Toll (Tõll) ja Jaan Pestel (Penter) Kaiust, talitaja Jüri Näpp (Lepp) ja tema abimees Madis Veimer (seesama, kes Tertsiusega Kärus käis) Atlast ning Maidla talitaja Ants Piip (Piiper) olid süütuks mõistetud. Ihunuhtlusest vabastati sedapuhku mõned, kes olid sõjas raskeid haavu saanud, nagu Jaak Kastan, Aadu Trost, teine Taaniel Schmiedeberg, Priidik Ott ja Ants Kullerkupp; arstid arvasid nimelt, et nad rasket karistust välja ei kannata. Nad pidid selle hiljem, kui nad oma haavadest kosunud, kätte saama.

Olid kohtuotsused nuhtlusalustele ette loetud, pandi neile rinda tähed, millel hoopide arv ülal seisis.

Siis algas kirikuõpetaja Berg vaimulikku tegevust. Kaugele üle lageda lumise välja, mille helevalge pinna päike siretama pani, helises matuselaul paljudest nuuksuvatest suudest. Hulka segunes tume nutukahin, kajasid üksikud karjatavad hääled valu pärast lõhkevaist südameist. See oli matuseteenistus veel elavatele; nad seisid veel tervelt jalul, hingasid, tundsid, nägid, kuulsid. Aga paljud neist pidid end mõttega harjutama, et nad elavate killast on lahkunud, ainult et neile mahti anti kujutlust saada oma surma julmusest ning inetusest ja et neid lasti iseendi matuseid pealt vaadata.

Laulule järgnes õpetaja matusekõne. See oli osalt noomitus- ja karistusjutlus mässajaile nende raskete kuritööde pärast, osalt leinapalve neile, kes soldatite hoopide alt eluga ei pääseks, osalt ka manitsus ja hoiatus vabadele pealtkuulajatele, et neile kunagi ei peaks meelde tulema oma isandate ja ülemate käskudele ja korraldustele vastu hakata.

Kirikhärra Berg seletas pikas salvikas kõnes ära, mäherdust nõgimusta tänamatust talupojad Mahtras sündinud häbitegudega on üles näidanud oma jumalast seatud peremeeste ja vanemate vastu, kes nende eest alati nii isalikult on hoolt kandnud. Sest kelle poolt tulnud siis kõik need kergendused, mis talurahvale aegade jooksul on juba osaks saanud ja edaspidi veelgi osaks saavat? Kelle palvel olevat siis tehtud ja antud kõik endised ja nüüdsed talupoja elupõlve hõlbustavad seadused? Kas ei olevat kõiges selles mõisavanemate hool ja armastus tegev olnud? Ikka ja ikka jälle lähenevad mõisavanemad riigivalitsusele ettepanekutega: meie tahame oma talupoegadele seda anda ja seda lubada; meie soovime neile ise priitahtlikult, kristlikust südamest, isalikust meelest uusi seadusi luua ja laiemaid õigusi määrata; selleks palume ainult riigivalitsuse luba ja keisri kinnitust. Selle loa ja kinnituse olevat mõisavanemad alati saanud, keiser ja valitsus olevat neid ikka usaldanud, teades, et nad talurahvale üksnes head soovivad. Muudkui talupojad ise oma patupimeduses ei taha oma ülemaid usaldada, nad tasuvat nende heategusid sõnakuulmatuse ja käsutäitmatusega — jah, nende tänutundmatu meel, nende vaimusõgedus läinud mineval suvel koguni nii kaugele, et nad riisumise, põletamise ja tapmisegi eest ei olevat tagasi hirmunud! Seega olevat nad oma hinged kuradile müünud, põrgule pühendanud, oma ihud aga raske verise karistuse alla andnud. Kes ülematele vastu hakkab, hakkab jumalale vastu, aga jumal ei lase enesele mitte vastu hakata, ta nuhtleb! See nuhtlus olevat nüüd süüdlastel käes. Kuid jumal on armuline. Kes oma tegusid praegu veel, nuhtluse eel, kus mitmel surm silme ees seisab, õiglasest südamest kahetseb, sellele annab jumal andeks, selle hinge päästab ta oma armus põrgutule käest. Aga ka talurahva ülemad, mõisavanemad, on armuheitlikud. «Rohkem kui viiskümmend süüdlast teie seast ei elaks enam,» hüüdis vaimulik mees masendava paatosega, «kui mitte mõisavanemad nende eest poleks palunud, et neid mitte püssidega maha ei lastaks, nagu kroonu sõjakohus mõistis. Teie näete sellest, et teie ülemad kurjategijategi peale halastavad, sest et nad oma talurahvast armastavad. Ons teil südant põues niisuguseid ülemaid vastupanemise ja allaheitmatu olekuga kurvastada ning pahandada? Kas te ei peaks ometi kord ära tundma, kes teile head soovivad ja ühtelugu head teevad? Kas võiksite veel kauemini umbusaldust ja kangekaelsust oma vanemate vastu südames kanda . . .»

Rahvas ja nuhtlusealused kuulasid kõnet tuima vaikusega.

Nende ridadesse tuli alles siis elu, kui kirikuõpetaja otsekohe vangide poole pöördus ja neile meelde tuletas eelseisva nuhtluse raskust, mis mitmetele neist surma võivat tuua. Naised püüdsid nuttes nuhtlusealustele ligemale pääseda; vangid vahtisid kahvatades üksteisele näkku ja nende pilgud otsisid rahvahulgas omakseid. Mõnel veeresid pisarad mööda palet, teised peitsid end nagu varjates kaaslaste selja taha.

Pärast matuseteenistust lubati vange omastega mõni sõna kõnelda. Aga ühed ei märganud, teised ei suutnud midagi kõnelda. Nad vahtisid üksteisele ainult silma, tummalt, läbi pisarate, ja hoidsid kõvasti üksteise kätest kinni.

Siis algas nuhtluse verine vaatemäng.

Ohvitseride käsusõnad kajasid. Soldatid asusid kepi- ja vitsahunnikute kallale ja seadsid endid siis, malgad käes, kahte pikka kadalipuritta. Teised astusid vitstega kõlkakottide ümber kokku.

Kaks peasüüdlast, Päärna-Miku Aadu Andrei Mahtrast ja Peeter Olander Kaiust, kutsuti ette. Esimese süü oli, et ta sõnnikuveole vastu pani, et ta osa võttis nõupidamistest, kus vastupanu üle aru peeti, et ta Habajal ja Harmis käis inimesi Mahtra meestele appi kutsumas, et ta 2. juunil Mahtra mõisa õues teibaga sõdalaste esimeses reas seisis, teisi soldatite kallale tikkumisele ässitades, ning et ta oli opman Rosenbergi peksta aidanud. Peeter Olanderi süükiri oli veelgi pikem. Tema oli mässupäeval püssiga Mahtrasse ilmunud, nõudis soldatitelt ja ohvitseridelt, et nad ära läheksid, päris major Laimingilt sõjaväe Mahtrasse tulemise käskkirja, tahtis kapten Bogutski pagunid maha kiskuda, nõudis ohvitseridelt raha, laskis püssiga soldatite peale, tormas hurraa karjudes esimeste seas nende kallale, võttis vägivaldselt ühe soldati käest padrunid ära, aitas opman Rosenbergi peksta ja piinata, jõi röövitud viina ja andis seda ka teistele.

Mõlemat süüdlast kästi peale pükste kõik riided seljast maha võtta. Ilm oli kaheksa kuni kümme kraadi külm. Varsti seisid mehed ihualasti lõikava talvise külma käes. Nende ihu lõi siniseks, nende liikmed lõdisesid, kuid külma nad siiski ei tundnud.

Kumbki nuhtlusealune pidi nüüd kinni hakkama ühe soldati püssitikust, mis tema rinna poole oli pööratud, kuna soldat ise püssipära hoidis. Soldat astus kadalipu-tänava sisse ja kõndis seal pikkamisi edasi, pekstav sammus talle järele. Seejuures sadas talle mõlemalt poolt kepihoope selga. Seda käiku algas üks süüdlane tänava ühest, teine teisest otsast, nii et nad kahekordse soldatiterea keskpaigas kokku said, sealt jälle otsa poole ümber pöördusid ning uuesti tagasi tulid, käikusid nii kaua korrates, kuni neil tuhat hoopi käes oli. Kumbki soldatiterida oli sada meest pikk, nii et kakssada meest vastastikku seisid ja nuhtlusealune iga käiguga sada hoopi sai.

Juba esimesed paarkümmend hoopi panid ihu sinama, järgnevad mustama, siis hakkas tõmmupunane veri helevalge lume peale

jooksma, kus ta ruttu tardus. Jäle veretee tekkis varsti soldatite kaksikrea vahele. Ahnelt imes lumi seda esiotsa sisse, aga kui tee oli kinni ja kõvaks tallatud, sündisid siia ja sinna punased auravad lombid.

Talupoja turi, raske töö ja kõva asemega harjunud, paneb kepihoopidele kaua vastu. Aadul ja Peetril olid juba kolm-nelisada hoopi seljas, aga nad kõndisid veel omal jalal püssitiku järel läbi tänava. Juba oli paar korda soldateid vahetatud; seniste lööjate asemele uued võetud, kelle käed olid puhanud, juba hakkasid tohtrid lähemale nihkuma, et mehi, kui nad nõrkevad, jääkülma vee või ergutavate rohtudega jälle jalule aidata; juba olid nuhtlusealuste seljad iga sarnasuse inimese ihuga kaotanud — aga ikka nähti Aadut ja Peetrit veel liikuvat, ikka veel vastu võtvat laksuvaid hoope, mis neile kahelt poolt verise, puretud liha pihta sadasid. Nende tuhakarva näod lõid aegamööda tõmmuks, peaaegu mustaks, nende siniste huulte ümber seisis punakas-kollane vaht, nende silmad olid sügavasti auku vajunud ja pilk iga eluläike kaotanud. Ja siiski elasid nad veel! Viimaks ometi, seitsmendal käigul, vajus Aadu veretänavale põlvili. Ta rinnust tuli tume korin. Ta pea hakkas otseti vajuma.

Arsti käsul valati talle pähe ja näkku vett, milles jäätükid ujusid. Kaks soldatit kiskusid ta püsti. Toibuski mees ja kõndis jälle edasi. Lihanarmad ripendasid tal selja küljest, ta oli üleni verine nagu murdjate kistud loom.

Ka Peeter oli korraks juba põlvili langenud, ka tema oli ainult veel paljas verine lihatomp. Aga teda toibutati niisama kui Aadut ja temagi kõndis, viimast jõudu kokku võttes, täägi tõmbel edasi.

Kuid iga uue käiguga rauges nende jõud halastamatute löökide ja hirmsa verekaotuse läbi. Nad langesid lossi ja vajusid silmili maha. Uus tohterdamine jääveega. Neid lasti ka pudelist midagi sisse hingata. Siis aga, kui arstid ära nägid, et neil jalul kõndimine kauemini võimatu oli, toodi vankrirattad platsi. Nad seoti telgede külge kinni, soldatid asusid ette vedama, ja nii tõmmati neid poolsurnud, nõrgalt tuksuvaid veriseid lihatompe pikkamisi läbi tänava, kuna neile ikka veel lõhkuvaid lööke peale sadas.

Vaheajal oli süüdlasi ka kõlkakottide peal vitstega nuhtlema hakatud. Talupoeg oli tol ajal vitsahoopidega nii harjunud, et sadatki hoopi kergemaks karistuseks võidi pidada, mida igaüks arvas võivat välja kannatada. Ja siiski sündis siin see ime, et paar meest kottidel ära minestas. Vist olid hoobid nii armuheitmatult valjud või nuheldavad kehaliselt eriti nõrgad. Päris elutult jäi Mahtra peremees Jaagu Hindrek, kes pidi kaheksakümmend hoopi saama, oma koti peale maha, kui ta oli seitsekümmend kätte saanud. Tema olek näis nii kardetavana, et teda enam edasi ei pekstud. Kuid neid kümmet hoopi talle ei kingitud. Ta sai need pärast Tallinnas täiel arvul kätte.

Aadu ja Peetriga sündis, mida naljalt keegi poleks suutnud

uskuda: nad kannatasid tuhat hoopi kadalippu välja, jäid elama! Küll oli elusädemeke, mis neile ihusse õhkuma jäänud, nõrk ja väeti, küll ei suutnud nad vankriteljelt enam tõusta, kui nad viimase käigu olid lõpetanud, küll polnud nende ihud enam muud kui narmendavad ja verest nõrguvad korjused, mida nähes nõrga loomuga inimene võis ära minestada või jälkuse pärast pakku joosta. Aga nad elasid, nende südamed tuksusid ning Peeter lõi silmadki lahti, kui tohter oli teda oma abinõudega toibutanud.

Mõlemad õnnetud pandi ree peale pikali ja kaeti valgete linadega kinni nagu surnud. Neile riideid ärapuretud ihu peale tõmmata oli võimatu.

Sedamaid võeti uued nuhtlusealused peksule. Nende rinda kinnitatud sedelid näitasid, et nad kuussada hoopi pidid saama. Üks neist oli Peetri vend Otto Olander Kaiust, teine Mahtra mees Hans Piller, kellele järgnes Mihkel Baumann Juurust. Siis tulid neljasajahoobilised, Mäe Schmiedeberg ja Tooma Juhan. Esimesest liigist puudusid kolm, teisest kaks meest, keda sõjast saadud raskete haavade pärast, mida nad linnas põdesid, nuhelda ei võidud. Viimane, kes ihulise karistuse kadalipu näol kätte sai, oli Sepa peremees Ants Tertsius.

Nuheldavaist olid ühed tugevamad, teised nõrgemad. Kuna ühed vahedate hoopide all ainult ägasid ja viimaks korisesid, ei suutnud teised valju, lõikavat karjumist maha suruda. Nende hädakisa pani üdi tarretama, puuris luust ja lihast läbi. See kajas kaugele üle valendava välja ja kes seda kuulis, mattis kahvatades kõrvad. Üks mees püüdis selga sadavate hoopide eest loomusunnil rutemini pääseda ning jooksis, aga jooksis rinnaga soldati täägi otsa, mis talle vastu hoiti. Üks ja teine nõrkes ära ja langes kummuli punase räitsaka sisse. Ämber jääkülma vett pähe — see ajas mehe jälle jalule. Ei tõusnud ta mitte enam, siis pidid vankrirattad aitama. Pikkamisi vedas paar soldatit rattaid, mille telgedel pekstavate kehad järele lohisesid, kadalipust läbi, ning hoop hoobi järel mütsus mõlemalt poolt veriste ihude peale maha. Niipea kui neile määratud löögid käes olid, mähiti neile linad ümber ja visati nad silmili regedele. Tummalt, kokkupigistatud huultega, pea püsti, kõndis talitaja Ants Tertsius soldatite vahelt läbi. Ta sai ju ainult sada hoopi. Mis oli sada hoopi tuhande ja kuuesaja vastu! Ka Antsu ihu katkes veriseks, ka tema seljas lõi liha narmendama, aga mees jäi kindlalt jalule. Ainult lõpu poole vajus ta pisut kössi ja nägu kattus surnukahvatusega.

Etendust vaadates seisis rahvahulk ümberringi nagu vall liikumata paigal. Ta oli nagu ehmatusse tardunud. Ei leitud enam jõudu nutmiseks. Hakatuses valatud pisarad olid põskedel jääks külmunud. Päraniaetud silmadega, millest ahastav hing keeletult kisendas, tunnistati koledaid, ühtelugu vahelduvaid ja siiski ühesuguseks jäävaid sündmusi. Nähti neid ju esimest korda elus. Veri, igal pool veri! Kuidas see päikesepaistel ja lumekumal punas ning auras! Silmad ei näinud viimaks enam muud kui verevaid varje, punaseid loore, mis kogu ümbruse peale olid heitnud. Rinnus oli kõik kustunud, lämbunud. Nagu raskel, hingematval surmavõitlusel tuli siin ja seal ainult veel mõni lämmatatud ägamine kuuldavale. Ja mõisaõuest, põlenud hoonete süsinenud rusudelt tõusis suur must ronk valjusti kraaksudes lendu. Muidu oli kõik vaiki ja elutu nagu hauas. Ning veri, punane aurav veri voolas edasi, voolas kaua veel edasi, sest seda oli küllalt valada.

Kui nähtused liiga jälgiks läksid, pidid naisterahvad ja alaealised kirikisanda käsul peksupaigalt ära minema. Õpetaja viis nad mõisa juurde, kus ta nendega palvetas ja laulis. Nad võisid sinna alles siis tagasi minna, kui nuhtlemine oli lõpetatud.

Hulk regesid oli linadesse mähitud veriseid inimkehasid täis laotud. Näis, nagu hakataks siin tapetud loomi müügile viima. Paljud ägasid ja korisesid, teised olid tummad ja liikumatud. Õnnetute naised, tütred ja muud sugulased voolasid regede ümber kokku; igaüks otsis tungides ja kobades oma «surnut». Neid ei lastud kauaks ligi. Veel üks vaade armetu vahakarva näole, veel üks hüüe nuuksuvast rinnast — siis ajasid soldatid rahva regede ümbert ära; need hakkasid liikuma ja läksid jalaväe ja kasakate saatel pikas vooris teele Atla mõisa poole, kus pekstuid taheti ulualla viia, et nad linna tagasiminekuks toibuksid.

Varsti oli Mahtra väli inimestest tühi. Kahmetu läikega vaatas talvine päike suure porise verevöödi peale alla, mis lagendiku puhast siretavat lumepinda rüvetas. Tumedalt piilus põlenud hoonete ahervare eemalt raagus puude vahelt. Ja sügav, surnud vaikus heitis maha. Alt rabast aga ja Juuru poolt mustavast metsast tuli uut elu verisele tallermaale. Mõned kraaksuvad varesed olid esimesed külalised, kes himukalt punase pori peale laskusid. Siis tuli süsimusti kaarnaid ja ahneid hakke. Nad jõid ja olid rõõmsad. Varesed ja kaarnad ja hakid — nad pühitsesid täna pidu ...

Mahtra tragöödia oli otsas. Nuheldud viidi peatselt Tallinna tagasi, kust ühed vangitapiga Siberi poole teele saadeti, kuna teised vangiroodudesse paigutati ning kolmandad määratud ajaks veel türmi jäeti. Siberisse viidavaist marssisid terved jala, neid aga, kes veel sõjahaavu põdesid, veeti küüthobustega. Siberisse saadetavate naistele ja perekondadele anti luba oma toitjatega «tühjale maale» kaasa minna. Seda luba tarvitasid paljud.

Kes suudaks kõiki neid hädasid ja viletsusi kirjeldada, mida need inimesed sel määratu pikal teel ning pärast võõral karedal maal näha said! Paljud jäid teel haigeks ja põdesid vanglate ja tapimajade laatsarettides, mitmed panid silmad igavesti kinni, teised elasid mõne aja rasket vangi- ja asunikupõlve, siis tuli surm ka neile järele ...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Iseloomusta pastor Bergi tema «matusekõne» alusel. Millist osa ta täidab selle traagilise sündmuse puhul?*
2. *Leia murdelisi sõnu ja rahvapäraseid väljendeid tegelaste kõnest ning ilmekaid kõnekujundeid looduspiltidest.*
3. *Milliseid tundeid kutsub esile peatükk «Kurbmängu lõppvaatus»? Leia peatüki lõpust looduspilt. Milline on selle tähendus?*
4. *Mispärast on romaan «Mahtra sõda» meie armastatumaid teoseid?*

KIRJANDUSE PÕHILIIGID JA ŽANRID.

Kirjandusteosed jaotatakse kolme suurde põhiliiki: e e p i l i s e d, l ü ü r i l i s e d ja d r a m a a t i l i s e d. Põhiliigid jagunevad omakorda alaliikideks ehk žanrideks. Eepika žanrid on näiteks romaan, muinasjutt, novell; dramaatika žanrid — draama, komöödia; lüürika žanrid — ood, epigramm.

Eepika.

Eepilised teosed on näiteks E. Vilde romaan «Mahtra sõda», A. Puškini jutustus «Dubrovski», eesti rahva muinasjutt «Ahjualune», A. Puškini «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest».

Eepilised teosed haaravad elunähtusi väga ulatuslikult ja mitmekülgselt, nad jutustavad paljudest keerukatest sündmustest inimeste elus. Eepika iseloomulikuks tunnuseks ongi s ü n d m u s t e k u j u t a m i n e, kusjuures neist jutustatakse kui juba toimunud sündmustest. Eepilises teoses leiame tavaliselt kõiki väljenduse põhiliike, nii jutustust, kirjeldust kui ka dialoogi.

Tähtsamad eepika žanrid on romaan, jutustus, novell, eepos, muinasjutt, muistend.

Enamik eepika žanridest on meile tuttavad juba 5. ja 6. klassist. 7. klassis aga õpime veel tundma üht tähtsamat eepika žanri — romaani («Mahtra sõda»). Allpool tuletame meelde tähtsamate eepika žanride iseloomulikumaid tunnuseid.

Romaan on tänapäeval levinumaid eepika žanre.

Romaani all mõistame eepilist proosateost, mis erineb lühematest proosavormidest (jutustus, novell) selle poolest, et ta on mahult ulatuslikum ning temas on tavaliselt palju tegelasi, kelle elu ja iseloomusid (karaktereid) valgustatakse erinevais olukordades ning tavaliselt pikema aja jooksul.

Temaatiliste tunnuste poolest jaotatakse romaane ajaloolisteks, sotsiaalseteks, seiklusromaanideks jne.

Romaan on ulatuslikult esindatud kõigi rahvaste kirjanduses.

Eesti kirjanduses on romaani alal kõige silmapaistvamaid tulemusi saavutanud E. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Hint.

Eesti romaani rajajaks on E. Vilde.

Novelliks nimetatakse lühemat eepilist teost, milles autor jutustab kitsapiirilisemast sündmusest, eriti väljapaistvast ja huvitavast juhtumusest kangelase elus. Novelli tegevus areneb hoogsalt ja sirgjooneliselt ning lõpeb tavaliselt järsku ja üllatavalt. Suur novellimeister on A. Tšehhov. Eesti kirjanduses on novelli parimaid näiteid J. Liivi «Peipsi peal».

Jutustus on ulatuse ja ülesehituse poolest romaani ja novelli vahepealne žanr. Ta kujutab paljusid sündmusi ühe või mitme

tegelase elust. Näiteks Bornhöhe jutustus «Tasuja» koosneb paljudest peatükkidest. Nendes kujutatakse üksteisega põimunud sündmusi paljude tegelaste elus. Sedasama võib ütelda O. Lutsu jutustuse «Kevade» kohta. Eesti nõukogude kirjanduses on jutustuste autoritena tuntud A. Jakobson, E. Männik jt.

Peale eespool mainitute on veel teisigi eepika žanre, nagu eepos, muinasjutt, olukirjeldus, reisikirjeldus, memuaar.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millised on eepika kui kirjanduse põhiliigi iseloomulikud tunnused?*
2. *Nimeta tähtsamad eepilised žanrid ja nende olulised tunnused. Too näiteid iga žanri kohta, kasutades selleks 5. ja 6. klassi lugemike kaasabi*
3. *Nimeta romaani olulised tunnused. Meenuta romaane, mis eriti meeldivad.*
4. *Mille poolest erineb romaan jutustusest, jutustus novellist?*
5. *Anna seletus muinasjutu ja eepose kohta.*

JUHAN LIIV
(1864—1913)

Pildikesi kodukohast ja lapsepõlvest.

Juhan Liivi kodukoht asub Alatskivil Tartumaal (Tartu rajoonis). Kirjaniku isa oli vaene kandimees. Pere oli lasterikas, kandikoha põllusiilud aga hoopis kehvad, nii et puudus uksest-aknast sisse kippus. Suures kitsikuses nõutas isa raharendikohta, millest mõisnik esiotsa kuuldagi ei tahtnud. Lõpuks aeti tõrkuja armetult kandikohaltki minema, nimelt Rupsi karjamõisa ääremaadelt eraldatud renditallu. Seda ülekohut ja siia-sinna tõukamist meenutab kirjanik luuletuses «Emale»:

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Liivi lapsepõlvekodu ja selle loodust kirjeldab loodusteadlane J. Piiper järgmiselt:

«Päike oli vajunud õhtutaevasse, kui jõudsime Rupsi külla, mis asetseb ligi neli ja pool kilomeetrit Alatskivist lõuna pool. Peatusime talu kohal, kus kõrgelt maanteeveerelt paistis kauaigatsetud Peipsi. Uniselt ja nukralt kumasid ta sinihallid laigud udusse looritatud kauguses... Kallaste suunas aga peitus kauge järvemaastik kõrge kaasiku taha, mille saledad tüved helkisid lehestiku tumedal taustal piimvalgete vöötidena rohelises kangas.

All lähedal aga laiusid avarad puisniidud ja soised luhad. Siin läikis Lahepera järve peegeljaid laike ja punetas õhtu ootel mäletsevaid veiseid. Kõrgmikul aga, mis levis lääne poole maanteed, roomasid ruuged kõrrepõllud ja uneles õhtutaeva leebes valguses tumenev talu...

Üllatunult kuulsin, et viibime ülihuvitavas paigas. Vallseljakul asus taluhoone, millest paistis ainult pikk katus, osalt hall pilpane, osalt vana, õlgne, rohekaspruuni sammalvaibaga. See talu pidi olema meie tuntud luuletaja Juhan Liivi... kodupaik. Mahajäetult seisis ta seal, peitudes ruugesse kõrrepõldu riietatud maakünnise taha, kus õhtupäike kuldas kahte rasket viljarõuku. Leinates seisis talu taga tornikaid kuuski, sagarjaid pärni ja kaski, kõrgevõralisi ja pikis oksakiharais.

Suur sanglepp seal all, teisel pool maanteed, pidi olema kirjaniku armsaim puu, mille all ta tavatses istuda...

Ei tihanud siit lahkuda Juhan Liivi armsaimat puud külastamata... Puu oli tõesti haruldaselt ilus, laiavõraline ja käharaoksaline. Ta koor oli hall ja lõhutud loendamatuist lõhedest ning tema tüvi nõnda jäme, et kaks meest hädavaevalt ta ümbert haarata oleksid ulatunud. Puu all olevat pink olnud, kus õnnetu luuletaja armastanud mõtiskella. Nüüd polnud siin midagi. Rahutu tuuleiil sasis maarjasõnajalgade säbrulisi kimpe ja pööras pahupidi angervaksade kortsunud lehti.»

Kodumaa loodus on Liivile alati külluslikuks luuleallikaks olnud. Ja see loodus oligi omapärane ning kaunis. Sellele otsekui kontrastiks oli kodu ise, teoorjuseaegne ehitis muldpõranda ja suitsukerisega. Küllap seesama suitsutare seisiski Liivil silme ees, kui ta luuletas:

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrke, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Liivi vanemad olid elava vaimuga inimesed. Isa tunti kui ärksat ja sõnaosavat meest, kel oli selge ja kõlav lauluhääl. Ema oli sõbraliku loomu ja ladusa jutuga inimene, kes noorimat poega Juhanit eriti armastas. Peres püüti vaesuse kiuste hariduse ja vaimuvalguse poole. Üks Juhani vanemaist vendadest pääses esi-

mesena ümbruskonnast kihelkonnakooli. Talus leidus laenatud ja ka omasoetatud kirjavara.

Oma loomingus pöördub Juhan Liiv ikka ja jälle kodu, lapsepõlve ja vanemate poole. Sügav emaarmastus kostab luuletusest «Üks suu»:

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõttes nägu
nii vagune.
— — — — —
See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

Juhan Liiv oli lapsepõlves haiglane ja üksildane poiss. Ühel kevad-talvisel päeval kukkus ta maja taga asuvasse tiiki, kust vennad ta poolkülmununa päästsid. Järgnes läkaköha ja rinnahaigus, mis kestis aastaid.

Friedebert Tuglas jutustab Juhan Liivi lapsepõlvest järgmised pildid:

«Juhan ei seltsinud palju teiste omavanuste lastega ega otsinud nendest enesele mängusõpru. Kevadise lumelagunemise ajal oli ta päevade kaupa talu õue all voolava ojakese ääres ametis, unustades kõik muu, isegi söömise. Esiti parvetas ta jäätükke ojast alla; kui aga hiljem veejooks vagusamaks jäi, siis tuli väikeste laevade ja venede ehitamine, mida pärivett alla lasti. Kui seegi hooaeg möödas, rändas Juhan väljadel, võsastikus ja heinamaal, otsides lõokeste ning teiste lindude pesi ja pidades meeles, kui palju ta neid ühel või teisel kevadel leidnud. Kui ema teda noomis, et ta linnukesi kiusab ega neile rahu ei anna, siis vastas ta: «Mina ei puutu ühegi linnupesa külge, hoian pesa juures suu kinni ega näita munadele hambaid. Teised räägivad, et munadest siis enam poegi ei tule, kui neile hambaid näidatakse. Linnud armastavad mind ja hakkavad kohe laulma, kui mina nende lähedal olen.» Suviti käis Juhan nurmeseljakul, kuhu Peipsi pind varjamatult paistis, möödasõitvaid lotje ja nende purjesid vahtimas, mis päikese käes valendasid. Õhtul teadis ta rääkida, mitu purje ta päeva jooksul järvepinnal näinud ...

Lapse kohta oli Juhanil suur kannatus ja püsivus ... Kord läksid vanemad vennad koos teiste külalastega ühel pühapäeval kaugemale metsa marjule. Juhanit kui seitsmeaastast ei tahetud kaasa võtta, vaid sunniti koju jääma. Umbes kilomeetri kaugusel jooksis Juhan teistele järele, kuid teised ei võtnud teda ikkagi ühes, vaid ähvardasid peksta, kui ta koju tagasi ei lähe. Paik, kus ta teistele järele jõudis, oli väike lagendik metsas. Juhan istus kännu otsa ja jäi sinna nutma. Õhtu eel tulid marjulised koju, kuid Juhanit seal polnud. Vanemad, kes arvasid ta marjuliste seltsis olevat, olid ehmunud ja kartsid, et ta metsa eksinud. Mindi otsima ja leiti ta samast kohast, kuhu teistest lastest oli jäänud. Oma seletuse

järgi oli ta oodanud, kuni marjulised tagasi tuleksid, oli oodanud nõnda kuni õhtuni, kuid teised tulid hoopis teistkaudu koju.»

Rõõmsaid hetki pakkus karjasepõli. Looduse rüpes hajusid mured ja teiste omavanuste seltsis tegi muidu tagasihoidlik poiss kaasa isegi karjapoiste uljad seiklused.

Vaevarikkad kooliaastad.

Talveõhtuil lugesid vanemad vennad Juhanile palasid ette. See meeldis poisile nii väga, et ta viimaks kirjatarkuse iseseisvalt käsile võttis. Ja varsti oligi lugemine selge.

Kümneaastaselt pandi Juhan Liiv Naelavere külakooli, kus õppimistingimused olid umbkaudu samasugused, nagu on kirjeldatud A. Kitzbergi palas «Koolis». Juhan olnud hoolas õppija ning ka muidu korralik koolipoiss. Õppetundide kõrval luges ta innuga raamatuid ja harrastas viiulimängu.

Mõneaastase vaheaja järel õnnestus Liivil Kodavere kihelkonnakooli pääseda, ehkki see kehvadele vanematele tõsiseid raskusi sünnitas. Kodavere koolis seisis õpetamine tänu püüdlikule ja andekale koolijuhatajale tolle aja kohta heal järjel. Sellessamas koolis õppis ka Juhan Liivi vanem vend Jakob, kellest sai tuntud luuletaja. Kihelkonnakooli Liiv lõpetada ei suutnud. Ikka andis end tunda nõrk tervis, mis halvas tahet ja põhjustas kurvameelsust. Vahepeal aga avanes võimalus korraks ellu astuda ja oma võimeid tõsisemalt järele proovida. Jakob Liiv, kes sel ajal töötas Väike-Maarja kihelkonnas õpetajana, jäi haiguse tõttu pikemaks ajaks tööst eemale ning 18-aastane Juhan Liiv kutsuti teda asendama. See aeg on noormehe elus mitmeti tähtis.

Väike-Maarja oli tol ajal ärksa vaimse eluga keskus. Rahvusliku liikumise aja ideed olid tugevasti pinda võitnud. Neist nakatus ka noor Juhan Liiv, olles tuline C. R. Jakobsoni pooldaja. Viimase surma puhul nutnud ta nagu laps ja hüüdnud meeleheitel: «Mis meist nüüd saab? Mis me temata peale hakkame?»

Väike-Maarjas tärkasid Juhan Liivis ka esimesed kirjanikutundmused. Esialgu püüdis ta küll jonnakalt muusikameheks saada. Aga kuna ei õnnestunud hädapärasematki muusikariista, harmooniumi, muretseda, tuli sest veetlevast unistusest loobuda. Liiv ise öelnud sel puhul: «Ei saa minust mänguriista puudusel muusikameest, siis kirjamees peab minust ikka saama; sulge, tinti ja paberit jõuan ma ikka enesele nõutada.» Ometi kujunes ta kirjanikutee nii raskeks, et ta tõepoolest sageli paberitki muretseda ei suutnud.

Sulge proovima virgutas ka vanema venna eeskuju, kel värsimeisterdamises juba kogemusi oli ja kes ka nooremale vennale sel alal nõu võis anda. Ehkki esimesed luulekatsed just suuri lootusi ei ärata, on arglikud sammud suure eesmärgi poole astutud.

Liivi haridustee jäi aga poolikuks. Veel korra üritab ta kihelkonnakooli lõpetada ja mõni aeg hiljem Tartus Treffneri gümnaasiumis teadmisi täiendada, kuid kumbki ettevõte ei õnnestu. Omajagu raskusi valmistavad kehvad ainelised olud ja nõrk tervis, mis ei luba kestvamalt pingutada. Napiks jäänud kooliharidus sai aga edaspidi tõhusat tuge lugemisest, mis varasest noorusest peale lemmikharrastuseks kujunes ning lohutust pakkus.

Ajakirjanikuna ja kirjanikuna jõudu proovimas.

Kirjanduslikku teed alustab Juhan Liiv ajakirjanikuna nagu paljud teisedki eesti kirjanikud. Ta töötab vaheaegadega, nii nagu tervis lubab, mitme ajalehe juures (Tallinnas, Viljandis, Tartus), kestvamalt aga Tartus ilmuva «Oleviku» toimetuses.

Ajakirjanikupõli polnud tol ajal hoopiski kerge. Ainelised tingimused olid viletsad, töö seejuures aga kurnav. Ülitundlikule ja nõrga tervisega Liivile polnud seesugused olud põrmugi kohased. Ometi lõi ta just lehetööd tehes oma esimesed õnnestunud proosapalad, sealhulgas lühijutu «Peipsi peal». Esimese iseseisva raamatuna ilmuski 1892. aastal lühipalade valimik pealkirja all «Kümme lugu».

Esimesed kordaminekud tiivustasid noort kirjanikku sedavõrd, et ta otsustas päriselt kirjanduslikule loomingule pühenduda. 1892. aastal üüris ta Tartus ühes vaikses ja kõrvalises tänavas (mis nüüd Juhan Liivi nime kannab) toakese ning kirjutas seal palavikulise hooga nädalapäevade jooksul oma parima proosatöö — jutustuse «Vari». Seda jutustust lugedes on igalt leheküljelt tunda, kui sooja südamega kirjanik vaeste ja kaitsetute inimeste eest välja astub ning kui tuliselt ta mõisnike omavoli hukka mõistab.

«Varju» kirjutamine kurnas niigi nõrga ja haige organismi sootuks. Omajagu masendas ka see, et tööd, mida autor ise kõrgeks saavutuseks pidas, keegi trükkida ei tahtnud. Hakkavad ilmnema tõsised vaimuhaiguse tundemärgid. Kurnatuna ja tõsiselt haigena jõuab Liiv oma kodukohta, vanemate juurde.

Ent koduski pole midagi rõõmustavat. Siin võideldakse sellesama viletsusega, mis noorpõlvest nii hästi tuttav on. Seda enam tunneb kirjanik end üleliigsena, muidusööjana. Neis uskumatult raskeis tingimustes, kus puudus töötamiseks vaikne nurgake ega leidunud kirjutamiseks paberitki, suutis Liiv ometi luua kaks pikemat proosatööd — jutustused «Käkimäe kägu» ja «Nõia tütar», ja pealegi üsna lühikese ajaga.

Et aga haigus üha tõsisemaks muutus, toimetati Liiv 1894. aastal Tartu närvikliinikusse, kust ta vabanes küll mõnevõrra rahulikumana, kuid ikkagi parandamatu vaimuhaigena.

Viimased aastakümned.

Järgnevail aastail jäi kirjanik oma raske haiguse ja otsatute muredega maailma tõugata-lükata. Räbalais ja paljajalu eksleb ta rahutult ringi, peatudes kord ühe, kord teise sugulase või tuttava juures. Kõige masendavam oli talle teadmine, et ta ise ennast toita ega katta ei suuda, et ta vallavaesena teistele koormaks pidi olema. Sedavõrd hoolis tolleaegne ühiskond inimesest, kes juba mitme teosega oma ande suurust oli tõestanud. Ainult mõned kirjandussõbrad püüdsid talle abi osutada.

Tundub lausa uskumatuna, et see haige ja elust väljatõugatud inimene oli suuteline vaimseks tööks — kunstiloominguks. Ometi leidub selle kohta ümberlükkamatu tõestusmaterjal — see on Juhan Liivi luule. Just viimaseil aastakümneil lõi ta haigushoogude vaheaegadel umbkaudu 1000 luuletust, sealhulgas oma kõige kaunimad ja küpsemad luuletused. Neisse lauludesse valas ta oma suure mure ja kasinad rõõmud, valas palava armastuse oma rahva vastu, kodumaa looduse vastu. Liivile ei jää märkamata elu varjuküljed, vaeste inimeste hädad ja mured, mida ta ise valusasti tunda sai. Haigel kirjanikul on veel jõudu oma rõhutud rahva eest muretseda ja tema paremast tulevikust unistada:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
su soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab,
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab,
ning põlvest põlveni kajab.[1]

Viimaseil eluaastail käis Liivi vaimne ja kehaline tervis kiiresti allamäge. Kodutuna eksles ta siia-sinna, leidmata enam jõudu loomiseks. Vaimuhaigusele seltsis lõpuks kopsutiisikus, mis viiski kirjaniku kiiresti hauda. Ta suri 1. detsembril 1913. aastal ning maeti Alatskivi surnuaiale.

Oma eluajal ei leidnud Juhan Liiv väärilist tunnustamist, ehkki lihtsad lugejad ta luuletusi ja jutte juba siis armastasid. Järelpõlvedele on ta looming üha lähedasemaks saanud. Kümme aastat

[1] See luuletus on raiutud ka J. Liivi hauamonumenti Alatskivi kalmistul.

pärast kirjaniku surma püstitasid ühe Tartu tehase töölised Juhan Liivi hauale Alatskivi kalmistul nägusa monumendi, mis otsekui sümboliseerib töörahva armastust ja lugupidamist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Meenuta, milliseid J. Liivi luuletusi oled varem õppinud? Milliseid tema proosatöid oled lugenud?*
2. *Kirjelda Liivi sünnikohta ja sealset maastikku. Millised luuletused (või ka proosatööd) meenutavad kirjaniku kodu, vanemaid, kodukandi loodust?*
3. *Jutusta Liivi lapsepõlvest.*
4. *Iseloomusta Liivi-aegseid kooliolusid. Meenuta seejuures A. Kitzbergi pala «Koolis».*
5. *Kirjuta (võimaluse korral) kirjand «Ekskursioon (matk) Juhan Liivi sünnikohta».*

PEIPSI PEAL.

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata, ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. «Tänavu ei jõua veel Jürigi[1] Peipsist jagu saada!»

[1] Jüri — jüripäev, 23. aprill.

ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. «Venemaalt» oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi «taga» on. Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

«Lähme, Rein!» Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Jaagule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle tröösti annab.

«Meie upume, Jaak.»

«Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein.»

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

«Mina lähen, Jaak.»

«Mina ka!»

«Upume või ei, Jaak.»

«Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään.»

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini

ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vapralt edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!

«Meie oleme kadunud, Jaak!» hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie. — «Edasi, Jaak!» hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täiesti tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

«Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!» hüüab Rein.

Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

«Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!»

«Oh jumal, oh Jeessuke!»

Kui veel tund aega antakse, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää raginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu! ...

Vesi kargab saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta ...

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst ...

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta...

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

«Ah, kurat, maa!» hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!» — —

— — — — — — — — — — — — — — — —

«Lühter on lühter,» mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: «Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem.»

Lühijutt «Peipsi peal» põhineb tõestisündinud juhtumil.

Suures majanduslikus kitsikuses tekkis Juhan Liivi isal Benjaminil mitmel korral kavatsus Venemaale rännata. Seda enam, et tema poolvend võõrsil juba ees oli ning koha valmis vaadata lubas. Sellestsamast mõttest haaras kinni ka naaber, kelle koht oli Liivide omast veelgi kehvem.

1872. aasta kevadtalvel asusid kaks kehvikut teele. Valmisvaadatud koht aga polnud meestele meeltmööda, ja et muud paremat ka ei leitud, asuti paari nädala pärast tagasiteele.

See oli sula märtsikuu päev ja mehed kartsid juba algul, et jää võib lagunema hakata. Järvel muutus ilm tormiseks. Jää lagunemist võis oodata iga hetk. Mehed olid pealegi tormis ja lumesajus õigest kursist kõrvale kaldunud, mistõttu tee pikemaks venis. Lohusuu kirik hakkas küll juba paistma, kuid samal ajal lagunes jää tahvliteks, mida tuul sootuks Venemaa poole kandis. Mehed sidusid end vööotstega ühte ning hüppasid ühelt jäätükilt teisele, paludes kogu aeg hardalt jumalat. Järsku vajus Benjamini naaber kaelani vette, kuid karjus samas: «Benjamin, kurat, maa!»

Seda lapsepõlves kuuldud lugu kasutaski Juhan Liiv oma kõige rahvalikuma teose ainena.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millist ajajärku see lühijutt kirjeldab?*
2. *Mis sundis mehi teekonda ette võtma?*
3. *Leia sissejuhatavast osast (Peipsi kirjeldusest) tuttavad kõnekujundid.*

4. *Too näiteid selle kohta, kuidas kirjanik kujutab hädaohu kasvu (loe ette vastav lõik või lausedi, leia kõnekujundeid).*
5. *Kuidas sõnastada lühijutu peamist mõtet? Milline on meeste tõeline suhtumine jumalasse ja kirikusse? Tõesta oma arvamust teksti najal.*
6. *Millist üldinimlikku nähtust J. Liiv oma lühijutus rõhutab? Milliseid vanasõnu ja rahvalikke kõnekäände tead selle kohta?*
7. *Mis jutus koomilisena tundub?*
8. *Koosta kirjand (või jutusta suuliselt) ühel järgmistest teemadest: «Täitsin (täitsime) antud lubaduse», «Kergekäeline lubadus», «Peaaegu oleks õnnetus juhtunud».*

Tegevuse arenemine eepilises teoses.

Eepilises ilukirjanduslikus teoses jutustatakse inimestest, s. o. teose tegelastest, ja sündmustest, mis tegelastega juhtuvad. Jutustavat teost lugedes märkame, et sündmused ei esine selles mitte juhuslikult, vaid on omavahel seotud: üks sündmus kasvab välja teisest. Võtame näiteks kas või teile tuttava «Tasuja». Esimesed peatükid jutustavad Jaanuse vanaisast ja isast. Edaspidi areneb tegevus ühes kindlas suunas: üks sündmus teise järel toob peategelase ja mõisa vahekorda aina uut pinevust (esimene tüli Oodoga, Maanuse peksmine, rüütlite tungimine Metsa tallu), kuni Jaanusest saab Tasuja. Niimoodi juhib kirjanik lugeja suure lõppsündmuse — talurahva ülestõusu juurde.

Teose sündmuste käiku nimetatakse harilikult tegevuseks.

Sageli ei alga teos kohe mõne sündmusega. Enamasti tutvustab autor lugejat eelnevalt olukorra, tegevuskoha ja tegelastega, kes teoses esinevad. Lühijutus «Peipsi peal» kirjeldab J. Liiv sissejuhatavalt Peipsit: kõigepealt südatalvel pakasega võitlemas ja siis kevadtalvel jääkatet oma turjalt maha raputamas. «Kui võimas on Peipsi!» imestab lugeja.

Ja nüüd tutvustab autor tegelasi. Neid on ainult kaks: kaks Lohusuust pärit meest, «kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama» ja nüüd igatsusega kodu poole vaatasid.

Seda osa teosest, mis tutvustab sissejuhatavalt tegelasi ja olukorda, milles tegevus arenema hakkab, nimetatakse ekspositsiooniks.

Millest algab tegevus lühijutus «Peipsi peal»?

Peipsi ei ennusta head. Ilm on sula ja tuul vali — on oodata jäälagunemist. Ent ka kojuigatsus on suur. Mehed kõhklevad, kuni viimaks üks ütleb: «Mina lähen, Jaak.» — «Mina ka!» vastab teine. See ongi tegevuse algus ehk sõlmitus.

Edasi areneb tegevus järk-järgult ja muutub aina pinevamaks, nii et lugeja sellele kasvava huviga kaasa elab. Lühijutus «Peipsi peal» jälgime, kuidas meeste teekond küll edeneb, aga kuidas ühtaegu ka tuul tugevneb ning Peipsi kurjaennustavalt kohisema

hakkab. Lõpuks jõuab tegevus suurima pingeni. Lugeja tunneb, et midagi peab juhtuma, mingisugune lahendus peab tulema — olgu siis hea või halb, õnnelik või õnnetu. Seda momenti, kus tegevus jõuab kõrgeima astmeni, millele peab järgnema lahendus, nimetatakse kulminatsiooniks. Jutus «Peipsi peal» on kulminatsiooniks järgmine lõik:

«Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.»

Kulminatsioonile järgnev lahendus selgitab, mis tegelastega läbielatud sündmuste järel juhtus. «Peipsi peal» lahendus on põhijoontes kokku võetud ühesainsas rõõmuhüüdes: «Aa, kurat, maa!» — Mehed on pääsenud. Kirjanik lisab veel, et hädas antud lubadused kipuvad hiljem vägisi ununema.

Teose tegevus ja selle põhietapid on aluseks teose üleseh i-tusele ehk kompositsioonile.

Ülesanne.

Meenuta järgmisi 5. ja 6. klassis õpitud palasid ning püüa määrata nende tegevuse arenemise põhietapid: L. Kassil «Jutustus puuduvast», J. Mändmets «Ähervare», M. Lermontov «Jooksik». Määra tegevuse põhimomendid jutustuses «Tasuja».

Sügis.

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

Männi roheline sõmet,
üksik metsatee:
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised kõnekujundid teevad pildi üksluisest sügisesest nõmmemaastikust värvikamaks ja elavamaks?
2. Õpi luuletus pähe.
3. Koosta lühike kirjeldus sügismaastikust kas koduümbruse looduse või pildi alusel.

Rändaja.

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt. —
Lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe! tulukene siiski
vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas. —
Tühi kõht — «Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?»
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh, küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

«Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?»
Sealt ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

«Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?»
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

«Tibi-tibi, tibi-tibi —
suurem neist on kukeke.
Mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse . . .»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised meeleolud vahelduvad luuletuses?
2. Õpi luuletust ilmekalt lugema.

Lüürika.

Lüürika on eepika ja dramaatika kõrval üks ilukirjanduse põhiliike. Lüürilised teosed on näiteks L. Koidula «Miks sa nutad?», J. Liivi «Sügisene kodu», P. Rummo «Noorusjõud».

Eepika ja dramaatikaga võrreldes iseloomustavad lüürikat *värsivorm* ja *lühem ulatus*, kuid kõige iseloomulikum lüürilisele teosele on *tundmuste ja elamuste eriline rõhutamine*. Näiteks J. Liivi «Sügisene kodu» loob väga elamusliku pildi sügisesest kodumaastikust, tuttavatest ja armsatest kodupaikadest. L. Koidula «Miks sa nutad?» väljendab luuletaja südamevalu kodumaa saatuse pärast. Lüürilised luuletused võivad väljendada ka luuletaja ühiskondlikke ja poliitilisi ideaale. Niisuguse luuletuse näiteks on M. Raua «Suur Oktoober».

Suured luuletajad haaravad oma teostes mitte kitsaid ja tühiseid, vaid paljusid inimesi erutavaid tundeid ja mõtteid, äratavad neis vastavaid elamusi ning aitavad elunähtusi sügavamalt ja laiemalt mõista. «Suur poeet, kõneldes oma minast, kõneleb ühtlasi ka üldsusest — inimkonnast . . .» ütles vene kirjanduskriitik V. Belinski. Lüürika nagu teistegi kirjanduse põhiliikide aineval-

laks on inimese tunded ja mõtted, tema iseloom ja elusaatus, kogu ühiskondlik elu.

Nagu eepikal ja dramaatikal, nõnda on ka lüürikal sajandite vältel välja kujunenud oma žanrid, näiteks ood, eleegia, hümn, epigramm. Sageli liigitatakse luulet põhiliste teemade alusel, näiteks poliitilis-ühiskondlik luule (J. Sütiste «Tervitus teile, võidukad väed!»), loodusluule (L. Koidula «Kevade on sala tulnud», J. Liivi «Sügis»). Intiimluule väljendab autori isiklikke elamusi (J. Liivi «Üks suu»). Sageli on need teemad omavahel seotud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Nimeta olulised erinevused eepiliste ja lüüriliste teoste vahel.*
2. *Too lisanäiteid lüüriliste luuletuste kohta. Millised nendest jätsid eriti sügava elamuse?*

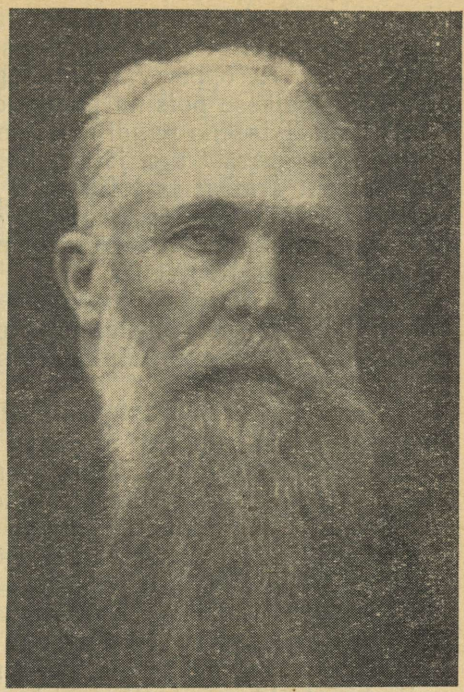

ERNST PETERSON-SÄRGAVA
(1868—1958)

1958. aasta aprillis saatis Tallinna töötav rahvas viimsele puhkepaigale vanima eesti kirjaniku — Ernst Peterson-Särgava, kes mõne päeva pärast oleks võinud tähistada 90. sünni-aastapäeva. Vanameistrit olid viimsele teekonnale saatma tulnud tuhanded tallinlased.

Kirjaniku pikk elutee pole just sündmusterikas. See on pigem väsimatu töömehe ühtejärge kulgev elukäik, mis tervenisti seisis rahva teenistuses.

Särgava on pärit metsade- ja jõgederohkest Vändrast. Tema isa töötas Kadaka külakoolis õpetajana. Vanematekodus polnud olud kuigi lahedad. Pärast isa haigestumist tuli Ernstil kui vanemal lapsel nii põllul kui koduses majapidamises abiks olla.

Ometi oli ka sellessamas kehvas kodus ja karmis lapsepõlves omajagu meeldivat. Kirjaniku isa oli andekas ja mitmekülgsete huvidega inimene: ta sepitses värsse, komponeeris lauluviise,

kogus rahvalaule ja -jutte. Õhtutundidel armastas ta muistseid lugusid ka koolilastele vesta. Neist huvidest oli kaasa kistud ka väike Ernst. Ta õppis varakult lugema ja kirjutama ning olevat juba õige pisikese poisina püüdnud rahvajutte üles märkida.

Seitsmeaastasena pandi poiss koos teiste lastega klassi õppima. Kolme aasta pärast aga jätkus koolitee Vändra kihelkonnakoolis. Siin sai uut äratust ja toitu poisi lugemishimu. Varsti oligi läbi loetud kõik, mis koolikogus leidus või õpetajailt saada võis. Vendade Grimmide ja Anderseni muinasjutud olid kodus kuuldud lugudele mõnusaks jätkuks.

Loomult oli Särgava koolipõlves elav ja tulvil tegutsemislusti. Mõnigi kord lõi see välja vallatustes, mis range koolikorraga põrmugi kokku ei käinud. Lõpuks läkski asi niikaugele, et poisil tuli koolist lahkuda.

Ta õppis edasi Tori kihelkonnakoolis. See paariaastane aeg oli omajagu tähtis. Poistel õnnestus hankida keelatud kirjandust, milles veenvalt, teaduse põhjal kummutati usutõed, mida õpetati koolis. Noorte otsimistuhin ja protestimeeleolud olid mõistetavad eriti seetõttu, et rahvusliku liikumise kõrgaastad olid just üle elatud. Pealegi elas Vändras C. R. Jakobson, tulihingeline mõisnike vastu võitleja, keda kirjanik lapsepõlves oma silmaga nägi ja kõnet pidamas kuulis. Üks mälestuskilluke suurest rahvajuhist on järgmine: «Kes meist ei mäletanud seda imestustäratavat stseeni, kui Jakobson, haritud ja koolitatud mees, ilmus kord Vändra vallamajja kõnet pidama, eesti must kuub peenikeste äärispaeltega seljas, ja pidas vaimustava kõne eesti vanaaegsete rõivaste iludusest ning otstarbekohasusest ja uhkles oma kuues, mis tõesti tundus ilusana, suurepärasena. See oli vägitegu sel ajal, mil eesti rõivad olid visatud kolikambrisse kui ajast ja arust läinud kehakatted, mil häbi tunti talurõivaist ja uhkeldati saterkuubede ja pika sabaga kleitidega . . .»

Õppimise Toris katkestas isa tervise järsk halvenemine. Noormehel tuli nüüd tema asemikuna Kadaka külakoolis tööle asuda. Ent päriselt ei mõelnudki ta sinna jääda; oli tarvis katkenud haridustee lõpule viia. 18-aastase noormehena astus Särgava Tartu Õpetajate Seminari. See oli tol ajal läbinisti tagurlik kool, kus ei tohtinud lugeda ajakirjandust ja üldse eestikeelset kirjandust. Seetõttu tuli lugemishuvi rahuldada esijoones salaja. Särgava luges läbi Kreutzwaldi teosed, Bornhöhe «Tasuja» jm. ning süvenes vene kirjanduse klassikutesse, eriti Gogoli, Tšehhovi ja Tolstoi loomingusse.

Pärast seminari lõpetamist sattus Särgava taas Vändra kihelkonnakooli — seekord aga õpetajana. Koolijuhataja, vilunud pedagoog ja kirjanduslikult haritud inimene, oli noormehele töös heaks nõuandjaks ning kirjanduslike katsete virgutajaks, mis tol ajal juba meeles mõlkusid.

Pärast Vändrat töötas Särgava pikemat aega Põltsamaal minis-

teeriumikoolis[1], õpetades seal saksa ja eesti keelt ning laulmist. Terase eluvaatlejana õppis ta hästi tundma ümbruskonna talupoegade olusid ja alevi-inimeste elulaadi. Sellest paistsid karjuvalt välja klassiühiskonna pahed ja viletsus. Mõisaorjus painas ikka talupoegade peamist hulka; ainult väike osa külarikkaid oli end sulaste ja teenijatüdrukute vaevast jõukale järjele upitanud. Alevis aga lokkasid kadaklus, silmakirjalikkus ja kombelõtvus. Nende elu varjukülgede vastu kirjutaski Särgava mitu jutustust maaelust, mis kannavad ühist iseloomulikku pealkirja — «Paised», ning pikema jutustuse «Rahvavalgustaja». «Paisete» sarja kuulub ka lugemikus leiduv jutustus «Ühe härja elulugu».

Pärast viljakaid töö- ja loominguaastaid Põltsamaal töötas Särgava veel mitmes kohas Põhja-Eestis ning asus lõpuks 1906. aastal Tallinna, kus töötas mitmes koolis, pikemat aega Tallinna reaalkoolis eesti keele ja kirjanduse õpetajana. Ka neil töörohkeil aastail jätkus mahti loominguks. Muu hulgas kirjutas ta muinasjutukogud «Ennemuistsed jutud lastele» ja «Ennemuistsed jutud Reinuvaderist Rebasest».

Vanadusaastad veetis kirjanik looduslikult kaunil Pirita-Kosel Tallinna ligidal. Nõukogude valitsus andis vanameistrile rahvakirjaniku austava nimetuse ja hoolitses ta muretute vanaduspäevade eest.

ÜHE HÄRJA ELULUGU.

(Lühendatult.)

— — — Kirjukannu Eeva, keda meie nurga keeles lihtsalt «Iba» kutsuti, oli tema Uuemõisa härra käest toonud . . .

Peale pidude andmise armastas härra talurahvale veel uut seltsi ehk saksamaa tõugu vasikaid kevadel jagada, s. o. tema ise küll ei andnud, vaid lubas valitsejat talurahvale neid müüa, kui tahavad: rubla päev.

Esiotsa ei tahtnud peremehed vasikaid. «Kallid!» arvasid mitmed, «ja surevad kätte ära! Näha ikka, et on peenemat tõugu!» Siiski hakati neist pärastpoole enam lugu pidama, kui mõnel korda läks vasikas üles kasvatada ja kui laadal endise 50 asemel 70 ja 80 rubla saadi.

Sellel põhjusel tõi ka Kirjukannu Iba mõisa opmani käest endale härgvasika, et sääraste eest rohkem saab, ja pani talle Punu nimeks, — oli ju teine tõmmukaspunane.

Vaevalt oli Eeva Punuga lauda ukse ette jõudnud, kui peremees Jaan ka sinna ruttas uut seltsi vasikat vaatama. «Ena sõge-

[1] Ministeeriumikool — 5-aastase õppekursusega algkoolitüüp. Selle asutas riik Eesti alale vastukaaluks kihelkonnakoolidele, mis seisid saksa pastorite kontrolli all.

dat,» rääkis Jaan bassihäälega, sest niisugune oli ta hääl, «sihukesamane, nagu teisedki meie tõugu loomad; ma arvasin teisel kuus jalga all olevat!» Eeva pidi vastama, aga Punu vaatas uue peremehe otsa ja laskis õrna lapselikku häält kuulda. «Vaata ikka, vaata,» arvas peremees Jaan, «mõistab niisama möögida nagu meie taluvasikad!»

«Väetikesel kõht tühi!» vastas Eeva kaastundlikult, «mõtle ikka, tükk teed juba käidud!» Vanamehe poole pöördudes rääkis ta: «Aita nöörid lahti võtta, viime väeti lauta!» Jaani pahameel oli ka Eeva vastu kadunud. Nobedasti avitas ta nööre päästa, ja vasikat oma tugevasse sülle tõstes ütles ta: «Noh, saame näha, mis tõugu sakslane sa siis ka oled?» ja viis ta juba enne selle tarvis tehtud sõime.

Vasikas ajas enese sõimes jalule, tuigerdas ühelt küljelt teisele, katsus pead üles tõsta, aga et kael alles nõrk oli, laskis selle jälle norgu ja ammus haledalt, mille järel küljeli õlgede peale maha vajus. Teised loomad vastasid pisukese hüüu peale; see tõstis pea püsti ja hüüdis uuesti. Kui jälle vastust sai, lõi ta «saps, saps!» sabaga rõõmu pärast vastu õlgi, — ta polnud ju võõraste seas, — ja möögis veel korra, aga rõõmsamalt, mille peale ka teised sõbralikult vastasid.

Sõna lausumata olid perenaist-peremeest seda pealt vaadanud. Jaan hakkas vasikaga nagu ära leppima; oli ju teine päris ilus, suur loom. «Ja siis kuus rubla andsid ikka ära?» küsis viimaks Jaan.

«Jaah!» oli Eeva kindel, aga ka tore vastus. Ta võis uhke olla, et tema laudas oli mõisast toodud saksamaa tõugu vasikas.

«Aga kui vett läheb vedama?»

«Jumala ristike olgu minu ja mu vasika juures! Kas sa peast ära oled!» tõreles Eeva. «Mina toon ikka looma enestele kasuks, aga sina mõtled kurja. Häbene ikka!»

Jaan sai Eeva ägeduse läbi jälle uskmatu pessimisti vaate.

«Jah, küllap see ikka hea oleks,» vastas ta, «oleks meie oma koha peal. Rendikoht, mis sa teed ära . . .» Neis sõnus oli enam kurbust kui rõõmu.

«Ja sa näed ju ära, et meie sedaviisi kuidagi oma renti ära ei jõua maksta. Viie aasta eest, kui mina siia tulin, oli mul 300 rubla raha isa pärandust. Paljuks on nüüd veel alles?»

Ehk Eeva küll teadis, et kõigest 180 rubla alles oli, küsis ta seda siiski Jaanilt, nagu kinnituseks, et niimoodi elu enam edasi ei lähe, vaid vaesus majja tuleb.

«Kuule, Iba,» vastas Jaan, «aga mis siis, kui härra jälle renti juurde tõstab, kui ta näeb, et Kirjukannu Jaanil nii ilusad loomad on? Minu isa oli 60 rublaga selle koha peal peremees oma poole eluaega. Siis maksis ta 75, siis 100 rubla. Mina hakkasin ka sajaga peale, ja nüüd pean oma 80 igal sügisel ja igal kevadel mõisa viima!» Ja nagu järele mõteldes rääkis ta tasa nagu vasikale, kes

sõimes pikutas: «Nüüd maksa iga vakamaa pealt oma rubla ära ... Seal on sul veel vallamaksud, kirikumaksud, koolimaksud, oma tarvitus; iga riidehilp, iga silk su tünnis maksab kallist raha; jumal teab, kui kõrgeks veel kõik see asi ei aeta!»

Jaan hakkas hobust lahti võtma ja latrisse panema. Hobusetalitamisel tõusis talle endine ja praegune elu silme ette. Ta tundis enese nagu metsas olevat, kust võimatu oli välja pääseda.

Jaan oli ainus poeg. Isa oli Kirjukannu koha saanud oma isalt, kes ta põlisest jumala metsast üles oli juurinud. Vanaisa ei maksnud kellelegi kopikatki, püüdis metslinde ja viis vahel mõisa. — Ja sellest oli küllalt.

Siis lasti vanaisa priiks, nagu räägitakse, aga tõepoolest hakkas Kirjukannul nüüd alles orjapõli peale. Enne olid nad priid olnud. Umbes esimestel aastatel pärast priikssaamist laskis härra kõik uuekohamehed — nõnda nimetati neid, kes metsadesse uute maade peale olid asunud — mõisa kutsuda ja rääkis: «Teie maad on metsades ja väga vesised; on tarvis kraavid sisse võtta, et vesi maha jookseb; ka on mets karjakäimiseks väga halb; ka sinna on tarvis kraavid sisse võtta. Kas te tahate võtta — iseeneste kasuks? Mõis avitab teid.» Nõnda oli vanaisa härra sõnade järgi rääkinud ja edasi seletanud: «Talupojad olid väga nõus. Mõis palkas hulga saarlasi ja hiidlasi — ja kraavikaevamine algas. Talumehed tegid aga üksi kesaaegadel ja vahel hilja sügisel, kui kuiv aeg oli. Viimaks, aasta 10 järel, olid metsal kraavid sees. Selle järel algas kraavipuhastamine, mis tükkhaaval metsatalude kätte jagati. Jälle aasta kümne järel rääkis mõis, kui kõik juba kraavikaevamisega harjunud olid, et igal aastal ei ole tarvis metsakraave puhastada, vaid selle asemel tulevad talupojad mõisa kesakraave puhastama. Aegamööda jäigi see mõisapõllu kraavide puhastamine ning kaevamine talupoegade tööks.»

Vanaisa oli juba ammu surnud, kui Jaani isa, vana Kirjukannu Mihkli ajal kraavi kaevamine raha peale aeti. See pidi olema ju suur kergendus töö asemel. Oli aga tõepoolest esimene rent koha pealt. Seal tuli korraga maamõõtja. Tõmmati raja mõisa- ja vallamaa vahele, kuna enne kõik maa ühte oli arvatud, ja talud aeti «kruntidesse», nagu maamõõtja seda armastas nimetada. Jaani isa rääkis alati: «Küll me naersime: miks need vahed aetakse! Kas see kriips kahe maa vahel nüüd inimest kinni peab? Ega ta aed ei ole! Aga midagi! Maad aeti ikka taludesse, — maamõõtja võis teha, mis tahtis. Üteldi: kuninga käsk!» — — —

Siis algas Jaani oma lapsepõline mälestus: isa pidi uue koha «krundi» eest renti maksma — 60 rubla panku, või mine kohast välja! Peale selle üteldud, et kohad, mida nemad peavad, olevat mõisatalud; neil ei olevat vallamaksu, ei teede tegemist, ei postimoona ega midagi.

«Sellega hakkas orjus pihta! ... Ja nüüd maksa 3 korda 60 rubla sama tüki eest!» Jaani meel läks üsna kurvaks. Mida võis

uus rendikontrahi tegemine tuua? Vist 200 täis? Ja kui kaugele viimaks?! — — —

2.

Õhtul oli Kirjukannul perekond kõik koos. Ja paljuks neid siis oli? Palju võib enesel peret pidada peremees, kellel pisuke koht ja suur rent?

Seal nad istusid kõik söögilaua ääres: peremees Jaan, tema Iba, ristinimega Eeva, ja vanapoolne peremehe pooltädi Kadri, vana Mihkli poolõde. Päeval oli Kadri veskil jahvatusel käinud; võeti ju uus kasulaps «Punu» koju, kellele võimalikult ruttu perenaise arvamist mööda jahurokka pidi andma: olevat kergem talitada, kui vasikas rokka saab. Ja peale selle terve pere korraga toidetud: saavad inimesed ja saab loom...

Praegu helbitigi uudsejahudest halli rokka; piimatilk oli kasin — sai ju Punu viimase endale —, nõnda läks rokk ilma valgustuseta alla. Selle kõrvale hammustati leiba ja silku südame tahenduseks, muidu oleks paljas rokk väga vesine olnud võtta.

«Ja siis viskasid sa ikka vasika eest kuus rubla ära?» oli ka Kadri imestav küsimus, kui ta kuulis, et Eeva tõesti kuus rubla vasika eest andnud. «Kas tal hõbedast jalad all on võeh?»

Eeva nägu läks kurvaks, ja ohates ütles ta, uut silku pikast puuvaagnast võttes ja leivatüki peale pannes:

«Pole tal küll hõbedat ega kulda, aga mis sa teed ära? Mitte poolt kopikat ei jätnud alla!»

«Kas sa siis pidid niisuguse võtma? Ega's mõni kroonukäsk pole?» pahandas Kadri.

«Mis ta nüüd kroonukäsk on,» õiendas perenaine, «aga kuidas sa edasi saad? Me jääme viimaks pankrotti! Kiidavad teised neid uut seltsi vasikaid ja saavad suurt raha. Eks me katsu ka! Näeh, minu isa kasvatas hobuseid, sai ikka midagi, aga meie — mitte kedagi! Näed ise, missugune põld on: ei kraavi sees, ei kedagi! Vesi võtab orased, rukis lustjaid ja kasteheina täis... ei tule enam omaga välja!»

«Aga kas sa tead ka, kui palju niisugune sakslane sul piima nahka paneb?» vastas Kadri kibeda näoga. «Näeh, juba täna rokk must nagu seasööm: kõik vasika nahas! Mina küsisin täna Oja Tooma käest, — tema oli ka veskil, — tema kasvatab neid, ütles: «Nemad ju sihukesed, põrgulised: jääb kord sööm või joom halvemaks — täid seljas, kõht lahti ja vaata, et surema ei hakka!» Või pole tema neid matnud?! Need reod ju maiad! Või sina omast paremat saad! Vaat, vii varsti ree peal rappa!»

Säärast juttu ei kannatanud Eeva.

«Kohe olete teie vana Jaaniga minu ninas kinni,» seletas Eeva ka juba paha meelega. «Teen mina midagi, siis ikka kohe sant. Aga kes teie kohta on üleval pidanud, kui mitte mina! Kus minu 120 rubla? Ma olin rikas tüdruk, kui Jaan mu võttis. Ma oleks kes-

teab missuguse mehe saanud, nüüd näe nälga ja lõhu tööd teha nagu ori, justkui neeger!»

«Sina — neeger!» vingus Kadri; «no mis siis mina olen? Sina ka kedagi! Sina vedeled kodu, aga mina... ole alati latsis! Kes mulle kopikat on andnud? Saa sõimata veel peale, ja kelle käest? — Va Rebase Iba käest.»

«Mis Rebase Iba: kes on Rebase Iba?» päris Eeva sätendavail silmil. «Rebase» oli tema isa sõimunimi punase pea ja habeme pärast. Ka Eeval enesel oli natuke punakas juus. «Sina vana konts, niisugune narakas!»

«Nonoh!» hurjutas peremees, kes südame ja loomu poolest va pikaldane inimene oli. «Täna ikka, täna! — Mis sõimamine see on? Kas ei mõista ilusasti olla?» — See pidi tema keeles tähendama: «Pidage suud!»

Sõimamise nimetamine ajas Kadri harja päris punaseks.

«Oled päris vana Rebane ise, päris mustlase tulekahju!» sähvas Kadri.

Nüüd kargas ka Eeva süda täis. Ta äigas Kadrit lüüa, aga et Jaan käe vahele pani ja kaks riidlevat naist lahutas, pistis ta nutma:

«Nõnda käiakse minuga ümber,» nuttis ta, «oma mees laseb sõimata!»

Küll noomis Jaan: «Näeh, näeh, mis see nüüd olgu!», aga naised olid vihased ja jäid täna selleks.

Eeva läks toast tagakambrisse ja ulgus seal; Kadri jäi tuppa ja põrnitses.

Peremees Jaan istus lõuka otsale, pani piibu suhu ja vaevalt nähtavat mahorkavingu suust puhudes andis oma mõtetele voli.

«Niisuguse va tühja vasika pärast pean mina riidu kuulma? Katsu mul asja! Homme päev —» Ta ei teadnud isegi, mis ta selle sõnaga tahtis ütelda. Ta meel läks õige pahaseks. «Tühi toob tüli majasse! Oleksin ma rikas, kas siis oleks ka vasika pärast riidu mindud?» Ta sai aru, et Eeval ja Kadril mõlemal õigus oli: üks tahtis kohta aidata, teine koha vara hoida. Ja ohates puges ta lavale, mis ahju kõrvale seina äärde oli tehtud: kaks pulka seina sees, välimised otsad teivaste küljes, mis ühte otsa pidi laes, teisega savipõrandas seisid, pulkade peal lauad, laudadel õled, pea all õlgpadi — ja Jaani ase oli valmis. Siin armastas Jaan magada, kui ta tööst väsinud oli. — — —

Ahjurinnas pisut punaselt virvendav peerg andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei; see andis toale küll sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikkamisi soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pööras enese küljele. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. Peatsi pool oli toasein, kust uks rehealla läks, kus praegu lambad uluall olid; teisest külgseinast läks uks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude

ulualustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõrval — kamber ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil. Ilma akendeta suur tuba, just nagu loomalaut; vahe seisis ainult selles, et siin suur ahi oli ja keset tuba laud söögijätistega ning ahjurinnas peerg vilkumas! Toa tühjus ja must vaikus tekitasid Jaanile samasuguseid mõtteid.

«Kaua ma orjan? Mis on mu rõõm, mis on mu lõbu? — Kõik pime ja must nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Ennast? Paljalt, et kõht täis on. — Ja mida täis? — Jahurokka ja silku!»

«Ptüi!» sülitas ta üle lava ääre.

«Ela nagu härg! Tee tööd, et kõht hädavaevalt täis, ja vea ja vea päevast päeva, aastast aastasse justkui künnihärg! ... Ja sa oled vana! ...»

Oh kui kergeks läks ta meel! Ta silme ees seisis: ta oli vana, hall mees; kõhis sama lava peal; ta ees oli ta oma Iba ja veel keegi noorem mees, ja ta suri ära! Oh kui kerge! Ta pööras enese selili ... Ta oli noor: käis karjas, veised magasid lagedal aasal, ise seliti sealsamas. — Oh kui hea oli taevasse vaadata ja taeva servas läikivaid õhukesi pilvi näha nagu valgeid tallekesi! — Oh kui hea! ... Ja jälle asus ta silme ette midagi muud: ta oli noormees, oli praegu isaga heinamaal. Õhtu ... Hulk heinu koos. Kuhi valmis ... Väsinud, puruväsinud! ... Oh kui hea! Mis hea tundmus! ... Ja jälle nägi ta, kuidas ta oma Eevaga, Ibaga, pulmas tantsis. Ta oli küll Ibale alles võõras, polnud Ibaga veel hästi rääkida saanud, sest ema oli talle naise võtnud, ütelnud: «Jaan, võta naine, — ma jään vanaks!»

«Kelle?» naernud Jaan.

«Kas sul kedagi hinge peal pole?»

«Pole!»

«Tõesti?»

«Päris tõesti!»

«Noh, ega sul siis midagi selle vastu pole, kui ma sulle Hundiselja Iba koju toon?»

«Ah Rebase Iba?» oli Jaan küsinud.

«Jah!»

«Ei ole!» oli Jaani ükskõikne vastus.

Siis tulid kosjad, kuhu Jaan veeti ja üht ja teist teha kästi; siis laulatus, kuhu teda niisama veeti, ja siis pulmad, kus ta Ibaga tantsis, mitte ei tantsinud, ei, hüppas, hullupööra hüppas ... Ja kui hea see oli! Oh kui hea, just niisama hea, nagu ta kord jaanilaupäeva õhtul mõisas joobnud oli olnud ja siis kodu magades näinud enese härra olevat, tõllas sõitvat: kutsar pukil, ja hulk preilisid-prouasid kummalgi pool kõrval, ja endal suur viinapudel ühes ja suur suhkrutükk teises käes, ja saia kõik tõld täis, ja kõik niisugused ilusad ning kollased! ... Oh kui hea!

Ta tahtis (ta nägi praegu seda), tahtis hammustada, aga keegi jooksis järele: ilus puhas mees, puhas manisk kaelas, lakksaapad

ja klantskindad käes, ja kisendas: «Härg, Punu, Punu! ... kuhu sa viid mu vara! ...» Jaan vaatas ennast ja nägi, et ta oli härg, aga pisuke, justkui see Punust vasikas seal aiakeses, laudas ... Ja see puhas mees ajas teda taga, tõmbas tema tõllast, pani maha ja langes ta peale, esiti jalgade, siis põlvede, siis kõhu peale ... Ikka kaugemale langes ta ... Jaan aimas, et see on luupainaja ... Ta püüdis kisendada, et lahti saada ... Pealelangeja ütles aga: «Ütle, et sa Punu oled, siis pääsed!» Jaani süda sai täis: ta ei tahtnud Punu olla ... Aga luupainaja vajus ikka edasi: juba oli rinna peal, juba kõri peal, juba suu peal, juba nina peal, juba silmade peal ... ja surus nõnda kõvasti silmamuna peale, et Jaan nägi mitte ühte luupainajat, vaid kahte, kolme ja nõnda edasi, nende valged kurgualused paistsid kaugel nagu pääsukesed, kui need kõrges lendavad ... Ja Jaan tundis enese surevat! Surmahirmus hakkas ta ennast ometi Punuks sõimama: «Punu! Punu!» hüüdis ta, aga see oli nii kole, nii inetu ja nii hirmus raske.

Korraga torkas keegi teda küljest ja hüüdis: «Jaan, Jaan ae! Mis sul viga on? Mis sa röögid?»

«Oh-oh-oh-hoo!» läks Jaani hääl lahti.

«Mis sa Punust karjud!» küsis Eeva, kartlikult Jaani lava ees seistes. «Mis sul viga?»

«Luupainaja-naru käis kallal!»

«Mis sa «Punust» kisendasid?»

«Mind kästi nõnda karjuda!»

«Oo jumal, jumal,» ohkas Kadri nurgas kanakongi otsas magades. «Küllap vist Alttoa vanaema käib kallal! Vana viha: Jaan ei võtnud ju tema tütretütart Madlit!»

«Ma arvasin, et sa surema hakkad,» ütles Eeva; «tule, lähme kambrisse magama.»

Eeval oli pisuke suitsulamp käes; peerg kustus ammu. Jaan läks Eevaga magama.

«Pagana Punu!»

Aga Punu magas rahulikult juba puhaste õlgede peal ega võinud uneski arvata, mis lugu majas tema pärast oli olnud ja missugust rumalat luupainajat peremees tema pärast oli pidanud kannatama.

*

Punu magas alles rahulikult hommiku-und, kui keegi teda üles hakkas ajama. Nagu lastel kõigil hommikuti ikka raske uni, nõnda oli ka Punukesel: kuidagimoodi ei saanud ta silmi lahti.

«No tõuse, tõuse!» hüüti jälle: ja kui ta silmi ikka veel lahti ei matki aru ei saanud. Ei tea, kuidas pidigi ta nõnda palju keelt mõistma: vaevalt nädalapäevad vana!

«No tõuse, tõuse!» hüüti jälle: ja kui ta silmi ikka veel lahti ei saanud, tundis ta, et keegi teda kõrvust veab.

«Pime, näeh — säh, võta, rumal, joom vastu!»

Perenaine Eeva oli hommikust puhku tulnud loomi talitama ja pisukesele vasikale ka juua andma.

«Või sinu pärast pidin ma tapelda, sõimata saama? No, no, pista ikka, rumal, nina sisse!» seletas Eeva vasikale, kes, ei tea kas aukartusest perenaise vastu või et keegi teda kõrvust vedas, üles oli tõusnud ja saba sorgu ajades ringutas.

«Justkui inimene,» arvas Eeva, «tõuseb üles ja ringutab! Küll sellest saab tark loom!» Ja iseäralik armastus tõusis tal loomakese vastu. Ta silitas vasika pead, kui see raputades jõi, pead püti põhja surus ja puristas; ta kõditas teda tasa kõri alt ja häälikut «n» õige pehmelt ja venivalt välja rääkides kõneles ta: «Punukene, Punukene, joo ikka, joo; kasva suureks härjaks, õige, õige suureks! Punukene, pisi Punukene!»

Punukene oli perenaise sõrme suhu saanud ja hakkas seda lutsutama.

«Oh sa pisukene väetikene!» kõneles Eeva armastuses, «näe teda. Kahju ema järele pisukesel, imeb paljast sõrme! Oh sa väetikene!» Ja Eeval oleks varsti pisarat võinud näha. Nii haledaks, täis armastust looma vastu läks ta süda, kui ta peremehe häält selja taga kuulis:

«Sa enam mõistagi mujal olla kui vasika juures!»

Jaan oli tulnud hobust ette panema, et metsa minna puid tooma.

«Mis sa teed ära,» vastas Eeva, «ta justkui inimese laps.»

Jaan oli vasika sõime juurde tulnud. Ka tema meel läks haledaks. Talle tuli meelde, et tema just samasugune härg oli olnud, just niisamasugune! Ta mäletas väga selgesti: samasugune punakastõmmu karv, samasugune pea ilma sarvedeta, samad poollontkõrvad ja isegi samad hallikad silmad! Ta pani imeks, kuidas unes omaenese silmi võib näha!

Korraga hakkas tal hale meel härjast. Ta tundis, nagu kasvataks ta härga selleks, et temast hulka raha saada: seeläbi oleks hõlpsam oma vaevast lahti pääseda ja rikkaks saada, — niisuguseid härgi ikka rohkem ja rohkem kasvatada. Ta tundis, et tema see luupainaja ise oligi, kes härja seljas lamas!

Vasikas oli Eeva sõrme õige sügavalt suhu tõmmanud, ajas selja nõkku, liputas sabaga, — ja Jaanile paistis, nagu oleks tema pisukest vasikat vajutanud, ja nagu oleks vasikas valu pärast saba liigutanud!

Jaanil oli kahju loomast, ja see ühendas teda loomaga. Ta tundis, et loom tema saatust tahab aidata kergendada, et ta tema pärast kannatab . . .

Kui Eeva ikka veel pehmelt «Punu, Punukene!» lausus, sosistas Jaan ka tasa: «Punu, Punukene!» ja läks.

Eeval oli hea meel, et Jaan tema kasulapsega nii õrnalt oli rääkinud, ja tundis sellest tulevikule suurt kergendust.

3.

...Mida rohkem päike kevade poole veeres ja lume veena jõgedes veerema ajas, seda enam kasvas ka armastus peremees Jaani ja perenaise Eeva südames Punukese vastu. Vana Kadri üksinda vaatas ta peale natuke pahase näoga, aga riidu küll nende vahel enam ei olnud.

Lihavõttepühade järel pidi perenaine pisut tuppa jääma: kevadised kured ei olnud mitte ainult üle Kirjukannu toa lennanud, — üks vigurimees oli käinud päris toas ja kinkinud Eevale kuueaastase ootamise järel pisukese pojakese.

Vanal Jaanil oli nõnda hea meel... «Ena, meie Jaan ka kord jälle rõõmus!» naeris Eeva. «Jaan, kas sa oma poega ei tulegi vaatama?»

Ja Jaan julges tagakambrisse minna! Eeva ulatas pisukese punase näoga, nüri ninaga poisikaika, kes oli mähkmesse mähitud, Jaani kätte ja küsis: «Noh, kelle nägu?»

Jaan vaatas ja vaatas ja pistis naerma.

Vana Tiiu, Eeva ema, vahtis hea meelega kõrval ja osatas: «Eks ikka Jaani nägu!»

Jaan vaatas, muiutas mokkadega ikka edasi, ta oli väga liigutatud.

Korraga hakkas ta pisukest poisikaigast enese käes üles ja alla upitama, õõtsutama. Iga õõtsu juures ajas poiss silmad suuremaks, ja Jaan ujus rõõmus. Siis surus ta oma suurte mustade, kortsus kätega poisi oma rinna vastu ja ütles: «Kasva, kasva kangemaksi, sirgu, sirgu suuremaksi! Vaata, kui sui tuleb, siis lähme välja; siis Juku (see nimi tuli tal üsna kogemata üle huulte) läheb õue vaatama, mis mööd ja määd teevad ja —»

Ta tahtis edasi fantaseerida, kui Eeva järsku küsis:

«Aga Jaan, kas sa vaatad ka järele, mida Kadri Punule annab? Kui ta enam nõnda palju piima ei anna, siis vaata sa järele!»

Jaan nagu ei pannudki seda tähele; jaatas ja rääkis edasi: «Jaa — jaa, siis lähme ja vaatame, mis Punu teeb, pisukene Punu!», kusjuures ta ise Punu moodi mürama hakkas.

Järsku jäi ta aga vait, andis lapse ära ja läks rehetuppa, kus ta lõuka otsa maha istus ja mõtlema jäi. Talle tuli järsku endine unenägu meelde, poja tulevik meelde. Mis pidi pojast saama? Mida võis ta pojale anda? Miks oli poeg talle sündinud? Ta silmi mattis pimedus, rinda vajutas jällegi luupainaja, ja kuidagi ei jõudnud ta mingile otsusele.

Jaan hakkas üsna iseeneses oma poega pisukese vasikaga võrdlema. Poeg, pisukene, niisama rumal, niisama armetu! Aga nad kasvavad; Juku kasvab, härg kasvab... Härja müün ära, Juku?! Juku hakkab peremeheks? Jaan naeris. «Jälle Kirjukannu kohta ümber tustima, et kuidagi ainult kõhtu täita!... Ja muud midagi?»

«Muud midagi?» küsis ta enese käest.

«Mitte midagi muud!» vastas ta iseenesele.

«Ei,» ohkas ta siis, «härg on enam! Härg sünnib, talle on rohutükk jumala käest valmis kasvanud, aga minu Jukul ei ole rohtu, ei midagi! Ja tüki rohtu, mis ta saab, selle eest müüb oma naha veel odavamalt kui Punu!» . . .

«Ena, Jaan jäänud magama!» ütles rõõmsalt vana Tiiu.

«Ta on ju nõnda rõõmus poja pärast!» vastas Eeva, ja taevalik rõõm paistis ta silmist.

4.

Eestlane armastab looma ja ka loodust! Seda ta teeb, sellega on ta harjunud. On varrud, peod või mõni muu koosolek talumajas, siis käiakse ikka vilja, loomi vaatamas.

Seda tehti ka «Juku», Jaani poja Juku varrude ajal.

Lumi oli läinud, põld parajasti paljas, rukkiorased väljas! Mindi oraseid vaatama.

Aga siit puudus tükk, sealt teine; siin oli vesi võõrsil käinud, seal külm kärpinud, hang ära hautanud. Oli vaatajate seas mitmesuguseid mehi: küll päriskohaomanikke, moonakaid, rentnikke, pooleteramehi; kõikide otsus oli: rukis on kehv.

Jaan hakkas seletama, et paremini ei saa!

«Pagan, mis seal siis viga on, et paremini ei saa!» kinnitas üks kohaomanikkudest, «võta kraavid sisse, aja kivid välja, muretse head sahad, äkked — vaat, kui läheb!» Sellega olid vaidlejad kahte jakku langenud. Kohaomanikud arvasid, et saab, rentnikud, et ei saa.

«Issand jumal,» seletas üks, kes ise rentnik oli, «ei saa, ja ei saa! Minu maks on nõnda suur, et ma kohast enam ei korja, kui et kõht täis. Teen ma koha paremaks, siis . . . ei,» kinnitas ta kõvasti, «kellele? Seal on Rohusaare Andres! Mitmes koht on tal praegu käes?»

«Kolmas!»

«Neljas!»

«Kolmas, neljas,» kinnitasid teised läbisegamini.

«No vaata,» kõneles esimene edasi. «Asutas ühe koha, tuli võõras, ostis ära; asutas teise — jälle ära; asutas kolmanda — see sama lugu! Kurat,» vandus ta, «ei tea, millal ma ilma jõuan soojaks kütta. Pole muud kui pista plehku, mine Samaarasse!»

«Ja seal sind inglid ootavad!» pilkas teine kõrvalt.

«Ehk on parem?» arvas esimene.

«Pole, pole sugugi parem,» teadis jälle teine.

Siis rääkis jälle keegi, et kroonu varsti niisuguse seaduse tegevat, et kõik peavad paraja hinna eest maad ära müüma.

«Seda ei ole!» kinnitas esimene peremees. «Mina müün oma kuue nii kallilt kui aga saan!»

Meeste jutt lõppes õige kurvalt. Ei osatud midagi paremat leida.

Põllult mindi karjaaeda. Vaadati ka uut mõisavasikat.
«Pole suurem asi!» kähvas jälle endine kohaomanik.
See oli Jaanil valus kuulda. Siit lootis ta ometi kiitust saada.
«Pole vasikal viga midagi!» andis Jaan vastuseks, «vana'ks ta siis on?»
Peremees ei kuulnud sellest aga midagi.
«Hoiab na kössi,» seletas ta edasi, «sellel on vist mõni viga!»
Ja ligemalt vaadates ütles ta:
«Hee, tal ju täid seljas!»
Teised astusid ligemale ja kinnitasid sedasama.
«Kuule, kuidas teie teda joodate, jahurokaga vist juba?» küsis uuesti pärisperemees.
Jaan kutsus Kadri välja otsust andma.
«Vasikal on täid seljas?» küsis Jaan.
Kadri astus ligemale ja vaatas hoolega.
«Ah teie, kurjad inimesed,» hüüdis ta, «need ju selga pandud!» ja hakkas siis arutama, kes selle tembu võis teinud olla. Tema söötvat teda küll ilusasti, andvat nõnda palju, kui loom ise aga tahab.
«Rokka või piima?» küsis Jaan.
«Noh, kes talle siis piima võib anda!» rääkis Kadri; «eks annan rokka ja panen piima peale! — Sa issand ja jumal, rokk ikka see-samane, mida isegi sööd! See nüüd söömast! Päris pealepandud täid, kurjast silmast!»
«Miks siis piima ei anna!» päris Jaan uuesti. «Iba ise käskis puhast piima anda.»
«Iba ka kedagi!» hakkas Kadri korrutama. «Kas ma siis varru-või pidin ostma! Paljuks sul omal raha on? Jooda piim «sakslase» nahka (sakslaseks kutsus Kadri vasikat), ei tea, mis sa ise sööd, mis sa seapõrsastele annad? Teie tahate koha kohe pankrotti teha!» Ja nõnda läks jutt tal edasi.
Viimaks hakkas Kadri nutma, luges kõik oma heateod koha kasuks üles ja lubas homme päev ära minna, kui temaga sedaviisi ümber käiakse. «Kas seda veel tarvis, et ühe vasika pärast mina, vana inimene, terve kihelkonna ees teotatud pean saama?» lõpetas Kadri.
Vasikas oli selle vahe sees külje vastu seina ajanud ja vaevles ning oigas.
Vaene Punuke! Täid seljas, sest et koht sind toita ei jõua! Vaene Punukene!

5.

Pärast varrusid hakkas perenaisel Punu tohterdamine peale. Juba siis oli mõni naine Eevat õpetanud: koort ja püssirohtu, kailuvarre vett, lahjat seebikivi libedat ja viimaks veel lambi- ehk «põletise-eli» peale panna.
Eeva pani aga lambiõli peale, — ja mõne päeva pärast lange-

sid söödikud maha. Perenaisel oli ütlemata hea meel, isegi Kadri rõõmustas, et pealepandud nuhtlusest nõnda hõlpsasti lahti sai! Üks asi oli aga siiski halb: vasika ilus, punakastõmmu karv kadus ühes loomakestega.

Terve suve otsa põdes loom veel haiguse järel, aga sügiseks oli ta juba ilus härjavärsike. Arstimise ja kõige selle hoolekandmise läbi kasvas aga Punuke Eevale ikka enam ja enam südame külge. Ja teisel kevadel, kui pisuke Jukuke juba käis ja karjapoiss Jukule alati oma libedat Punu näitas, siis tõusis Eeva süda: ta tööd looma kallal oli taevas õnnistanud.

Kolmandal kevadel, kui Punu juba «luike lüües», nagu karjapoiss nimetas, s. o. möirates laudast välja hüppas või jälle joru ajades vaikse sammuga, täie kõhuga õhtul koju tuli, ja kui siis pisuke Juku ütles: «Ema, kuule, Punu laulab!», siis oli Eeval, nagu oleks ta mõnes muus maailmas. Nii hea meel oli tal.

Ja kui sellel sügisel rendimaksmise ajal jälle pisuke puudus kätte tuli ja Jaan ütles: «Iba, ma võtan veel tänudi sinu rahast kümme rubla ära,» siis ohkas Eeva: «Võta aga peale, küll tuleval aastal Punu tagasi maksab!» Ja sinna juurde lisas ta: «Noh, Jaan, kas toon tuleval kevadel veel mõisast vasika?»

«Eks oma vasikas ole ju ka Punu poeg, aga sa võiks ju küll ikka tuua, Punu on ilus loom!»

Oh kui hea meel oli Eeval!

Ja see tulev aasta jõudiski kätte. Punu oli oma $3^1/_2$ aastat vana, ja seepärast pidi ta oma naha turule viima. Laat oli sügisel. Veel toitis Eeva Punu oma peost. Ja laadale minnes oli härg nagu pall: ilus ja pikk, nõnda pikk, et Jaan vahel naerdes arvas: «Punule sünniks üks paar jalgu veel keskpaika alla panna.»

Laadahommikul mindi Punuga varakult teele. Punnis teine küll esiotsa vastu, aga läks ometi, vankri taha sarvist kinni seotud. Ei pääsenud kuhugi! Karjapoiss andis vitsa takka järele.

Kõrgel koorma otsas istus Jaan Eevaga. Vaikselt istusid nad koorma otsas ega lausunud teineteisele sõnagi. Eeva mõtles: «Peaks head hinda saama!» Jaanil olid aga koguni teised mõtted. Temale näis täna see väga imelik olevat, kuidas Punu viidi, ja kuidas Punu läks. «Nii see elu on!» võrdles Jaan. «Sarvist oled sa kinni, peremees ja perenaine istuvad vankris ja juhivad, ja karjane, kuivetanud, pika tühja kuue sees, pastlad jalas ja pikk vits peos, justkui nälg, — takka järel, ja lööb kord tasemini, kord kõvemini, kui sa järele ei taha minna. Mis kena pilt! Ja sina ise, see härg Punu, muudkui mine, ja nälg ajab takka!»

Ta nägi vaimus, kuidas ta siis Punuga ümber käiks, kui see ei läheks. Ei tea, kes looma peale halastaks!

«Tappa! Karjane, anna valu!» Ja karjane, nälg, annab valu!

Tal hakkas enese üle nii halb meel, et ta laadaleminekut kahetses.

Nad jõudsid suurele maanteele.

Oh seda kellahelinat, oh seda liikumist! Vaata aga, et alla ei jää! Jaanil oli tegemist, et ilusasti hobust saaks juhtida.

«Hei, külamees, mis härja eest tahad?» küsis korraga kiunuv hääl Jaani kõrvalt. Talupojapüüdja oli tee peal vastas.

«80 rubla,» vastas Jaan rahulikult.

«He-heeh-hee!» naeris tee-äärne, «kas sa hull oled?»

Jaan sõitis edasi.

«60 rubla!» pakkus tee-äärne.

«80!»

«65!» hüüdis lihunik.

«80!»

«70 rubla!» karjus see järele joostes; «võta raha, kas sa hull oled? 70 rubla! Hee, vanamees, pea! 70 rubla!»

Jaan laskis edasi.

«75! Kuule, siga, pea kinni!»

Jaan ei pannud tähelegi.

«90 rubla!» kisendas lihunik ja pistis siis suure häälega naerma.

«Anna ära!» sosistas Eeva.

«Kuule nüüd juttu, see narrib muidu,» vastas Jaan.

Jõuti laadale. Siin alles algas päriskauplemine.

Küll paksu ihu ja jämeda ninaga, küll õhukese keha ja pika ninaga, küll roheliste mütsidega, küll kaapkübaratega mehed, küll naised käisid, põimisid vankrite vahelt läbi ja valisid loomi.

«Kas «Punane» müüa?» oli harilik küsimus, ja kui järgnes vastus «müüa», siis algas kauplemine.

80 tahtis Jaan. Mõni pakkus 75, mõni 70, mõni koguni 60 rubla.

Keegi pika kasvuga noorhärra käis mitu korda Punu vaatamas. Tema oligi see, kes 75 pakkus.

«Kuule, mees,» ütles ta jälle vankri ligi tulles, «ole ometi mõistlik ja anna ära!»

«Ei või, härrad!»

«Miks?»

«Vaadake, rent on kallis, ei tule kuidagi välja,» algas Eeva; «just härjast peab pooleaastane rent välja tulema!» Ja siis hakkas ta lugema, kuhu kõik raha tuleb anda: kirikule, koolile, vallale, — sepale ja rätsepale — igale poole; vili ei maksa midagi... Hirmus vaene lugu!

Selle aja sees oli härra Punu igalt poolt hoolega, nagu hea tohter haige, kõik järele katsunud, isegi saba läbi pihu lasknud.

«76 rubla, ja see on viimane!» ütles härra tõsiselt.

«Ehk lubab härra juurde?» küsis Eeva paludes.

Härra silmad läikisid.

«Kuule, vanamees, kas sa sant oled?» ütles ta vihaselt. «Ma olen sulle juba rubla rohkem pakkunud! Kas tahad? Seda hinda sa ei saa enam! Solche dumme Menschen, diese Bauern!»[1] lisas ta habemesse.

[1] Niisugused rumalad inimesed, need talupojad.

Jaan mõtles. Eeval hakkas kahju oma härjast.

«No ütle ruttu!» kähvas härra, «mul on aega vähe!» Ta ootas pisut.

«Ehk härra paneb sabaraha peale?» palus Eeva.

«Mis sa siis ise maksad?» küsis härra korraga, pöördus ümber ja läks; mis ta saksa keeles rääkis, ei kuulnud vankrisistujad.

Seal pöördus ta aga korraga ümber ja ilusat härga nähes küsis ta vihaselt: «76 rubla?»

«Olgu!» hüüdis Jaan.

Eeval pidi vesi silmi tulema. Ta vaatas hoolega härrat, kes nii ihnus võis olla! Vasemal palel oli tal arm ja paremal silmakulmul must soolatüügas. «Mis see sul nüüd on 80 täis panna?» mõtles Eeva, aga ütelda ei tohtinud ta midagi, et kurja härrat mitte pahandada. Härra lõikas aga kõverate otstega kääridega härja seljale L ja XXXV, mida ei Jaan ega Eeva mõistnud.

Iga käärinõksuga läks Eeva süda haledamaks. Talle tuli härja kasvatamine meelde.

«Kas elu peale?» julges Eeva küsida.

«Läheb nuumale ja tapale!» vastas härra põlgavalt.

Eeva ohkas.

Ja kui Punu lahti võeti ja Jaan karjasega minema läks, siis astus Eeva koorma otsast maha, silis oma härga ja pööras silmad teisale.

«Siis Punu läks!» ohkas ta ja alumine huul läks pisut kõverasse. Eeval oli väga kahju.

Koju minnes oli Jaan joobnud. «Kuhu Punu jäi?» küsis Juku kodus.

«Härra viis Punu ära!»

«Omale?» küsis Juku ja tegi ka kõverad mokad.

«Ära nuta, ära nuta!» trööstis ema, «meie saime ju raha!» Ja ema andis Jukule kompvekki.

«Raha, raha!» poolis Juku, «meie ilusa Punu raha sai!»

Eeval oli veel enam kahju!

6.

Teise päeva hommikul läks Jaan mõisa renti maksma. Nii oli seatud, et peremehed kohe värske rahaga renti võisid maksta. Ühtlasi oli see ka teine laadapäev, kus peremehed siis liiku võisid võtta. Härra sai oma, kõrts oma.

Hilja õhtul tuli Jaan koju ja oli kaunis purjus. Vihaselt põrutas ta kohe sisseastumise järel:

«Iba, too süüa! Kurat võtku sind ja su härga!»

«Ole ikka mõistlik!» noomis Eeva, «täditütar Mariia tuli ka siia.»

«Kas ta lahti on?»

«Ei ole.»

«Või tuli ta vaatama, kui suured härjad meil on?»

«Tere ka, Jaan!» hüüdis mõisa toatüdruk, Eeva täditütar Mariia, Jaani juurde astudes.

«Tere!»

«Vaata ikka, mis ilusad asjad Mariia Jukule tõi!» naeris Eeva. «Juku, tule siia!»

Juku tuli kambrist püssi ja pasunatega välja.

Jaan vaatas ja sülitas.

«Mis sul viga on?» päris Eeva.

«Mis mul viga on!» õiendas Jaan. «Härra ütles: «Noh, Jaan, tuleval aastal on viimane selle kontrahi aeg, siis teeme uued!»

«Küll kuluks uued teha!» arvasin mina, «küll kuluks renti pisemaks panna: ei tule kuidagi välja!»

«Aga sul on ilusad härjad müüa!» vastas härra; «ma kuulsin, sa oled oma härja eest 76 rubla saanud! Sa kasvata kaks, kolm härga!» — «Kurat, mu süda kukkus täis. Mina kasvatan, ja sina...? Aga ma ei lausunud midagi.»

«Siis lähen ära!» vastasin ma. «Ehk härrad jätavad maha!»

«Ei, ei, seda ei ole,» rääkis härra, «ajad on väga kasinad, ei tule läbi!»

«See on nüüd sinu tegu,» rääkis Jaan Eevale, «see on su härjajaht. Jumal teab, kui kõrgeks nüüd rent läheb? Ikka suurt tõugu, suurt tõugu; maksa nüüd!»

Jaani meel oli pahane.

Nüüd hakkas Mariia ka rääkima, kuidas nende härrased elavad, kui kokkuhoidlikud nad on, kuhugi kopikat muidu ei anna!

«Praegu perega,» rääkis Mariia, «oh sa jumal, kui kokkuhoidlikud! Räimed, kõik loetakse ära, niisama antakse leiba kindla aru järgi: iga hing saab söögiks ühe räime, päeva peale 3 naela leiba.»

«Mis sellest räimest saab?» naeris Eeva.

«Mis tast saab?» kinnitas Mariia sekka. «Eks hiljuti oli veider nali. Tuli uus pesutüdruk, va Tamme Anu tütar Kadri. On sel aga ka lõuad peas! Tema ütleb peremamslile, et ütelgu see prouale: «Temale ühest räimest kedagi ei saa!» See räägib. Proua laseb küsida: «Kui palju Kadri tahab?» Kadri ütleb: «Viis tükki.» Proua paneb käed kokku: annab, aga läheb ise peremamsliga vaatama, kuhu pesutüdruk need viis räime paneb. Kadri sööb nende silme all kõik need 5 kalakest ära, joob toobi taari takka otsa ja ütleb: «Noh, nüüd ikka sai teisele poole kõhusoppi!»

Proua laseb peremamslit tõlkida, mis Kadri rääkis; siis saab vihaseks ja läheb.

Kadri lasti aga varsti lahti; proua ütelnud: «Niisugune võib mõisa vaeseks süüa!»»

Eeva hakkas suure häälega naerma.

Jaan aga tõmbas viinapudeli taskust ja pakkus Mariiale. See kärsutas mokki — ei tahtnud!

«Mis sa nüüd temale pakud, eks ta mõisas küll ei saa!» arvas Eeva.

«Oh, ei saa!» vastas Mariia, «olgu siis harukorral, nagu eile õhtul, kus onupoeg härral külas oli ja ka teisi saksu palju. Siis saab!»

«Kas siis teil pidu oli?» küsis Eeva.

«Ei just pidu, aga külalised,» vastas Mariia ja hakkas siis kõike kirjeldama, kuidas nad söövad ja joovad.

«Mis nad siis joovad?» päris Eeva.

«Joodavat veini! Õige magus!»

«Sihukene, nagu kirsiviin!» arvas Eeva.

«Kirsiviin!» naeris Mariia. «Nad joovad ikka sihukest viina, mille pudel kuus või seitse rubla maksab!»

Eeva kohkus.

«Mis sa ütlesid?» küsis ta.

«Niisugust viina, mis kuus, seitse rubla pudel maksab!»

«Oh sa jumal! Ja kui palju siis sihukesi ära juuakse?»

«Kümnete kaupa!» arvas Mariia.

Nüüd hakkas aga Mariia alles rääkima, mis ta teadis, kuidas kaarte mängitakse ja kuidas eile õhtul üks noorhärra, nende härraste onupoeg, pikk ilus mees, arm pale peal (saanud tudengipõlves mõõgaga lüüa), eile õhtul 800 rubla raha ära mänginud.

Eeva pidi kiljatama!

Jaan rüüpas viina!

«Kas sellel härral mitte parema silma peal must soolatüügas ei olnud?» küsis Eeva.

«Jah!» vastas Mariia.

«Oh sa suur jumal! — Ja meie Punu . . .!»

Pisuke Juku kuulis Punu nime ja ütles: «Meie ilusa Punu raha sai!»

Jaan rüüpas viina ja sülitas . . .

Kõikide jutt oli otsas.

Eeva käis ümber, muretses süüa ja mõtles: «Meie Punu, meie Punu!» Pisuke Juku oli Punu jälle vist meelde tuletanud. Eevale tulid kõik need päevad meelde, kuidas ta teda oli kasvatanud ja nüüd nii pisukese raha eest ära andnud, — ajad olid ju vaesed!

Jaan sõi vähe, ta jõi rohkem ja heitis viimaks pikali lava peale, jalgu jälle vastu ahju toetades.

Ta oli küll purjus, aga rendiasi seisis tal meeles. See äraneetud Punu! Ta silmad vajusid; pea käis ümber. Ta nägi enese mõisas olevat; härra ajas välja, sest ta oli joobnud. Jaan läks. Seal oli ta korraga Eedeni aias, kus talle öeldi: «Harige maad ja saatke eneste alla!» Ta läks, võttis labida; seal oli aga teine ees ja ütles: «See on minu, ära siia puutu!» Ta läks teisele poole — seal samane lugu.

Viimaks nägi kõik maa vaiu täis olevat: ei pääsenud kuhugi! Hakkas jooksma. Jookseb, jookseb . . . Korraga peetakse kinni ja

keegi ütleb: «Kuhu sa, härg, jooksed!» Võetakse kinni ja viiakse laadale: Eeva istub vankris, karjane ajab takka — ei pääse kuhugi. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama; lõikab ja lõikab, ikka sügavamale, ikka sügavamale. Jaan tunneb hirmsat valu, ta hakkab karjuma: «O-o-oo!»

«Mis sa lõugad!» hüüab korraga Eeva ja raputab Jaani üles. «Vist jälle luupainaja!»

Pead väristades, vihaselt tõuseb Jaan.

«Mis sul viga?» küsib Eeva.

«Mind müüdi härja pähe ära!»

«Oh sa jumal!» ohkab Eeva, «mis sa kõik kokku ei soni! On ometi hea, et see ilmsi ei sündinud!» püüab naine naljatada.

«Jah, eks ta ole,» vastab Jaan. «Niisugune on ühe härja elulugu!»

Ta tuli lavalt maha.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Jutusta Kirjukannu Jaani vanaisa ja isa käekäigust. Süvene Jaani mõtisklustesse oma raskest elust.*
2. *Mida tahab kirjanik öelda Jaani unenäo kaudu?*
3. *Koosta pala üldjooneline kava, milles märgi tähtsamad sõlmpunktid sündmuste arengus.*
4. *Tuleta meelde, mida nimetatakse allegooriaks. Leia käesolevast palast näiteid allegooria kasutamise kohta.*
5. *Sõnasta pala idee ja seleta allegooria osatähtsus selle avamisel. Millisesse jutustuste sarja kuulub «Ühe härja elulugu»? Kuidas sarja pealkirja saab siduda jutustuse ideega?*
6. *Tõesta tekstinäidetega pala keele rahvapärasust. Leia rahvapäraseid kõnekäände.*

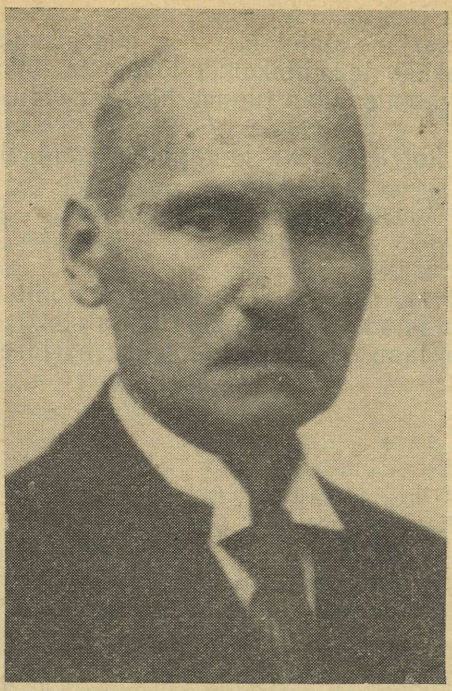

OSKAR LUTS
(1887—1953)

Ülesandeid kordamiseks.

1. *Meenuta 6. klassis õpitud pala «Armastatud noorsookirjanik» põhjal O. Lutsu elukäigu põhijooni järgmise kava alusel:*
   a) kodupaik ja lapsepõlv;
   b) kooliaastad valla-, kihelkonna- ja reaalkoolis (kooliolud ja õppimistingimused, eriti Palamuse kihelkonnakoolis);
   c) kirjanikutee algus («Kevade» ja «Kapsapea» loomine);
   d) O. Lutsu kirjanikutööst hilisemail aastail.
2. *Meenuta «Kevade» tähtsamaid tegelasi (Tootsi, Kiirt, Tõnissoni, Talit) ja iseloomusta neid lähidalt. Püüa vastata küsimusele: milles seisneb selle teose võlu? Miks teda tänapäevalgi kõikjal loetakse ja hinnatakse?*

KAPSAPEA.

Nali ühes vaatuses.

Tegelased:

SAMUEL PLIUHKAM, taluperemees.
ROOSI, tema naine.
ELIISABET, nende tütar.
TÕNIS SÄGI, noor taluperemees, Eliisabeti peigmees.
KRÕÕT, saunanaine Pliuhkami saunas.
KUSTI, tema 7-aastane poeg.
MAALI, tema 5-aastane tütar.
JÜRI, sulane Pliuhkami juures.
Aeg: aastal 1910.

Tagakamber Pliuhkami talus. Akna all laual põleb lamp. Roosi kohendab kapi juures. On kuulda, kuidas keegi õuest eeskambrisse tuleb. Roosi kuulatab.

SÄGI *(tuleb eeskambrist tagakambrisse):* Tere õhtust kah!

ROOSI: Tere õhtust! Tere õhtust! Ei tundnud esiti äragi, et ei tea, kes seal on. Lambiraisk kah nagu lõpnud sea silm. Ärgitan teist küll juba ammugi puruks visata, aga kahju ikka raipest nagu. Eks sa tule tahapoole. *(Annab tooli, Sägi istub.)*

SÄGI: Kas teie rahvast kodu ei olegi?

ROOSI *(paneb suurema lambi põlema ja kustutab väikese):* On küll. Vanamees viskas ahju taha pikali ... ja ei tea, kuhu see Liispet siit välja läks. Küll ta tuleb. *(Hõikab.)* Vanamees, kuule! Tule üles!

PLIUHKAM *(ahju tagant):* Mes sal on?

ROOSI: Tule, tule üles! Tõnis on siin.

PLIUHKAM: Ahah!

SÄGI: Tere õhtust!

PLIUHKAM: Tere, tere! *(Tuleb ahju tagant välja, teretab Sägit kättpidi ja istub laua juurde. Ta on särgiväel ja paljajalu.)* Noh?

SÄGI: Ma tulin vaatama, mis te siin teete. Kas pühapäeval näitusele lähete kah? Pühapäeval on Paunveres näitus.

PLIUHKAM: Ah väljanäitus või? Öeldasse olema jah teene ... Kas sa lähed?

SÄGI: Jah, ma ikka tahtsin minna küll. Tahan isegi paar asja viia. Viivad ju ikka teised kõik, ma katsun õige kah: vahest annavad mõne auhinna või kiitusekirja. Näe, Ülesoo Mihkel viis mineval aastal kartuleid ja kapsaid, sai viis rubla ja kiitusekirja. Kah asi!

PLIUHKAM: Aa, või viis rubla ja kiitusekirja. Noh, miks ta asi ei ole. See on jo nigu maast leitud. Mes sa sinna viid?

SÄGI: Ma viin kah kartuleid ... Mul on seal mõni kaunis suur kapsapea kah ... Otsin suurema välja ja ...

PLIUHKAM: Noo-jah, nemad teavad's, vast on kõik nii suured. — Kuule, Roosi, kas kuulsid? Tõnis viib oma kapsad ja kartulid Paunvere väljanäitusele.

ROOSI: Voheh?

PLIUHKAM: Jah, aga Ülesoo Mihkel on mineva aasta viis rubla raha ja kiitusekirja saand.

SÄGI: Jah, sai küll. Kiitusekiri on praegugi teisel tagakambris seinal. Kõik ilusti: raam ümber, klaas peal ja ...

PLIUHKAM: Aa!

SÄGI: Ja siis ajalehed kah ikka, et muudkui viia aga, et selle läbi tõstame meie oma põllumajandust.

PLIUHKAM: Ah's ajalehed ka kirjutavad, et piab viima — või nii? Aga mina olen kuulnd, et need, kes au-inna või kiitusekirja saavad, et nende nimed pannasse pärast ajalehte kah? *(Võtab ahjuaugust tubakakoti, püksitaskust piibu ja hakkab suitsetama. Sägi väänab endale «plotski».)*

SÄGI: Noo-jah, see tuleb omasoodu. Ega see kuhugi jää. Kõik pannakse üles, et: see ja see sai kartulite ja kapsaste eest esimese auhinna, see sai hobuse eest teise auhinna, ja see, ütleme näiteks rehepeksumasina eest, et see sai kolmanda. Kõik pannakse üles. Ajalehe juurest on kohe üks mees seal, kes üles tähendab, kes sai ja kes ei saanud ja ... See ei jää kuhugi!

PLIUHKAM: Jaa-jah. Ega mina seda kiitusekirja nii väga tahakski! Andku viis rubla, mina sellegagi rahul. Aga nagu et ajalehte panevad — pangu piale ... ku nad selle eest au-innast maha ei arva.

SÄGI: Ooh, ei arva maha midagi.

ROOSI: Näh, sul, vanamees, kah nagu himu midagi viia, et kah auhinnast ja kiitusekirjast räägid?

PLIUHKAM *(sügab kukalt)*: Ei tia kedagi niisugust ...

SÄGI: Ega sinna võib kõik viia, mis sa aga tahad. Seal on kõiksugu osakonnad: loomad, vili, käsitöö, masinad, kartulid, kapsad ...

PLIUHKAM: Jah-noh, meil ei ole jälle niisukesi kartuleid ja kapsaid, mida viia võiks. Kapsad on pisikesed ja pehmed nigu tohlud. Mina ei tia, kust põrgust te need taimed kevade välja kiskusite, aga päid nad ei võta, kas tee või tina. Paremid kartulid me tänavu kah ei saa ... kõik puha pisikesed nigu pabulad.

ROOSI: Mis sa ajad, kas sina mõni näituselemineja oled. Suured asjad nad nüüd küll ei ole, need kapsad, aga egas näitusele ikka poleks läinud, oleksid nad olnud kui suured tahes.

PLIUHKAM: Ega kedagi! Kas sul see viis rubla mööda külge maha jookseb, et ta sulle ei kõlba! Kiitusekiri, las'nd see olla piale, mes ta on, aga viis rubla on ikke viis rubla.

SÄGI: Midagi muud viia ...?

PLIUHKAM: Mes sa muud viid? Ega sinna niisukesi vanu asju ei võeta, nii mes nii nagu ikke nii kanis vana on? Neid aetasse

nüid küll kah taga. Suvelgi käis siin üks tudeng või kes ta oli ... tahtis ära osta ... ajas peale nigu uni, et tema annab kaks rubla. Esiti veel küll, et kingi temale, et tema annab tähe vasta, et ega tema endale korja, et tema annab jälle edasi ... muusijunnile või kellele. Siin ta plaras tüki aega. Ei mina akand kuulama, mes ta rääkis. Suurem asi ta n'd küll ei ole ... üks vana kerst.

SÄGI: Ah kaks rubla pakkus?

PLIUHKAM: Jah. Ei mina and ära, et: ku sa jõuad kaks rubla maksa, küll maksad siis neli kah, ku sul teda tarvis on. Ei tia's nüid, kas viia teene õige näitusele või?

SÄGI: Ei tea, kas nad näitusel vanade asjade eest annavad kah midagi. Aga niisugune muuseum on ikka olemas küll. See seisvat juba ajalehtedeski, et on. Et korjavad kõik need vanad eesti mälestused kokku ja ... et siis on pärast hea teisi vaadata.

PLIUHKAM: Jah, ei tia, mes sa neist ikke vaatad. Tuleb aga korra linnasaksal niisuke tuju ja siis ... Pärast jätavad kõik laokile, kos üks, kos teene. Aga ku kerstu eest näitusel kedagi ei saa, siis oleks ikke teese piaaegu suvel kahe rubla eest ära võind anda. Eks siis oleks näind, mes nad ta'ga oleks teind.

SÄGI: Ma tean küll, ta käis meil kah. Justkui mustlane teine. Kõigepealt jah kohe, et — anna ilma! No kuidas sa ikka oma asja ilma käest ära annad. Noh siis, et tema maksab. Mis ta maksab — pakub ja niisugust hinda, et ...

PLIUHKAM: Ma arvan, ta tuleb tuleval suvel jälle. Aga siis vaja õige viis rubla küsida. Kui see tuhing neil veel mööda põle läind, ehk annavad kah, aga kui ei — võtku piale kahe eest. Ei tia, mes minagi teesega teen. Meil on sal veel paar niisukest asja ... selle, nagu sa ütled, selle muusijunni jaoks või: üks vana tõrs ja ... ja üks vana, ilma sangata pada kah.

ROOSI: Noh, sellel on jo suur auk põhjas.

PLIUHKAM: No mes sest! Augu kõrvalt on jo terve! Ku n'd tiaks, et näitusel kedagi antasse, siis —

SÄGI: Ei tea. Mitte ei tea. Aga parem oleks küll ikka nii ... mõni uus asi, nagu põllusaadused või nii ...

ELIISABET *(astub sisse)*: Tere õhtust! —

SÄGI: Tere õhtust, Liispet! *(Tõuseb üles, annab Eliisabetile kätt ja istub endisele kohale tagasi.)*

ROOSI: Liispet, kas uudist tead: Tõnis viib oma kapsad ja kartulid näitusele ja saab viis rubla ja kiitusekirja.

ELIISABET: Tõesti?

SÄGI: Ma viin nüüd küll, aga ega see veel nii kindel ole, et ma just viis rubla ja kiitusekirja saan; võib-olla antakse vähem.

ELIISABET: Aga võib-olla antakse rohkem.

SÄGI: Võib-olla kah ... aga ei tea, sest ... Viis pead on ju suured küll ja kõvad justkui jõmakad, aga teised viis on väiksemad, ja ühel paganal on veel niisugused imelikud sinakad lehed. Mina ei tea, kust see tuleb?

PLIUHKAM: Taimed, noh! Taimed on niisukesed. Ma ütlen jo: oleks nemad kevade kah vähegi mõistlikke taimi katsund, eks siis saaks meie kah kapsid, aga no, mes nüüd!

ROOSI: Kas minagi nende hinge sisse teadsin, mis nad olid.

PLIUHKAM: Aga vaata, saananaesel on palju suuremad kapsad kui meil. Ometi maa oli tal lahjem ja küntud ei saand õieti, aga mine, vaata.

ELIISABET: Saunanaisel on küll üks kapsapea õige suur. Kohe hirm tuleb, kui vaatad. Teised kapsad ei ole nii suured, aga see üks, see on justkui pada.

PLIUHKAM: Taimed, noh!

ROOSI: Mis te nüüd nende taimedega! Too tuleval aastal ise taimed, eks siis näe, kui suured nad sul kasvavad.

PLIUHKAM: Tuleva aasta!

ELIISABET *(Sägile)*: Või sina lähed's kapsaste ja kartulitega näitusele. Noh kus sa minu jätad?

SÄGI: Tule ühes.

ELIISABET: Jah, mul pole sinna midagi viia. Oleks mul kah midagi viia, nii et kah auhinna ja kiitusekirja saaksin, siis tulekssin küll.

SÄGI: Vahest on midagi? Sinna on ükskõik, sinna võib mis tahes viia.

ELIISABET *(mõtleb järele; Roosile, kes silgukausi ja leivakannikaga kagakambrist tuleb)*: Ema, ma viin õige selle triibulise teki näitusele, selle, mis sa saunanaisel kududa lasksid. Kas jah?

ROOSI: Sina siis kah tahad näitusele minna. *(Paneb toodami lauale.)*

ELIISABET: Jah. *(Võtab kapist kokkupandud teki ja tuleb sellega laua juurde.)* Vaata, Tõnis! Mis sa arvad, kui ma selle teki näitusele viin? Vaata, kui ilus!

SÄGI. Jah, ilus tekk! Ei mõista midagi ütelda! Kas sina kudusid?

ELIISABET: Ei. Saunanaine kudus. Aga mis sellest siis. Ega sinagi oma kapsapäid ise teinud. Ja mis sellest, kes tegi, peaasi, kelle oma ta on.

SÄGI: Ei, ega ma ütlegi, et... Võib viia küll.

ELIISABET: Kuula nüüd! Mis ta muidu kapis vedeleb. Las teenib auhinda. Sängi peale panna ema teist muidugi enne ei lase, kui me pulmad ära teeme. Eks ole — viime?

SÄGI: Viime jah. Ja kui me kiitusekirja saame, siis laseme suure raami teha ja paneme mõlemad sinna alla. Vaata siis, kui ilus on!

ELIISABET: Jah, seda me teeme. See oli nüüd üks jumala õnn, et sa ütlema tulid, et näitus on. *(Paneb teki sängile ja istub sinnasamasse.)*

PLIUHKAM: Põrgu, mes mina sinna pian viima?

ROOSI: Oh, jäta sina, las nooremad viivad, kui nad tahavad.

PLIUHKAM: Ei jäta. *(Keegi tuleb väljast eeskambrisse ja hakkab pliidi juures talitama.)* Kes sal tuli?

ROOSI: Saunanaine vist. *(Vaatab eeskambrisse.)* Saunanaine jah.

PLIUHKAM *(hõikab eeskambrisse):* Krõõt, ae!

KRÕÕT: Ae-ae!

PLIUHKAM: Tule seia! *(Krõõt tuleb.)* Kuule, Krõõt, kus on sal saana pool vao pial üks suur kapsapia. Anna see mulle!

KRÕÕT: Noh, mis sa ta'ga teed?

PLIUHKAM: Mul on vaja.

KRÕÕT: Enestel suur plaatsam kapsaid täis, kas teil neist veel küll ei saa?

PLIUHKAM: Plaatsam! Aga ühtegi niisukest suurt põle, nigu sinu oma. Ma ütlen jo, et tõivad kevadel taimed, nigu iiresabad teesed, ei tia, mes sa salt saad. Oleks ükski suurem pia olema. Ega ma su kääst teda ilma taha, ma annan sulle kolm oma kapsapiad vastu.

KRÕÕT: Ooh — nüüd kapsapäid vahetama! Lase ta olla. Tema on nii suur, nagu ta on kasvanud. Kapsas ikka kapsas. Ega temagi peale teine päike paistnud; ikka seesama issanda päike, mis pererahvagi kapsaste peale.

PLIUHKAM: Jah, ole sa'nd selle piale uhke. Viis — noh!

KRÕÕT: Mis viis?

PLIUHKAM: Ma annan sulle viis oma kapsast vasta.

KRÕÕT: Oh, mis sa nüüd kiusad! Nii palju kah asja on, nüüd tahad sedagi käest ära võtta. Lase ta olla. Lase ta kasvab. On teine lastelegi asjaks. Iga päev käivad teist silitamas ja paitamas, ikka et: meie nunnu ja meie nunnu.

ELIISABET: Isa tahab seda kapsapead vist näitusele viia, ega ta muidu nuru.

KRÕÕT: Mis näitusele?

PLIUHKAM: Jah, kuula nüüd! Ei tia mes näitusele! Ei tia, kuhu näitusele ma ta viin ... Kometimajasse või? Ei tia, mes imetegu veel'nd ära ei ole, et veel näitusele või kuhu. Anna ära, Krõõt, mes sa jonnid ta'ga! Ku sa kapsaste vastu ei taha vahetada, ma ostan ta puhta raha eest ära. Ma annan sulle kümme kopikat selle pia eest. See on jo ükskord ia ind üheainsa kapsa eest. Anna ära!

KRÕÕT: Ei anna. Õige nüüd imelikud oma kapsapea jahis! Las ta kasvab. Las ometi lapsedki mängivad seal ümber. Ja siis veel näitusele või teab kuhu meie nunnut ...

PLIUHKAM: Pagan sind oma nunnuga! Lastele anna vemmalt, see on nende mänguasi. Mes printsisid ja printsessisid sa oma lastest kasvatad, et sa neile kõiksugu mänguasju oiad?

SÄGI: Anna ära jah, Krõõt, mis sa tühjaga teed! Mõtle, sa saad viis kapsapead või kümme kopikat vastu. See on ju hinda kas pagan võtku! Kes sulle annab mujal kümme kopikat kapsapea eest. Kaks kopikat on kapsapea hind.

PLIUHKAM: Ole mõistlik vanainimene; ära ole keblak.

KRÕÕT: Las kapsapea kasvab pealegi. Ei tea, mis sinagi teisega ära teed; oleks veel laps, siis mängiks või ... Näe, perenaine ei ütle sõnagi, ja kapsad on ikka ometi rohkem perenaise kui peremehe hooleks.

ROOSI: Jah, ei tea, mis mul nüüd. Mul ükskõik, missugune kapsapea on.

PLIUHKAM *(Krõõdale):* Oh sa kuri vanainimene! Ma nään, sa tahad mu kääst vägisi viisteistkümme kopikat välja kiusata. — Noh olgu viisteistkümme! Too ta seia! *(Võtab rahakoti välja.)*

KRÕÕT: Ei too ühti. Nüüd lähen ära koju. *(Läheb eeskambrisse.)*

PLIUHKAM: Viitteistkümmet ka ei taha? *(Paneb rahakoti taskusse.)* Oota sa, vanamoor, ma ei lase sul tulevaasta mitte üht kapsast maha istutada — vaat siis! *(Krõõt ei pane tema ütlust tähelegi. On kuulda, kuidas ta eeskambrist õue läheb.)* Sal on nüüd saananaene: kas tal on põrmugi austust pererahva vastu. Ise muudkui uhke, tigevaim, et tema kapsaste piale seesama päike paistab mes pererahvagi kapsaste piale. Aga oleks saaks kudagi nii teha, et kui ikka ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!

SÄGI: Pagana vanamoor!

ELIISABET: Oi, ta on kõva peaga! Ega tema järele anna, kui ta kord midagi ütleb.

ROOSI: Ja ei tea, mis te ta'ga ikka teeksite, selle kapsapeaga?

PLIUHKAM: Tohoo pime! Kuuled ometi, au-indu sadab niigu vihma igaühele, kes aga midagi niisukest värskemat viib ... No, ku mina selle jõmaka sinna viin, nad annavad mulle kümme rubla.

ROOSI: See on saunanaise kapsas. Lase saunanaine ise viib. Eks temalegi lähe see kümme rubla tarvis.

PLIUHKAM: Jah, saananaisele antasse siis mõni au-ind.

ROOSI: Kas saunanaistele ei anta auhindu?

PLIUHKAM: Ei anta.

SÄGI: Ei, ega saunanaistele vist ei anta.

ELIISABET: Jah, saunanaisele antakse nüüd mõni auhind. No las ta viib selle teki sinna, eks näe, kes talle annab auhinna.

PLIUHKAM *(tõuseb üles, paneb vanad kotad jalga, pintsaku selga ja läheb eeskambrist välja):* Oota, ma lään vaatan.

ROOSI: Ei tea, mispärast neile siis ei anta?

ELIISABET: Mispärast — vaesed noh! Mis ta's on, läheb sinna sipa-sapa oma pasteldega — ei tea, kes sulle sedaviisi auhindu annab ... Mis sa arvad, Tõnis, ma panen õige oma kriuksuga saapad jalga, kui me läheme, mis?

SÄGI: Võib küll, kui aga vihma ei peaks tulema. Vihm võtab kriuksu ära.

ELIISABET: Noh, vahest peab ometi kuiva! Oleks ta peaks kuiva! Ei tea, mis ta ühtelugu sadada laristab!

SÄGI: Vihmaga on hea kalosse kanda: astu aga pats-pats, ei lähe märg läbi ega midagi.

ELIISABET: Ei mina losse küll usu jalga panna — üks poiss oli ükskord teist poissi sõimanud, et ikka: orasetallaja ja umbrohukülvaja ja ... Poisil olnud kuiva ilmaga lossid otsas.

ROOSI: Ei tea, mis ta temast siis sõimas?

ELIISABET: Kade noh ... et temal ei ole. Kes seal siis nüüd tuleb nii suure mürinaga?

PLIUHKAM *(jookseb suure rutuga sisse, kapsapea käes)*: Ära nägid, paganad! Öösi kah valvavad oma kapsapea juures! Noh, kuhu ta nüid panna? Nad on mul kannul. *(Väljast kostab koerte haukumine ja sammude müdin.)*

ELIISABET: Pane kapi otsa!

SÄGI: Pane kappi riiete alla. *(Tõuseb segadus. Pliuhkam jookseb kapsapeaga toas ringi ega tea, kuhu see peita.)*

ROOSI: Mis sa pöörane tegid! Sa tõid teise kapsapea salaja ära.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Oota, ma panen ta õige sängi alla. Sa, Liispet, istu siia ette ja ära tee väljagi, et sial on. Soo. Tulevad, kurjadvaimud.

KRÕÕT *(Kusti käekõrval, tuleb tagakambrisse; nende järel Maali, kes ema sabast kinni hoiab ja nutab)*: Anna aga, anna siia, peremees, meie kapsapea! Me nägime küll, kui sa tulid ja teise üles tõmbasid. Anna aga siia!

PLIUHKAM: Mes kapsapia? Mes sa ajad? Ma põle ühtegi kapsapiad näind. Kuda sa nii rumal oled! Mina lähen sinu kapsapiad kiskuma! Kes tiab, kes külast oli, kes kapsapia ära viis.

KRÕÕT: Oh sa armutegu! Poleks ma ise näinud, kui sa toa poole jooksid. Heaga ei saanud, siis nüüd tulid, võtsid vägisi. Anna aga siia! Anna aga siia!

KUSTI *(nutab)*: Ema, võta meie nunnu ära!

KRÕÕT *(Kustile)*: Mis sa karjud, küll sa saad kätte oma nunnu.

SÄGI: Noh, kui peremees oleks võtnud, eks siis oleks ometi meie näinud, kuhu ta selle pani. Aga meie ei näinud.

ELIISABET: Isa ei käinud väljaski, kus ta siis teie kapsapead sai ära tuua.

ROOSI: Mis see nüüd olgu praegu! Andke kätte!

PLIUHKAM *(Roosile)*: Kas sa pead oma suu! Mes asja ma annan kätte? Sa oled ka õige totraks läinud!

KRÕÕT: Armas aeg! Näed, muldki siin veel maas, juure küljest maha pudenenud, siis tema ei võtnud. Mõtle ometi, mis sa teed, vanainimene! Häbi võiks olla!

MAALI: Ema, võta meie nunnu ära! *(Nutab.)*

PLIUHKAM: Mes äbi olla! Näita, kus on muld. Selle sa tõid ise jalgadega siia.

KUSTI *(näitab sängi alla)*: Ema, näe, kus nunnu!

KRÕÕT: Võta ära! Võta ära! *(Kusti poeb ruttu sängi alla.)*

ELIISABET: Kus sa lähed, poiss, minu sängi alla, mis? *(Rebib*

Kusti sängi alt välja.) Sinna on sind veel vaja, mis? Kas sa saad välja, mis!

KUSTI *(sängi all)*: Ai-ai-ai!

KRÕÕT *(rebib Eliisabeti sängist kaugemale)*: Ära nüüd, juudas, löö last! Vaata ometi sinagi, perenaine, mis ta teeb!

PLIUHKAM: Välja, välja sängi alt, poiss! Või muidu võtan piitsa! *(Võtab nurgast piitsa.)*

ROOSI *(võtab piitsast kinni)*: Mis sa nüüd teed ometigi, sa lähed last ilmaasjata peksma! Ei tohi minna!

MAALI: Ema, võta nunnu ära!

ELIISABET: Välja sängi alt! Välja sängi alt!

KUSTI: Ai-ai-ai!

KRÕÕT *(Kustile)*: Ära tule välja, Kusti! Ära tule välja, Kusti! Näri nunnu hammastega katki! Kisu puruks! Ära tervelt kätte anna! Näri, näri! Kas kuuled? Kus sa oled? *(Vaatab sängi alla.)* Kusti! *(Kusti kargab sängi alt järsku välja ja tahab kapsapeaga uksest välja joosta, aga komistab ja kukub, kuna kapsapea Pliuhkami jalge ette veereb.)*

PLIUHKAM *(haarab kapsapea enda kätte)*: Aa-haa! Noh, ma ta'ks näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. *(Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.)*

ELIISABET *(tahab Kustit lüüa)*: Ot sa poisikratt, või tema tahab ära joosta! Ma sulle...

KRÕÕT: Ära sa nüüd tule lööma jälle! Teil on nüüd kapsapea käes, sööge ta nüüd ära, kui tahate, aga ärge peksma tulge. Võtke nüüd jah kohe kätte ja pange ta toorelt nahka, siis on süda rahul. *(Lastele.)* Lähme meie ära, las peremees hakkab kapsapead õgima.

KUSTI: Võta meie nunnu ära!

KRÕÕT: Ole vait! See on nüüd peremehe nunnu.

PLIUHKAM: No, muidugi minu nunnu. Mes minu maa pial kasvab, on minu oma jah. Vaata, ku ma võtan sul kõik kapsad kääst ära, vaata siis! Ja kihutan sind ennast kah saanast välja, vaata siis!

ELIISABET: Välja jah! Välja jah!

ROOSI: Tohoo ime, mis teil on ometi täna! Justkui põlema läksid oma näitusega. Sa, Tõnis, ära ütle neile enam millalgi, kui midagi niisugust asja on.

SÄGI: Ei noh, egas sellest midagi ole. *(Tõuseb üles ja läheb Krõõda juurde.)* Sa, Krõõt, oled ikka üks rumal inime: mis sa räistad oma kapsaga! Las peremees viib ta Paunvere näitusele ja saab auhinna. Ta annab selle sulle tagasi, tee siis ta'ga mis tahad. Nüüd viiakse jo kõik, mis vähe paremat on, näitusele. Mis sa sõdid!

KRÕÕT: Võeh, või veel näitusele ka! Vaata sinna on teda veel tarvis, mööda maailma ümber vedada! Ei, seda ma küll ei lase. Sööge ta siinsamas, kui teil nälg on, aga sinna küll ei tohi viia. Niipea kui te sinna viite, lähen järele ja nõuan tagasi.

PLIUHKAM: Kas sa loll oled, Krõõt! Sa tahad, et sind küla siad välja naeravad!

KRÕÕT: Lähen jah, seda te näete!

SÄGI: Saa aru, Krõõt, kui sa kapsapea näitusele lased viia, aitad sa sellega põllumajandust tõsta, nagu ajalehes kirjutatakse.

KRÕÕT: Las ajalehed teevad, mis nemad tahavad, tõstku või jätku tõstmata. Kui sinna viite, mina toon ära!

PLIUHKAM: Siis kihutan ma sinu sellesama piitsaga saanast välja, kas mõistad? Kasi kohe välja! Jalamaid! Välja! *(Lööb Kustile piitsaga mööda jalga, mispeale viimane «ai»! karjub.)*

KRÕÕT: Oh sa see ja teine! *(Läheb Maali ja Kustiga ära. Eeskambrist on kuulda, kuidas Maali ja Kusti ära minnes nutavad ja «meie nunnut» taga kahetsevad. Väljas hauguvad koerad. Vist läks neile peremehe ülekohus südamesse.)*

PLIUHKAM: Kurjavaimu nõid! *(Tuleb laua juurde ja silmitseb kapsapead.)* Ongi poisiraisk ambajäljed sisse vajutand! Kas näed! Kahest-kolmest kohast on võtnud. Näe, siit on võtnud, siit on võtnd . . .

ELIISABET: Siit kah, näe!

SÄGI: Näete, siit on veel tüki väljagi hammustanud.

PLIUHKAM: Oh sa põrgu põhilaud! Oh sa seenetreial! Obuseunenägu! Mait niisuke! Noh, nüid on kümme rubla nahkas!

SÄGI: Ei ole. Oota, võtame need pealmised lehed ära, siis ei jää nähagi. *(Võtab lehe lehe järel kapsapea küljest ära.)* Vaata nii . . . Noh, nüüd see veel ja see veel . . .

ELIISABET: Mõtle, kus on ometi hambad!

PLIUHKAM: Niisuke sunnik aab terve näituse nurja.

ROOSI: No-jah, minge nüüd veel järele ja andke poisile uus keretäis, et ta kapsapea ära näris.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Mes sa niisukestest asjadest tiad! *(Sägile.)* Pia, pia, ära enam võta! Sedaviisi jääb pea veikseks. Viimati ei antagi enam kümmet rubla, ütlevad, et veike on.

SÄGI: Oota nüüd, ega sedaviisi ka ei või, kui tükk väljas on. Me peame ikka niipalju ära võtma, et pea sile on ja hambajälgi näha pole. Noh, mis siiski on, kui sa kümne asemel viis saad!

PLIUHKAM: Oih, oih! Sul on kerge ütelda: viis. Aga mespärast mitte kümme võtta, ku saab. Too siia! *(Tahab kapsast Sägi käest ära võtta.)*

SÄGI: Pea nüüd kinni! Selle lehe võtame veel ära.

PLIUHKAM: Ära'nd võta, kas kuuled! Pia jääb veikseks ja paljaks nigu põlveots, selle eest'nd kedagi antasse.

ELIISABET: Ära võta jah enam, Tõnis! Mis see paar hambajälge talle teeb.

PLIUHKAM: Kuula'nd, mes sulle öeldasse, ära võta enam! Sa justkui meelega tahad, et mina au-inda ei saa.

SÄGI: Vaata kus loll — meelega! Mina tahan nüüd meelega,

et tema auhindu ei saa! See leht tuleb nimelt ära võtta. Kas näed: justkui rotid on närimas käinud.

PLIUHKAM: Ära võta enam! Anna siia!

ELIISABET: Too siia, minu kätte. *(Krapsab kapsapea enda kätte.)*

SÄGI: Mis nüüd sina jändad! Sina kah nüüd midagi tead! Too siia!

ELIISABET: Ei anna. Sina rässutad ära, nii et midagi ei saa.

PLIUHKAM: Ära anna, ära anna! Temal on kade meel, et minul suurem kapsas on ku temal. Ära anna!

ELIISABET: Ei anna, ei anna. Võta, isa! *(Püüab kapsast üle laua isa kätte anda. Pliuhkam kahmab kapsapea enda kätte, aga nii õnnetult, et see aknast välja prahvatab.)*

ROOSI: Oh sa armas aeg! Mis see nüüd oli? *(Jookseb lähemale. Väljast on kuulda, kuidas Kusti rõõmuga kilkab:* «Ema, ema, juba mul nunnu käes! Juba mul nunnu käes!»)

PLIUHKAM: No-jah, nüid sai poisi-kurivaim kapsa kätte, mes tal nüid viga! Mine võta veel raipe ammaste vahelt kinni! *(Sägile.)* Kuule, poiss, ma annan sulle kah piitsa! Mes sa lõhud!

SÄGI: Noh, kas see minu süü oli?

ELIISABET: Kelle siis? Justkui vana tola! Mis sa siis kraapasid tast!

SÄGI: Kuule, Liispet, kui sa niiviisi räägid, ma ei —

ELIISABET: Muidugi oled tola! Te olete kõik tolad, niipalju kui teid vendi on!

SÄGI: Sa ise oled tola.

PLIUHKAM *(Sägile)*: No oled, oled jah tola!

SÄGI: No, ei ole noh! Minu pärast siis... Pagan võtku teid, kui te nii rumalad olete!

ROOSI: Ärge nüüd minge jälle isekeskis.

SÄGI: No mispärast siis mina tola olen? Kuidas ma tola olen? Ma pole eluaeg tola olnud, nüüd tulen korra siia ja olen tola. Võtku sind hunt, Liispet, mina niisugust lolli tüdrukut ei tahagi! *(Ära. Põrkab uksel Jüriga kokku.)*

JÜRI: Pea, pea, ega sa siis kõhust läbi pääse! *(Pererahvale.)* Mis siin on? Saunanaine tuli suure kisaga vastu, kapsapea süles... Ise karjub, lapsed karjuvad... Terve küla aina rõkkab.

PLIUHKAM: Mes siin on. Tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. *(Lühike vahe.)*

ROOSI: Noh, vaadake nüüd ometi, mis te tegite! Nüüd on peigmees läinud, kapsapea läinud, saunanaine vihane. *(Pliuhkamile.)* Oh sa lambapea!

(Eesriie)

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Mispärast on Pliuhkam ja Sägi näitusest huvitatud? Mida näitavad Pliuhkami sõnad: «Kiitusekiri, las nüid olla peale mes ta on, aga viis rubla on ikka viis rubla»?*
2. *Missugune ettekujutus on Pliuhkamil näitusest? Kuidas iseloomustab teda jutustus «tudengist», kes tahtis vana kirstu «muusijunnile» ära osta?*
3. *Tõesta, et kirjaniku suhtumine saunarahvasse on erinev suhtumisest Pliuhkamisse ja tema kaaslastesse. Mida rõhutab kirjanik Pliuhkami sõnadega: «Aga oleks saaks kuidagi nii teha, et ku ikke ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!»?*
4. *Märgi ära näidendi lõpplahendus ja too välja peamõte.*
5. *Loe peatükist «Dramaatika» komöödia kohta käivat seletust. Missuguste inetute ja väiklaste omaduste tõttu satuvad Pliuhkam ja tema tütar pilkealusteks?*
6. *Jälgi tähelepanelikult tegelaste keelt. Kuidas iseloomustab Pliuhkami kõne seda ahnet taluperemeest? Too näiteid tekstist.*

Dramaatika.

Draamateosteks nimetatakse üldises mõttes niisuguseid kirjandusteoseid, mis on kirjutatud dialoogi vormis, ilma autoripoolse kõneta. Draamateosed on mõeldud esijoones teatrilaval esitamiseks, mille tõttu neil on rida erilisi tunnuseid.

Jutustuse või romaani autor tutvustab oma tegelasi sel viisil, et jutustab nende käitumisest ja sündmustest, mida nad läbi elavad. Draamateoses näidatakse tegelasi otseselt, nende vahetus tegevuses, toimingutes, vestlustes, mistõttu selliseid teoseid on võimalik laval ette kanda. Autor võib anda lavastajale juhatuseks ainult lühikesi, sulgudes märgitud seletusi. Näiteks: PLIUHKAM *(haarab kapsapea enda kätte)*: Aahaa! Noh, ma ta'ks näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. *(Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.)*

Selliseid vahemärkusi nimetatakse remarkideks.

Draamateose põhiliseks iseärasuseks on veel dialoogi vorm, milles areneb tegelaste omavaheline kõnelus.

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. *(Lühike vahe.)*

Üksiktegelase kõnet draamateoses nimetatakse repliigiks. Kui tegelane arendab oma mõtteid ulatuslikumas sõnavõtus, nimetatakse seda monoloogiks.

Draamateosed jagunevad vaatusteks, mis moodustavad teatava temaatilise terviku ning võimaldavad dekoratsioonide ja kostüümide vahetamist.

Draamateosed jaotame kolme põhižanri: tragöödia ehk

kurbmäng, komöödia ehk naljamäng ja draama — tragöödia ja komöödia vahepealne žanr, tõsise sisuga näidend.

Tragöödia peakangelaseks on tugeva tahtejõu ja õilsa iseloomuga inimene. Peakangelase ja temale vaenulike jõudude vahel tekib pingeline võitlus (ehk konflikt), mis lõpeb peategelase hukkumisega (ehk katastroofiga). Kangelase hukkumine kutsub esile traagilise meeleolu.

Komöödias naerdakse välja ühiskondlikus elus esinevaid väärnähtusi, samuti inetuid jooni ja väiklust inimeste karakterites. Näiteks O. Lutsu komöödias «Kapsapea» satuvad Pliuhkam ja tema tütar pilkealusteks oma pimeda ahnuse ja rumaluse tõttu.

Draamas põimuvad tragöödia ja komöödia tunnused. Esiplaanil on siiski tõsine ja pingeline võitlus tegelaste vahel. Vastuolude lahenemine võib draamas toimuda väga mitmel viisil ega pruugi viia kangelase hukkumiseni nagu tragöödias. Eesti klassikalises kirjanduses on draama väljapaistvaks näiteks A. Kitzbergi «Kauka jumal», milles kujutatakse rahavõimu hukutavat mõju kapitalistlikus ühiskonnas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Nimeta olulised erinevused eepika ja dramaatika vahel. Nimeta loetud või teatris nähtud draamateoseid.*
2. *Võrdle draamateoste kolme põhižanri. Millisesse žanri kuuluvad need draamateosed, mida tunned?*

Huumor ja satiir.

Kirjandusteostes kohtame sageli tegelasi ja episoode, mis kutsuvad esile naeru. Meenutame üht niisugust episoodi E. Vilde lühijutust «Minu esimesed «triibulised»». Noorparuni sõnamurdlik käitumine aidamehe Eedi suhtes põhjustas «käsitsivõitluse», mille tulemusena kindel pind võitlejate jalge alt kadus ja «süsimustad paksud lained» nende üle «kokku lõid».

Järgneb ülinaljakas pilt, kuidas ehmunud aidamehe Eedi noorparunit tiigist välja õngitseb. Kirjanik on seda stseeni kujutanud mahlaka ja põhijoontes heasüdamliku huumoriga. Kõrk ja uhke välimusega parunivõsu satub kõige naeruväärsemasse ja hädisemasse olukorda. «Ta kingad hõbedast pannaldega, ta peenike madruse-ülikond kuldsete ankrutega, ta helevalge läikiv krae — kõik oli nagu pigipatta kastetud, ning tiigi mustaval pinnal ujus ta kuldtähtedega meremehe-müts minu kaheteistkümnekopikase Kondivalu lätuga võidu Ameerika poole...» Niisugune sündmus kutsub lugejas esile lõbusa meeleolu, kuid aitab ühtlasi paremini mõista tegelasi, kirjaniku suhtumist nendesse.

Elunähtuste ja inimeste kujutamist naljakas, koomilises valguses nimetatakse **huumoriks.**

Autori suhtumine ainesse (tegelastesse) võib olla mitmesugune (humoristlik, lugupidav, hukkamõistev). Näiteks «Kapsapea» tegelane Pliuhkam valmistab oma rumaluse ja kohmakusega küll nalja, ent see nali ei ole enam lõbus ja heasüdamlik nagu esimeses näites. Pliuhkamit naerdes me ühtlasi põlgame teda ta rumaluse ja ahnuse pärast. Ka Kupja-Prits on naljakas, kui Võllamäe Päärn ta kui takukoonla lepapõõsasse viskab. Selle naeruga aga avaldame me ühtlasi meelepaha ja hukkamõistu kupja tooruse ja häbematuse üle. Õieti polegi see enam naer, vaid põlgus ja hukkamõist. Samasugust hukkamõistu kutsuvad esile paljud Tšehhovi novellide tegelased, nagu Otšumelov, Prišibejev jt.

Ühiskondlike pahede ja inimeste eemaletõukavate omaduste teravat paljastamist ning väljanaermist nimetatakse **satiiriks.**

Ülesanne.

Meenuta õpitud paladest humoristlikke ja satiirilisi episoode ning tegelasi. Selgita nende põhjal erinevust huumori ja satiiri vahel.

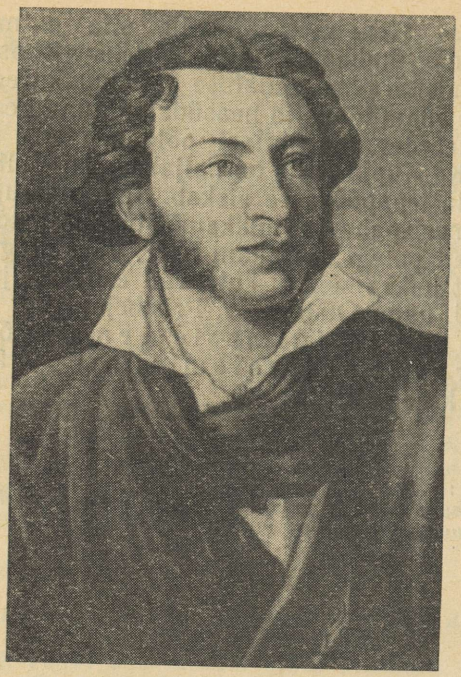

ALEKSANDER PUŠKIN
(1799—1837)

Lapsepõlv.

6. juunil 1799. aastal sündis Moskvas Puškinite aadliperekonnas poeg Aleksander, tulevane suur poeet. Nimekas ja isegi ajaloos tuntud perekond oli seks ajaks kaotanud endise rikkuse ja mõju: mõisad olid laostunud ning andsid hoopis kasinat tulu.

Aadliperekondades valitseva kombe kohaselt jäi Aleksandri kasvatamine välismaiste guvernööride (kasvatajate) hooleks. Emaarmastust, millest poiss peaaegu ilma jäi, asendas hea hoidja Arina Rodionovna südamlik hoolitsus. See luulemeelne naine oskas paeluda kaunite muinasjuttude ja lugudega möödunud aegadest. Unustamatut muinasjutumaailma kandis Puškin endaga kaasas elu lõpuni, ammutades sealt luuleainet ning õppides väljendusrikast vene keelt.

Suviti sai näha ehtsat maaelu. Perekond sõitis siis Moskvalähedasse mõisa, mis asus kauni looduse rüpes. Siin võis kaasa elada hoogsale vene tantsule ning kuulata vene rahvalaule.

Õige varakult haaras poissi lugemiskirg, mis isa rikkalikust raamatukogust ka mitmekesist toitu sai. Kirjanduslikud huvid olid perekonnas üldised. Isa oli suur kirjandussõber, keda külastasid sageli tuntud kirjanikud ja kes ka ise «mõnikord sulge proovis». Väike Saša jälgis teraselt kõnelusi ja vaidlusi kirjanduse üle ning unistas salamisi poeediks saada.

Tsarskoje Seloo lütseumis. Peterburi lähedal Tsarskoje Seloos avati kõrgemate riigiametnike ettevalmistamiseks õppeasutus — Tsarskoje Seloo lütseum. Sinna pandi õppima ka 12-aastane Puškin. Tsarskoje Seloo oli tsaariperekonna suvituskoht. Suures maalilises pargis asusid toredad lossid, kus leidus rohkesti kunstiteoseid. Ühes lossitiivas asuski lütseum, kus elasid ja õppisid kolmkümmend poissi. Õppeasutus oli kinnine: ainult suurte pühade puhul võisid kasvandikud vanematega kokku saada.

Õpilasperes valitses soe sõprus ja õpihimu. Suurt huvi tunti kirjanduse vastu: loeti uudisteoseid, vaieldi tuliselt nende üle, koostati käsikirjalisi almanahhe.

Puškinit armastati ja hinnati tema elava ja lõbusa iseloomu, teravmeelsuse ja suurte annete pärast. Tema lähedasemad sõbrad olid Puštšin ja Delvig, keda ta hiljem luuletustes soojalt meenutab. Paljud lütseumi õpilased sepitsesid värsse, mitmed neist said luuletajatena tuntuks. Kuid keegi ei suutnud võistelda Puškiniga, kes juba enne lütseumi lõpetamist sai tuntud poeediks.

Tsaar lootis lütseumis sõnakuulelikke ametnikke kasvatada. Ent paljud kasvandikud lahkusid sealt tsaarikorra vaenlastena, nende hulgas ka Puškin. Mispärast see nii kujunes?

Lütseumis leidus ausaid ja eesrindlikke õpetajaid, kes rääkisid noortele elust ja teadusest tõtt. Veel tõsisemat mõju avaldas noortele suur ajalooline sündmus — 1812. aasta Isamaasõda. Noorukid otse neelasid sõjateateid. Ärevusega jälgiti Napoleoni armee tungimist Venemaa südamesse. Seda suurem oli rõõm, kui vaenlane taganema löödi ja maalt välja kihutati. Kõigile oli selge, et võidu saavutasid Venemaa rahvad eesotsas vapra vene rahvaga. Selle üle võis uhkust ja rõõmu tunda.

Kuid sõda lõppes ning seesama rahvas, kes verd valas ja uskumatuid raskusi kannatas, elas edasi vaesuses ja pimeduses. Võimukandjad ja mõisnikud aga pidutsesid ning maitsesid võidu vilja. Selline ebaõiglus tekitas ausates inimestes viha ja nördimust. Need meeleolud nakatasid ka lütseumi kasvandikke, kes pidasid oma kohuseks võidelda ülekohtu vastu, rahva vabaduse eest.

1817. aastal lõppes lütseumi-põli, tuli astuda ellu. Puškin oli tol ajal oma kutsumuse juba leidnud — ta oli tunnustatud poeet.

Peterburis. Lütseumi lõpetamise järel määrati Puškin Peterburi riigiteenistusse, mis teda aga põrmugi ei huvitanud. Hoopis enam veetles pealinna kultuurielu — kirjanduslikud ringid, teater, muusika.

Sel ajal organiseerisid eesrindlikud aadlikud salajasi ühinguid.

Valmistuti ülestõusuks tsaarikorra vastu. 1825. aasta detsembris toimuski Peterburis Senati väljakul ülestõus, mis ajaloos on tuntud dekabristide ülestõusu nime all. Tähtsamad dekabristide juhid olid Pestel ja Rõlejev. Väike hulk revolutsionääre ei suutnud ilma rahva toetuseta tsaarikorda kukutada. Ülestõus suruti maha ja osavõtjaid karistati karmilt: «peasüüdlased» hukati, paljud saadeti Siberisse sunnitööle.

Puškin oli dekabristidega tihedalt seotud, nende ideed leidsid tee tema südamesse ja luulesse. Tõsi küll, neid luuletusi ei trükitud, kuid nad levisid käsikirjalistena ja neid tunti peast. See äratas ametivõimude tähelepanu. Kord kutsuti Puškin Peterburi kuberneri juurde ja küsiti: kas on see tema, kes kirjutab «häbematuid» luuletusi tsaarivõimu vastu? Julge poeet ei kartnud ennast autoriks tunnistada. Kui taheti saata tema korterisse pabereid kinni pitseerima, ütles ta: «Teie ei leia, mida otsite. Pigem käskige mulle anda sulepea ja tint, ma kirjutan siinsamas, mis tarvis.»

Luuletajat taheti Siberisse saata. Ainult mõjukate sõprade eestkostmise tõttu pehmendati karistust. Siberi asemel saadeti ta 1820. aastal lõunasse.

Lõunas asumisel. Teel lõunasse Puškin haigestus ja peatus mõnda aega Jekaterinoslavis (praeguses Dnepropetrovskis) 1812. aasta Isamaasõja kangelase Rajevski perekonnas. Need olid südamlikud inimesed, kes püüdsid väljasaadetud poeedi eest hoolt kanda. Teekond jätkus koos Rajevskitega Kaukaasiasse ja Krimmi, kus peatuti mõnda aega.

Luuletajat võlus siinne imekaunis loodus: igihaljaste puude lopsakas rohelus, võimukad Kaukaasia mäed, ohjeldamatud mägijõed, taevassinine mereavarus. Sellest jäi erutav ja kaunis mulje, mis lausa tiivustas värsse looma.

Ilus rännak Kaukaasiasse ja Krimmi sai võimalikuks üksnes ülemuse heatahtlikkuse tõttu. Kuid lõpuks pidi ikkagi ilmuma teenistuskohta, mis asus Kišinjovi linnas. Siin viibis Puškin peaaegu kolm aastat. Need olid viljakad loominguaastad, mis tähistasid mitmete tähtsate teoste sündi, nagu «Kaukaasia vang», «Laul targast Olegist» jt. Siin alustas poeet ka värssromaani «Jevgeni Onegin» loomist.

Luuletaja leidis ka kaugel lõunas tee tolle aja kõige eesrindlikumate inimeste juurde. Ta tutvus dekabristide salaühingu liikmetega, sealhulgas Lõuna-Venemaa ühingu juhi Pesteliga. Dekabristid usaldasid poeeti ja olid vaimustatud ta aatelisest luulest.

Mitmel korral palus Puškin luba Peterburi sõita, kuid ikka vastati talle eitavalt. Seejärel taotles ta vähemalt suuremasse linna üleviimist, mis lõpuks ka korda läks — 1823. aastal saadeti Puškin Odessasse. Ent selles linnas ei tulnud tal kaua viibida. Uus ülemus osutus ülbeks suurnikuks, kes luuletajat vihkas ning tema peale Peterburi kaebekirju saatis. Tagajärg oli see, et juba

aasta pärast jätkus asumine Pihkva kubermangus, luuletaja vanematele kuuluvas Mihhailovskoje külas.

Mihhailovskoje maaüksinduses. Selles kauges külas valdas poeeti sageli üksildustunne. Tõsi küll, seda leevendas kaunis loodus, pikad jalutuskäigud ja ratsasõidud maalilistele põldudele, metsasaludesse, järvekallastele, eriti sügisel, mida Puškin väga armastas. Hubased olid ka talveõhtud. Väljas tormas ja vingus tuisk, toas kuulas luuletaja oma vana hoidja jutustusi nagu lapsepõlves. Kahel korral sõitsid talle külla lütseumiaegsed sõbrad Puštšin ja Delvig — esimene talvel, teine kevadel. Need olid lausa suursündmused luuletaja üksildases elus.

Kõige sügavamat rahuldust pakkus talle looming. Luuletuste kõrval jätkus töö «Jevgeni Onegini» kallal, valmis ajalooline teos «Boriss Godunov».

1825. aasta novembris suri tsaar Aleksander I ja 14. detsembril toimus Peterburis dekabristide ülestõus. Järgnes julm arveteõiendamine dekabristidega, kellest paljud olid Puškini head tuttavad ja sõbrad. Lähedaste inimeste kurb saatus rõhus luuletajat rängalt. Miks ei seisnud ta koos seltsimeestega Senati väljakul ega jaganud nende saatust? — süüdistas ta ennast. Ometi oli tema vabadust kuulutav luule südameid sütitanud ja võitlusse kutsunud. Läbiotsimistel leitigi paljude dekabristide juurest Puškini luuletusi, mis kinnitas tema kuulumist nende ridadesse.

Järgmise aasta sügisel saabus ootamatu sõnum: uus tsaar olevat poeedile andestanud ning kutsub teda enda juurde Moskvasse. Asumine oli lõppenud.

Viimane aastakümme. See polnud hoopiski tsaari armastusväärsus, mis Puškini Moskvasse tõi. Valitseja kavatses nimeka luuletaja enda poole meelitada ja temast õuelauliku teha. Ta kuulutas enda luuletaja sõbraks ja nõuandjaks. Ent elu näitas, et tegemist on silmakirjalikkusega.

Moskva võttis luuletajat vastu vaimustusega. Tal oli palju siiraid austajaid ja sõpru, ent palju oli ka vaenlasi. Peagi tuli ilmsiks, et vabadusest pole juttugi, sandarmid valvasid poeedi iga sammu. Ilma sandarmiülema loata ei tohtinud ta Moskvast lahkuda, oma teoseid trükkida lasta ja isegi sõpradele ette lugeda. Tsaar veendus, et Puškin jääb dekabristide vaateile truuks ega nõustu kunagi kuulekas õuelaulik olema. Seda külmemaks muutus õukonna suhtumine ja rangemaks järelevalve. Luuletaja igatses sest vaenulikust rõngast välja pääseda, kuhugi sõita, loomingule pühenduda. Kuid need unistused ei täitunud. Ometi suutis ta neiski tingimustes suurepäraseid teoseid luua, sealhulgas jutustused «Dubrovski» ja «Kapteni tütar».

Duell ja surm. 8. veebruaril 1837. aastal kajas ühes Peterburi aguliservas lask, mis lõpetas andeka poeedi elu. Õukonna ladvik ässitas Puškini vastu välismaalasest õnneotsija d'Anthes'i, kes ei kohkunud tagasi poeeti laimamast. Puškinil jäi üle selle aja kombe

kohaselt kaitsta oma au duellil, kus vastane teda surmavalt haavas. Kahe päeva pärast järgnes surm.

Suurt poeeti leinas kogu Venemaa. Juba surmaeelseil päevil kogunes tänavale, kus ta elas, rahvahulk, mis aina kasvas. Kuuldusid kättemaksuhüüded vaenlaste aadressil. Tsaarivalitsus kartis rahva õiglast viha. Matuse-eelsel ööl hiilisid sandarmid kirikusse, tõstsid puusärgi salaja välja ning asetasid saani. Minutitki kaotamata kihutati puusärgiga Mihhailovskojesse, mille lähedale kirikusse poeet maetigi. Kuid siingi ei puudunud viimsed saatjad — need olid ümberkaudsed talupojad, kes pidasid lahkunut o m a luuletajaks. Aleksander Puškin jäi oma surematu loominguga kalliks oma maa rahvastele:

Mind kalliks peetakse ja kuulates mu laule
uus põlvkond meenutab, et seistes püsti päi
ma laulsin priiusest, et solvatute aule
truuks alati mu kannel jäi.

Nõukogudemaal elab Puškin otsekui teist elu. Teda tunnevad, armastavad ja austavad kõik rahvad. Suure kirjaniku mälestust on jäädvustatud maalides, skulptuurides, monumentides. Korteris, kus poeet suri, asub nüüd muuseum. Tsarskoje Seloo on nimetatud Puškini linnaks. Mihhailovskoje küla ja selle ümbrus on kuulutatud riiklikuks kaitsealaks. Puškini teoseid antakse välja suurtes tiraažides kõigis Nõukogude rahvaste keeltes.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. *Millest Puškin lapsepõlves huvitus? Mis asjaolud neid huvisid toetasid?*
2. *Jutusta kasvandike õpinguist ja huvidest Tsarskoje Seloo lütseumis. Millised asjaolud mõjutasid Puškini vaadete kujunemist lütseumiaastail?*
3. *Mispärast Puškin leidis tee dekabristide juurde?*
4. *Jutusta Puškini teekonnast Kaukaasiasse ja Krimmi.*
5. *Jutusta poeedi elust Mihhailovskojes. Milline ajalooline sündmus neil aastail aset leidis?*
6. *Mispärast Puškinist ei saanud õuelaulikut?*
7. *Meenuta viimaseid sündmusi Puškini elus.*
8. *Meenuta Puškini varem õpitud teoseid.*

Vang.

Mu aknal on trellid ja rõske on torn.
Noor kotkas, mu kaaslane mõtlikult morn,
all vangla ees vuhinal tiivaga lööb
ja pahuralt veriseid palasid sööb.

Ta nokib neid, silmitseb aknal siis mind.
Vist mõistab mu tundeid see tusane lind —
ta kisas on kutse, ta pilgus on piin,
kui tahaks ta öelda: «Mis teeme veel siin?

Aeg rutata sinna, kus avarust näed,
kus pilvede peidus on lumised mäed,
kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina ... ja tuul.»

Läkitus Siberisse.

Kõnealune luuletus on poeetiline läkitus, mille Puškin saatis oma sõpradele — Siberisse asumisele saadetud dekabristidele. Luuletus on kirjutatud 1827. aastal, pärast asumiselt tagasipöördumist. Siberisse jõudsid Puškini värsid ühe dekabristi naise kaudu, kes oma asumisele saadetud mehele järele sõitis. Luuletus, mis väljendab poeedi truuksjäämist dekabristide ideedele, kinnitab ühtaegu tema mehisust. Tol ajal selliste värssidega esineda oli julge ja ohtlik samm, sest dekabristide poolehoidjaid jälitati ja karistati karmilt.

Vastuseks Puškini läkitusele kirjutas poeet dekabrist Odojevski luuletuse pealkirjaga «Vastus», milles väljendub dekabristide palav veendumus, et võitlus vabaduse ja õigluse eest jätkub.

Läkitus Siberisse.

All kaevandeis, kus lasub öö,
teis uhkelt loitku vastupanu:
ei kao te murerikas töö,
te igatsuste üllas janu.

Ning lootus, häda sõsar truu,
toob allmaa urkaissegi sõõmu
uut agarust ja elurõõmu —
aeg saabub ammuoodatu.

Arm, sõprus, kiindumus — kõik see
ka läbi müüri murrab raja,
nii kui mu laulu võimas kaja
te juurde kongi leiab tee.

Pea vanglaist valguvad te väed
täis vabaduse rõõmsat kihku
ja väravas teil mõõga pihku
taas vajutavad sõbrakäed.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Meenuta Puškini eluloost seda perioodi, mil luuletus on kirjutatud.*
2. *Millises stroofis väljendab Puškin oma sõprust ja ideelist ühtekuuluvust dekabristidega?*
3. *Mis eesmärgil poeet selle luuletuse kirjutas?*

DUBROVSKI.

(Lühendatult.)

ESIMENE RAAMAT.

I peatükk.

Mõni aeg tagasi elas ühes oma mõisatest põline vene mõisnik Kirila Petrovitš Trojekurov. Ta rikkus, suursugune päritolu ja head sidemed tegid ta väga kaalukaks nendes kubermangudes, kus tal oli maaomand. Naabrid olid rõõmuga valmis täitma iga ta väiksematki tuju; kubermangu ametnikud värisesid tema nime kuuldes; orjameelset lipitsemist pidas Kirila Petrovitš temale õigusega kuuluvaks tribuudiks[1]; ta maja oli alati täis külalisi, kes olid valmis tema meelt lahutama ta härrasmehelikus jõudeelus, võttes osa tema kärarikkaist ja vahel ka lausa metsikutest lõbustustest.

Keegi ei julgenud keelduda tema küllakutsetest või jääda teatud päevadel ilmumata Pokrovskojesse vajalikku austust avaldama. Oma koduses elus ilmutas Kirila Petrovitš kõiki harimatu inimese pahesid. Kõige selle poolt ärahellitatuna, mis teda iganes ümbritses, oli ta harjunud vaba voli andma kõigile oma taltsutamatu iseloomu puhangutele ja kõigile oma üsna piiratud mõistuse tujudele. Hoolimata oma füüsilise jõu erakordsest tugevusest kannatas ta paar korda nädalas liigsöömise tagajärgede all ja oli igal õhtul purjus...

Talupoegi ja mõisarahvast kohtles ta valjult ja isemeelselt, sellest hoolimata olid nad temale ustavad: nad olid upsakad oma isanda rikkuse ning kuulsuse pärast ja omakorda lubasid endale nii mõndagi naabrite suhtes, lootes tema mõjukale kaitsele.

Trojekurovi tavaline tegevus seisis ringisõitmises mööda oma laialdasi maavaldusi, kestvates pidutsemistes ja tembutamistes, kusjuures viimaseid mõeldi välja iga päev ning nende ohvriks langes harilikult mõni uus tuttav; ometigi ei pääsenud nende eest alati ka vanad sõbrad, välja arvatud ainult Andrei Gavrilovitš Dubrovski. Seesama Dubrovski, kaardiväe eruleitnant, oli Trojekurovi lähimaks naabriks ning omas seitsekümmend hinge talupoegi. Trojekurov, kes oli ülbe läbikäimisel kõige kõrgemast seisusest inimestega, austas Dubrovskit tema tagasihoidlikust varanduslikust olukorrast hoolimata. Nad olid kunagi teeninud koos sõjaväes ja Trojekurov tundis oma kogemuste järgi tema kannatamatut ning otsustavat iseloomu. Asjaolud lahutasid neid kauaks ajaks teineteisest. Trojekurovil, kes oli vürstinna Daškova sugulane, hakkas elus hästi minema. Laostunud varandusega

[1] Tribuut — maks, andam.

Dubrovski oli sunnitud erru minema ja elama asuma oma viimasesse järelejäänud külla. Sellest teada saades pakkus Kirila Petrovitš talle oma abi, kuid Dubrovski keeldus tänades ja jäi kehvaks, kuid sõltumatuks. Mõni aasta hiljem saabus Trojekurov eru-täiskindralina oma mõisa; nad kohtusid ja tundsid rõõmu jällenägemise üle. Sellest peale puutusid nad iga päev kokku ja Kirila Petrovitš, kes kunagi polnud mitte kedagi austanud oma külaskäiguga, käis koduselt oma vana seltsimehe majakeses. Kuna nad olid ühevanused, ühest ja sellestsamast seisusest pärit, ühel ja selsamal viisil kasvatatud, siis sarnanesid nad teineteisega osalt ka iseloomu ja kalduvuste poolest. Mõnes suhtes oli ka nende saatus ühesugune: mõlemad olid abiellunud armastuse pärast, mõlemad olid peagi leseks jäänud, mõlemal oli laps. — Dubrovski poeg sai kasvatuse Peterburis, Kirila Petrovitši tütar kasvas üles isa silma all ja Trojekurov kõneles tihti Dubrovskile: «Kuule, vennas, Andrei Gavrilovitš: kui sinu Volodkast saab asja, siis annan ma temale Maša naiseks, olgu pealegi, et ta on puupaljas.» Andrei Gavrilovitš raputas pead ja lausus harilikult vastuseks: «Ei, Kirila Petrovitš, minu Volodka ei kõlba peigmeheks Marja Kirilovnale. Niisugusel vaesel aadlikul, nagu on tema, on parem abielluda vaese aadlineiuga ja olla peremeheks majas, kui muutuda ärahellitatud naise käsualuseks.»

Kõik tundsid kadedust selle üksmeele pärast, mis valitses kõrgi Trojekurovi ja tema vaese naabri vahel, ning imestasid viimase julgust, kui ta Kirila Petrovitši pool lauas istudes avaldas varjamatult oma arvamust, muret tundmata selle pärast, kas see ei olnud vastupidine majaperemehe arvamusele. Mõned tegid katset talitada tema eeskujul ja loobuda etteseatud kuulekuse piiridest, kuid Kirila Petrovitš hirmutas nad nii ära, et võttis nendelt alatiseks tahtmise teha sääraseid katseid, ja Dubrovski moodustas ainsa erandi, kes jäi väljapoole üldiselt kehtivaid seadusi. Ootamatu juhtum aga paiskas kõik segamini ja tõi kaasa suured muutused.

Kord varasügisel valmistus Kirila Petrovitš jahile minema. Eelmisel päeval oli koera- ja tallipoistele käsk antud hommikul kell viis valmis olla. Telk ja söök olid ette saadetud sinna, kus Kirila Petrovitš pidi lõunat sööma. Peremees ja külalised läksid koertetalli, kus koera keeli Kirila Petrovitši heldust ülistades elas külluses ning soojuses üle viiesaja hagija ja hurdakoera. Siinsamas olid ka staabiarst Timoška järelevalve all laatsaret haigete koerte jaoks ja seek ning osakond, kus puhtatõulised emased koerad poegisid ja imetasid oma kutsikaid. Kirila Petrovitš oli uhke selle suurepärase asutuse üle ega lasknud kunagi juhust mööda, et sellega kiidelda oma külaliste ees, kellest igaüks oli talli näinud vähemalt juba paarkümmend korda. Külalistest ümbritsetuna ja Timoška ning ülemkoerapoiste poolt saadetuna kõndis ta mööda koertetalli; mõne koerakuudi ees jäi ta peatuma,

kord haigete tervise üle järele pärides, kord enam või vähem karme ja õiglasi märkusi tehes, kord tuttavaid koeri enda juurde kutsudes ja neile lahkeid sõnu öeldes. Külalised lugesid oma kohuseks vaimustust avaldada Kirila Petrovitši koertetalli üle — ainult Dubrovski vaikis ja tusatses. Ta oli kirglik jahimees. Tema varandus aga võimaldas tal pidada ainult kahte hagijat ja üht sidukonda hurti; säärast uhket asutust nähes ei suutnud ta alla suruda teatud kadedustunnet.

«Mis sa tusatsed, vennas,» päris temalt Kirila Petrovitš, «kas sinule minu koertetall ei meeldi?»

«Ei,» vastas ta karedalt, «koertetall on suurepärane — vaevalt elavad teie talupojad nõnda nagu teie koerad.»

Keegi koerapoistest sai pahaseks.

«Oma elu pärast,» ütles ta, «ei saa meie, tänu jumalale ja härrale, nuriseda, aga mis tõsi see tõsi, isegi mõnel aadlimehel

poleks paha vahetada oma mõis ükskõik missuguse koerakuudi vastu siin. Kõht oleks tal rohkem täis ja ka soojem oleks tal olla.»

Kirila Petrovitš puhkes oma teenri ninaka vastuse üle valjusti naerma ja tema järel hakkasid laginal naerma ka külalised, kuigi nad tundsid, et koerapoisi nali võis käia ka nende kohta. Dubrovski kahvatas, kuid ei lausunud sõnagi.

Sel hetkel toodi Kirila Petrovitšile korvi sees äsjasündinud kutsikaid näha, — ta hakkas nendega tegelema, kaks valis endale välja, teised käskis ära uputada. Vahepeal oli Andrei Gavrilovitš kadunud, ilma et keegi seda oleks märganud.

Külalistega koertetallist tagasi jõudes asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta, Dubrovskit mitte enam silmates, tema üle järele pärima. Teenijad vastasid, et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. Mitte kunagi polnud Trojekurov jahile läinud ilma Dubrovskita, kes oli koerte väärtuslike omaduste vilunud ning peen hindaja ja igasuguste jahitülide eksimatu lahendaja. Teener, kes talle järele oli ratsutanud, jõudis tagasi, kui nad veel lauas istusid, ja teatas oma isandale, et Andrei Gavrilovitš polevat kutset kuulda võtnud ega nõustunud tagasi tulema. Kirila Petrovitš, kes oli nagu harilikult nalivkadest kuumaks köetud, vihastus ja saatis sellesama teenri teist korda Andrei Gavrilovitšile teatama, et kui ta otsekohe ei tule tagasi Pokrovskojesse ööbima, siis läheb tema, Trojekurov, Dubrovskiga igaveseks ajaks tülli. Teener ratsutas uuesti minema. Laua tagant üles tõustes lubas Kirila Petrovitš külalistel laiali minna ja läks magama.

Järgmisel päeval oli ta esimeseks küsimuseks: kas Andrei Gavrilovitš on tulnud? Vastuse asemel ulatati talle kiri, mis oli kolmnurkselt kokku keeratud; Kirila Petrovitš käskis oma kirjutajat kirja valju häälega ette lugeda ja sai kuulda järgmist:

Minu lugupeetuim härra.

Ma ei kavatse külastada Pokrovskojet seni, kuni Teie ei saada koerapoissi Paramoškat minu juurde oma süüd üles tunnistama; ja mul olgu õigus teda kas karistada või talle andeks anda, küid Teie teenrite nöökamisi ei tule mulle mõttessegi sallida ja samuti ei salli ma neid ka Teie poolt, sest ma pole mitte mingi narr, vaid põline aadlik. — Sellega jään Teie alandlikuks teenriks.

Andrei Dubrovski.

Praeguste arusaamiste järgi etiketist[1] oleks see kiri pidanud tunduma üsna ebaviisakana, kuid Kirila Petrovitšit vihastas kiri mitte oma imeliku stiili ja tooniga, vaid ainult oma sisuga.

[1] Etikett — aadli, eriti hoovkonna pruugid ja viisakuskombed.

«Kuidas,» müristas Trojekurov voodist paljajalu välja hüpates, «ma peaksin oma inimesi tema juurde saatma süüd tunnistama ja temal olgu õigus kas andeks anda või karistada! — Tõepoolest, mida ta õige mõtleb, kas ta ka teab, kellega tal on tegemist! Küll ma talle... Küll ta alles saab päevi näha, saab tunda, mis tähendab Trojekurovile vastu hakata!»

Kirila Petrovitš riietus ja sõitis tavalise hiilgusega välja jahile, — kuid jaht ei õnnestunud. Kogu päeva kohta nähti ainult ühtainust jänest ja seegi lasti käest ära. Ebaõnnestus ka lõunastamine väljas telgi all, vähemalt ei maitsenud söök Kirila Petrovitšile; ta peksis läbi koka, pahandas külalistega ja sõitis tagasiteel kogu oma jahiseltskonnaga meelega üle Dubrovski põldude.

Möödus mõni päev, aga tüli kahe naabri vahel ei lõppenud. Andrei Gavrilovitš ei tulnud Pokrovskojesse, Kirila Petrovitšil oli aga ilma temata igav ja ta meelepaha tungis häälekalt esile kõige solvavamate väljendustega, mis, tänu sealsete mõisnike agarusele, ulatusid Dubrovski kõrvu parandatud ja täiendatud kujul. Uued asjaolud võtsid viimase lootuse leppimiseks.

Kord sõitis Dubrovski ringi mööda oma väikest valdust; kasesalule lähenedes kuulis ta kirvehoope ja hetke pärast langeva puu raginat. Ta ruttas sallu ja sattus Pokrovskoje talupoegadele, kes rahulikult varastasid tema metsa. Teda nähes katsusid nad põgeneda. Kutsari abil võttis Dubrovski nende hulgast kaks kinni ja tõi nad kinniseotult oma mõisa. Ühtlasi langes võitjale saagiks ka kolm vaenlase hobust. Dubrovski oli väga vihane; mitte kunagi varem polnud Trojekurovi talumehed, kes olid tuntud röövlid, julgenud oma tempe teha tema mõisa piirides, sest neile oli teada tema sõbralik vahekord nende isandaga. Dubrovski märkas, et nad kasutasid nüüd ära tekkinud tüli — ja otsustas vastupidi kõigile sõjaseaduse reeglitele karistada oma vange vitsadega, millega vangid ise olid ennast varustanud tema metsas, hobused aga mõisakirja kanda ja tööle saata.

Kuuldus sellest sündmusest ulatus veel samal päeval Kirila Petrovitšini. Ta kaotas enesevalitsemise ja tahtis esimeses vihas kogu oma mõisarahvaga Kistenjovkale (nõnda nimetati tema naabri küla) kallale tungida, see täielikult ära laastata ja mõisnikku ennast tema mõisas sisse piirata — säärased vägiteod ei olnud tal harulduseks. Kuid peagi võtsid ta mõtted teise suuna.

Raskete sammudega saalis edasi ja tagasi käies heitis ta juhusliku pilgu aknast välja ja märkas väravа ees peatunud troikat; väikest kasvu mees, kes kandis nahast nokkmütsi ja friisriidest[1] palitut, väljus vankrist ja suundus tiibhoone poole valitseja juurde. Trojekurov tundis temas ära kohtu kaasistuja[2] Šabaškini ja laskis ta enda juurde kutsuda. Mõni hetk hiljem

[1] Friisriie — plüüšisarnane riie, mille pinna moodustavad lahtilõikamata lõnga-aasad.

[2] Kaasistuja — kohtu liige, elanikkonna esindaja.

seisis Šabaškin üht kummardust teise järel tehes juba Kirila Petrovitši ees ja ootas harda aukartusega tema korraldusi.

«Tere, kuidas su nimi oligi,» lausus Trojekurov, «mis asja sul oli?»

«Olin linna sõitmas, teie ekstsellents,» vastas Šabaškin, «ja astusin Ivan Demjanovi poole sisse, et teada saada, kas ehk ei ole teie ekstsellentsil mingit korraldust.»

«Tulid väga õigel ajal, kuidas su nimi oligi; mul on sind tarvis, võta viina ja pane tähele, mis ma ütlen.»

Niisugune lahke vastuvõtt üllatas kaasistujat meeldivalt. Ta keeldus viina võtmast ja jäi suurima tähelepanuga Kirila Petrovitšit kuulama.

«Mul on naaber,» ütles Trojekurov, «mühakas väikemõisnik; ma tahan tema käest mõisat ära võtta — mis sa sellest arvad?»

«Kui on olemas mingisuguseid dokumente, teie ekstsellents, või . . .»

«Mis sa lobised, vennas, mis dokumente sulle tarvis on. Selleks on olemas korraldused. Selles just võim seisabki, et ilma igasuguse õiguseta mõis käest ära võtta. Aga oota. See mõis kuulus kunagi meile, ta osteti kellegi Spitsõni käest ja müüdi hiljem Dubrovski isale. Kas sa ei saa kuidagi sellest kinni hakata?»

«Keeruline asi, teie ekstsellents; arvatavasti toimus see müük seaduspäraselt.»

«Mõtle järele, vennas, katsu hoolega midagi leida.»

«Kui näiteks teie ekstsellentsil läheks korda teie naabrilt ükskõik mis viisil kätte saada akti või lepingut, mille alusel mõis kuulub temale, siis muidugi . . .»

«Saan aru, aga häda seisab selles — paberid hävisid tal kõik tulekahju ajal.»

«Kuidas, teie ekstsellents, tema paberid on ära põlenud! Mida paremat siis veel tahta — säärasel juhul suvatsege talitada seaduse järgi ja asi laheneb kahtlemata teie täielikuks rahulduseks.»

«Sa arvad nii? Noh, vaata siis — ma loodan su püüdlikkusele, ja minu tänulikkuse peale võid kindel olla.»

Šabaškin kummardus peaaegu maani, väljus, hakkas samast päevast peale askeldama plaanitsetud ettevõttega ja tänu tema kärmusele sai Dubrovski täpselt kahe nädala pärast linnast kutse esitada viivitamata vastavad selgitused, mis puutuvad Kistenjovka küla valdamisse.

Ootamatust arupärimisest üllatatuna kirjutas Andrei Gavrilovitš veel samal päeval vastuseks üsna jämeda kirja, milles ta teatas, et Kistenjovka küla sai tema omaks pärast ta kadunud isa surma, et ta valdab seda pärimisõiguse alusel, et Trojekurovil ei ole sellega midagi tegemist ja et igasugused kõrvaliste isikute nõudlused selle temale kuuluva omandi kohta on laim ja kelmus.

See kiri avaldas kaasistuja Šabaškinile üsna head muljet. Ta nägi esiteks, et Dubrovskil ei ole kuigi palju aimu asjaajamisest,

teiseks, et nii ägedat ja ettevaatamatut inimest ei ole kuigi raske viia kõige väljapääsmatumasse olukorda.

Kui Andrei Gavrilovitš kainelt oli kaasistuja arupärimise läbi vaadanud, leidis ta vajaliku olevat üksikasjalisemalt vastata. Ta kirjutas kaunis asjaliku paberi, mis aga hiljem aja kuludes osutus mitteküllaldaseks.

Asi hakkas venima. Oma õiguses veendunud olles ei tundnud Andrei Gavrilovitš kuigi suurt muret asja pärast; tal ei olnud tahtmist ega võimalust loopida enda ümber raha ja kuigi ta vahel ikka esimesena heitis nalja kantseleirottide müüdava südametunnistuse üle, ei tulnud talle mõtet pähe, et ta ise võib langeda laimu ohvriks. Niisama vähe tundis omakorda muret algatatud asja soodsa lahenduse pärast ka Trojekurov — tema nimel tegutsedes, kohtunikke hirmutades ja ära ostes ja igasuguseid korraldusi kord nii, kord teisiti tõlgitsedes hoolitses tema asemel asjaajamise eest Šabaškin. Kuidas lugu ka ei olnud, 18... aastal, veebruarikuu 9. päeval sai Dubrovski linnapolitsei kaudu kutse ilmuda **maakonnakohtuniku juurde, et ära kuulata nimetatud maakonnakohtuniku otsus vaidlusaluse mõisa asjus tema, leitnant Dubrovski, ning kindral Trojekurovi vahel ja et anda allkiri oma rahulolemise või rahulolematuse kohta. Samal päeval sõitis Dubrovski linna; teel kihutas temast mööda Trojekurov. Uhkelt vahetasid nad pilke ja Dubrovski märkas oma vastase näol tigedat naeratust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Iseloomusta Trojekurovit järgmise kava alusel:*
   a) harjumused ja tegevus,
   b) suhtumine naabermõisnikesse, ametnikesse ja pärisorjadesse,
   c) kõne.
2. *Mispärast Trojekurov Dubrovskist rohkem lugu pidas kui teistest mõisnikest?*
3. *Leia sündmus, millega algab Trojekurovi ja Dubrovski tüli (sõlmpunkt). Jutusta kokkuvõtlikult teemal «Tüli kahe naabri vahel».*

II peatükk.

Linna jõudes peatus Andrei Gavrilovitš tuttava kaupmehe pool, oli tema juures ööd ja läks järgmisel päeval maakohtusse. Keegi ei pööranud temale tähelepanu. Pärast teda saabus ka Kirila Petrovitš, kirjutajad tõusid püsti ja panid suled käest kõrva taha, kohtuliikmed võtsid ta vastu sügava alandlikkuse avaldustega, austusest tema auastme, aastate ja tüseduse vastu nihutasid nad temale tooli lähemale; ta võttis istet asja avalikul arutusel, — Andrei Gavrilovitš toetus püsti seistes vastu seina, — tekkis sügav vaikus ja sekretär hakkas valju häälega kohtuotsust ette lugema:

«... Seepärast määrab kohus: nimetatud mõis, ... hinge, koos maa ja muude tulutoovate aladega, missuguses seisukorras see ka oleks, kinnistada nimetatu kohta esitatud ostulepingu alusel täiskindral Trojekurovi nimele; kaardiväeleitnandi Dubrovski kõrvaldamise kohta nimetatud valdamisest ja selle seaduspärase andmise kohta härra Trojekurovi valdusse ja selle kui pärandiks saadud omandi kinnistamise kohta tema nimele teha ettekirjutus K** maakohtule. —

... See otsus tuleb aegsasti seaduslikus korras, edasikaebamise õigusega, teatavaks teha nii nõudjale kui ka kostjale, keda politsei kaudu kutsuda selle otsuse ärakuulamiseks ja allkirja andmiseks oma nõusoleku või mittenõusoleku kohta selle kohtu ette. Sellele otsusele on alla kirjutanud kõik selle kohtu liikmed.»

Sekretär jäi vait, kaasistuja pöördus sügava kummardusega Trojekurovi poole, paludes teda esitatavale paberile alla kirjutada, ja võiduröömus Trojekurov, võtnud tema käest sule, andis kohtu otsusele allkirja oma täieliku nõusoleku kohta.

Järg jõudis Dubrovski kätte. Sekretär ulatas temale paberi. Kuid Dubrovski, pea alla langetatud, jäi liikumatuks.

Sekretär kordas talle oma ettepanekut anda allkiri oma täieliku ja lõpliku nõusoleku kohta või otsese mittenõusoleku kohta, kui ta vastu igasugust ootust tunneb oma südametunnistuse järgi, et tema asi on õige, ja kavatseb seadusega ettenähtud aja jooksul esitada apellatsioonikaebuse[1] sinna kuhu vaja. Dubrovski vaikis ... Järsku tõstis ta pea üles, ta silmad hakkasid välkuma, ta põrutas jalga vastu maad, lükkas sekretäri eemale nii tugevasti, et see kukkus, — haaras siis tindipoti ja viskas selle kaasistuja pihta. Kõik ehmusid. «Kuidas! Jumalakoda mitte austada! Kasige minema, kaabakate sugu!» Ja siis, Kirila Petrovitši poole pöördudes: «Kas seda enne on kuuldud, teie ekstsellents,» jätkas ta, «et koerapoisid toovad koeri kirikusse! Et koerad jooksevad kirikus ringi. Küll ma teile näitan ...»

Kohtuteenrid jooksid kära peale kokku ja said temast suure vaevaga jagu. Ta viidi välja ja pandi saani. Kogu kohtupersonali poolt saadetuna järgnes talle Trojekurov. Dubrovski ootamatu mõistusekaotus erutas tugevasti ta mõttekujutust ja mürgitas tema triumfi.

Kohtunikud, kes hellitasid lootust tema tänulikkusele, ei saanud isegi ainsa lahke sõna osaliseks. Veel samal päeval sõitis ta ära Pokrovskojesse. Dubrovski aga lamas samal ajal voodis; maakonnaarst, kes õnneks polnud mitte täielik võhik, leidis mahti tal aadrit lasta, kaane ja hispaania kärbse plaastrit panna. Õhtuks muutus haige seisukord paremaks, ta tuli teadvusele. Teisel päeval viidi ta Kistenjovkasse, mis peaaegu ei kuulunudki enam temale.

---

[1] Apellatsioonikaebus — edasikaebus.

Küsimusi.

1. Mille põhjal võis kohtu otsust ette aimata?
2. Mispärast kohtu otsus Dubrovskit nii ootamatult ja rängalt tabas?

III peatükk.

Möödus mõni aeg, kuid vaese Dubrovski tervis oli ikka veel halb. Tõsi küll, meeletusehood ei kordunud enam, kuid ta jõud kadus märgatavalt. Ta unustas oma endise tegevuse, väljus harva oma toast ja oli päevade viisi mõttes. Jegorovna, heasüdamlik vanaeit, kes kunagi hoolitses ta poja eest, sai nüüd hoidjaks temale. Vanaeit valvas teda kui last, tuletas talle meelde söögi- ja magamaminekuaega, söötis teda ja pani magama. Andrei Gavrilovitš alistus talle vaikselt ja ei teinud peale tema mitte kellegagi tegemist. Ta ei olnud võimeline selleks, et mõelda oma asjade korraldamisele ning majapidamise juhtimisele, ja Jegorovnale sai selgeks, et on tarvis kõigest teatada noorele Dubrovskile, kes teenis ühes jala-kaardiväe polgus ja oli sel ajal Peterburis. Niisiis rebis Jegorovna kuluarveraamatust lehe välja ja dikteeris kokk Haritonile, kes oli Kistenjovkas ainus kirjaoskaja, ette kirja, mille ta veel samal päeval linna posti panemiseks saatis.

Kuid aeg on tutvustada lugejat meie jutustuse tõelise kangelasega.

Vladimir Dubrovski sai kasvatuse kadetikorpuses[1] ja saadeti pärast selle lõpetamist kornetina[2] kaardiväkke; ta isal ei olnud millestki kahju, et aga võimaldada pojale korralikku äraelamist, ja noormees sai kodunt rohkem, kui ta võis loota. Pillajana ja auahnena lubas ta endale luksuslike kapriiside rahuldamist; ta mängis kaarte ja tegi võlgu, ilma et oleks muret tundnud tuleviku pärast, lootes varem või hiljem abielluda rikka pruudiga, mis on ikka olnud kehvade noormeeste unistuseks.

Kord õhtul, kui mõned ohvitserid viibisid mugavalt diivanitel istudes ja merevaigust piipusid suitsetades tema pool, ulatas Griša, tema kammerteener, talle kirja, mille aadress ja pitser talle juba esimesel pilgul valmistasid suure üllatuse. Ta avas kähku kirja ja luges järgmist:

«Vladimir Andrejevitš, meie isand, — mina, sinu vana hoidja, võtsin julguse sulle teadustada papakese tervise kohta. Tema tervis on väga vilets, vahel räägib ta mõttetuid asju ja istub päevad otsa nagu mõistmatu laps — aga jumal ise otsustab meie elu

---

[1] Kadetikorpus — kinnine sõjaväeline õppeasutus tsaariaegsel Venemaal ohvitseride ettevalmistamiseks, andis keskhariduse.
[2] Kornet — ratsaväe nooremohvitser tsaariaegses sõjaväes.

ja surma üle. Tule koju, mu kallis laps, me saadame sulle Pessotšnojesse hobused vastu. On kuulda, et maakohus tuleb siia, meile, et anda meid Kirila Petrovitš Trojekurovi valitsuse alla — sellepärast, et meie olevat nende omad, aga meie oleme mäletamata ajast Teie omad, — ja ei muust eluilmaski midagi kuulnud. — Sina võiksid, kuna sa Peterburi linnas elad, sellest teadust anda isakesele tsaarile ja tema juba ei laseks meile ülekohut teha. — Jään su truuks orjaks, sinu hoidja

Orina Jegorovna Buzõrjova.

Saadan oma emaliku õnnistuse Grišale! kas ta teenib sind hästi? — Meil sajab nüüd juba teist nädalat vihma ja karjus Rodja suri nigulapäeva aegus ära.»

Vladimir Dubrovski luges need üsna segased read väga suure erutusega mitu korda järjest läbi. Ta kaotas oma ema juba varases lapsepõlves ja ilma et ta oma isa peaaegu sugugi oleks tundnud, toodi ta juba seitsmeaastasena Peterburi; — ometi oli ta nagu mõnes romaanis kiindunud oma isasse ja armastas kodust elu seda enam, mida vähem oli saanud maitsta selle vaikseid rõõme.

Mõte kaotada oma isa näris rängalt tema südant, ja vaese haige olukord, mille kohta tal tekkis aimus oma hoidja kirja järgi, kohutas teda. Ta kujutas endale ette isa, kes oli jäetud kõrvalisse külla rumala vanaeide ja teenrite hoole alla, keda ähvardas mingi oht ja kes abitult oli kustumas kehaliste ja hingeliste piinade käes. Vladimir süüdistas ennast lubamatus hoolimatuses. Juba kaua aega polnud ta isa käest mitte mingit teadet saanud ja talle ei olnud tulnud mõttesse ise tema kohta järele pärida, ta arvas tema olevat sõitudel või seotud majapidamismuredega.

Ta otsustas tema juurde sõita ja isegi teenistusest lahkuda, kui isa haigus nõuaks tema juuresolekut. Tema rahutust märgates läksid ta seltsimehed minema. Üksi jäädes kirjutas Vladimir palve puhkuse saamiseks, pani piibu põlema ja vajus sügavaisse mõtteisse.

Jalamaid hakkas ta puhkuseasja ajama ja kaks päeva hiljem oli ta juba teel.

Vladimir Andrejevitš lähenes sellele jaamale, kust ta pidi kõrvale kääname Kistenjovka poole. Ta süda oli tulvil kurbadest eelaimustest, tal oli hirm, et ta ei leia enam isa elavate hulgast, ta kujutas endale ette rõõmutut elu, mis teda ootas maal: kauge kolgas, seltskonna puudumine, vaesus ja niisuguste asjade õiendamine, millest tal polnud aimugi. Postijaama jõudes astus ta jaamaülema juurde sisse ja küsis erahobuseid. Jaamaülem päris järele, kuhu tal oli sõita, ja teatas, et hobused, kes Kistenjovkast

on vastu saadetud, ootavad teda juba neljandat päeva. Peagi ilmus Vladimir Andrejevitši juurde vana kutsar Anton, kes kunagi saatis teda tallis ja hoolitses tema väikese hobuse eest. Antonil tulid teda nähes pisarad silmi, ta kummardas Vladimir Andrejevitši ees maani, ütles talle, et vana mõisahärra on veel elus, ja ruttas hobuseid ette rakendama. Vladimir Andrejevitš keeldus pakutud hommikueinest ja kiirustas teele asuma. Anton sõitis mööda külavaheteid — ja nende vahel tekkis jutt.

«Ole hea, ütle mulle, Anton, mis tüliasi see on minu isal Trojekuroviga?»

«Jumal neid teab, isake Vladimir Andrejevitš... kuuled sa, härra läks Kirila Petrovitšiga tülli ja see andis asja kohtusse — kuigi ta muidu tihtipeale on ise endale kohtumõistjaks. Pole see meie, orjade asi härraste tahtmisi arutada, aga, jumala eest, ilmaaegu hakkas teie isa Kirila Petrovitšile vastu, ega ülevõimu vastu ei saa.»

«Paistab, et see Kirila Petrovitš teeb siin teie juures, mida aga tahab?»

«Teadagi, et teeb, härra, — kaasistujast, kuuled sa, ei pea krossivõrdki lugu, politseiülem on talle jooksupoisiks. Härrased sõidavad tema poole kokku teda kummardama, ja tõepoolest, kui aga mollis oleks solki, sigu leidub ikkagi.»

«Kas see on tõsi, et ta võtab meie käest mõisa ära?»

«Oh, härra, meiegi oleme seda kuulnud. — Neilgi päevil ütles Pokrovskoje kellamees ristsetel meie külavanema juures: aitab teil juba küll logelemisest; küllap juba Kirila Petrovitš võtab teid käsile. Seepeale vastaski talle sepp Mikita: jäta, Savelitš, ära tee vaderi meelt kurvaks, ära riku külalistel tuju — Kirila Petrovitš on omaette ja Andrei Gavrilovitš on omaette — aga meie kõik oleme jumala ja keisri päralt; aga saad sa siis teise inimese suud kinni panna.»

«Siis, tähendab, et teie ei tahagi Trojekurovi omaks saada?»

«Kirila Petrovitši omaks! Jumal kaitsku ja hoidku — tal on seal omadelgi vahel vilets elu, aga kui ta veel võõrad kätte saab, siis võtab ta maha naha — ja liha luudelt takka järele. Ei, andku jumal Andrei Gavrilovitšile pikka iga, ja kui ta tema kord ära kutsub, siis ei ole meil kedagi teist tarvis peale sinu, meie toitja. Ära jäta meid maha, küll seisame siis meiegi sinu eest.» — Nende sõnade juures keerutas Anton piitsa, raputas ohje ja hobused hakkasid kiires traavis jooksma.

Vana kutsari ustavusest liigutatuna jäi Dubrovski vait ja andus jälle mõtetele. Möödus üle tunni, kui Griša tema järsku üles äratas hüüdega: «Näe, Pokrovskoje!» Dubrovski tõstis pea üles. Ta sõitis laia järve kallast mööda, järvest voolas välja jõgi ja lookles kaugemal küngaste vahel; ühel nendest küngastest kerkisid üle puudesalu tiheda lehestiku hiiglasuure kivimaja roheline katus ja torn; teisel viie kupliga kirik ja vana kellatorn; ümber-

ringi olid laiali pillatud talumajad köögivilja-aedade ja kaevudega. Dubrovski tundis need paigad ära, — talle tuli meelde, et selsamal künkal mängis ta väikese Maša Trojekurovaga, kes oli temast kaks aastat noorem ja kes juba siis tõotas sirguda kaunitariks. Ta tahtis Antonilt midagi tema kohta kuulda saada, kuid mingi häbelikkus hoidis teda tagasi.

Härrastemaja kohale jõudes nägi ta pargi puude vahel valget kleiti välgatavat. Samal ajal andis Anton hobustele piitsa, ja end haarata lastes auahnusest, mis on ühiselt omane nii kutsaritele maal kui ka voorimeestele, kihutas tuhatnelja üle silla ja läbi küla. Külast välja jõudes tõusid nad mäkke ja Vladimir nägi kasesalu ning vasemal pool lagedal punase katusega halli maja; ta süda hakkas rinnus peksma; ta nägi enda ees Kistenjovkat ja oma isa kehva maja.

Kümne minuti pärast sõitis ta härrastemaja õue. Kirjeldamatu erutusega silmitses ta enda ümber. Kaksteist aastat ei olnud ta oma kodukohta näinud. Kased, mis veel tema siinoleku ajal olid aia äärde istutatud, olid sirgunud ja kasvanud kõrgeteks laia võraga puudeks. Õu, mida kunagi varem kaunistasid kolm korrapärase kujuga lillepeenart, mille vahel oli alati puhtaks pühitud lai tee, oli nüüd lastud muutuda karjamaaks, kus kammitsasse pandud hobune sõi pikka, niitmata rohtu. Koerad pistsid haukuma, kuid jäid Antoni ära tundes vait ja hakkasid liputama oma pulstunud karvadega sabasid. Mõisarahvas ruttas välja teenijate majadest ja kogunes valjude rõõmuhüüetega noorhärra ümber. Suure vaevaga pääses ta läbi sellest õhinal vasturutanud rahvahulgast ja tormas lagunenud trepist üles. Eeskojas tuli talle vastu Jegorovna ja embas nuttes oma kasvandikku. —

«Tere, nänn, tere,» kordas Vladimir heasüdamlikku eidekest tugevasti süleldes, «kuidas on isaga, kus ta on? Kuidas on ta tervis?»

Sel hetkel sisenes saali kõrget kasvu vanamees, kes vaevalt suutis käia; ta oli kahvatu ja kõhn, seljas oli tal hommikukuub ja peas öömüts.

«Tere, Volodka!» ütles ta nõrga häälega, ja Vladimir embas tuliselt oma isa. Rõõm mõjus haigele liiga erutavalt, jõud kadus tal, ta põlved hakkasid nõtkuma ja ta oleks peaaegu kukkunud, kui poeg teda poleks toetanud.

«Miks te voodist välja tulite,» ütles talle Jegorovna, «ise ei seisa jalul, aga kipub ka sinna, kuhu teised ees lähevad.»

Vanamees talutati magamistuppa. Ta tegi pingutusi, et pojaga rääkida, kuid mõtted läksid tal peas segamini ja ta sõnadel polnud mingisugust sidet. Ta jäi vait ja vajus unne. Isa seisukord mõjus Vladimirile rabavalt. Ta seadis ennast sisse isa magamistoas ja palus jätta teda isaga üksi. Kodakondsed täitsid ta soovi ja pöördusid nüüd kõik Griša poole; nad viisid ta peretuppa, kus

nad maarahva kombel kostitasid teda suurima külalislahkusega ja tüütasid ta ära oma järelepärimiste ja tervitussõnadega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Mida saame teada noorest Dubrovskist? Jälgi tema suhtumist isasse ja talupoegadesse.*
2. *Loe tähelepanelikult läbi hoidja Orina Jegorovna kiri Vladimir Dubrovskile. Mida võib järeldada kirja kirjutaja kohta?*
3. *Võrdle kahe mõisa — Pokrovskoje ja Kistenjovka kirjeldust.*

IV peatükk.

Nüüd lein on siin, kus rõkkas rõõm.

Mõni päev pärast oma päralejõudmist kavatses noor Dubrovski asuda asjaajamise kordaseadmisele, kuid isa polnud võimeline vajalikke seletusi andma ja usaldusmeest Andrei Gavrilovitšil ei olnud. Isa pabereid läbi vaadates leidis ta ainult kaasistuja esimese kirja ja selle peale kirjutatud vastuse mustandi, millest ta aga kohtuasja kohta endale selgemat pilti ei suutnud luua; ta otsustas asjade arenemise ära oodata, pannes lootuse sellele, et asi ise on õige.

Samal ajal läks Andrei Gavrilovitši tervis järjest halvemaks. Vladimir nägi ette tema peatset hääbumist ja ei lahkunud vanakese juurest, kes oli muutunud täiesti lapsikuks.

Vahepeal möödus ettenähtud tähtaeg, ilma et edasikaebust oleks esitatud. Kistenjovka oli saanud Trojekurovi omaks. Šabaškin ilmus tema juurde kummarduste ja õnnesoovidega ja palvega kindlaks määrata, millal tema ekstsellents suvatseb asuda äsja-omandatud mõisa valitsemisele — kas iseenda isiku või selle kaudu, kellele arvab heaks anda volituse. Kirila Petrovitš sattus segadusse. Loomu poolest ei olnud ta omakasupüüdlik, kättemaksuhimu oli meelitanud teda liiga kaugele minema, südametunnistus piinas teda. Ta teadis, missuguses olukorras viibis tema vastane, vana seltsimees tema noorusajast, — ja oma südames ei tundnud ta võidu üle rõõmu. Ta heitis Šabaškini poole ähvardava pilgu, püüdes midagi leida, millest kinni hakata, et teda läbi sõimata, kuid küllaldast põhjust leidmata lausus talle pahaselt:

«Käi minema, mul pole sinu jaoks aega.»

Märgates, et ta pole tujus, tegi Šabaškin kummarduse ja katsus, et minema sai. Üksi jäädes hakkas Kirila Petrovitš edasi-tagasi käima, vilistades seejuures lauluviisi «Võidumürin valjult kostku»[1], mis tema juures alati tähendas seda, et ta oli erutavate mõtete võimuses.

[1] Esimene rida ühest koorilaulust.

Viimaks andis ta käsu hobused troska ette rakendada, pani ennast soojemalt riidesse (see oli juba septembri lõpul) ja sõitis ise hobuseid juhtides minema.

Peagi avanes ta ees vaade Andrei Gavrilovitši majale ja üksteisele risti vastukäivad tunded täitsid ta südame. Rahuldatud kättemaksuiha ja võimuahnus surusid mõningal määral maha tema õilsamad tunded, kuid lõpuks võtsid viimased siiski võimust. Ta otsustas oma vana naabrimehega ära leppida ja talle ta varandust tagasi andes kaotada tüli jäljedki. Kergendades oma südant niisuguste heade kavatsustega, ajas ta hobuseid kiiremale sõidule naabermõisa suunas ja keeras seal otse õue sisse.

Haige istus sel ajal oma magamistoas akna all. Ta tundis Kirila Petrovitši ära ja tema näoilmes väljendus hirmuäratav segadus — õhetav puna tekkis tavalise kahvatuse asemele, silmad hakkasid välkuma, ta suust tuli kuuldavale arusaamatuid häälitsusi. Ta poeg, kes istus siinsamas arveraamatute taga, tõstis pea ja kohkus isa seisukorda nähes. Täis hirmu ja viha näitas haige näpuga õue. Kiirustades kohendas ta oma hommikukuue hõlmu ja püüdis toolilt püsti tõusta, ta tõusiski, kuid vajus äkitselt kokku. Poeg tormas tema juurde, vanake lamas hingetult ja meelemärkusetult maas — teda oli tabanud halvatus.

«Ruttu, ruttu linna arsti järele!» hüüdis Vladimir.

«Kirila Petrovitš küsib teid,» ütles talle sisseastunud teener.

Vladimir heitis tema poole hirmuäratava pilgu.

«Ütle Kirila Petrovitšile, et ta kaoks enne, kui ma teda olen lasknud õuest minema kihutada, — võid minna.» Teener ruttas rõõmsalt oma isanda käsku täitma; Jegorovna lõi ainult käsi kokku.

«Hukatusse saadad sa ennast, meie isake!» ütles Jegorovna nutuse häälega. «Kirila Petrovitš sööb meid ära.»

«Ole vait, nänn,» ütles Vladimir talle pahaselt, «saada Anton kohe linna arsti järele.»

— Jegorovna väljus. Eestoas polnud mitte kedagi — kõik olid rutanud õue, et Kirila Petrovitšit näha saada. Jegorovna astus trepile ja kuulis vastust, mille teener Kirila Petrovitšile noorhärra nimel edasi andis. Kirila Petrovitš kuulas troskas istudes teenri vastuse ära. Ta tõmbus näost süngemaks kui öö, naeratas põlglikult, heitis ähvardava pilgu mõisarahva poole ja sõitis sammu õuest välja. Ta vaatas ka selle akna poole, mille juures natukese aja eest oli istunud Andrei Gavrilovitš ja kus teda nüüd enam polnud. Jegorovna oli härra käsu unustanud ja seisis trepil. Mõisarahvas kõneles kärarohkelt juhtunud sündmusest. Ootamatult ilmus mõisarahva keskele Vladimir ja ütles katkeval häälel: «Arsti pole tarvis, isa on surnud.»

Tekkis segadus. Mõisarahvas tormas vanahärra tuppa. Vanahärra lebas tugitoolis, kuhu Vladimir oli ta asetanud; ta parem käsi oli jäänud rippu ja ulatus maani, pea oli vajunud rinnale —

polnud enam elumärkigi ihus, mis ei olnud veel jahtunud, kuid mida juba oli jõudnud moonutada surm. Jegorovna hakkas uluma. Teenrid asusid laiba juurde, mis jäeti nende hoole alla; nad pesid selle puhtaks, panid selga mundri, mis oli õmmeldud juba 1797. aastal, ja asetasid siis kadunu samale lauale, mille juures nad teda palju aastaid olid teeninud.

V peatükk.

Matused olid kolmandal päeval. Surnulinaga kaetuna ja küünaldest ümbritsetuna lamas vaese vanakese põrm laual. Söögituba oli mõisarahvast täis. Valmistuti surnu väljakandmiseks. Vladimir ja kolm teenijat tõstsid puusärgi laualt. Preester hakkas sammuma ees, köster saatis teda matusepalveid lauldes. Kistenjovka peremees astus viimast korda üle oma maja läve. Puusärk kanti läbi metsasalu. Kirik asetses selle taga. Ilm oli selge ja külm. Sügisesi lehti varises puudelt maha.

Kui metsasalust välja jõuti, hakkasid paistma Kistenjovka puust kirik ja kalmistu, mis asetses põliste pärnade varjus. Seal puhkas Vladimiri ema põrm ja sinna, ema kalmukünka kõrvale, oli eelmisel päeval kaevatud värske haud.

Kirik oli Kistenjovka talurahvast täis, kes olid tulnud oma isandale viimast austust avaldama. Noor Dubrovski jäi seisma koori juurde; ta ei nutnud ega palvetanud, kuid ta ilme oli hirmuäratav. Kurb talitus lõppes. Esimesena läks kadunuga jumalaga jätma Vladimir ja tema järel kogu mõisarahvas. Toodi kaas, ja puusärk naelutati kinni. Naised nutsid valju häälega; mehedki äigasid tihti kämblaga pisaraid silmist. Vladimir ja samad kolm teenijat kandsid kogu külarahva saatel kadunu põrmu kalmistule. Puusärk lasti hauda, kõik, kes olid juures, viskasid sinna peotäie liiva, haud aeti kinni, tehti selle poole kummardus ja mindi laiali. Vladimir lahkus rutates; ta jõudis kõigist teistest ette ja kadus Kistenjovka metsasallu. — — —

Samal ajal tungis Vladimir ikka sügavamale tihedasse metsa, püüdes summutada oma hingepiina liikumisega ja enda väsitamisega. Ta ruttas edasi, ilma et teed oleks märganud; kogu aja jäid oksad talle teele ette ja kriimustasid teda; soistel kohtadel vajus ta alatasa mutta — ta ei pannud mitte midagi tähele. Lõpuks jõudis ta väikesse nõkku, mis oli igast küljest metsaga piiratud; puude vahel, mida sügis oli pooleldi paljaks laastanud, lookles vaikne oja. Vladimir peatus, istus maha külmale murule ja ta peas hakkasid kihama mõtted, üks süngem kui teine... Teda rõhus raskesti tema üksildus. Tema tulevik oli kaetud hirmuäratavate pilvedega. Vaen Trojekuroviga ähvardas talle kaela tuua uusi õnnetusi. Ta väike varandus võis minna võõra inimese kätte — sel juhul ootaks teda kerjuse saatus. Kaua aega istus ta liikumatult ühel ja samal kohal, silmitsedes ojakese vaikset voolu, mis

viis endaga kaasa mõned koltunud lehed, ja elavalt kerkis tema silmade ette elu täpne võrdkuju, võrdkuju, mis oli nii tavaline. Viimaks märkas ta, et hakkas juba hämarduma; ta tõusis ja asus otsima teed koju, kuid veel kaua eksles ta tundmatus metsas ringi, kuni sattus teerajale, mis viis ta otse koduväravate ette.

Dubrovskile juhtus teel vastu tulema papp koos teiste kirikuteenritega. Mõte halvast endest tuli Vladimirile pähe. Tahtmatult käänas ta kõrvale ja peitis enda puu taha. Vastutulijad ei pannud teda tähele, temast möödudes ajasid nad omavahel elavalt juttu.

«Hoia eemale kurjast ja tee head,» kõneles papp oma naisele, «meid pole siia tarvis. Mis see sinu mure on, kuidas see asi ka ei lõpeks.»

Papinaine vastas midagi, kuid Vladimir ei kuulnud seda hästi.

Kodule lähemale jõudes märkas Vladimir suurt rahvahulka — mõisaõu oli talurahvast ja mõisateenijaid tungil täis. Juba kaugelt kuulis ta ebatavalist kära ja jutusuminat. Kuuri juures seisid kaks troikat. Trepil olid mõned võõrad inimesed, kes kandsid mundrikuubesid ja, nagu näha, arutasid omavahel mingisugust asja.

«Mis see tähendab?» küsis ta vihaselt talle vastu ruttavalt Antonilt. «Kes need inimesed on ja mida nad tahavad?»

«Ah, isake Vladimir Andrejevitš,» vastas vanamees hingeldades. «Kohus on tulnud. Tahavad anda meid Trojekurovile ja võtta ära teie käest, armuline isand!...»

Vladimiri pea vajus norgu, inimesed kogunesid oma õnnetu isanda ümber.

«Isake,» hüüdsid nad tema käsi suudeldes, «meie ei taha teist peremeest, tahame ainult sind, anna meile käsk, härra, ja me tuleme kohtuga toime. Lähme kas või surma, aga teid me maha ei jäta.» — Vladimir silmitses neid ja kummalised tunded haarasid teda.

«Olge rahulikud,» ütles ta neile, «ma räägin kohtuametnikkudega.»

«Räägi, isake!» hüüti talle rahvahulgast, «tee neile nurjatuile häbi!»

Vladimir läks ametnikkude juurde. Nokkmüts peas, käed puusas, seisis Šabaškin ja vahtis upsakalt ringi... Politseiülem, umbes viiekümneaastane pikk ja tüse punase näoga ning vurrudega mees, kõhatas Dubrovski lähenemist märgates ja hüüdis käriseva häälega:

«Niisiis, ma kordan teile veel, mida juba ütlesin: maakonnakohtu otsusel kuulute teie nüüdsest peale Kirila Petrovitš Trojekurovile, kelle volinikuks siin on härra Šabaškin. Kuulake tema sõna igas asjas, mida ta arvab heaks käskida...» Vladimir kees vihast.

«Lubage küsida, mida see tähendab?» päris ta ennast rahulikuks jääma sundides lõbusalt politseiülemalt.

«See tähendab seda,» vastas keerutada armastav ametnik, «et meie tulime Kirila Petrovitš Trojekurovit peremeheks seadma kõige selle üle, mis siin on, ja palume, et *igasugused muud isikud* koristaksid ennast siit terve nahaga minema.»

«Aga mulle näib, et teie oleksite võinud enne talupoegade poole pöördumist pöörduda minu poole ja teatada mõisa omanikule voli äravõtmisest tema käest...»

«Kes sa niisugune oled?» ütles Šabaškin tema poole väljakutsuvat pilku heites. «Endine mõisa omanik Andrei Gavrili poeg Dubrovski on jumala tahtmisel surnud, teid meie ei tunne ega tahagi tunda.»

«See on meie noorhärra Vladimir Andrejevitš,» ütles hääl rahva hulgast.

«Kes julges seal suud lahti teha?» hüüdis politseiülem ähvardavalt. «Missugune härra? Missugune Vladimir Andrejevitš? Teie härra on Kirila Petrovitš Trojekurov, kas kuulete, teie puupead.»

«Nagu see nõnda oleks,» kostis sama hääl.

«See on ju mäss,» karjus politseiülem. «Hei, külavanem, siia!»

Külavanem tuli lähemale.

«Silmapilk otsi üles see mees, kes julges mulle vastu rääkida, ma talle näitan!»

Külavanem pöördus rahva poole küsimusega, kes rääkis. Kuid kõik vaikisid; peagi tekkis tagumistes ridades sumin, hakkas valjenema ja muutus mõne silmapilguga kohutavaks kisaks. Politseiülem alandas häält ja tahtis rahvast manitsema hakata...

«Mis teda ikka vahtida,» karjusid mõisateenrid. «Poisid! Lööge nad maha!» — ja rahvahulk hakkas liikuma.

Šabaškin ja teised kohtuliikmed tormasid eeskotta ja lukustasid ukse.

«Poisid, siduge nad kinni!» karjus seesama hääl ja rahvas hakkas peale suruma...

«Pidage, lollpead!» hüüdis Dubrovski. «Mis te teete? Te saadate hukatusse nii ennast kui ka mind. — Minge koju ja andke mulle rahu. Ärge kartke, keiser on armulik, ma esinen tema ees palvega. Ta ei lase meile ülekohut teha. Meie kõik oleme tema lapsed, aga kuidas saab ta teie eest seista, kui teie muutute mässajateks ja röövliteks?»

Noore Dubrovski sõnad, tema kõlav hääl ja tema suurepärane kuju avaldasid soovitud mõju. Rahvas rahunes ja läks laiali — õu jäi tühjaks. Kohtuliikmed olid majas varjul. Viimaks avas Šabaškin tasakesi ukse, tuli välja trepile ja hakkas Dubrovskit alandlikkude kummarduste saatel tänama heatahtliku kaitse eest.

Vladimir kuulas teda põlastusega ega lausunud sõnagi.

«Meie otsustasime teie loal siia ööbima jääda,» jätkas kaasistuja, «on juba pime ja teie talumehed võivad meile teel kallale tungida. Olge nii lahke ja käskige vähemalt heinugi võõraste-

tuppa põrandale tuua; niipea kui valgeks läheb, sõidame minema.»

«Tehke mis tahate,» vastas Dubrovski neile jahedalt, «ma pole siin enam peremees.»

Nende sõnadega läks ta oma isa tuppa ja keeras ukse lukku.

VI peatükk.

«Niisiis, kõik on lõpetatud,» ütles ta endamisi, «veel hommikul oli mul peavari ja tükk leiba. Homme pean ma jätma maja, kus ma sündisin ja kus suri mu isa, sellele, kes on süüdi minu isa surmas ja minu enda muutumises kerjuseks.» Ja ta silmad jäid liikumatult peatuma ema pildil. Kunstnik oli maalinud ema käsipuule nõjatuvana, valges hommikukleidis ja roosiga juustes. «Ka see portree satub minu perekonna vaenlase kätte,» mõtles Vladimir, «see visatakse koos katkiste toolidega kolikambrisse või riputatakse üles eeskotta, kus ta saab tema koerapoiste märkuste ja irvituste märklauaks, ema magamistuppa aga, tuppa... kus suri isa, asub elama tema valitseja või siis paigutatakse sinna tema haarem[1]. Ei, ei! Ärgu saagu see kurb maja, kust ta mind välja kihutab, ka tema omaks mitte.» Vladimir surus hambad kokku, kohutavad mõtted tulid talle pähe. Kohtuametnike hääled kostsid siia — need inimesed käitusid majas nagu peremehed, nad nõudsid ühte ja teist asja ja kiskusid tähelepanu keset tema nukraid mõtisklusi ebameeldivalt endale. Lõpuks jäi kõik vaikseks.

Vladimir avas kummutid ning laekad ja hakkas läbi vaatama kadunu pabereid. Suurema osa neist moodustasid arved ja asjaajamisega seotud kirjad. Vladimir rebis need läbi lugemata puruks. Nende vahel puutus talle kätte pakk kirju, millele oli peale kirjutatud: «Minu naise kirjad». Suure meeleliigutusega hakkas Vladimir neid lugema; need olid kirjutatud Türgi sõja ajal ja saadetud Kistenjovkast sõjaväe aadressil. Ema kirjeldas isale oma üksluist elu, askeldamist majapidamise alal, ta kaebas õrnalt lahusoleku üle ja kutsus isa tagasi koju hea elukaaslase embusse. Ühes kirjadest väljendas ta oma rahutust väikese Vladimiri tervise pärast; teises tundis ta rõõmu poisi varaste vaimuannete üle ja ennustas talle õnnelikku ning hiilgavat tulevikku. Vladimir süvenes lugemisse ja oma vaimus perekonnaelu õnne õhkkonda sukeldudes unustas ta kõik maailmas, ta ei pannud tähelegi, kuidas möödus aeg; seinakell lõi üksteist. Vladimir pani kirjad taskusse, võttis küünla ja väljus kabinetist. Saalis põrandal magasid kohtuametnikud. Laual seisid klaasid, millest oli joodud, ja kogu

[1] Haarem — ruumid jõukamate muhameedlaste majades, mis on määratud elamiseks ainult majaisanda naistele.

ruum oli täidetud tugeva rummilõhnaga. Vastikust tundes möödus Vladimir magajaist ja astus eeskotta. Uks oli lukus; ta ei leidnud võtit ja pöördus tagasi — võti oli saali laual. Vladimir avas ukse ja sattus kellelegi peale, kes hoidus nurka, — käes läikis sellel kirves. Vladimir tõstis talle küünla lähemale ja tundis temas ära sepp Arhipi.

«Mis sa siin teed?» küsis Vladimir.

«Ah, Vladimir Andrejevitš, see olete teie,» vastas Arhip sosinal, «issand halastagu ja hoidku! Hea, et teil oli küünal kaasas!» Vladimir vaatas talle imestusega otsa.

«Miks sa ennast siin peidad?» päris ta sepalt.

«Ma tahtsin ... ma tulin ... vaatama, kas kõik on kodus,» vastas Arhip vaikselt ja kogeldes.

«Aga miks on sul kirves kaasas?»

«Ah, kirves või? — Aga kuidas sa lähed praegu ilma kirveta välja? Need kohtuametnikud on ju niisugused kõrilõikajad, et vaata, kui nad ...»

«Sa oled purjus, pane kirves ära ja mine maga ennast välja.»

«Mina purjus? Isake, Vladimir Andrejevitš, jumal taevas ise näeb, mitte tilgakest ei ole saanud suhu ... ja kas tuleb nüüd viin meeldegi, see on ju ennekuulmatu asi — kohtukirjutajad tahavad meid enda võimu alla saada, kohtukirjutajad ajavad meie härraseid härrastemajast välja ... Kuule, kuidas nad nurjatud norskavad — kui neile vaikselt kõigile korraga ... ja aja siis veel jälgi.»

Dubrovski kortsutas kulme.

«Kuule, Arhip,» ütles ta, kui ta natuke aega oli vaikinud, «see asi, mida sa mõtled ette võtta, ei ole õige. Ega siis kohtukirjutajad pole süüdi. Pane õige latern põlema ja tule minuga kaasa.»

Arhip võttis härra käest küünla, otsis ahju tagant laterna, süütas selle põlema ja mõlemad läksid vaikselt trepist alla ja üle õue. Öövaht hakkas taguma malmist lokulauda, koerad pistsid haukuma.

«Kes on öövahiks?» küsis Dubrovski.

«Meie, isake,» vastas hele hääl, «Vassilissa ja Lukerja.»

«Minge koju,» ütles neile Dubrovski, «teid pole enam tarvis.»

«Küllalt,» lausus Arhip.

«Suur tänu, heategija,» vastasid naised ja ruttasid kohe minema.

Dubrovski läks edasi. Kaks meest tulid lähemale; nad hüüdsid teda — hääle järgi tundis Dubrovski ära Antoni ja Griša.

«Miks teie ei maga?» küsis ta nende käest.

«Saad sa nüüd siis und silmile,» vastas Anton, «mis kõik ära nägema peab, kes oleks võinud seda arvata ...»

«Tasemini!» katkestas teda Dubrovski. «Kus on Jegorovna?»

«Ta on härrastemajas, oma toas,» vastas Griša.

«Mine kutsu ta siia ja too majast välja kõik omad inimesed,

nii et sinna ei jääks mitte hingegi — peale kohtuametnike, — ja sina, Anton, rakenda hobune vankri ette.»

Griša läks ja tuli hetke pärast koos oma emaga tagasi. Vanake ei olnud sel ööl ennast lahti riietanud; mitte keegi majas peale kohtuametnike ei saanud silma kinni.

«Kas kõik on siin?» päris Dubrovski. «Kas majja ei jäänud enam kedagi?»

«Mitte kedagi peale kohtukirjutajate,» vastas Griša.

«Tassige siia heinu või õlgi,» ütles Dubrovski.

Teenijad ruttasid talli poole ja tulid tagasi heinasületäitega.

«Pange trepi alla. Vaat nõnda. Noh, poisid, tuld!»

Arhip avas laterna ja Dubrovski süütas põlema pirru.

«Oota,» ütles ta Arhipile, «kiiruga panin ma vist eeskoja ukse lukku, mine kähku ja keera lukust lahti.»

Arhip tõttas eeskotta — uks oli lukustamata. Arhip pani ukse lukku ja sõnas endamisi: «Või veel, või keera lukust lahti!» Ja ta pöördus tagasi Dubrovski juurde.

Dubrovski tõstis pirru heintele lähemale, heinad pahvatasid põlema, leek tõusis kõrgele ja valgustas kogu õue.

«Oh õnnetust!» hakkas Jegorovna hädaldama. «Vladimir Andrejevitš, mis sa ometi teed!»

«Ole vait,» ütles Dubrovski. «Noh, lapsed, jääge jumalaga, lähen sinna, kuhu jumal juhib; olgu teil õnne uue peremehega.»

«Isake, heategija,» vastasid teenijad, «tulgu või surm, aga meie sind maha ei jäta, me läheme sinuga kaasa.»

Vanker sõitis ette — Dubrovski istus koos Grišaga vankrisse ja määras teistele kokkusaamise kohaks Kistenjovka metsa. Anton andis hobustele piitsa ja nad sõitsid õuest minema.

Tõusis tuul. Ainsa hetkega haarasid leegid kogu maja oma võimusesse. Punakas suits keerles katuse kohal. Aknaklaasid purunesid ja pudenesid eest, põlevad palgid hakkasid maha langema, oli kuulda kaeblikku hädakisa ja hüüdeid: «Põleme! Appi! Appi!»

«Või veel!» lausus Arhip, kes tigeda naeratusega silmitses tulekahju.

«Arhip, kallis,» ütles talle Jegorovna, «päästa nad, nurjatud, jumal tasub seda sulle.»

«Või veel!» vastas sepp.

Sel hetkel oli akna juures näha kohtuametnikke, kes püüdsid kahekordseid aknaraame eest ära murda. Kuid siis langes katus sisse ja hädakisa vaikis.

Peagi kogunes kogu mõisarahvas õue kokku. Kisades ruttasid naised oma majakraami päästma, tulekahju imetelles karglesid ringi lapsed. Tulise tuisukeerisena lendlesid sädemed ja talumajad hakkasid tuld võtma.

«Nüüd on kõik korras,» ütles Arhip, «hästi põleb, mis? Küllap vist on Pokrovskojest tore seda vaadata.»

Sel silmapilgul äratas uus asi tema tähelepanu: põleva kuuri katusel jooksis kass, ilma et oleks teadnud, kuhu põgeneda — igast küljest ümbritsesid teda leegid. Kaeblikult näugudes kutsus vaene loomake endale appi. Kassi häda nähes tahtsid poisid naeru käes lõhkeda.

«Mida te põrgulised irvitate?» ütles neile pahaselt sepp. «Kas te jumalat ei karda — jumala loom saab otsa ja teie lõkerdate nagu mõistmatud,» — ja nõjatanud redeli vastu põlevat katust, ronis ta üles kassile järele. Kass sai aru tema kavatsusest ja haaras tõtliku tänulikkuse ilmega kinni tema käisest. Poolkõrbenud sepp ronis oma saagiga alla.

«Noh, mehed, jääge jumalaga,» ütles ta segadusse sattunud mõisaperele, «mul pole siin enam midagi teha. Elage hästi, ärge tuletage minust halba meelde.»

Sepp läks minema, tuli möllas veel tükk aega edasi. Siis kustus see ja ööpimeduses jäid helendama ainult leegita hõõguvad söehunnikud; nende ümber lonkisid Kistenjovka paljakspõlenud elanikud.

VII peatükk.

Teisel päeval levis sõnum tulekahjust kogu ümbruskonnas. Igaüks rääkis sündmusest oma arvamusi avaldades ja oletusi tehes. Mõned kinnitasid, et Dubrovski mõisateenijad jõid ennast peiedel purju ja panid maja ettevaatamatuse tõttu põlema, teised süüdistasid kohtuametnikke, kes hakkasid uue elukoha puhul liiku jooma, paljud väitsid, et Dubrovski põles koos maakohtu ametnikkudega ja kõigi oma mõisateenijatega sisse. Mõned aimasid tõde ja kinnitasid, et süüdlane selles kohutavas õnnetuses on Dubrovski ise, keda kihutasid taga viha ning meeleheide. Trojekurov sõitis juba järgmisel päeval tulekahjukohale ja korraldas ise juurdluse. Selgus, et politseiülem, maakohtu kaasistuja, asjaajaja ja kirjutaja, samuti ka Vladimir Dubrovski, Jegorovna, teener Grigori, kutsar Anton ja sepp Arhip olid teadmata kadunud. Kõik mõisateenijad tunnistasid, et kohtuametnikud hukkusid tules sel ajal, kui katus langes sisse; nende põlenud luud kaevati välja. Naised Vassilissa ja Lukerja rääkisid, et nägid Dubrovskit ja sepp Arhippi natuke aega enne tulekahju. Nagu tunnistasid eranditult kõik, oli sepp Arhip elus ja tulekahju tekkimises peamine, kui mitte ainus süüdlane. Raske kahtluse alla langes ka Dubrovski. Kirila Petrovitš saatis kogu sündmustekäigu kohta üksikasjalise kirjelduse kubernerile ja uus kohtuasi sai alguse.

Peagi andsid uued sõnumid uudishimule ja kuulujuttudele uut ainet. **kubermangu olid tekkinud röövlid ja tekitanud inimestes kõikjal hirmu. Abinõud, mida võeti röövlite vastu tarvitusele valitsuse poolt, ei osutunud küllaldaseks. Röövimised, üks tähelepanu-

väärsem kui teine, järgnesid üksteisele. Ei võinud julge olla ei maanteel ega külas. Mitu kolmehobusevankrit, röövleid täis, kihutas päise päeva ajal ringi mööda kogu kubermangu, — nad pidasid kinni reisijaid ja postivankreid, tulid küladesse, rüüstasid härrastemaju ja põletasid neid maha. Jõugu juht oli kuulus oma nupukuse, vahvuse ja isesuguse suuremeelsuse poolest. Temast jutustati imelugusid: Dubrovski nimi oli kõigil huultel, kõik olid veendunud, et mitte keegi teine, vaid just tema oli julgete röövlite pealikuks. Ainult ühte asja pandi imeks — Trojekurovi mõisad olid jäänud puutumata; temal ei riisunud röövlid tühjaks mitte ühtki hoonet; ei peetud tal teel kinni ühtki koormat. Oma tavalise suurustlemisega kirjutas Trojekurov selle, et ta oli jäänud erandiks, hirmu arvele, mida ta oli suutnud sisendada kogu kubermangule, ja samuti ka eriti hea politsei arvele, mille ta oli seadnud sisse oma külades. Algul naersid naabrid omavahel Trojekurovi suurustlemise üle ja ootasid igapäev, et kutsumata külalised teeksid külaskäigu Pokrovskojesse, kus neile leidus külluses saaki, kuid lõpuks pidid nad Trojekuroviga nõustuma, et ka röövlid tunnevad tema ees arusaamatut aukartust... Trojekurov võidurõõmutses ega jõudnud iga uue sõnumi puhul Dubrovski röövkäikude kohta küllalt nalja heita kuberneri, politseiülemate ja roodukomandöride üle, kelle käest Dubrovski alati terve nahaga minema pääses.

Vahepeal jõudis kätte 1. oktoober — kirikupüha Trojekurovi külas. Aga enne kui me asume selle pidupäeva ja edasiste sündmuste kirjeldamisele, peame me lugejat tutvustama tegelastega, kes on talle tundmatud või keda ainult möödaminnes on nimetatud meie jutustuse alguses.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Nimeta õige lühidalt IV, V, VI ja VII peatüki sündmused.*
2. *Kuidas mõista Vladimir Dubrovski kohta kasutatud väljendit: «Tema tulevik oli kaetud hirmuäratavate pilvedega.» Kuidas seesugust väljendit nimetatakse?*
3. *Kirjelda Vladimir Dubrovski meeleolu ja mõtteid VI peatüki alguses. Millised sõnad kinnitavad otsuse küpsemist tuleviku kohta?*
4. *Kirjelda talupoegade meeleolu järkjärgulist muutumist:*
   a) Dubrovski ja Trojekurovi tüli alguses,
   b) Dubrovski surma puhul,
   c) mõisa ülevõtmisel,
   d) tsaariametnikega lõpliku arveteõiendamise pildis.
5. *Millega kirjanik rõhutab Vladimir Dubrovski üleolekut oma vaenlastest?*
6. *Mida võid öelda sepp Arhipi iseloomustamiseks? Missugune vahejuhtum on talle eriti iseloomulik?*
7. *Kuidas seletab Trojekurov röövlite «arusaamatut aukartust» tema vastu?*

... Kirila Petrovitš kutsus Moskvast oma väikese Saša jaoks prantslasest õpetaja, kes saabuski Pokrovskojesse nende sündmuste ajal, mida meie praegu kirjeldame.

Oma hea välimuse ja lihtsa käitumise tõttu oli see õpetaja Kirila Petrovitšile meeltmööda. Õpetaja esitas Kirila Petrovitšile oma tunnistused ja kirja ühelt Trojekurovi sugulaselt, kelle juures ta oli olnud neli aastat lastekasvatajaks. Kirila Petrovitš vaatas kõik need paberid läbi ja ainuke asi, mis tekitas temas rahulolematust, oli prantslase noorus, — mitte sellepärast, nagu oleks ta pidanud seda armastusväärset puudust kokkusobimatuks kannatlikkuse ja vilumusega, mis on nii vajalikud õpetaja õnnetus elukutses, vaid tal olid omad kahtlused, mille kohta ta kohe otsustas anda prantslasele seletuse. Selleks laskis ta enese juurde kutsuda Maša (Kirila Petrovitš ei osanud prantsuse keelt ja Maša oli talle tõlgiks).

«Tule siia, Maša, ja ütle sellele musjööle, et olgu siis nõnda — ma võtan ta ametisse; aga ainult sel tingimusel, et ta ei julgeks hakata mul siin tüdrukute ümber lipitsema, muidu ma talle, koerapojale ... Pane see talle ümber, Maša.»

Maša punastas ja ütles õpetaja poole pöördudes prantsuse keeles, et isa rajab oma lootuse tema tagasihoidlikkusele ja heale käitumisele.

Prantslane tegi Maša poole kummarduse ja vastas, et ta loodab ära teenida lugupidamist enda vastu isegi siis, kui temale ei peaks osutatama heatahtlikkust.

Maša tõlkis prantslase vastuse sõna-sõnalt.

«Hea küll, hea küll,» ütles Kirila Petrovitš, «pole talle tarvis ei heatahtlikkust ega lugupidamist. Tema asi on Saša järele vaadata ja poisile grammatikat ja geograafiat õpetada, pane see talle ümber.»

Marja Kirilovna pehmendas oma tõlkes isa jämedakoelisi väljendusi ja Kirila Petrovitš laskis prantslase minna tiibhoonesse, kus viimasele oli antud tuba.

Aristokraatlikkude eelarvamuste vaimus kasvatatuna ei pööranud Maša noorele prantslasele mingit tähelepanu; õpetaja oli temale midagi teenija või käsitööline ei olnud tema silmis mees. Ta ei pannud tähele ka seda muljet, mis ta avaldas monsieur Deforges'ile[1], ega ka tema kohmetust ja hämmeldust ja tema hääle värisema hakkamist. Hiljem kohtas Maša õpetajat mitmel päeval järjest üsna sageli, ilma et ta temale oleks pööranud tähelepanu. Ootamatul kombel tekkis aga tal õpetajast hoopis uus kujutlus.

---

[1] Loe: mösjöö defórž.

Kirila Petrovitši mõisa oli harilikult ikka toodud kasvama karupoegi ja need karupojad pakkusid Pokrovskoje mõisnikule peamist lõbu ja ajaviidet. Veel üsna väikestena toodi karupoegi iga päev võõrastetuppa, kus Kirila Petrovitš jändas nendega tundide viisi, ajades neid kiskuma kasside ja kutsikatega. Kui karud suureks olid kasvanud, pandi nad ketti ja jäädi ootama tõelist ajujahti. Vahetevahel toodi nad välja härrastemaja akende alla ja veeretati nende juurde tühi veinivaat, mis oli raudnaelu täis taotud; karu hakkas nuuskides vaadi ümber käima, puudutas siis seda ettevaatlikult käpaga, tegi endale haiget, andis vihastudes vaadile tugevamaid hoope ja tegi endale veel rohkem haiget. Siis sattus ta täielikku märatsemishoogu ja tormas mõmisedes vaadile kallale, kuni asjatut raevu põhjustanud ese lõpuks vaese looma käest ära võeti. Vahel rakendati kaks karu vankri ette, sunniti külalisi hea või kurjaga vankrisse istuma ja lasti siis karudel kihutada, kuhu jumal tahab, kuid kõige paremaks peeti järgmist Kirila Petrovitši nalja.

Näljane karu suleti tühja tuppa ja seoti kõiega rõnga külge, mis oli seina kruvitud. Kõis ulatus peaaegu üle terve toa, nõnda et ainult vastasnurk oli kaitstud hirmuäratava looma kallaletungide eest. Harilikult juhiti võõras selle toa ukse juurde, tõugati ootamatult tuppa sisse, uks lukustati ja õnnetu ohver jäeti üksi sassis karvaga metsaeraku seltsi. Vaene külaline, kelle riided käristati puruks ja kes ise kriimustati veriseks, otsis peagi üles ohutu toanurga, kuid vahel oli ta sunnitud vastu seina surutuna seisma tundi kolm ja vaatama, kuidas vihane metsloom paari sammu kaugusel möirgas, kargles, tagumistele jalgadele püsti tõusis, ennast lahti kiskuda ja võõrast oma käppade vahele haarata püüdis. Niisugused olid vene mõisniku õilsad meelelahutused! Mõni päev pärast seda, kui õpetaja oli kohale jõudnud, tuli ta Trojekurovile meelde ja Trojekurov otsustas talle pakkuda külakostiks karutoas viibimist: selleks laskis ta ühel hommikul õpetaja enese juurde kutsuda ja asus teda läbi pimedate koridoride kuhugi juhtima; järsku avanes üks kõrvaluks — kaks teenrit tõukavad prantslase uksest sisse ja lukustavad selle. Ennast kogudes märkas õpetaja kõietatud karu; loom hakkas turtsuma, nuusutas oma külalist eemalt, ajas enda siis järsku tagumistele jalgadele püsti ja hakkas lähenema ... Prantslane ei kaotanud pead, ta ei põgenenud, vaid jäi ootama kallaletungi. Karu jõudis lähemale, Deforges võttis taskust väikese püstoli, pistis selle otse näljasele loomale kõrva ja tulistas. Karu kukkus põrandale. Kõik jooksid kokku, uks avati ja oma nalja niisugusest lahendusest hämmastatud Kirila Petrovitš astus tuppa.

Kirila Petrovitš tahtis tingimata saada seletust kogu asja kohta — kes hoiatas Deforges'i üllatuse eest, mida talle taheti valmistada, ja milleks oli tal taskus laetud püstol. Kirila Petrovitš saatis Maša järele, Maša tuli ja tõlkis prantslasele isa küsimused prantsuse keelde.

«Karust ei olnud ma mitte midagi kuulnud,» vastas Deforges, «aga püstolit kannan ma alati kaasas, sest ma ei mõtlegi kannatada solvamisi, mille eest ma oma seisuse tõttu ei saa nõuda satisfaktsiooni[1].»

Maša silmitses teda imestunult ja tõlkis tema vastuse Kirila Petrovitšile. Kirila Petrovitš ei öelnud selle peale mitte midagi, ta käskis karu ära viia ja naha maha nülgida; hiljem lausus ta oma inimeste poole pöördudes: «Tubli poiss! Ei löönud kartma, jumala eest, ei löönud kartma.» Sellest peale hakkas Deforges talle meeldima ja talle ei tulnud enam mõttesse prantslast proovile panna.

Veel sügavamat muljet avaldas see juhtum Marja Kirilovnale. Tema kujutluste maailma tabas üllatus: ta nägi elutut karu ja Deforges'i, kes rahulikult seisis surnud karu juures ja rahulikult ajas temaga juttu. Ta nägi, et vaprus ja iseteadev enesest lugupidamine on omased mitte ainult üheleainsale seisusele, — ja sellest peale hakkas ta noore õpetaja ees tundma aukartust, mis järjest sügavamaks muutus. Nende vahel tekkis mõnevõrra läbikäimist. Mašal oli ilus hääl ja ta oli muusika alal väga andekas. Deforges avaldas nõusolekut talle tunde anda. Pärast seda kõike pole lugejal enam raske aimata, et Maša armus Deforges'i, ilma et ta seda esialgu veel endalegi oleks tunnistanud.

Küsimusi.

1. *Mida võib Trojekurovi iseloomustusele lisada*
   a) esimese kõneluse põhjal uue kasvatajaga,
   b) vahejuhtumi põhjal karuga?
2. *Kuidas iseloomustab vahejuhtum karuga Deforges'i?*

TEINE RAAMAT.

IX peatükk.

Kirikupüha eelpäeval hakkasid külalised kokku voolama; mõned peatusid härrastemajas ja selle tiibhoones, teised valitseja juures, kolmandad preestri juures, neljandad jõukamate talupoegade juures. Tallid olid täis teeliste hobuseid, õued ja kuurid tulvil igasuguseist sõidukeist. Kell üheksa hommikul kutsusid kirikukellad päevasele jumalateenistusele ja kõik hakkasid liikuma uue kivist kiriku poole, mille oli lasknud ehitada Kirila Petrovitš ja

[1] Satisfaktsioon — rahuldus (eriti kahevõitluse abil).

mida ta oma annetustega iga aasta kaunistas. Auväärseid kirikulisi oli kogunenud niisugune hulk, et lihtrahvas ei mahtunud kirikusse, vaid pidi seisma jääma trepile ja õue. Jumalateenistus veel ei alanud — oodati Kirila Petrovitšit. Ta tuli kirikusse kuuehobusesõidukis ja sammus Marja Kirilovna poolt saadetuna pidulikult oma kohale. Nii meeste kui ka naiste pilgud pöördusid Marja Kirilovna poole; esimesed panid imeks tema ilu, teised silmitsesid tähelepanelikult tema riietust. Jumalateenistus algas, kooril laulsid kodulauljad, Kirila Petrovitš laulis ka ise kaasa, ta palvetas, ilma et oleks vaadanud paremale või pahemale, ja kui diakon[1] valju häälega tuletas meelde ka «selle templi ehitajat», siis tegi Kirila Petrovitš väärika alandlikkusega maani kummarduse.

Jumalateenistus lõppes. Kirila Petrovitš läks esimesena risti suudlema. Temale järgnesid kõik teised, pärast seda pöördusid naabrid tema poole, et talle oma lugupidamist avaldada. Daamid kogunesid Maša ümber. Kirikust väljudes kutsus Kirila Petrovitš kõiki enda poole lõunastama, istus siis kalessi ja sõitis koju. Teised järgnesid talle oma sõidukeis. Toad kogunesid külalisi täis. Iga hetk sisenes uusi külalisi ja suure vaevaga suutsid nad tungida rahvast läbi peremehe juurde. Prouad võtsid istet viisipärase poolringi kujul, nad olid riietatud ajastläinud moe järgi, nende riietus oli kantud ja kallis, kõik nad olid ehitud pärlite ja briljantidega, mehed tunglesid kärarikkalt vesteldes kaaviari ja viina juures. Saalis kaeti lauda kaheksakümnele inimesele. Teenijad askeldasid pudeleid ning karahvine lauale seades ja laudlinu korraldades. Lõpuks teatas ülemteener: «Laud on kaetud,» ja esimesena hakkas liikuma Kirila Petrovitš, et laua taha istuda, temale järgnesid daamid ja võtsid tähtsalt istet, pidades seejuures teataval määral silmas vanusevahesid, preilid olid tiheda salgana koos nagu kitsetallede pelglik kari ja võtsid üksteise kõrval istet. Nende vastu asetusid istuma mehed. Laua otsa istus õpetaja väikese Saša kõrvale.

Teenijad hakkasid toite külalistele ette kandma nende auastmete järjekorras ... Taldrikute ja lusikate kõlin sulas ühte külaliste valju jutusuminaga. Kirila Petrovitš silmitses heal meelel lõunalauda ja nautis sügavalt külalislahke võõrustaja õnne. Sel ajal sõitis õue kaless, mille ette oli rakendatud kuus hobust.

«Kes see on?» küsis peremees.

«Anton Pafnutjitš,» vastas mitu häält. Uks avanes ja Anton Pafnutjitš Spitsõn, tüse, umbes viiekümneaastane mees, ümmarguse ja rõugearmilise näoga, mida kaunistas kolm volti lõua all, vajus kummardudes, naeratades ja vabandama hakates söögituppa ...

«Katke siia,» hüüdis Kirila Petrovitš, «ole lahke, Anton Paf-

[1] Diakon — abivaimulik, preestri abiline.

nutjitš, istu ja räägi meile, mis see tähendab: sind ei olnud jumalateenistusel ja ka lõunale jäid sa hiljaks. See ei ole sugugi sinu komme, sa oled ju jumalakartlik ja ka süüa armastad sa hästi.»

«Vabandage,» vastas Anton Pafnutjitš salvrätikut oma hernesrohelise kuue nööpauku sidudes, «vabandage, isake Kirila Petrovitš, ma asusin juba varakult teele, aga ei saanud veel kümmetki versta ära sõita, kui järsku esimese ratta rehv läks pooleks — mis sa tahad ära teha? Õnneks juhtus see küla lähedal, aga kuni külla jõudsime ja sepa üles leidsime ja kõik kuidagiviisi korda saime, oli möödunud siiski täpipealt kolm tundi — parata polnud midagi. Otseteed läbi Kistenjovka metsa sõita ma ei julgenud, sõitsin ümberringi . . .»

«Ehee!» katkestas teda Kirila Petrovitš. «Julgete meeste kilda ei paista sa nagu kuuluvat; mida sa kardad?»

«Kuidas — mida, isake Kirila Petrovitš? Aga Dubrovski ometi; muudkui ole aga valvel, et sa talle pihku ei satu. Ta on osav poiss ja ega ta kellelegi ei kingi, minu seljast aga võtab vahest veel koguni kaks nahka.»

«Miks siis niisugune vahetegemine, vennas?»

«Kuidas miks, isake Kirila Petrovitš? Kadunud Andrei Gavrilovitši kohtuasja pärast muidugi. Kas ma ei tunnistanud siis teie heameeleks, see tähendab südametunnistuse järgi ja tõemeeles, et Kistenjovka on Dubrovskite käes ilma igasuguse õigusliku aluseta, ja ainult tänu teie heatahtlikkusele. Juba kadunu (rahu tema põrmule) ähvardas arved minuga ise omal käel ära õiendada ja poeg vahest täidabki isa ähvarduse. Seni on jumal kaitsnud. — Kõigest üheainsa aida ongi nad tühjaks teinud, aga tuleb valvel olla, tungivad viimaks häärberigi.»

«Häärberis oleks neil alles pidu,» tähendas Kirila Petrovitš, «ma arvan, et varandusekastike on ääreni täis . . .»

«Kus sellega, isake Kirila Petrovitš. Oli täis, aga nüüd on päris tühjaks jäänud!»

«Ära nüüd luiska, Anton Pafnutjitš. Küllap me teid juba tunneme; kuhu sa oma raha paned, kodus elad sa nagu viimane siga, kedagi külla ei kutsu, koorid aga oma talupoegi, teadagi, et kogud raha, ja muud midagi.»

«Teie teete ikka nalja, isake Kirila Petrovitš,» pomises Anton Pafnutjitš naeratades, «aga jumala eest, meie oleme laostunud,» — ja Anton Pafnutjitš püüdis rasvast pirukatükki sööma hakates peremehe härrasmehelikku nalja unustada.

Kirila Petrovitš jättis ta rahule ja pöördus uue politseiülema poole, kes esimest korda oli tema juurde külla sõitnud ja laua otsas, õpetaja kõrval istus.

«Kuidas on, härra politseiülem, teie vähemalt saate ju ikkagi Dubrovskist jagu?»

Politseiülem kohmetus, tegi kummarduse, naeratas, hakkas kogelema ja ütles viimaks:

«Püüame, teie ekstsellents.»

«Hm, püüame. Ammu, ammu juba püütakse tast jagu saada, aga välja tulnud pole sellest midagi. Ja õige kah, miks teda kinni võttagi. Dubrovski röövimised on politseiülematele ju lausa õnnistuseks — sõidud, juurdlused, küüdihobused, aja muudkui aga raha taskusse. — Kuidas võib siis niisugust heategijat ära hävitada? Kas pole tõsi, härra politseiülem?»

«Sula tõsi, teie ekstsellents,» vastas täiesti segadusse sattunud politseiülem.

Külalised pahvatasid naerma.

«Tubli poiss oma otsekohesusega,» ütles Kirila Petrovitš. «Aga kahju on meie kadunud politseiülemast Tarass Aleksejevitšist; kui teda poleks ära põletatud, siis oleks ümbruskonnas vaiksem. Aga mis on kuulda Dubrovskist? Kus on teda viimati nähtud?»

«Minu pool, Kirila Petrovitš,» põrises jäme naisehääl, «mineval teisipäeval sõi ta minu pool lõunat...»

Kõigi pilgud pöördusid Anna Savišna Globova, kaunis lihtsameelse lese poole, keda kõik armastasid tema hea ja lõbusa iseloomu pärast. Uudishimulikult asuti kuulama tema jutustust.

«Peate teadma, et kolm nädalat tagasi saatsin ma valitseja viima raha postile minu Vanjuša jaoks. Oma poega ma ei hellita ega saagi seda teha, kui ma ka tahaksin; aga nagu isegi teate: kaardiväe ohvitser peab viisakalt elama, ja ma jagan temaga võimalust mööda oma väikesi sissetulekuid. Nõnda ma siis saatsingi talle 2000 rubla, olgugi et Dubrovski tuli mulle mitu korda meelde, aga ma mõtlesin: linn on ligidal, kõigest seitsme versta kaugusel, vahest jumal aitab. Mis ma aga näen: õhtul tuleb valitseja tagasi, näost valge, räbalais, jalgsi — ma päris jahmusin. «Mis on? Mis on sinuga juhtunud?» Tema mulle vastu: «Emake Anna Savišna, röövlid riisusid mu paljaks; palju ei puudunud, et oleksid mind ära tapnud — Dubrovski ise oli seal, tahtis mind üles puua, aga halastas mu peale ja laskis tulema, selle eest aga tegi puupaljaks, võttis ära nii hobuse kui ka vankri.» Mul jäi süda rinnus seisma; taevane jumal, mis saab minu Vanjušast? Polnud midagi parata: ma kirjutasin pojale kirja, jutustasin sellest kõigest ja saatsin talle oma õnnistuse kopikat raha juurde lisamata.

Möödus nädal, teine — seal sõidab minu poole õue sisse kaless. Keegi kindral soovib minuga kokku saada — ma lasen paluda; sisse astub umbes kolmekümne viie aastane mees, tõmmu, mustade juustega, kannab vurrusid ja habet, täpipealt niisugune, nagu Kulnev[1] pildi peal; ta tutvustas ennast ja ütles, et ta on kadunud mehe Ivan Andrejevitši sõber ja teenistuskaaslane; ta ole-

[1] I. Kulnev (1763—1812) — vene kindral, kes saavutas rea hiilgavaid võite sõjas Rootsiga aastail 1808—1809. Sai surma 1812. a. sõja ajal.

vat olnud läbisõidul ja teades, et ma elan siin, polevat suutnud jätta sisse käänamata Ivan Andrejevitši lese poole. Ma kostitasin teda sellega, mis mul käepärast oli, me hakkasime ühest ja teisest asjast juttu ajama ja lõpuks ka Dubrovskist, — ma jutustasin, missugune õnnetus mulle oli juhtunud. Kindrali kulmud tõmbusid kortsu.

«See on imelik,» ütles ta, «ma olen kuulnud, et Dubrovski ei tungi kallale mitte igaühele, vaid ainult neile, kellest on teada, et nad on rikkad, ja neidki ei röövi ta päriselt paljaks, vaid jätab osa alles, tapmises aga ei süüdista teda mitte keegi, kas siin ei ole tegemist pettusega, laske õige oma valitseja siia kutsuda.»

Mindi valitseja järele, see tuli: niipea kui ta kindralit nägi, jäi ta nagu soolasammas seisma. «Jutusta mulle õige, vennas, kuidas Dubrovski sind paljaks röövis ja kuidas ta sind tahtis üles puua.» Valitseja hakkas värisema ja langes kindrali ette põlvili. «Isake, olen süüdi — kuri kiusas mind, ma valetasin.» — «Kui lugu nõnda on,» vastas kindral, «siis jutusta prouale kõik ära, kuidas asi tõepoolest oli, mina aga kuulan pealt.» Valitseja ei suutnud ennast kuidagi koguda. «Noh, mis on,» jätkas kindral, «jutusta, kus kohal sa Dubrovskiga kokku puutusid?» — «Kahe männi juures, isake, kahe männi juures.» — «Ja mis ta sulle ütles?» — «Ta küsis minu käest, kelle talupoeg ma olen, kuhu ma sõidan ja milleks?» — «Noh ja siis?» — «Siis nõudis ta minult kirja ja raha.» — «Noh?» — «Ma andsin kirja ja raha tema kätte.» — «Noh, ja tema?» — «Isake, olen süüdi.» — «Noh, mis ta siis tegi?» — «Ta andis mulle raha ja kirja tagasi, ja ütles: «Mine jumala rahus ja vii see postile.»»

«Noh, ja sina?»

«Isake, olen süüdi.»

«Küllap ma sinuga, vennike, juba toime tulen,» ütles vali kindral, «aga teie, armuline proua, laske selle kelmi kast läbi otsida ja ta ise andke minu kätte, ma teda õpetan. Olgu teile teada, et Dubrovski oli ise kaardiväe ohvitser ja ei tee liiga oma seltsimehele.» Ma hakkasin aimama, kes tema ekstsellents oli, ja mul polnud temaga enam midagi pikemat arutada. Kutsarid sidusid valitseja kalessi puki külge kinni, raha saadi kätte; kindral sõi minu pool lõunat, pärast seda sõitis ta kohe minema ja viis valitseja endaga kaasa. Teisel päeval leiti valitseja metsast, ta oli tammepuu külge kinni seotud ja nagu niinepuu paljaks kooritud.»

Kõik, eriti aga preilid, kuulasid Anna Savišna jutustust tähelepanelikult. Paljud nendest tundsid südamepõhjast Dubrovskile kaasa, nähes temas romantilist kangelast, — seda kõigepealt just Marja Kirilovna, taltsutamatu unistaja...

«Ja sina, Anna Savišna, arvad, et sinu pool käis Dubrovski ise?» küsis Kirila Petrovitš. «Sa eksid väga. Ma ei tea, kes sind külastas, kuid igatahes mitte Dubrovski.»

«Kuidas nii, isake, et mitte Dubrovski? Kes siis peale tema veel läheb maanteele ja hakkab teelisi kinni pidama ja läbi otsima?»

«Ma ei tea, aga igatahes mitte Dubrovski. Ma mäletan teda, kui ta oli alles laps; ma ei tea, võib-olla on tal juuksed tumedamaks läinud, aga siis oli ta heleda käharpeaga poiss; kindlasti tean ma aga seda, et Dubrovski on viis aastat vanem minu Mašast ja järelikult ei ole mitte kolmekümne viie aastane, vaid umbes kahekümne kolmene.»

«Just nii, teie ekstsellents,» teatas politseiülem, «mul on taskus paber Vladimir Dubrovski tundemärkidega. Seal on täpselt öeldud, et tal on kahekümne kolmas eluaasta käes.»

«Ahah!» lausus Kirila Petrovitš, «aga, muide, loe õige ette ja meie kuulame, ega meil pole paha tema tundemärke teada, kui ta juhtuks ehk silma puutuma, siis pole tal pääsemist.»

Politseiülem võttis taskust kaunis määrdunud paberilehe, keeras selle tähtsalt lahti ja hakkas laulva häälega lugema:

«Vladimir Dubrovski tundemärgid, üles märgitud tema endiste mõisateenijate seletuste järgi.

Vanus 22 aastat, kasv keskmine, nägu puhas, habe aetud, silmad pruunid, juuksed ruuged, nina sirge. Erilised tundemärgid: neid ei ole.»

«Ja see on kõik,» ütles Kirila Petrovitš.

«Kõik,» vastas politseiülem paberit kokku pannes.

«Soovin teile õnne, härra politseiülem. See alles on paber! Nende tundemärkide järgi ei ole teil raske Dubrovskit leida. Aga kes ei ole siis keskmist kasvu, kellel ei ole ruuged juuksed, sirge nina ja pruunid silmad! Ma vean kihla, et sa ajad Dubrovski endaga kolm tundi järjest juttu ja ei taipa, kellega sind jumal kokku on juhtinud. Pole midagi öelda, neil kantseleirottidel on nuppu!»

Politseiülem pani leplikult oma paberi tasku ja asus vaikides hane ning kapsaste kallale. Samal ajal olid teenrid jõudnud juba mitu korda külalised läbi käia ja igaühe klaasi täita. Kärarikkalt oli avatud ja heatahtlikult šampanja pähe ära joodud mitu pudelit gorskojet ja tsõmljanskojet, palged hakkasid õhetama, jutt muutus valjemaks, segasemaks ja lõbusamaks.

«Ei,» jätkas Kirila Petrovitš, «niisugust politseiülemat, nagu oli kadunud Tarass Aleksejevitš, meie enam ei näe! See ei lasknud ennast alt vedada, see polnud molutaja. Kahju, et see tubli poiss majja sisse põletati, tema käest ei oleks minema pääsenud mitte üksainus mees sellest salgast. Ta oleks nad viimseni kinni püüdnud — poleks tema käest ka Dubrovski ise välja libiseda ega ennast lahti osta saanud. Raha oleks Tarass Aleksejevitš muidugi vastu võtnud, aga ka mehe enda kinni jätnud — niisugused olid kadunu kombed. Nähtavasti ei jää midagi muud üle, kui tuleb mul endal see asi käsile võtta ja oma mõisameestega rööv-

leid püüdma minna. Esialgu jätkub, kui saadan välja inimest paarkümmend, küllap nad juba teevad selle röövlimetsa puhtaks; nad pole arad poisid, igaüks neist tuleb jahil karuga üksi toime — röövlite ees nad taganema ei hakka!»

«Kas teie karu on elus ja terve, Kirila Petrovitš?» küsis Anton Pafnutjitš, kellele viimaste sõnade juures meenusid karune tuttav ja mõned naljad, mille ohvriks kunagi oli langenud ka tema ise.

«Miška on surnud,» vastas Kirila Petrovitš, «ta suri kuulsusrikast surma, ta langes vaenlase käe läbi. Seal on tema võitja.» — ja Kirila Petrovitš osutas Deforges'ile; — «võta minu prantslasest eeskuju. Ta tasus kätte sinu... kuidas seda viisakalt öelda... eest... Kas mäletad?»

«Miks ei mäleta,» lausus Anton Pafnutjitš ennast sügades, «väga hästi mäletan. Niisiis, Miška on surnud — kahju Miškast, jumala eest, kahju! Missugune naljahammas ta oli! Ja kui nupukas! Teist niisugust karu ei leia. Miks siis mösjöö tema ära tappis?»

Kirila Petrovitš hakkas suure mõnuga jutustama oma prantslase kangelasteost, sest tal oli õnnelik omadus uhkust tunda kõige selle üle, mis teda iganes ümbritses. Külalised kuulasid tähelepanelikult jutustust Miška surmast ja silmitsesid imestusega Deforges'i, kes seda aimamata, et jutt oli tema vahvusest, istus rahulikult oma kohal ja jagas oma vallatule kasvandikule õpetust kombeka käitumise kohta.

Lõuna, mis oli kestnud umbes kolm tundi, jõudis lõpule; piduperemees pani salvräti lauale, kõik tõusid laua tagant ja siirdusid võõrastetuppa, kus neid ootasid kohv, kaardid ja jooming, mis juba söögisaalis nii toredasti oli alanud.

X peatükk.

Õhtul kella seitsme paiku tahtsid mõned külalised ära sõita, kuid peremees, kelle tuju punši[1] juures oli tõusnud, käskis väravad sulgeda ja teatas, et enne järgmist hommikut ei lase mitte kedagi minema. Varsti hakkas muusika mürtsuma, saaliuksed avanesid ja ball algas. Peremees ja temale kõige lähedasemad külalised istusid nurgas, tühjendades ühe klaasi teise järel ja jälgides mõnuga noorte lõbutsemist. Vanemad daamid mängisid kaarte. Nagu igal pool, kus ei asu mõnd ulaanide brigaadi, oli kavalere vähem kui daame ja kõik mehed, kes selleks sobisid, olid värvatud tantsuks. Õpetaja paistis teiste hulgas kõige rohkem silma; ta tantsis teistest enam, kõik preilid püüdsid valida teda ja leidsid, et temaga on väga hea valssi tantsida. Mõnegi

[1] Punš — alkohoolne jook.

korra keerutas ta tantsu Marja Kirilovnaga ja kõik preilid jälgisid neid pilkavalt. Kesköö paiku lõpetas peremees viimaks balli ja käskis katta laua õhtusöögiks, kuna ta ise läks magama.

Kirila Petrovitši puudumine tegi seltskonna vabamaks ja elavamaks, kavalerid julgesid istet võtta daamide kõrvale. Tütarlapsed naersid ja sosistasid naabritega; daamid ajasid valjult üle laua juttu. Mehed jõid viina, vaidlesid ja lagistasid naerda — ühesõnaga, õhtusöök oli väga lõbus ja jättis järele palju ilusaid mälestusi.

Ainult üks külalistest ei võtnud osa üldisest rõõmust — Anton Pafnutjitš istus pilvisena ja vaikivana oma kohal, sõi õhtust hajameelselt ja näis väga rahutu olevat. Jutud röövlitest erutasid tema mõttekujutust. Me näeme peagi, et tal oli küllaldasel määral põhjust röövleid karta.

Kui Anton Pafnutjitš kutsus jumalat endale tunnistajaks, et tema varandusekastike on tühi, siis ta ei valetanud ega teinud pattu — varanduselaegas oli tõepoolest tühi, varem seal hoitud raha oli nüüd nahkkotis, mida Anton Pafnutjitš kandis särgi all rinnal. Ainult selle ettevaatusabinõuga suutis ta talutavamaks muuta oma umbusku kõikide vastu ja alatist hirmu. Olles sunnitud võõrasse majja ööbima jääma, kartis ta võimalust, et teda saadetakse magama mõnda kaugemal asetsevasse üksikusse tuppa, kuhu kergesti võiksid sisse tungida vargad: ta otsis silmadega usaldatavat seltsilist ja peatus lõpuks Deforges'il. Deforges'i välimus, mis kõneles jõust, ja veel rohkem vahvus, mida ta osutas kokkupuutumisel karuga, kellele vaene Anton Pafnutjitš ei saanud mõelda ilma värinata, otsustas valiku. Kui laua tagant üles tõusti, hakkas Anton Pafnutjitš ägisedes ja köhatades noore prantslase ümber keerlema ning pöördus lõpuks seletades tema poole.

«Khm, khm, mösjöö, kas ma ei saaks ehk teie kongikeses ööd olla: sest vaadake...»

«Que désire monsieur[1]*?»* küsis Deforges viisakalt kummardades.

«Vaat kus häda, sina mösjöö, ei ole vene keelt ära õppinud. Zö vö, mua, ševu kušee,[2] saad aru?»

«Monsieur, très volontiers,» vastas Deforges, *«veuillez donner des ordres en conséquence*[3]*.»*

Anton Pafnutjitš, kes oli väga rahul oma prantsuse keele oskusega, läks korraldusi tegema.

Külalised soovisid üksteisele head ööd ja igaüks läks temale määratud tuppa. Anton Pafnutjitš aga asus kohe õpetajaga tiibhoonesse minekule. Öö oli pime. Deforges valgustas laternaga teed, Anton Pafnutjitš järgnes temale üsna reipalt, surudes pei-

[1] Mida härra soovib?
[2] Ma tahan teie tuppa magama heita.
[3] Väga hea meelega, härra, suvatsege teha vastavad korraldused.

detud kotikest vahetevahel vastu rinda, et veenduda raha allesolekus.

Tiibhoonesse jõudnud, pani õpetaja küünla põlema ja mõlemad hakkasid lahti riietuma; samal ajal käis Anton Pafnutjitš toas ringi, lukkusid ja aknaid silmitsedes ning vähe lohutust pakkuva ülevaatuse puhul pead vangutades. Uksi sai sulgeda ainult riiviga ja akendel ei olnud veel teisi raame ees. Ta tegi katset kaevata selle üle Deforges'ile, kuid tema teadmised prantsuse keele alal olid liiga piiratud nii keerulise seletuse jaoks — prantslane ei saanud temast aru ja Anton Pafnutjitš oli sunnitud hädaldamast lakkama. Nende voodid asetsesid teineteise vastas; nad heitsid asemele ja õpetaja kustutas küünla.

«Purkuaa vu tušee, purkuaa vu tušee[1]?» hakkas Anton Pafnutjitš kaeblema, pöörates hädaga vene verbi «tušitj» prantsuse moodi. «Ma ei saa pimedas dormir[2].»

Deforges ei taibanud, miks ta hädaldas, ja soovis talle head ööd.

«Neetud pagan,» urises Spitsõn ennast vaipa mässides, «oli tal siis tarvis küünalt ära kustutada. Talle endale on see ju halvem. Ma ei saa magada ilma tuleta. — Mösjöö, mösjöö,» jätkas ta, «zö vö avek vu parlee[3].» Kuid prantslane ei vastanud ja hakkas peagi norskama.

«See prantslasest lojus norskab,» mõtles Anton Pafnutjitš, «mulle aga ei tule uni meeldegi. Muudkui aga ole valvel, et vargad lahtistest ustest või aknast sisse ei roni — ega teda, lojust, ei ärata suurtükkidegagi üles.»

«Mösjöö, kuule, mösjöö, kurat sind võtaks!»

Anton Pafnutjitš jäi vait — väsimus ja viinauim said pikkamisi jagu tema hirmust — ta jäi tukkuma ja peagi haaras sügav uni tema täiesti enda võimusesse.

Teda ootas kummaline ärkamine. Ta tundis läbi une, kuidas keegi tasakesi rebis tema särgi kaelust. Anton Pafnutjitš avas silmad — sügishommiku kahvatul valgusel nägi ta enda ees Deforges'i: ühes käes oli prantslasel väike püstol, kuna ta teisega päästis kaelast lahti peidetud kotikest. Anton Pafnutjitš tardus hirmust.

«Kes kö se, mösjöö, kes kö se[4]?» lausus ta väriseva häälega.

«Tasa, vait,» vastas õpetaja selges vene keeles, «vaikige või te olete kadunud. Ma olen Dubrovski.»

---

[1] Miks te puutute, miks te puutute?
[2] Magada.
[3] Ma tahan teiega rääkida.
[4] Mis on, härra, mis on?

XI peatükk.

(Kuidas sattus Dubrovski Trojekurovi majja?
Ühes postijaamas ootab sõidukorda välismaalane, kelle välimus reedab pigem kehvust kui jõukust. Sisse astub uhkes ohvitserimundris noormees ja nõuab hobuseid. Senikaua kui jaamaülem hobuseid rakendab, sigineb ohvitseri ja välismaalase vahel vestlus. Selgub, et prantslasest reisija on teel Trojekurovi mõisa, et seal koduõpetajana tööle hakata. Mõninga mõtlemise järel teeb ohvitser ootamatu ettepaneku: loovutagu prantslane talle oma dokumendid ja pöördugu sedamaid tagasi Pariisi, vastutasuks saab ta siinsamas suure rahasumma. Hämmastunud prantslane on talle kasuliku kaubaga nõus.)

Prantslase paberite omanikuks saades ilmus Dubrovski, nagu meie juba nägime, julgesti Trojekurovi juurde ja asus tema majja elama. Missugused ka poleks olnud tema varjatud kavatsused (nendega tutvume hiljem), kuid tema käitumises ei ilmnenud midagi laiduväärset. Tõsi küll, ta tegi väga vähe tegemist Saša kasvatamisega, ta andis Sašale täieliku vabaduse vallatlemiseks ega olnud kuigi nõudlik nende õppetükkide suhtes, mida ta ainult moepärast üles andis, — seda suurema hoolega aga jälgis ta Marja Kirilovna edusamme muusika alal ja istus koos temaga tundide viisi klaveri taga. Kõik armastasid noort õpetajat — Kirila Petrovitš julge hakkavuse pärast jahil, Marja Kirilovna piiritu hoolsuse ja tagasihoidliku tähelepanelikkuse pärast, Saša heatahtliku suhtumise pärast tema vallatustesse, teenijad heasüdamlikkuse pärast ja selle helduse pärast, mis ei paistnud vastavat tema ainelisele seisukorrale. Ta ise, nagu näis, oli kiindunud kogu perekonda ja tundis ennast juba selle liikmena.

Tema asumisest õpetaja-ametisse kuni mälestusväärse pidupäevani oli möödunud umbes kuu aega, kuid mitte keegi ei võinud aimata, et tagasihoidliku noore prantslase isikus oli varjul kohutav röövel, kelle nimi ajas hirmu peale kõigile ümbruskonna mõisaomanikkudele. Kogu selle aja jooksul ei lahkunud Dubrovski kordagi Pokrovskojest, kuid tänu maainimeste leidlikule fantaasiale ei vaikinud kuuldused tema röövimistest, aga on võimalik seegi, et tema jõuk jätkas oma tegevust ka pealiku äraolekul.

Magades ühes toas inimesega, keda ta võis pidada oma isiklikuks vaenlaseks ja üheks oma õnnetuse peasüüdlaseks, ei suutnud Dubrovski kiusatusest hoiduda. Ta oli teadlik kotikese olemasolust ja otsustas selle röövida. Me nägime, missuguse üllatuse valmistas ta Anton Pafnutjitšile oma ootamatu moondumisega õpetajast röövliks.

Kell üheksa hommikul hakkasid Pokrovskojes ööbinud külalised üksteise järel kogunema võõrastetuppa, kus juba kees samovar, mille juures istus hommikukleidis Marja Kirilovna, kuna Kirila Petrovitš, boiriidest[1] kuub seljas ja tuhvlid jalas, jõi teed suurest tassist, mis meenutas loputusnõu. Viimasena ilmus võõrastetuppa Anton Pafnutjitš; ta oli nii kahvatu ja paistis tujust

[1] Boiriie — pehme paks puuvillane riie.

ära olevat, et äratas oma väljanägemisega kõigis imestust ja Kirila Petrovitš hakkas tema tervise üle järele pärima. Spitsõn vastas mõttetute sõnadega ja heitis seejuures hirmunud pilke õpetaja poole, kes istus rahulikult siinsamas, nagu poleks mitte midagi juhtunud. Mõne hetke pärast tuli teener ja teatas Spitsõnile, et tema kaless teda ootab — Anton Pafnutjitš ruttas jumalaga jätma, lahkus peremehe manitsusest hoolimata tõtates võõrastetoast ning sõitis kohe minema. Keegi ei suutnud mõista, mis temaga oli juhtunud, ja Kirila Petrovitš arvas, et Anton Pafnutjitš oli oma tervist rikkunud liigsöömisega. Pärast teejoomist ja lahkumiseinet hakkasid ka teised külalised ära sõitma, Pokrovskoje jäi peatselt tühjaks ning elu läks jälle tavalistesse rööbastesse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Koosta IX ja X peatüki sündmuste kava. Miks Puškin muudab nendes peatükkides sündmuste tegelikku järjekorda?*
2. *Iseloomusta Spitsõnit.*
3. *Esita võimalikult tekstilähedaselt mõisaproua Globova jutustus.*
4. *Milles seisneb Dubrovski suuremeelsus?*
5. *Mis nendes peatükkides koomilisena tundub?*

XII peatükk.

Möödus mõni päev, ilma et midagi märkimisväärset oleks juhtunud. Elu Pokrovskojes oli ühetooniline. Kirila Petrovitš käis iga päev jahil; lektüür, jalutuskäigud ja muusikatunnid, eriti just muusikatunnid pakkusid ajaviidet Marja Kirilovnale. Ta hakkas oma südame kõnet mõistma ja pidi tahtmata pahameelega endale tunnistama, et ta süda polnud ükskõikne noore prantslase vooruste vastu. Deforges omalt poolt püsis viisakuse ja range sündsuse piirides ning avaldas sellega rahustavat mõju tema uhkusele ja arglikkudele kahtlustele. Marja Kirilovna andus ikka suurema ja suurema usaldusega meeldivale harjumusele. Tal oli ilma Deforges'ita igav, Deforges'i juuresolekul tegi ta kogu aja temaga tegemist, ta tahtis igas asjas teada Deforges'i arvamust ja oli alati temaga ühel nõul. Võib-olla ei olnud ta veel armunud, kuid esimese juhusliku takistuse või ootamatu katsumuse puhul pidi tema südames lõkkele lööma kireleek.

Kord saali astudes, kus õpetaja teda ootas, märkas Marja Kirilovna imestusega tema kahvatul näol hämmeldunud ilmet. Marja Kirilovna avas klaveri kaane, laulis mõne noodi, kuid Dubrovski vabandas peavalu ettekäändel, katkestas tunni ja ulatas talle noote kokku pannes salaja sedelikese. Järele mõtlemata võttis Marja Kirilovna sedeli vastu ja tundis samal hetkel oma teo pärast kahetsust, kuid Dubrovski oli saalist juba kadunud. Marja Kirilovna läks oma tuppa, tegi sedeli lahti ja luges järgmist:

«Tulge täna kell seitse lehtlasse oja ääres. — Mul on tarvis teiega rääkida.»

Marja Kirilovnas tärkas pinev uudishimu. Ta oli juba ammu oodanud armastusavaldust, seda ühel hoobil igatsedes ja kartes. Talle oleks meeldiv olnud kuulda selle kinnitust, mida ta aimas, kuid ühtlasi tundis ta, et temal poleks sobiv kuulda võtta niisugust avaldust mehelt, kes oma seisuse tõttu kunagi ei võinud loota teda kosida. Ta otsustas kohtamisele minna, kuid kahtles ühes asjas: kuidas tuleks tal vastu võtta õpetaja armastusavaldus, kas aristokraatliku meelepahaga, manitsemisega sõpradeks jääda, lõbusa naljatamisega või sõnatu kaastunde-avaldusega. Samal ajal heitis ta iga hetk pilgu kella poole. Läks pimedaks ja süüdati küünlad, Kirila Petrovitš hakkas külla tulnud naabritega bostonit[1] mängima; kell söögitoas lõi kolmveerand seitse — Marja Kirilovna läks tähelepandamatult välja trepile, heitis pilgu ümberringi ja jooksis parki.

Öö oli pime, taevas oli kaetud pilvedega — kahe sammu kaugusel polnud enam midagi näha, kuid Marja Kirilovna liikus pimedas mööda tuttavaid teid ja jõudis mõne silmapilgu pärast lehtla lähedale; siin jäi ta seisma, et hinge tagasi tõmmata ja siis Deforges'i ette ilmuda rahuliku ning ükskõikse ilmega. Kuid Deforges seisiski juba tema ees.

«Tänan teid,» ütles Deforges talle vaikse ja nukra häälega, «et te ei keeldunud minu palvet täitmast. Ma oleksin olnud meeleheitel, kui te poleks nõustunud tulema.»

Marja Kirilovna vastas ette valmis mõeldud fraasiga.

«Ma loodan, et te ei sunni mind minu heatahtlikkust kahetsema.»

Deforges vaikis ja kogus nähtavasti julgust.

«Asjaolud nõuavad ... et ma teist pean lahkuma,» lausus ta viimaks; «võib-olla kuulete te peagi ... Kuid enne lahkumist pean ma ise kõik selgitama ...»

Marja Kirilovna ei vastanud midagi. Ta suhtus nendesse sõnadesse kui sissejuhatusse oodatavale armastusavaldusele.

«Ma ei ole see, kelleks te mind peate,» jätkas noormees pead langetades, «ma ei ole prantslane Deforges, vaid Dubrovski.»

Marja Kirilovna kiljatas.

«Jumala pärast, ärge kartke, teil pole vaja minu nime kuuldes hirmu tunda. Jah, ma olen see õnnetu, kelle teie isa jättis ilma tükikesest leivast, kihutas välja isamajast ja saatis maanteele röövima. Kuid teil ei tarvitse mind karta — ei enda ega oma isa pärast. Kõik on lõpetatud. — Ma olen talle andeks andnud. Kuulake mind, teie olete tema päästnud. Minu esimese veretöö ohvriks pidi langema tema. Ma liikusin ringi ümber härrastemaja, kaaludes, kust pidi puhkema tulekahju, kust võiks pääseda tema

[1] Boston — kaardimäng.

magamistuppa, kuidas takistada tema põgenemist — sel hetkel möödusite teie otsekui taevalik nägemus minust ja mu süda rahunes. Ma tundsin, et maja, kus elate teie, on püha ja ei ühtki olevust, keda teiega seovad veresidemed, ei pea tabama minu needus. Ma loobusin kättemaksust kui meeletusest. Päevade kaupa hulkusin ma Pokrovskoje pargi ümber lootuses, et kas või kaugeltki saan näha teie valgesse riietatud kuju. Teie ettevaatamatuil jalutuskäikudel järgnesin ma teile põõsa tagant põõsa taha hiilides, ja mind tegi õnnelikuks mõte, et ma kaitsen teid, et teie jaoks ei ole hädaohtu seal, kus ma salaja viibin lähedal. Lõpuks avanes mulle hea juhus. Ma asusin elama teie majja. Need kolm nädalat olid mulle õnnelikkudeks päevadeks. Mälestus nendest on mulle lohutuseks minu kurvas elus... Täna sain ma teate, mis teeb mulle võimatuks veel kauemaks siia jääda. Ma pean täna teist lahkuma... kohe nüüdsama... Kuid enne seda pidin ma teiega avameelselt rääkima, et te mind ei neaks ega põlgaks. Mõtelge vahetevahel Dubrovskile. Olgu teil teada, et ta saatus oleks võinud olla teistsugune, et ta oma südames armastas teid, et mitte kunagi...»

Sel hetkel oli kuulda tasast vilet ja Dubrovski jäi vait. Ta haaras Marja Kirilovna käe ja surus selle oma hõõguvate huulte vastu. Vile kordus.

«Andke mulle andeks,» lausus Dubrovski, «mind kutsutakse, väiksemgi viivitus võib saada mulle saatuslikuks.»

Dubrovski hakkas minema, Marja Kirilovna seisis liikumatult paigal. Dubrovski pöördus tagasi ja võttis uuesti Marja Kirilovna käe.

«Kui kunagi,» ütles ta Marja Kirilovnale hellalt ja liigutatult, «kui kunagi tabab teid õnnetus ja teie ei looda mitte kelleltki ei abi ega kaitset, kas lubate mulle, et te niisugusel korral pöördute enda päästmiseks minu poole ja nõuate minult ükskõik mida? Kas te lubate mulle mitte tagasi lükata minu sõprust?»

Marja Kirilovna nuttis hääletult. Vile kuuldus kolmandat korda.

«Te saadate mind hukatusse!» hüüatas Dubrovski. «Ma ei lahku enne teist, kui te pole andnud mulle vastust — kas lubate või mitte?»

«Luban,» sosistas õnnetu kaunitar.

Dubrovskiga kohtumisest erutatuna pöördus Marja Kirilovna pargist koju tagasi. Talle paistis, nagu oleks vahepeal kõiki haaranud mingi kihin-kahin — majarahvas oli liikvel, õu oli inimesi täis, trepi ees seisis troika, kaugemalt kuulis ta Kirila Petrovitši häält, ta püüdis kiiresti pääseda majja, tundes hirmu selle pärast, kas ehk ei ole märgatud tema puudumist. Saalis võttis teda vastu Kirila Petrovitš, külalised olid sagaras koos meile tuttava politseiülema ümber, kes, teelise kombel riides ja pealaest jalatallani relvastatud, jagas neile vastuseid salapärase ja kärsitu näoilmega.

«Kus sa olid, Maša?» küsis Kirila Petrovitš, «kas sa pole näinud monsieur Deforges'i?»

Maša suutis vaevu anda eitava vastuse.

«Kujuta endale ette,» jätkas Kirila Petrovitš, «politseiülem sõitis siia teda vahistama ja kinnitab mulle, et Deforges on Dubrovski ise.»

«Kõik tundemärgid langevad ühte, teie ekstsellents,» ütles politseiülem aupaklikult.

«Ah, vennas,» katkestas teda Kirila Petrovitš, «korista ennast koos kõigi oma tundemärkidega tead isegi kuhu. Mina oma prantslast seni sulle välja ei anna, kuni ma ise pole asjasse selgust saanud. Kuidas võib Anton Pafnutjitši, selle argpüksi ja luiskaja juttu uskuma jääda: ta nägi seda unes, et õpetaja tahtis teda paljaks röövida. Miks ta siis kohe selsamal hommikul ei lausunud mulle sellest sõnagi?»

«Prantslane hirmutas ta ära, teie ekstsellents,» vastas politseiülem, «ja võttis temalt tõotuse asjast vaikida . . .»

«Loba,» otsustas Kirila Petrovitš, «ma selgitan kohe kõik välja. Kus siis õpetaja on?» küsis ta saali tulnud teenrilt.

«Teda ei leita kuskilt,» vastas teener.

«Siis otsige ometi!» käratas Trojekurov, keelles hakkas kahtlus tekkima. «Näita mulle õige oma kuulsaid tundemärke,» ütles ta politseiülemale, kes kohe ulatas talle paberi.

«Hm, hm, kahekümne kolme aastane . . . keskmist kasvu, näolt puhas, habe aetud, silmad pruunid . . . Nõnda see ju on, aga see ei tõenda veel mitte midagi. Kuidas on lugu õpetajaga?»

«Teda ei leita,» vastati jällegi.

Kirila Petrovitš hakkas rahutuks muutuma. Marja Kirilovna oli ärevusest poolsurnud.

«Sa oled kahvatu, Maša,» ütles talle isa, «sa lasksid ennast ära hirmutada.»

«Ei, isa,» vastas Maša, «mul valutab pea.»

«Mine oma tuppa, Maša, ja ära eruta ennast.» — Maša suudles isa kätt ja ruttas oma tuppa, kus ta viskus voodisse ja puhkes hüsteeriliselt nutma. Teenijatüdrukud jooksid kokku, võtsid ta riidest lahti ja suutsid suure vaevaga teda külma vee ja igasuguste tinktuuride abil rahustada — ta pandi magama ja ta vajus unne.

Prantslast aga ei leitud. Ähvardavalt lauluviisi «Võidu mürin kostku valjult» vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Külalised sosistasid omavahel, politseiülem oli sattunud rumalasse olukorda — prantslast ei leitud. Arvatavasti oli teda hoiatatud ja ta põgenes. Aga kelle poolt hoiatatud ja kuidas, see jäi saladuseks.

Kell oli juba üksteist, kuid keegi ei mõtelnudki magamisele. Lõpuks lausus Kirila Petrovitš pahaselt politseiülemale:

«Noh, kuidas on? Ega sa ometi kavatse hommikuvalgeni siia jääda, minu maja pole kõrts; ja kui see juba kord oli Dubrovski,

siis, vennas, ei jätku sinu osavusest, et teda kinni püüda. Mine oma teed ja ole edaspidi kärmem. Ka teil on aeg minema hakata,» jätkas ta külaliste poole pöördudes. «Käskige hobused ette rakendada — mina tahan magada.»

Nii ebalahkelt jättis Trojekurov oma külalistega jumalaga!

XVIII peatükk.

Harilikust valjemini oma lauluviisikest vilistades käis Kirila Petrovitš edasi-tagasi mööda saali. Kogu majarahvas oli liikvel — teenrid jooksid ringi, tüdrukud askeldasid, tõllakuuris rakendasid kutsarid hobuseid tõlla ette. Õues oli rahvast murruna koos. Preili buduaaris ehtis teenijatest ümbritsetud daam peegli ees kahvatut ja liikumatut Marja Kirilovnat; Marja Kirilovna pea oli briljantide raskuse all abitult longu vajunud; kui kellegi ettevaatamatu käsi teda nõelaga torkas, võpatas ta pisut, kuid ta vaikis ja vahtis mõtlematult peeglisse.

«Kas saab juba?» kuuldus ukse poolt Kirila Petrovitši häält.

«Otsekohe,» vastas daam, «Marja Kirilovna, tõuske püsti, vaadake, kas on korras?»

Marja Kirilovna tõusis püsti, kuid ei vastanud midagi. Uks avanes.

«Mõrsja on valmis,» ütles daam Kirila Petrovitšile, «võib istuda tõlda.»

«Jumala nimel,» vastas Kirila Petrovitš ja jätkas, laualt pühakuju võttes: «Tule siia, Maša,» ütles ta liigutatult, «ma õnnistan sind . . .»

Õnnetu tütarlaps langes ta jalgade ette maha ja puhkes nutma.

«Isa . . . isake . . .» kõneles ta läbi pisarate ja sõnad jäid talle kurku kinni.

Kirila Petrovitš andis rutates talle oma õnnistuse — Marja Kirilovna aidati jalule ja peaaegu kanti tõlda. Tema kõrvale istusid saajanaine[1] ja üks teenijaist. Nad asusid teele kiriku poole. Peigmees ootas neid juba seal. Ta tuli mõrsjale vastu ja oli hämmastunud Marja Kirilovna kahvatusest ja kummalisest näoilmest. Nad sisenesid üheskoos külma tühja kirikusse, nende järel suleti uks. Preester väljus altariruumist ja alustas laulatust. Marja Kirilovna ei pannud mitte midagi tähele, ta ei kuulnud mitte midagi, ta peas püsis üksainus mõte; hommikust saadik ootas ta Dubrovskit ja lootus ei jätnud teda mitte hetkekski maha, aga kui preester pöördus tema poole tavakohase küsimusega, võpatas ta ja tardus, kuid ikka veel viivitas ta, ikka veel ootas; ilma et ära oleks jõudnud oodata tema vastust, lausus preester sõnad, mida ei saa tagasi võtta.

---

[1] Saajanaine — pruudipoolne pulmakorraldaja.

Laulatustalitus oli lõppenud. Marja Kirilovna tajus vastumeelse abikaasa külma suudlust, ta kuulis juuresolijate rõõmsaid õnnesoove, kuid ta ei suutnud ikka veel uskuda, et ta elu on aheldatud alatiseks, et Dubrovski ei saabunud teda vabastama. Vürst pöördus lahkete sõnadega tema poole, kuid ta ei taibanud nende mõtet; nad väljusid kirikust, kirikutrepil oli murruna koos Pokrovskoje talupoegi. Marja Kirilovna pilk libises kiiresti nendest üle ja väljendas siis jälle endist osavõtmatust. Noorpaar istus koos tõlda ja asus teele Arbatovo poole, kuhu Kirila Petrovitš oli juba ette sõitnud, et noorpaari seal vastu võtta. Noore naisega kahekesi jäädes ei lasknud vürst ennast naise jahedast ilmest häirida. Ta ei hakanud Marja Kirilovnat tüütama läägete armastusavaldustega ja naeruväärse imetlemisega, tema sõnad olid lihtsad ja neile ei olnud tarvis vastata. Nõnda olid nad umbes kümme versta ära sõitnud; hobused traavisid kiiresti konarlikul külavaheteel, kuid inglise vedrudega tõld peaaegu ei kõikunudki. Järsku kostsid tagaajajate hüüded, tõld jäi seisma, salk relvastatud inimesi piiras selle ümber, poolmaskis mees avas tõlla ukse sellelt küljelt, kus istus noor vürstinna, ja lausus viimase poole pöördudes:

«Teie olete vaba, võite väljuda.»

«Mis see tähendab?» hüüdis vürst, «kes sa niisugune oled?»

«See on Dubrovski,» ütles vürstinna.

Meelekindlust kaotamata haaras vürst külgmisest taskust reisipüstoli ja tulistas maskeeritud röövlit. Vürstinna karjatas ja kattis kohkudes oma näo kätega. Dubrovski sai õlast haavata, veri hakkas tal läbi riiete imbuma. Silmapilkugi viivitamata tõmbas vürst teise püstoli. Kuid temale ei antud mahti tulistamiseks, tõllauks kisti lahti, mitu tugevat kätt haaras vürstist kinni, ta tõmmati tõllast välja ja püstol kisti tal käest. Ta kohal välgatasid noad.

«Ärge puutuge teda!» hüüdis Dubrovski ja tema sünged kaaslased tõmbusid tagasi.

«Teie olete vaba,» jätkas Dubrovski kahvatu vürstinna poole pöördudes.

«Ei,» vastas vürstinna. «On hilja, ma olen laulatatud, olen vürst Vereiski naine.»

«Mis te räägite!» hüüdis Dubrovski meeleheitel, «ei, te pole tema naine, teid sunniti selleks, te ei võinud iialgi sellega nõustuda . . .»

«Ma nõustusin, ma andsin tõotuse,» vastas vürstinna kindlameelselt, «vürst on minu mees, käskige ta vabastada ja jätke mind temaga. Ma ei petnud. Ma ootasin teid kuni viimase silmapilguni . . . kuid nüüd, kinnitan teile, nüüd on hilja. Laske meil minna.»

Kuid Dubrovski ei kuulnud enam ta sõnu, valutav haav ja hingeline vapustus röövisid temalt ta jõu. Ta langes tõllaratta juurde maha, röövlid asusid ringi tema ümber. Ta jõudis neile veel öelda mõne sõna, nad tõstsid ta hobuse selga, kaks neist hoidsid teda

kinni, kuna kolmas talutas hobust valjaidpidi, ja kõik nad pöördusid teelt kõrvale käänates minema, nad jätsid maha keset teed tõlla, kinniseotud inimesed, lahtirakendatud hobused, kuid nad ei röövinud ära kõige vähematki ega valanud tilkagi verd kättemaksuks oma pealiku vere eest.

XIX peatükk.

Keset pimedat laant kerkis väikesel lagendikul ümbrusest kõrgemale tilluke mullast kindlus, mis moodustus vallist ja kraavist; nende taga asetsesid mõned hagudest hütid ja muldonnid.

Ilma mütsideta ühise katla ümber istudes sõi õues lõunat suur hulk mehi, kelles nende rõivastuse kirevuse järgi ja selle järgi, et nad kõik kandsid relvi, võis kohe ära tunda röövleid. Vallil väikese kahuri kõrval istus tunnimees, jalad enda alla risti kõverasse tõmmatud; ta õmbles paika peale oma riiete teatud kohale, käsitsedes nõela niisuguse osavusega, mis paljastas temas vilunud rätsepat; ja laskis alatasa oma pilgul ringi käia.

Kuigi teatud kapakest ulatati juba mitmendat korda käest kätte, valitses ses salkkonnas imelik vaikus; röövlid lõpetasid söömise, üksteise järel tõusid nad püsti ja tänasid jumalat, mõned läksid hüttidesse, kuna teised valgusid laiali mööda metsa või heitsid vene kombe järgi puhkama.

Tunnimees lõpetas töö, raputas oma räbalaid, imetles pealeõmmeldud paika, kinnitas nõela varruka külge, istus siis kaksiratsa kahurile ja hakkas kogu kõrist laulma vana melanhoolset laulu:

«Kulla tammik haljas, ära kohise,
lase noorel mehel mõtet mõtelda.»

Sel silmapilgul avanes ühe onni uks ja valge tanuga, puhtalt ja äärmise korralikkusega riietatud vana naine ilmus lävele.

«Jäta järele, Stjopka,» lausus ta pahaselt, «härra magab, aga sina muudkui karjud — ei tunne teie häbi ega ole teil kellestki kahju.»

«Anna andeks, Jegorovna,» vastas Stjopka, «hea küll, enam ma ei laula, las ta, isake, puhkab ja paraneb.»

Vanake läks minema, kuna Stjopka hakkas mööda valli edasitagasi käima.

Onnis, kust vanaeit väljus, lamas vaheseina taga välivoodil haavatud Dubrovski. Tema ees väikesel laual olid tema püstolid, kuna mõõk rippus peatsis. Muldonni põrand ja seinad olid kaetud kallite vaipadega, nurgas asetses naiste hõbedast tualettlaud ja suur peegel. Dubrovski hoidis käes lahtist raamatut, kuid ta silmad olid suletud. Ja vanaeit, kes silmitses teda vaheseina tagant, ei saanud aru, kas ta magas või oli ainult mõttesse vajunud.

Äkki Dubrovski võpatas ... kindlustuses kostsid häiresignaalid ja Stjopka pistis läbi akna pea Dubrovski onni.

«Isake Vladimir Andrejevitš!» hüüdis ta, «meie omad annavad märku, meil ollakse jälil.»

Dubrovski hüppas voodilt, haaras relvad ja väljus onnist. Röövlid olid õues käratseva salgana koos, kuid tema ilmudes tekkis sügav vaikus.

«Kas kõik on siin?» küsis Dubrovski.

«Kõik peale piilurite,» vastati talle.

«Kohtadele!» hüüdis Dubrovski. Ja iga röövel asus kindlaksmääratud kohale.

Sel ajal saabusid joostes värava juurde kolm piilurit; Dubrovski läks neile vastu.

«Mis on juhtunud?» päris ta neilt.

«Metsas on sõdurid,» vastasid need, «nad piiravad meid ümber.»

Dubrovski käskis värava sulgeda ja läks ise kahurit üle vaatama. Metsast oli kuulda hääli — need hakkasid lähenema; röövlid ootasid vaikides. Äkki ilmus kolm-neli sõdurit metsaservale, kuid nad tõmbusid kohe tagasi, andes püssipaukudega seltsimeestele märku.

«Valmistuda lahingu vastu,» ütles Dubrovski, ning röövlite hulgas tekkis kahin; ja jälle jäi kõik vaikseks.

Siis kuuldi läheneva meeskonna hääli, relvad välgatasid puude vahel, umbes sada viiskümmend sõdurit tuli metsast välja ja tormas karjudes valli poole. Dubrovski läitis süütenööri, lask oli tabav: kuul rebis ühel sõduril pea otsast ja haavas kahte. Sõdurite hulgas tekkis segadus, kuid ohvitser tormas edasi, sõdurid järgnesid talle ja jõudsid juba kraavi; röövlid andsid neile püssidest ning püstolitest tuld ja hakkasid kirvestega kaitsema valli, millele ronisid raevunud sõdurid, jättes kraavipõhja maha paarkümmend haavatud seltsimeest. Algas käsitsivõitlus; sõdurid olid juba vallil, röövlid hakkasid taganema, kuid Dubrovski sööstis ohvitseri poole, tõstis püstoli tema rinna kohale ja tulistas, ohvitser langes selili maha, mõned sõdurid tõstsid ta kätele ja ruttasid teda ära viima metsa, teised aga, kaotanud oma pealiku, jäid peatuma. Julgust kogunud röövlid kasutasid seda kõhkluse silmapilku, nad murdsid sõdurite jõu ja tõrjusid nad tagasi kraavi; piirajad hakkasid põgenema, röövlid tormasid neile kisades järele. Võit oli saavutatud. Pidades vaenlast täiesti segilööduks, peatas Dubrovski oma mehed ja tõmbus tagasi kindlusse, käskides ära tuua haavatud ja kahekordistada valvet ning keelates ära kindlusest lahkumise.

Viimased sündmused juhtisid juba tõsiselt võimude tähelepanu Dubrovski jultunud röövimistele. Koguti andmeid tema asupaiga kohta. Saadeti välja rood sõdureid, et teda kas elusalt või surnult tabada. Püüti kinni mõned mehed tema salgast ja saadi nende

käest teada, et Dubrovski ei viibinud enam nende keskel. Mõne päeva eest olevat ta kõik oma kaaslased kokku kogunud ja neile teatanud, et ta on nõuks võtnud nendest jäädavalt lahkuda, ühtlasi olevat ta neile soovitanud oma eluviisi muuta.

«Minu juhtimise all olete te läinud rikkaks, igaühel teist on paberid, mis aitavad teil ohutult pääseda mõnda kaugemasse kubermangu ja saata seal järelejäänud elupäevad mööda ausat tööd tehes ja külluses elades. Kuid te olete kõik niisugused võllaroad, kes arvatavasti ei taha oma ametit maha jätta.»

Pärast seda ta lahkus nende juurest, võttes endaga kaasa ainult**. Keegi ei teadnud, kuhu ta kadus. Algul ei tahetud neid tunnistusi uskuda: röövlite kiindumus oma pealikusse oli tuntud. Arvati, et nad tahavad teda päästa. Kuid järgnevad sündmused kinnitasid nende tunnistuste tõepärasust: kohutavad retked, tulekahjud ja röövimised lakkasid. Teed muutusid vabalt läbipääsetavaiks. Teiste andmete järgi saadi teada, et Dubrovski olevat põgenenud välismaale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Võrdle Trojekurovit ja vana Dubrovskit. Kirjelda juuresoleva pildi alusel mõlema välimust. Kuidas see on kooskõlas nende iseloomuga?*
2. *Iseloomusta Vladimir Dubrovskit. Tõesta teksti najal tema positiivseid omadusi.*
3. *Mille alusel võib tegelased kahte rühma jaotada? Kes on peategelane? Keda autor neist kõige rohkem esile tõstab? Kes kõrvaltegelastest kõige enam meelde jäid?*
4. *Tuleta meelde, mida nimetatakse teose teemaks ja ideeks. Sõnasta «Dubrovski» teema ja idee.*
5. *Tuleta meelde eepiliste teoste žanrid. Millisesse žanri kuulub «Dubrovski»?*

Kirjandusliku teose tegelased.

Teose idee avatakse tegelaste kaudu. Jutustuses «Tasuja» on vabadusvõitluse idee kõrgele tõstetud peakangelase najal, eeposes «Kalevipoeg» on peamiste ideede kandjaks nimikangelane. Seepärast on tegelastel teoses suur tähtsus.

Kirjandusliku teose tegelane on oma ajajärgu ja kindla ühiskondliku kihi esindaja. Näiteks Võllamäe Päärn kehastab võitlevat eesti talupoega möödunud sajandi keskpaigast. Trojekurov on vene mõisnike, Pliuhkam eesti kulakute esindaja jne. Seega kujutatakse ühe tegelase najal tervet ühiskondlikku kihti või klassi. Teisest küljest peab tegelasel olema isikupära, mis ilmneb tema iseloomus, käitumises, välimuses. Võllamäe Päärn on tugev, julge, mehine; Trojekurov priiskaja, ennast täis, harimatu; Pliuhkam rumal, kasuahne. Tegelaste omadused tulevad ilmsiks teose sündmustiku arenedes.

Harilikult osutab kirjanik erilist tähelepanu ühele tegelasele, kelle elujuhtumusi ta pidevalt jälgib. Seesugust tegelast nimetatakse peategelaseks, kes on ühtlasi teose idee peamine kandja (näiteks Jaanus-Tasuja, Vladimir Dubrovski).

Tegelaste iseloomustamiseks kasutab kirjanik mitmesuguseid kirjanduslikke võtteid.

Väga tähtis on, et lugejal tekiks elav ettekujutus tegelase välimusest, mis aitab paremini mõista tema iseloomu. Seepärast antakse harilikult tegelase välimuse kirjeldus ehk sõnaline portree. Meenutame «Kevade» tegelasi, kes jäävad meelde juba välimuse ilmeka kirjelduse poolest: Toots, kellel «oli rõugearmiline nägu ja nina paremale poole natuke viltu» või siis Tõnisson, «tugev, paksu näoga poiss, tammus aeglaselt ühelt jalalt teisele ja sõi, ühes käes oli tal tükk leiba, teises — rasvane lihakamakas» jt.

Sageli on välimuse kirjeldamine ühendatud tegelase käitumisega: «Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida nüüd teha. Pikaline, nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema. Ta jõudis alles siis otsusele, kui veel teine vemblahoop ta õlale sadas. Nüüd pahvas nagu must tuli tal silmist, kaks veresoont ta otsaesisel paisusid sõrmejämedusteks — siis oli ta kupja kraes kinni, tõstis ta õhku, tuuseldas teda paar korda, ning lähemal pilgul lendas väheldane, nigel mehike paar sülda eemale lepapõõsasse.»

Kirjanik asetab tegelased sellistesse olukordadesse, kus nende käitumine ja iseloomuomadused eriti hästi ilmsiks tulevad. «Tasujas» arenevad sündmused just sedamööda, et peakangelase võitlejaloomus hästi mõjule pääseb (üha pinevamaks muutuvad kokkupõrked vaenlasega). Mida erinevamates tingimustes ja olukordades me tegelast näeme, seda mitmekülgsema kujutluse temast saame.

Lugejal on väga tähtis teada, millisesse ühiskonnakihti tegelane kuulub. Trojekurovi kõrkus, lodev eluviis ja kasuahnus on kooskõlas tema kuuluvusega mõisnike-orjapidajate hulka. Võllamäe Päärnas lööb võitlusvaim lõkkele seetõttu, et ta on teomees, kes mõisniku vägivalda oma turjal on valusalt tunda saanud.

Kirjanik iseloomustab tegelast ka tema lähemat ümbrust — eluruumi ja esemeid kirjeldades. Meenutagem näiteks kahe mõisniku — Trojekurovi ja Dubrovski mõisate kirjeldust.

Sagedaseks võtteks tegelaste iseloomustamisel on nende vastandamine. Nii on «Mahtra sõjas» vastandatud Võllamäe Päärn ja Kupja-Prits, «Tasujas» nimitegelane ja Oodo, «Dubrovskis» vana Dubrovski ja Trojekurov. Sel viisil tulevad tegelaste iseloomuomadused hoopis ilmekamalt esile.

Üheks peamiseks iseloomustamise vahendiks on tegelaste kõne, mille sisus väljenduvad tegelase tunded ja mõtted, haridus-lik tase, päritolu, vaimuomadused. Tegelaste kõne puhul on oluline jälgida mitte ainult sisu, vaid ka vormi — sõnade valikut ja lauseehitust, mis peab samuti kõneleja iseloomuga kooskõlas olema. Väga kujukas on näiteks Ants Veldi kõne (ptk. «Ants Velt käib mõisaga kohut» romaanist «Mahtra sõda»). See talupoeg ajas oma julgete ja tabavate ütlustega haagikohtunikud kimbatusse.

Mainitud kirjanduslike võtete kasutamist tegelaste iseloomustamisel nimetatakse kaudseks iseloomustamiseks.

Kirjandusteoses arenevad tegelaste vahel väga mitmesugused suhted, mis viivad pinevate kokkupõrgeteni ning on aluseks teose sündmustikule.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Milline osa on teoses tegelastel?*
2. *Meenuta jutustuse «Dubrovski» tähtsamaid tegelasi. Milliseid ühiskondlikke klasse nad esindavad?*
3. *Nimeta loetud raamatute peategelasi.*
4. *Meenuta, milliseid eepose tähtsamaid ideid kehastab Kalevipoeg.*
5. *Nimeta teoseid, kus on kasutatud tegelaste vastandamist.*
6. *Meenuta, kuidas iseloomustab Pliuhkamit tema kõne.*
7. *Nimeta kaudse iseloomustamise võtteid. Seleta, kuidas neid on kasutatud mõne tegelase (näit. Võllamäe Päärn, noor Dubrovski) iseloomustamisel.*
8. *Kirjuta kirjand teemal «Minu lemmikteose peakangelane».*

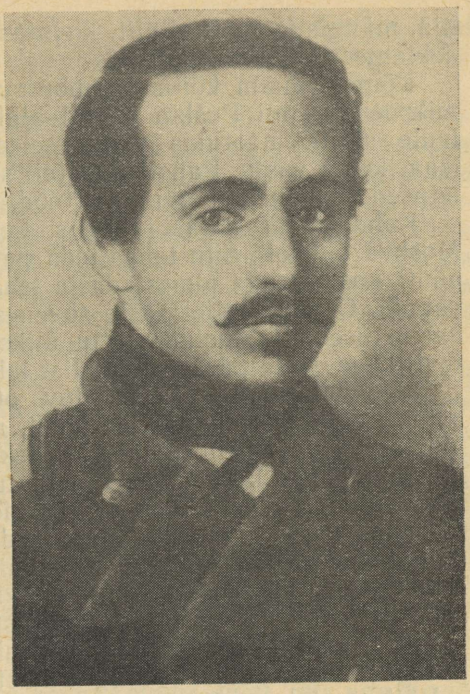

MIHHAIL LERMONTOV
(1814—1841)

Lapsepõlv ja õppeaastad. 1814. aasta oktoobris, siis kui Puškin Tsarskoje Seloos esimesi värsse sepitses, sündis Moskvas tulevane suur vene poeet Mihhail Lermontov.

Ema poolt põlvnes Lermontov vanast ja rikkast aadlisuguvõsast; isa oli vaesunud aadlik ja teenis ohvitserina armees. Ema suri, kui Miša oli kolmeaastane. Poiss jäi nüüd rikka vanaema kasvatada, kelle toredas mõisas mööduski ta lapsepõlv. Vanaema hoidis ja hellitas oma ainsat tütrepoega nii kuidas oskas. Parimad kasvatajad õpetasid talle muusikat, maalimist ja võõrkeeli. Nagu Puškin, nii kiindus ka Lermontov juba lapsepõlves loodusesse, armastas kuulata talupoegade laule ja rahvajutte.

Kolmeteistkümne-aastaselt algas juba tõsisem haridustee. Poiss pandi õppima Moskva ülikooli juures asuvasse aadlilaste pansioni. Need olid huviküllased ja meeldejäävad aastad. Siin alles tulid ilmsiks Lermontovi suured ja mitmekülgsed anded. Keeli õppis ta hoopis laiemalt kui koolis nõuti. Peale selle oli ta osav maa-

lija, mängis ilusasti viiulit, kirjutas suurepäraseid kirjandeid ning deklameeris kaasakiskuvalt.

Kõigest enam köitis Lermontovi siiski kirjandus. Tema lemmikpoeediks oli Puškin — tol ajal juba kuulus luuletaja. Tema luule sütitas noorukis vabaduseleegi ja äratas viha ebaõiglase tsaarikorra vastu. Pansioniaastail sündisid ka tema esimesed luuletused ja mõned suuremadki tööd.

Kahe aasta pärast lahkus Lermontov pansionist ja astus Moskva ülikooli. Siin tabas teda pettumus: tõelise teaduse asemel püüti noori usuga pimestada ja tsaarikorrale sõnakuulekaiks kasvatada. Otsekui selle kiuste süvenesid neil aastail kirjanduslikud harrastused. Vastuolude tõttu ülikooli juhtkonnaga tuli Lermontovil kahe aasta pärast ülikoolist lahkuda.

Sõjaväeteenistus. Lermontov otsustas saada ohvitseriks ja astus Peterburis ohvitseride kooli, mille ta kahe aasta pärast ka lõpetas. Sõjaväe-elu polnud andekale noormehele meelepärane, niisamuti nagu kõrgem seltskond, kus tuli liikuda. Rahuldust pakkus vaid kirjanduslik looming. Lermontov oli väga töökas ja nõudlik enda vastu. Oma luuletusi pidas ta ebaküpseiks ega söandanud neid naljalt trükki anda. Mõnikord tegid seda sõbrad salaja. Laialdasema kuulsuse tõi luuletus «Borodino», mis kirjeldab vene sõdurite isamaa-armastust ja vaprust 1812. aasta Isamaasõjas.

1837. aastal toimus sündmus, mis tõi pöörde Lermontovi ellu ja tegi ta üleöö kuulsaks ning armastatud luuletajaks.

Väljasaadetuna Kaukaasias. 10. veebruaril 1837. aastal suri vene kirjanduse uhkus Aleksander Puškin. Kõikjal teati, et suur poeet langes salakavalate vaenlaste ohvriks, kes olid pärit kõrgema seltskonna hulgast. «Aga kes maksab kätte mõrvareile? Kes on suuteline asendama Puškinit? Kas leidubki Venemaal enam teist suurt luuletajat?» — nii küsiti üksteiselt.

Venemaal leidus siiski poeet, kes suutis oma suure eelkäija eest kätte maksta ning tema troonile astuda. See oli Mihhail Lermontov. Ta maksis kätte vaimurelvaga, Puškini mälestusele pühendatud luuletusega «Poeedi surm». Selles häbimärgistatakse kõige tabavamate sõnadega julmi ja salakavalaid vaenlasi, kaunites värssides kõlab Puškini igavene kuulsus ja suurus.

Ja lihtsa pärja asemele,
mis õilist laupa ehtis tal,
nad teise vaotasid ta lokkidele,
kuid okkad olid loorberite all.
. . . . . .

Nüüd vaikinud on kaunis luule,
ei iial enam kõla see.
Tal pitser surutud on suule,
tal kitsas kirstus lõppes tee.

«Poeedi surm» levis peagi kõikjal. Seda kirjutati ümber, õpiti pähe, deklameeriti. Puškini heisatud luulelipp oli taas kõrgele tõstetud.

Tsaarivalitsus märkas sedamaid uut vaenlast. Ka tsaar Nikolai I ise luges luuletuse läbi; see anti talle pealkirja all «Üleskutse revolutsioonile». Noore luuletaja kohale tõusid ähvardavad pilved ja äikegi ei lasknud kaua oodata. Ühel veebruarikuu päeval ilmusid sandarmid, otsisid läbi kogu maja ja arreteerisid Lermontovi koos sõbraga, kes oli levitanud luuletust «Poeedi surm». Nädala pärast saadeti luuletaja Peterburist välja ja määrati polku, mis sõdis Kaukaasias mägirahvaste vastu. Võimukandjad lootsid, et ta mägilaste kuulide alt enam kunagi tagasi ei pöördu.

Teel Kaukaasiasse Lermontov haigestus. Tuli peatuda kaunis Pjatigorskis, kus möödus mitu kuud. Samal ajal, kui Lermontovi teekond väeossa jätkus, tegi tema vanaema Peterburis katseid tütrepoja tagasitoomiseks. Lõpuks see õnnestuski ja aasta pärast saabus Lermontov Tsarskoje Seloosse, kus asus ta endine väeosa.

Taas Peterburis. Lermontovi kuulsus oli vahepeal kasvanud. Isegi õukond pidi silmakirjalikult tunnustust avaldama. Luuletaja ise muidugi teadis hästi, et tal on siin rohkem vaenlasi kui sõpru. Nii see oligi. Teda hakkas jälitama laim ja keelepeks, milles kõrgem seltskond nii osav on. Lõpuks ässitati luuletaja kallale välismaalane — Prantsuse saadiku poeg. Toimus duell, mis aga lõppes õnnelikult: vastane ei tabanud. Lermontov tulistas õhku. Ometi järgnes sellesama eest karm karistus — arreteerimine ja teistkordne pagendamine.

Teist korda välja saadetud. Ka seekord saadeti Lermontov Kaukaasiasse. Tema väeosa pidas mägirahvaste vastu ägedaid lahinguid. Luuletaja ei mõelnudki võitlusest hoiduda; otse vastuoksa — ta lausa kippus lahingusse ja paistis vaprusega sedavõrd silma, et esitati koguni autasu saamiseks. Ent autasu asemel lubati ta vaid lühikeseks ajaks Peterburi puhkusele. Vanaema tegi ka seekord kõik, et tütrepoega pealinna jätta, kuid võimukandjad ei lasknud end enam kõigutada. Tuli taas alustada pikka teekonda Kaukaasiasse. «Süüdlasele» endale oli hästi teada, et teda jälitatakse vabadust kuulutavate värsside pärast.

Raske oli lahkuda kodust ja sõpradest. Lahkumismeeleolude ajel sündis luuletus «Pilved», üks kaunimaid Lermontovi loomingus. Taevalaotuses rändavad pilved meenutavad luuletajale iseennast, oma rahutut elusaatust:

Pilved, kesk taevaste steppide sina
kõrgel kui helendav pärlikee ripute!
Lahkuma sunnitud nii nagu mina
koduselt Põhjamaalt lõunasse kipute.

Mis teid küll ajab siit? Saatuse kurjus?
Avalik vihavaen? Varjatud kadestus?
Koormab teid süü? Mõni lootus ehk nurjus?
Sõprade laim rinda mürgina ladestus?

Duell ja surm. Teel väeossa ahvatles luuletajat armsaks saanud Pjatigorsk. Suveajal, mil Lermontovi teekond toimus, viibis seal rohkesti kõrgemat seltskonda, kellest ta paljusid tundis. Luuletaja märkas varsti, et vaen ja salasepitsused, mis teda Peterburis jälitasid, ulatuvad ka siia, kaugesse lõunasse. Seekord valiti alatute plaanide täitjaks tema enda vana tuttav, nimega Martõnov. Viimane kutsuski Lermontovi duellile.

Vastased kohtusid 15. juuli õhtul Pjatigorski lähedal Mašuki mäe jalamil. Tingimused olid kõige raskemad, nii et ühe surm oli vältimatu. Parajasti lähenes äike, sekundandid kiirustasid asja lõpetama. Lermontov seisis barjääri ääres ega jõudnud veel püstolitki tõsta, kui vastane juba tulistas. Selsamal momendil kärgatas äike ja algas vihm. Martõnovi lask oli tabanud surmavalt.

Kui tsaarile Lermontovi surmast ette kanti, olevat ta öelnud: «Koerale koera palk. Nimekirjast kustutada.» Luuletaja nimi kustutati küll oma väeosa nimekirjast, aga kirjutati ühtaegu kustumatult vene kirjanduse ajalukku.

Ülesanne.

Võrdle Puškini ja Lermontovi elukäiku ja leia, mis kahe suure poeedi saatuses on kokkulangevat.

Borodino.

1812. aasta suvel tungisid Prantsuse väed Napoleoni juhatusel Venemaale. Vene armee taganes anastajate ülekaalukate jõudude vastu võideldes järk-järgult itta, maa südamesse.

25. augustil 1812. aastal toimus Moskva lähistel Borodino küla all verine ja otsustav lahing. Venelased võitlesid ülima mehisuse ja vaprusega. Napoleon ei saavutanud lahinguväljal mingit edu, küll aga kandis suuri kaotusi. «Kõigist minu lahingutest oli kõige hirmsam see, mille ma pidasin Moskva all,» kirjutas ta hiljem. «Venelased omandasid siin õiguse võitmatuks jääda.»

Pidanud võidukalt vastu Borodino lahingu, taganesid Vene väed läbimõeldud sõjalise plaani kohaselt ning prantslased tungisid Moskvasse. Kuid raskeid hoope saanud vaenlane pidi sealt õige varsti põgenema. Vene armee Kutuzovi juhatusel jälitas Napoleoni purukslöödud vägesid ja kihutas nad maalt välja.

1837. aastal möödus Borodino lahingust 25 aastat. M. Lermontov kirjutas sel puhul luuletuse vene sõdurite mehisusest, vaprusest ja isamaa-armastusest.

«Eks, onu — asjata ju minna
me käest ei lastud kallist linna,
kui Prantsus Moskvas käis.
Siis löödi lahinguid! Neid aegu
me rahvas mäletab veel praegu.
Borodinost ju ilmaaegu
ei mõelda, uhkust täis.»

«Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud —
ei paljud sõja lõppu näinud ...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.

Sai kaua tummalt taganeda.
Me tuju langes, nähes seda,
hallpead ju rääkisid:
«Mis tuleb ülematel pähe?
Kas on neil tõesti julgust vähe,
et ikka proovima ei lähe
häid vene tääkisid?»

Siis lagendikku nägid roodud,
mis võitlusväljaks justkui loodud.
Reduut[1] sai tehtud seal.
Uus lootus poiste põues tärkas,
ja koiduga, kui vägi ärkas,
ta silmapiiril prantslast märkas
just nagu pihu peal.

Mul oli käsil laadimine.
Ma mõtlesin: «Oot, külaline,
nüüd alles kosti saad!
Noh, vend mösjöö! Käi lagedale!
Ka elust meil ei ole hale,
et lööke anda ründajale
ja kaitsta kodumaad.»

[1] Reduut — kindlustus.

Kaks päeva tuuris kahurtuli.
Ja nurin kuuldavale tuli,
et see on tühi töö.
«Nii hirmu nahka neil ei aja.
Kartetšidega oleks vaja . . .»
Ja üle sünge võitlusraja
siis tiivad laotas öö.

Ma lamasin — ei tulnud uni.
Öös hõiskeid kostis hommikuni —
seal Prantsus pidutses.
Kuid vaikne oli meie leeris:
siin mõlkis kiivrit mees poleeris,
seal teine relvi revideeris
ja süngelt urises.

Ja vaevalt kerkis koidusära,
kui algas laagris kisa-kära,
kõik äkki kihas-kees.
Me polguülem oli visa,
aus tsaari teener, meile isa.
Jah, kurb, et päevadele lisa
ei saanud taevalt mees.

Ta hüüdis meile õhinaga:
«Eks ole Moskva meie taga!
Siis seiskem kindlalt koos
ja surgem, kaitstes kallist linna!»
Me tõotasime surma minna
ja läksime — jah, palju sinna
meid jäi Borodinos.

See oli päev: suits ümber kiikus,
just nagu pilv me poole liikus
musttuhat sõjameest.
Seal tragunite mõõku täras,
ulaane uhkes mundrisäras
me peale langes sõjakäras
ja möödus meie eest.

Nii enam lahinguid ei lööda . . .
Kui varjud lipud sööstsid mööda.
Silm vaenlase armeed
veel läbi suitsu vaevalt nägi.
Täis vimma väge raius vägi
ja segas langenute mägi
suurtükikuuli teed.

Jah, prantslane veel kaua räägib,
kui vahedad on vene täägid,
  kui täpne nende löök.
Kartetšivihin, tulevalgus!
Maa põrus hirmsas tapatalgus
ja kestvaks möirgeks ühte valgus
  seal kahurite röök.

Ju hämardus. Me tõotasime,
et homme jätkub taplemine
  sealsamas lõpuni.
Siis aga kostis trummikaja,
väed ära tõmbas vallutaja,
kuid kokku võtta oli vaja
  meil oma kaotusi.

Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
  — nüüd pole sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud,
ei paljud sõja lõppu näinud.
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
  kui poleks kästud neid.»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Missugusest ajaloolisest sündmusest on juttu? Millal see toimus?*
2. *Missugustest vene rahva omadustest jutustab vana sõdur?*
3. *Loe veel kord läbi lahingu kirjeldus ja jälgi pinevuse tõusu. Millises stroofis on kulminatsioon? Leia värsse ja kõnekujundeid, mis rõhutavad sõdurite vaprust ja lahingu ägedust.*
4. *Kuidas luuletus on üles ehitatud? Koosta luuletuse kava.*
5. *Kas «Borodino» on lüüriline või eepiline luuletus? Põhjenda.*

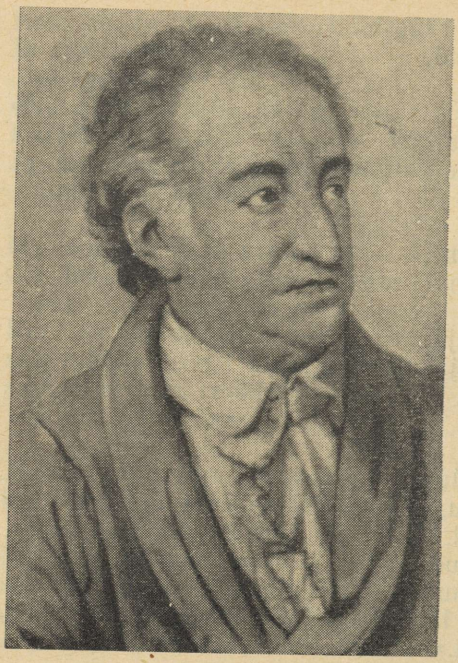

JOHANN WOLFGANG GOETHE
(1749—1832)

Johann Wolfgang Goethe on saksa kirjanduse kõige väljapaistvamaid nimesid; tema elu ja looming kuuluvad XVIII saj. teise poolde ja XIX saj. algusesse.

Goethe on loonud tundesügavaid ja rahvalikke luuletusi, ajaloolisi draamateoseid, romaane. Tema peateoseks on saksa rahvalegendi alusel loodud tragöödia «Faust».

Mitmekülgse kirjandusliku loomingu kõrval oli ta riigitegelane ja loodusteadlane.

Haldjate kuningas.

Ballaad.

Kes tuulisel ööl seal ratsutab veel?
Üks isa on haige lapsega teel.
Nii hellalt ja kindlalt laps kaisus on tal,
isa hõlma poeg klammerdub värinal.

«Miks peidad sa näo? Mis sind kohutas?»
«Oh isa, näe, haldjate kuningas!
Tal on lehviv mantel ja kuldne kroon! . . .»
«Mu poeg, see on ju udujoon.»

«Laps, kallis, oh tule sa minuga,
siis mängusid mängin ma sinuga.
Jõe kaldal on lilled nii ilusad,
mu emal on riided kuldkirevad.»

«Mu isa, mu isa, eks kuule sa,
mis mulle ta sosistab salaja!»
«Mu laps, mu laps, jää rahule!
Puu kuivanud lehtedes tuul on see.»

«Laps, miks sa ei tule, laps, sina ei tea,
mu tütarde juures sul olla on hea.
Ringmänge koos sinuga teevad nad,
sind magama tantsivad, laulavad.»

«Mu isa, eks näe sa: seal tantsuhoos
muruneiud on hämaras puude all koos.»
«Näen, poeg, mu poeg, need on remmelgad,
mis tuule käes okstega viipavad.»

«Sa oled nii armas, ma ihkan sind nii,
et kui sa ei tule, viin vägisi.»
«Kui valus, oi; haldjate kuningas,
oh isa, oh isa, mind puudutas! . . .»

Isa tõttab, täis hirmu tal süda on sees.
Laps oigab ja kiiresti ratsutab mees.
Küll viimati koju sai pärale,
kuid surnud ta süles on lapsuke.

Ülesandeid.

1. Meenuta varem õpitud ballaade. Anna seletus ballaadi kohta.
2. Õpi ballaadi «Haldjate kuningas» ilmekalt esitama.

Heinrich Heinest ja tema luuletusest «Sileesia kangrud»

Heinrich Heine (1797—1856) on Goethe ja Schilleri järel saksa kirjanduse väljapaistvamaid esindajaid.

Vaesunud kaupmehe perekonnast pärineval noormehel õnnestus läbi raskuste omandada kõrgem juriidiline haridus. Kuid unistused teadlase ja riigimehe karjäärist purunesid. Vaesele juudi rahvusest noormehele oli tolleaegsel Saksamaal seesugune tee suletud. Jäi üle pühenduda kirjanduslikule loomingule, mille esimesed sammud sündisid juba ülikooliaastail. Peatselt hakkab Heine luuletustes kõlama kaasaja Saksamaa olude äge arvustamine, mis lõikas läbi võimalused kirjandusliku tegevuse jätkamiseks. Ta lahkus kodumaalt ja asus Pariisi, kuhu jäi elu lõpuni.

Prantsusmaal puutus Heine kokku töölisliikumisega, tutvus isiklikult Karl Marxiga ja tema õpetusega. Luuletaja mõistis nüüd ühiskondlike pahede tõelisi põhjusi, mistõttu ta luuletused ja poeemid hakkavad veelgi mõjuvamalt kõlama. Tähtsaim teos on poeem «Saksamaa», mis väljendab luuletaja patriotismi ja sügavat muret

kodumaa saatuse pärast. Ehkki Heine luule peamiseks aineks on Saksamaal valitsev feodaalne orjus ja õigusetus, leidub tema loomingus ühiskondlik-poliitilise luule kõrval ka armastus- ja looduslüürikat.

Üks mõjuvamaid luuletusi Heine loomingus on «S i l e e s i a k a n g r u d». Luuletuse paremaks mõistmiseks jutustame põgusalt neist Saksamaa ühiskondlikest oludest, mis ajendasid Heinet seda luuletust looma.

Tolleaegne feodaalikkes Saksamaa oli killustatud paljudeks vürstiriikideks. Neis kääbusriikides elasid valitsejad oma õukonnaga pillavat elu. Aadlikud, võimukandjad ja ametnikud priiskasid töörahva viletsa elu arvel.

Eriti raske oli kangrute olukord Sileesias. Töö toimus algeliste kangastelgedega. Niigi kasinast töötasust tuli maksta mõisnikule selle eest, et ta töötada lubas. Äärmise viletsuse tõttu suri mõnes külas pool elanike arvust. Puudus ja häda olid nii suured, et kangrud tõusid sageli oma kurnajate vastu üles. Üks suuremaid kangrute ülestõuse toimus 1844. aastal. Ülestõus suruti karmilt maha, ent kuuldus vastuhakust äratas laialdast vastukaja. Heine reageeris traagilisele sündmusele luuletusega, mis levis laialdaselt, sealhulgas ka salajaste lendlehtede kaudu, ja sai kiiresti üldtuntud võitluslauluks.

Oma elutööst kokkuvõtet tehes ütles Heine: «Ma ei tea tõesti, kas ma väärin, et kunagi mu puusärki loorberipärg kaunistaks ... Aga mõõga peate te asetama mu puusärgile, sest ma olin tubli sõdur inimkonna vabadusvõitluses.» Luuletus «Sileesia kangrud» loob kujutluse Heine võitlusluulest ja selle mõjust.

Sileesia kangrud.

Neil hambad risti, pilk sünge kui öö,
nii tummalt telgede taga käib töö.
«Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!

Oma härdate palvete jumalat neame.
Me nägime nälga ja külma ja teame:
me ootused, lootused asjata jäid,
ta narris ja tüssas ja mõnitas meid.
Me koome, me koome!

Me kuningat, rikaste kuningat neame:
ei hooli ta hädast, mis taluma peame.
Käest viimased krossid meil pressib ta
ja käsib kui koeri meid hukata.
Me koome, me koome!

Me isamaad neame, kus pettuse läbi
said troonile nurjatus, vale ja häbi.
Kõik kaunis ja õilis seal kolletab pea,
seal söödikuil üksi on sigida hea.
Me koome, me koome!

Süst laksub, telg naksub, me hoolsalt tööl,
me koome usinalt, päeval ja ööl.
Vana-Saksamaa, koome su surirüüd,
kolm needust sellesse koome nüüd.
Me koome, me koome!»

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Kes olid need kolm, keda neetakse? Loe ette sellekohased värsid. Mis oli needmise põhjuseks?*
2. *Missugune on kangrute suhtumine ususse ja jumalasse? Meenuta veel mõnd teost, kus paljastatakse usku kui ekspluateerimise õigustajat.*
3. *Kuidas seletada, et inimene neab oma isamaad?*
4. *Süvene väljendusse: kangrud koovad needusi Vana-Saksamaa surirüietesse, ja leia selle kaudne mõte. Mispärast rõhutatakse väljendust Vana-Saksamaa. Milline osa luuletuses on viimasel stroofil?*
5. *Leia luuletusest võrdlusi ja teisi kõnekujundeid ning seleta, kuidas nad aitavad rõhutada luuletuse ideed.*
6. *Meenuta luuletaja enda hinnangut oma elutöö kohta selle luuletuse valguses.*
7. *Õpi luuletust ilmekalt lugema.*

IV

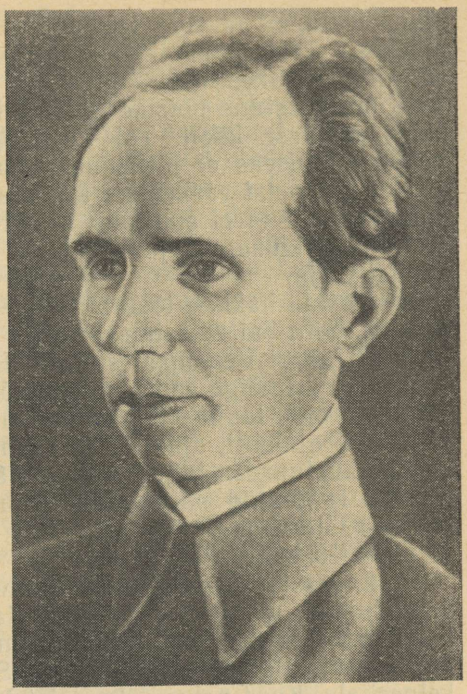

NIKOLAI OSTROVSKI
(1904—1936)

Lapsepõlveaastad.

Nõukogude kirjanduse väljapaistvaima teose, romaani «Kuidas karastus teras» autor Nikolai Ostrovski sündis 1904. aastal Vilija külas endises Volõõnia kubermangus Lääne-Ukrainas. Tema isa oli viinavabriku tööline. Ostrovskite perekond elas alatises puuduses. Isa jäi sageli ilma pideva tööta ja käis linnas hooajatöödel. Emal tuli perekonda ülal pidada. Ta teenis elatist õmblustöö ja pesupesemisega ning käis tütardega mõisas päevatöödel. Ta sisendas perekonnasse reibast, sõbralikku ja südamlikku vaimu. Asjata ei öelnud kirjanik ema meenutades: «On selline suurepärane inimene, kelle ees me oleme alatised võlglased, — see on ema.»

Kuueaastaselt astus Nikolai Ostrovski külakooli ja lõpetas selle neli klassi kolme aastaga.

1914. aastal algas Esimene maailmasõda, millest võttis osa ka tsaristlik Venemaa. Ostrovskite perekond elas Austria piiri

lähedal. Koos paljude teiste põgenikega rändas ka Ostrovskite perekond sisemaa poole ja leidis peatuspaiga Šepetovkas, väikeses Ukraina linnakeses.

Kümneaastane poisike unistas koolist. Ema pani ta Šepetovka kaheklassilisse kooli. Tal tuli õppida ilma õpperaamatuteta — nende ostmiseks ei jätkunud raha. Hea mälu ja suured võimed aitasid tal neist raskustest üle saada. Ostrovski oli üks paremaid õpilasi. Kuid ta ei suutnud alandlikult taluda koolis valitsevat režiimi — kiusamisi ja karistusi. 1915. aasta kevadel heideti ta koolist välja.

Ostrovski hakkab töötama Šepetovka jaama einelauas puhvetipoisina. Siin sai ta esimest korda elus omal nahal tunda, et tööline oli Tsaari-Venemaal sunnitöölise olukorras.

Ostrovski kõige suuremateks sõpradeks sel ajal olid raamatud. Ta andis oma lõunasöögi jaama raamatukioski müüjale, kes lubas selle eest ajalehti, ajakirju ja raamatuid lugeda, ta luges keldris, keedunõu juures, luges kodus pärast vahetust. Alatiseks jäid meelde raamatud surematuist rahvuskangelastest — Voynich'i[1] «Kiin», Giovannoli[2] «Spartacus», Gogoli «Tarass Bulba», Ševtšenko «Kobsaar».

Kaks aastat oli Ostrovski puhvetipoisiks. Peremeeste ja puhvetikelnerite mõnitused ta enda ja teiste tööliste kallal muutusid lausa talumatuks. Õiglase loomuga poiss hakkas solvatud inimeste eest julgesti välja astuma. Selline isemeelsus ei meeldinud kelneritele. Kord peksis üks neist Nikolai halastamatult läbi. Ostrovski lahkus puhvetist ja asus elektrijaama kütja abiliseks.

Võitluses nõukogude võimu eest.

Algas revolutsiooniline 1917. aasta. Selle aasta märtsis kukutas töölisklass Kommunistliku Partei juhtimisel tsaarivalitsuse. Kuid kapitalistid moodustasid kodanliku Ajutise Valitsuse, kes hoolitses selle eest, et vabrikud ja tehased jääksid endistele omanikele, maa aga mõisnikele ja kulakuile. V. I. Lenin ja Kommunistlik Partei selgitasid sel ajal töölistele ja talupoegadele, et nii kaua, kuni võim endiste peremeeste ja nende teenrite kätte jääb, ei saa rahvas ei rahu, leiba, maad ega vabadust.

Noor Nikolai Ostrovski kuulas elektrijaamas tööliste kõnelusi. Ta sai sõbraks ühe elektrijaama masinistiga, endise madrusega. Temalt kuulis Ostrovski kommunistide parteist, ainsast rahvale ustavast parteist. Ostrovski lähenes bolševikele ja hakkas neid agitatsioonitöös abistama.

7. novembril 1917. aastal toimus Kommunistliku Partei ja selle suure juhi V. I. Lenini juhtimisel võidukas Oktoobrirevolutsioon

[1] Loe: voinitš.
[2] Loe: džovanjoli.

ning kehtestati nõukogude võim. Rahvas sai oma maa kõigi rikkuste peremeheks. Kuid võitlus polnud veel lõppenud, vaid puhkes uue jõuga. Noorele Nõukogude riigile tungisid kallale välismaised intervendid. Koos vene valgekaartlaste ja kulaklike bandiitidega püüdsid nad lämmatada nõukogude võimu. Enam kui kolm aastat pidasid töölised ja talupojad relvastatud võitlust nõukogude võimu eest. Kodusõja areeniks olid ka Lõuna-Venemaa ja Ukraina. Siia, viljakale maale, püüdsid tungida välismaised riisujad. Ukrainas moodustati valgekaartlikud armeed ja kulaklikud jõugud, siin toimusid vihased lahingud. Šepetovka, Ostrovski kodukoht, oli tähtis raudteesõlm ja käis ligemale kolmkümmend korda käest kätte.

Kolmeteistkümne-aastane Ostrovski oli lahutamatult seotud revolutsioonilise töölisklassiga. Ta oli luurajaks ning juhatas Punaarmee väeosadele Šepetovkasse teed. 1918. aastal, Saksa okupatsiooni ajal, täitis Ostrovski Šepetovka Revolutsioonilise Komitee ülesandeid. Kui petljuuralaste kulaklikud jõugud vallutasid Šepetovka, saatis Ostrovski korda kangelasteo. Ta nägi, kuidas üks petljuuralane viis vanglasse arreteeritud revolutsionääri. Pikemalt mõtlemata sööstis Ostrovski konvoeerija kallale ja andis oma sõbrale võimaluse põgenemiseks. Petljuuralased tabasid ta mõne tunni pärast, kuid ei ähvardused ega hoobid sundinud Ostrovskit bolševikke reetma.

1919. aasta kevadel võttis Ostrovski osa Šepetovka vabastamisest petljuuralastest, sama aasta suvel astus ta komsomoli.

Kodusõda jätkus. Augustis langes Šepetovka ajutiselt vaenlaste kätte ja kommunistlik noor Ostrovski läks koos punaväega rindele. Rohkem kui aasta võitles Ostrovski legendaarse väejuhi Kotovski brigaadis valgekaartlike jõukude vastu, hiljem Budjonnõi ratsaarmees valgepoolakate vastu.

Võitlusaastad karastasid ja kasvatasid Ostrovskit. Ta nägi nõukogude poliittöötajate ja võitlejate kangelaslikkust ja näitas ka ise lahingus mehisuse ja vapruse eeskuju. Punaarmeelased armastasid teda mitte üksnes ta julguse pärast, vaid ka sellepärast, et ta oli ustav seltsimees, tuline agitaator, osav lõõtspillimängija, hea jutuvestja ja raamatute ettelugeja.

1920. aasta suvel sai Ostrovski lahingus valgepoolakate vastu kõhust ja peast raskelt haavata. Kiievi laatsareti arstid tunnistasid noore sõjamehe olukorra lootusetuks. Kuid Ostrovski noorus, elutahe ja hoolikas ravi võitsid surma. Sama aasta sügisel Ostrovski demobiliseeriti. Algas uus periood tema kangelaslikus elus.

Töörindel.

1920. aastaks olid Nõukogudemaa peamised vaenlased purustatud. Kommunistliku Partei üleskutsel asusid töölised ja talupojad rahulikule tööle. Oli vaja taastada sõjas hävinud ja purustatud majandus. See oli uskumatult raske aeg. Maal ei jätkunud sütt ega

puid, toitu ega riideid. Transport oli purustatud. Seda kasutasid ära rahvavaenlased, kes organiseerisid kulakute mässe ja koondasid bandiitide jõuke. Nad pugesid ametnike maski all nõukogude asutustesse ja püüdsid salaja kahju teha.

Sellises keerulises olukorras esines Ostrovski partei ja komsomoli ustava kasvandikuna. Ta töötas Kiievi raudteetöökojas elektrimontööri abilisena. Siin lõi ta üksmeelse komsomoliorganisatsiooni, kes oli töölistele ennastohverdava töö eeskujuks. Kui Kiievi lähedale oli tarvis rasketes tingimustes ehitada kitsarööpmeline raudtee, et toimetada linna kütet, oli Ostrovski üks esimesi, kes partei üleskutset järgis ja kümneid kommunistlikke noori endaga kaasa tõmbas. Kõige raskematel hetkedel, kui võitlus nälja, pakase ja bandiitidega näis paljudele ehitajatele mõttetuna, nakatas Ostrovski oma seltsimehi reipuse ja energiaga. Ehitustööde lõpul haigestus Ostrovski tüüfusse ja sõbrad toimetasid ta ravimiseks Šepetovkasse.

1924. aastal astus Ostrovski Kommunistliku Partei ridadesse. Tervisliku seisukorra poolest algas nüüd aga kõige raskem aeg Ostrovski elus: kodusõjas saadud rasked haavad olid oma jäljed jätnud. Ostrovskit hakkas ähvardama ravimatu selgroohaigus.

Läbimurdel «surma raudsest rõngast».

«Ma sööstsin läbi murdma raudsest rõngast, millesse mu elu oli surutud... Ma pean saama, ma tahan kirglikult saada tuusikut ellu,» — nii rääkis Ostrovski oma võitlusest kohutava haigusega. See võitlus nõudis kõigi jõudude pingutamist, raudset tahet, mehisust, oskust kannatusi taluda. Ostrovskit raviti meie maa parimates haiglates ja sanatooriumides. Kannatlikult, ühegi kaebuseta talus ta piinavaid valusid ja operatsioone. Kuid arstiteadus polnud võimeline haigust peatama. Ja nii saabus aeg, mil Ostrovski ei suutnud enam oma haigevoodist tõusta.

Vaatamata sellele innustas Ostrovskit erksuse ja elujõu uus tulv. Mida suurema jõuga haigus peale tungis, seda tugevamaks muutus soov seda võita. «Minu võitluse peamiseks vahendiks on töö,» rääkis Ostrovski. Ja tõepoolest, töö võitis raske tõve. Ostrovski astus kommunistlikku kaugõppeülikooli, kuulas raadios loenguid, saatis oma õppetöid Moskvasse.

Haigus andis uue löögi: haige jäi pimedaks. Võitlus elu eest võis näida nüüd mõttetuna. Kuid kangelane ei alistunud. Liikumatus ja pimedus ei jätnud teda veel ilma kõige tähtsamast — mõistusest ja südamest, elu- ja teadmistejanust, püüdest võidelda haigusega. «Mis ka ei oleks, on tarvis minna edasi, selles on mehisus,» rääkis Ostrovski. Teda toetasid palavalt vanad sõbrad — kommunistid ja kommunistlikud noored. Tema hoolitsevateks abilisteks ja ustavateks elukaaslasteks olid ema ja abikaasa.

Ja oma elu sellel näiliselt lootusetul perioodil sai Ostrovski hakkama uue hämmastava kangelasteoga, mis tegi ta nime surematuks.

Kangelaslik kirjanikutöö.

Juba haiguse alguses valis Ostrovski endale kirjanikutee. Elu oli andnud talle suuri kogemusi inimeste tundmaõppimiseks, lugemine ning elav side partei ja komsomoliga laiendasid ta teadmisi, avardasid silmaringi. Ostrovski kavatses luua teose nõukogude ajastu noorest inimesest, kujutada uue, nõukogude põlvkonna inimeste kangelaslikke jooni. Neil päevil, kui halvatus aheldas ta keha ja silmad lakkasid nägemast, tundis ta ennast oma kavatsuse teostamiseks valmis olevat ja võitis sellega uuesti haiguse.

1930. aastal siirdus Ostrovski Moskvasse ja hakkas siin kirjutama romaani «Kuidas karastus teras». Tema töö ei sarnanenud tavalise kirjanikutööga. Ta ei saanud kasutada märkmikku ja mustandeid, vaid pidi romaani jaoks hädavajaliku materjali säilitama mälus. Ostrovski ei saanud oma silmaga vaadata seda, mis ta oli kirjutanud. Tihti sattusid read üksteise otsa ja neid oli raske eraldada. Siis aga hakkas ta dikteerima ja asi edenes nüüd kiiremini. Peatükist peatükki kasvas teoses Pavel Kortšagini kangelaskuju. 1934. aastal ilmus romaan eri raamatuna. See sai otsekohe miljonite nõukogude inimeste üheks kõige armastatumaks teoseks. Üksteise järel ilmusid romaani uued väljaanded. See tõlgiti NSV Liidu rahvaste keeltesse ja võõrkeeltesse. Partei ja Nõukogude valitsus hoolitsesid kirjaniku eest südamlikult. Talle anti Moskvas mugav korter ja Sotšis maja. 1935. aastal autasustati Ostrovskit Lenini ordeniga.

Ehkki haigus tegi edasi oma laastavat tööd, säilitas Ostrovski viimse hingetõmbeni suure tahtejõu. «Näete,» rääkis ta, «surm tuleb mulle täiesti lähedale, kuid ma ei anna alla. Surm ei kohuta mind.»

Kirjanik suri 22. detsembril 1936. aastal.

Moskvas Novodevitšje kalmistul on urn Ostrovski põrmuga. Tema korterid Moskvas ja Sotšis on nüüd muuseumideks muudetud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Jutusta Ostrovski lapsepõlvest. Mida õpetasid talle tööaastad jaama einelauas?*
2. *Millised ajaloolised sündmused ja inimesed kasvatasid Ostrovskist kommunistliku noore ja Kommunistliku Partei ustava poja?*
3. *Mida tegi Ostrovski kodusõja aastail? Missuguseid iseloomujooni kasvatas temas võitlejaelu Punaarmees?*
4. *Milles ilmnes Ostrovski karastatud iseloom ja kangelaslikkus rahuliku ülesehitustöö aastail?*

5. *Kuidas Ostrovski võitles parandamatu haigusega? Mis teda selles võitluses innustas?*
6. *Millise kangelasteoga tuli Ostrovski toime haigusaastail? Mispärast peame tema viimaste aastate tööd võiduks haiguse ja surma üle?*

KUIDAS KARASTUS TERAS.

(Katkendeid romaanist.)

ESIMENE OSA.

Esimene peatükk.

— — — Jaama einelaua elatanud, kahvatu, värvitute, luitunud silmadega peremees vaatas vilksamisi eemalseisvat Pavkat.

«Kui vana ta on?»

«Kaksteist,» vastas ema.

«Mis siis ikka, las jääb. Tingimused on niisugused: kaheksa rubla kuus ja tööpäevadel söök, öö-päev tööl, öö-päev kodus, — ja et ei varastaks.»

«Mis te, mis te nüüd! Et ta ei varasta, selle eest ma vastutan,» ütles ema kohkunult.

«Noh, hakaku siis juba täna tööle,» käskis peremees, ja pöördudes enda kõrval leti taga seisva müüjanna poole, palus: «Zina, vii poiss pesutuppa, ütle Frossenkale, et see annaks talle Griška asemel tööd.»

Müüjanna viskas käest noa, millega ta oli sinki lõiganud, noogutas Pavkale pead ja läks läbi saali, tehes teed nõudepesuruumi viiva külgukse poole. Pavka järgnes talle. Ema astus kärmesti nendega kaasa, poisile kiiruga sosistades:

«Nüüd, Pavluška, ole püüdlik, ära häbisse jää!»

Ja saatnud poega nukra pilguga, läks ta välisukse poole.

Nõudepesuruumis käis töö täie hooga: laual oli kõrge virn taldrikuid, kahvleid, nuge, ja mitu naist kuivatas neid õlale visatud rätikutega.

Pulstunud, sugemata juustega punapäine poiss, Pavkast veidi vanem, askeldas kahe määratu suure samovariga.

Pesuruum oli täis auru, mis tõusis suurest kuuma veega täidetud palist, kus pesti toidunõusid, ning Pavka ei suutnud esialgu seletada töötavate naiste nägusid. Ta seisis ega teadnud, kuhu istuda või astuda.

Müüjanna Zina läks ühe naise juurde, kes pesi nõusid, võttis sellel õlast kinni ja ütles:

«Näe, Frossenka, siin on teile uus poiss Griška asemele. Seleta talle, mis tal tuleb teha.»

Pöördudes Pavka poole ja osutades naisele, keda ta nüüdsama oli Frossenkaks nimetanud, tähendas Zina:

«Tema on siin ülemus. Mis tema sulle ütleb, seda ka tee.» Seepeale pöördus ta ümber ja läks puhvetiruumi.

«Hüva,» vastas Pavka tasa ja vaatas küsivalt enda ees seisvale Frosjale. Laubalt higi pühkides silmitses too teda ülalt alla, nagu hindaks ta tema väärtusi, ja küünarnukilt allalibisenud käist üles käärides ütles üllatavalt meeldival rinnahäälel:

«Sinu töö, kullake, on tilluke: näe, selle katla ajad kuumaks, see tähendab — hommikul, ja et sul selles oleks alati keeva vett; puid tuleb sul muidugi lõhkuda, ja siis — need samovarid on samuti sinu töö. Peale selle, kui tarvis, puhastad ära noad-kahvlid ja solki kannad kah. Töökest jätkub, kullake, naha võtab märjaks,» rääkis ta kostromaa murdes, a-häälikut rõhutades, ja seda kõnelemisviisi kuuldes ning tema lõkendavat nõbininaga nägu nähes muutus Pavka nagu rõõmsamaks.

«Sel tädil, paistab, pole viga,» otsustas Pavka endamisi, muutus julgemaks ja kõnetas Frosjat:

«Aga mis ma nüüd kohe pean tegema, tädi?»

Ütles ja tokerdus. Pesuruumis töötavate naiste vali naerulagin mattis tema viimased sõnad.

«Ha-ha-haa! ... Frossenkale on juba õepoeg siginenud ...»

«Ha-haa!» naeris kõige rohkem Frosja ise.

Auru tõttu ei seletanud Pavka silmad tema nägu; Frosja oli aga kõigest kaheksateistkümne-aastane.

Juba hoopis segadusse sattununa pöördus Pavka poisi poole ja küsis:

«Mis ma praegu kohe pean tegema?»

Kuid poiss kihistas küsimuse peale ainult naerda.

«Küsi tädi käest, eks tema kirjuta sulle kõik ette; mina olen siin ajutiselt.» Ja ta pöördus ümber ning kargas kööki viiva ukse kaudu välja.

«Tule siia, aita kahvleid kuivatada,» kuulis Pavka ühe töötava, juba vanapoolse nõudepesija häält. «Mis te hirnute? Mis see jõmpsikas siis ikka ütles? Säh, võta,» ulatas ta Pavkale rätiku, «võta üks ots hammaste vahele, teisest aga tõmba pingule. Siis võta kahvel ja puhasta harusidpidi edasi-tagasi, aga et ei jääks mustuse kübetki. Meil ollakse selles asjas vali. Härrased vaatavad kahvlid üle ja kui märkavad mustust — siis häda sulle: perenaine kihutab jalamaid minema.»

«Kuidas perenaine?» ei taibanud Pavka. «Teil on ju peremeheks see, kes mind võttis?»

Nõudepesija pahvatas naerma.

«Peremees on meil, pojuke, midagi mööbli taolist, tuhvlialune. Perenaine on siin kõigi pea. Täna teda pole. Teed mõne aja tööd, küllap siis näed.»

Uks nõudepesuruumi avanes ja sisse astusid kolm kelnerit, kandes mustade toidunõude virnu.

Üks neist, laiade õlgade, kõõrdi silmade ja suure neljakandilise näoga, ütles:

«Liigutage end kärmemini. Kohe saabub kella kaheteistkümnene, teie aga kohmitsete.»

Pavkat silmitsedes küsis ta:

«Ja kes see on?»

«See on uus,» vastas Frosja.

«Ah uus,» lausus kelner. «Noh, nõnda siis,» tema raske käsi langes Pavka õlale ja tõukas teda samovaride poole, «need peavad sul alati valmis olema, nemad aga, näed, — üks on kustunud ja teine vaevalt hingitseb. Täna läheb see sul niisama läbi, kui see aga homme kordub, siis saad vastu lõugu. Said aru?»

Sõnagi lausumata asus Pavka samovaride kallale.

Nii algas tema töömehe-elu. Kunagi polnud Pavka nii püüdlik olnud kui oma esimesel tööpäeval. Ta mõistis, et siin pole kodu, kus ema sõna võib jätta kuulmata. Kõõrsilm ütles selgesti, et kui ei kuula, siis — vastu lõugu.

Maokaist neljapangelistest samovaridest lendas sädemeid laiali, kui Pavka, tõmmanud toru otsa jalast võetud säärsaapa, lõõtsus süsi hõõgvele. Kahmanud solgiämbrid, jooksis ta lennul roiskveeaugu juurde, pani veekatla alla puid, kuivatas keevadel samovaridel märgi rätikuid, tegi kõik, mis talle öeldi. Õhtul hilja läks väsinud Pavka alla kööki. Elatanud nõudepesija Anisja vaatas uksele, mille taha Pavka kadus, ja tähendas:

«Ena poisikest, ei see ole terve aruga: rähkleb nagu hull. Nähtavasti ei pandud hea põlve pärast tööle.»

«Jah, poiss on tubli,» sõnas Frosja, «niisugust pole vaja taga sundida.»

«Varsti väsib jooksmisest ära,» vaidles Luša vastu, «esialgu on kõik püüdlikud . . .»

Hommikul kell seitse andis magamata ööst ja lõpmatust jooksmisest kurnatud Pavka keevad samovarid üle oma vahetusele — jultunud silmadega ja suurte lõuapäradega poisinolgile.

Veendunud, et kõik on korras ja samovarid keevad, toppis poisinolk käed taskuisse, sülitas lirtsti läbi kokkupigistatud hammaste, vaatas oma veidi valkjate silmadega põlgliku üleoleku ilmel Pavkat ja ütles tooniga, mis ei lubanud vasturääkimist:

«Hei sina, lätu! Homme tule kell kuus vahetusele!»

«Miks kell kuus?» küsis Pavka. «Vahetus on ju kell seitse.»

«Kes vahetab, las vahetab, sina aga tule kell kuus. Kui aga palju haukuma hakkad, siis saad kohe vastu vahtimist. Mõtle, kus asjamees, alles tuli tööle ja juba hakkab kamandama!»

Nõudepesijad, andnud oma valvekorra äsjatulnuile üle, jälgisid huviga kahe poisi juttu. Poisinolgi jultunud toon ja väljakutsuv käitumine ajasid Pavka vihale. Ta astus sammu oma vahe-

taja poole, valmistudes jõmpsikale tublit kõrvakiilu virutama, kuid kartus, et ta võidaks juba esimesel tööpäeval minema kihutada, hoidis teda tagasi. Üleni punaseks minnes ütles ta:

«Ole vait, ära karga kallale, muidu kõrvetad veel nina. Homme tulen kell seitse, kakelda aga oskan niisama hästi kui sina; kui tahad proovida, siis ole lahke!»

Vastane taganes sammu katla poole ja vaatas üllatunult turris Pavkat. Sellist järsku vastulööki ta ei oodanud ja jahmus veidi.

«Noh, hüva, eks me vaata,» ühmas ta.

Esimene päev oli möödunud õnnelikult, ja Pavka sammus koju oma puhkuse ausalt ärateeninud inimese tundega. Nüüd teeb ka tema tööd, ja keegi ei või talle öelda, et ta on muidusööja.

Laisalt tõusis hommikune päike saeveski lahmaka kogu tagant. Varsti hakkab paistma ka Pavka majalogu, — sealsamas, otse Leszczynski[1] häärberi taga. — — —

— — — Kaks aastat rabeles Pavka sellel tööl. Köök ja nõudepesuruum — see oli kõik, mis ta selle kahe aasta jooksul nägi. Määratu suures keldrikorra-köögis kees palavikuline töö. Siin töötas üle kahekümne inimese. Kümme kelnerit saalis einelaua ja köögi vahet.

Pavka ei saanud enam kaheksa, vaid juba kümme rubla kuus. Ta oli kahe aasta jooksul sirgunud ja tugevnenud. Palju oli ta selle aja jooksul vintsutada saanud. Ta oli suitsenud pool aastat köögis kokapoisina ja lennanud sealt jälle nõudepesuruumi — kõikvõimas ülemus viskas ta välja, sest talle ei meeldinud sõnakehv jõmpsikas; aina oota, et suskab noaga kõrvalopsude eest. Juba ammu oleks ta selle pärast töölt minema kihutatud, kuid teda päästis raugematu töövõime. Pavka võis väsimatult töötada, rohkem kui teised.

Einelaua kibekiireil tundidel jooksis ta kandmikkudega nagu meeletu, karates neli-viis astet korraga, alla kööki ja tagasi. — — —

Pavka teenistus lõppes enne, kui ta oli oodanud, ja lõppes nii, nagu ta ei võinud aimatagi.

Ühel pakasesel jaanuaripäeval lõpetas Pavka oma vahetuse ja kavatses koju minna, kuid teda väljavahetav poiss ei tulnud. Pavka läks perenaise juurde ja teatas, et ta läheb koju, kuid see ei lasknud. Väsinud Pavkal tuli rahmeldada veel teine öö-päev ja ööseks oli ta lausa nõrkemas. Vaheajal tuli täita katlad ja need kella kolmese rongi ajaks keema ajada.

Pavka keeras kraani lahti — vett ei tulnud. Pumbamaja nähtavasti ei andnud vett. Ta jättis kraani lahti, heitis puudele pikali ning uinus: väsimus võttis võimust.

Mõne minuti pärast hakkas kraan mulksuma ja vulksuma, ning vesi voolas paaki, täites selle ääreni, ja hakkas valguma mööda

---

[1] Loe: leštšinski.

kahhelkive pesuruumi põrandale. Nagu harilikult, polnud pesuruumis kedagi. Vett voolas ikka rohkem ja rohkem. See ujutas põranda üle ja nõrgus ukse alt saali.

Veenired valgusid magavate reisijate pakkide ja kohvrite alla. Keegi ei märganud seda ja alles siis, kui vesi ujutas märjaks ühe põrandal lebava reisija ning kui too jalule karates kisendama hakkas, tormasid kõik asjade juurde. Tekkis tohuvabohu.

Vett aga voolas järjest juurde.

Prohhoška, kes koristas teises saalis lauda, kargas reisijate kisa peale välja, jooksis üle loikude hüpates ukse juurde ning paiskas selle hooga pärani. Vesi, mida uks oli kinni pidanud, voolas nüüd joana saali.

Kära tugevnes. Valvekorrakelnerid jooksid nõudepesuruumi. Prohhoška kargas magava Pavka kallale.

Üks hoop teise järel sadas valust lausa segaseks läinud poisi pähe. — — —

«Kas ma võiksin näha kelner Prohhorit?» küsis tundmatu tööline Glaškalt.

«Ta tuleb kohe, oodake,» vastas too.

Hiiglaslik kogu najatas ukse ülapiida vastu.

«Hüva, ma ootan.»

Prohhor, kes tassis kandmikul toidunõude virna, tõukas ukse jalaga valla ja astus pesuruumi.

«Seesama ongi,» ütles Glaša Prohhorile osutades.

Artjom astus ettepoole, laskis käe raskelt kelneri õlale, vaatas talle otse silma sisse ja küsis:

«Miks sa peksid minu venda Pavkat?»

Prohhor tahtis vabastada õla, kuid hirmus rusikahoop virutas ta maha; ta katsus püsti tõusta, kuid teine, esimesest hirmsam hoop naelutas ta põranda külge.

Hirmunud nõudepesijad kargasid eemale.

Artjom keeras ringi ja astus ukse poole.

Veriseks löödud näoga Prohhoška väänles põrandal.

Artjom õhtul depoost koju ei tulnud.

Ema sai teada: Artjom istub sandarmijaoskonnas.

Kuue päeva pärast, õhtul, kui ema juba magas, tuli Artjom tagasi. Ta astus voodiäärel istuva Pavka juurde ja küsis hellalt: «Noh, kas oled paranenud, vennas?» Ta istus Pavka kõrvale. «Juhtub hullematki.» Ja hetke vaikinud, lisas: «Pole viga, lähed elektrijaama, rääkisin seal juba sinust. Seal õpid ameti ära.»

Pavka pigistas mõlema käega kõvasti Artjomi vägevat kätt.

Küsimusi.

1. Mida jutustab kirjanik Pavel Kortšagini tööst jaama puhvetis?

2. Millised Pavka iseloomujooned ilmnesid tema käitumises ja suhtumises töösse?

———«Kas siin siis kala võtab?»

Pavka vaatas vihaselt ringi.

Seal seisis pajust kinni hoides ja madalale vee kohale kummardunult tundmatu tütarlaps. Tal oli seljas sinitriibulise kraega valge madrusepluus ja helehall lühike seelik. Pruunides kingades saledate päevitunud jalgade ümber liibusid tihedasti värvilise äärisega sokid. Kastanpruunid juuksed olid põimitud raskeks palmikuks.

Käsi õngeridvaga väratas veidi, hanesulevarrega õngekorgi pähik nooguţas ja selle ümber lõi veepind laialijooksvate ringidena virvendama.

Selja taga aga kõlas erutunud hääl:

«Näkkab, näete, näkkab!»

Pavel läks üsna ähmi täis ja sikutas õnge. Veepiiskadega koos paiskus üles konksu otsas keerlev ussike.

«Noh, mis pagan sa nüüd enam püüad! Tõi saatan ka selle siia,» mõtles Pavka ärritatult, ja et varjata oma kohmakust, heitis õnge kaugemale vette — kahe vesikupu vahele, parajasti sinna, kuhu poleks tulnud heita, sest konks võis vettinud kännu taha kinni jääda.

Ta taipas seda, ja ilma et oleks pöördunud, sisistas ülal istuva tüdruku poole.

«Mis te karjute? Nii jooksevad kõik kalad laiali.»

Ülalt kuulis ta pilkavaid, nöökavaid sõnu:

«Ainuüksi teid nähes jooksevad nad juba ammugi laiali. Kas siis päeval kalu püütakse? Oh teid, häda-kalamees!»

See oli juba liig Pavkale, kes püüdis viisakas olla. Ta tõusis püsti, tõmbas sonimütsi laubale, mis tema juures oli alati tigeduse märgiks, ja valides kõige delikaatsemaid sõnu, ütles:

«Kas teie, preili, ei auraks ehk ära, mis?»

Tonja silmad tõmbusid pisut kitsamaks ja lõid hetkelisest naeratusest sädelema.

«Kas ma häirin teid?»

Tema hääles polnud enam pilget, selles oli midagi sõbralikku, lepitavat, ja Pavkalt, kes oli kavatsenud jämedusi öelda sellele kes teab kust ilmunud «preilile», olid relvad võetud.

«Mis siis, vaadake, kui on tahtmist. Minul kohast kahju ei ole,» nõustus ta, ja istunud maha, hakkas uuesti õngekorki vahtima.

See seisis vesikupu juures ja oli selge, et konks on jäänud juure taha. Pavka ei söandanud seda tõmbama hakata.

«Kui jääb kinni, siis lahti ei rebi. See seal aga hakkab muidugi naerma. Läheks ta ometi minema!» arutas ta.

Tonja aga, võtnud veidi kiikuval kooldunud pajuoksal mugavamini istet, asetas raamatu põlvedele ja hakkas jälgima päevitu-

nud mustasilmalist jõhkardit, kes teda nii ebasõbralikult oli vastu võtnud ja praegu ei pööra meelega talle tähelepanu.

Pavkale on hästi näha istuva tütarlapse peegelpilt vees. Tüdruk loeb, Pavka aga tirib tasapisi kinnijäänud õngenööri. Kork sukeldub, nöör tõmbub tõrksalt pingule.

«Kinni jäi, neetud!» sähvatas mõte peast ja pilk kõrvale näeb vees naervat näokest.

Veetorni juures tulid üle silla kaks noormeest — gümnaasiumi seitsmenda klassi õpilased. Üks oli depooülema insener Suhharko poeg, seitsmeteistkümne-aastane valgejuukseline tedretähniline logard ja võllaroog, Tähniline Surka, nagu teda koolis hüüti, — ilus õngeritv kaasas, nätsutatud pabeross uhkelt hambus. Tema kõrval astus Viktor Leszczynski, sihvakas hellik noormees. — — —

Sõbrad olid Tonjale juba lähedale jõudnud. Võtnud suitsu suust, kummardas Suhharko ennast keigarlikult painutades.

«Tervist, madmuasell Tumanova. Kas püüate kalu?»

«Ei, jälgin, kuidas püütakse,» vastas Tonja.

«Te pole tuttavad?» kiirustas Suhharko ütlema, võttes Viktori käe. «Minu sõber — Viktor Leszczynski.»

Viktor ulatas kohmetult Tonjale käe.

«Miks te siis täna ei õngitse?» püüdis Suhharko juttu alustada.

«Ma ei võtnud õnge kaasa,» vastas Tonja.

«Ma toon otsekohe veel ühe,» tõttas Suhharko teatama. «Püüdke seni minu omaga, ma toon kohe.»

Ta oli täitnud Viktorile antud lubaduse tutvustada teda Tonjaga ja püüdis neid kahekesi jätta.

«Ei, me segame. Siin juba õngitsetakse,» vastas Tonja.

«Keda me segame?» küsis Suhharko. «Ah näe, seda!» Alles nüüd märkas ta põõsa juures istuvat Pavkat. «Noh, selle lõön siit paugupealt minema!»

Tonja ei jõudnud teda takistada. Suhharko laskus alla õngitseva Pavka juurde.

«Keri oma õnged kohe kokku,» pöördus Suhharko Pavka poole. «Noh, rutemini, rutemini,» ütles ta, nähes, et Pavka jätkab rahulikult õngitsemist.

Pavka tõstis pea ja vaatas Suhharkole pilguga, mis ei tõotanud midagi head.

«Ole vait. Mis sa laiutad lõugu!»

«M-i-is?» ägestus Suhharko. «Sa veel seletad, õnnetu närukael! Kasi m-minema siit!» Ja ta lõi kinganinaga täiest jõust ussikarbi pihta. See tegi õhus tiiru ja sulpsatas vette. Laialipaiskuvaid veepiisku sattus Tonjale näkku.

«Suhharko, kas teil pole häbi?» hüüatas Tonja.

Pavka kargas jalule. Ta teadis, et Suhharko on depooülema poeg, Artjom aga töötab depoos; kui ta praegu vastu seda krobelist ja punakat lõusta virutaks, siis kaebaks gümnasist isale ning

asi ulatuks kindlasti Artjomini. See oli ainus põhjus, mis pidurdas teda viivitamatult arveid õiendamast.

Tundes, et Pavel võib teda kohe lüüa, viskus Suhharko ettepoole ja tõukas vee ääres seisvale Pavkale mõlema käega rindu. See haaras kätega õhku, kõverdus, kuid säilitas tasakaalu ega kukkunud vette.

Suhharko oli Pavkast kaks aastat vanem ja teda tunti kui esimest kaklejat ning tülinorijat.

Saanud hoobi rindu, kaotas Pavka täielikult enesevalitsemise. «Ah nii! Säh, said!» Ta andis Suhharkole käega lühikese terava hoobi näkku. Ja siis, laskmata tal toibuda, haaras Pavka Suhharko gümnasisti-vormikuuest kõvasti kinni, rebis enda poole ja tiris ta vette.

Seistes põlvini vees ja teinud oma läikivad kingad ning püksid märjaks, püüdis Suhharko kogu jõust Pavka kätehaardest lahti rabelda. Tõuganud gümnasisti vette, kargas Pavka kaldale.

Maruvihane Suhharko sööstis Pavkale järele, olles valmis teda tükkideks rebima.

Karanud kaldale, pöördus Pavka kähku talle kallale tormava Suhharko poole ja meenutas:

«Toetu vasakule jalale, parem pingul ja pisut painutatud. Löök mitte ainult käega, vaid kogu kehaga, alt üles, lõua alla.»

«Ük-ks! . . .»

Hambad plaksusid. Lõuga ja hammustatud keelt läbiva hirmsa valu pärast kiunatades vehkis Suhharko totralt kätega ja prantsatas raskesti kogu kehaga vette.

Tonja kaldal aga naeris valjult ja ohjeldamatult.

«Braavo, braavo!» kisendas ta ja plaksutas käsi. «See oli tore!»

Pavka haaras õnge, tõmbas seda, kiskus kinnihakanud nööri katki ja kargas teele.

Eemaldudes kuulis ta, kuidas Viktor Tonjale ütles:

«See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!»

Küsimusi.

1. *Kuidas käitus Pavel kokkupõrkes gümnasist Suhharkoga?*
2. *Kuidas tuleb õiglaselt hinnata Viktori sõnu Paveli kohta: «See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!»?*

Viies peatükk.

— — — Võigas ja sünge öö.

Seesugustel öödel ei suuda isegi pärani avatud silmad võitu saada pimedusest, ja inimesed liiguvad käsikaudu, pimesi riskides igas ettejuhtuvas kraavis kaela murda.

Väikekodanlane teab: niisugusel ajal istu kodus ja ära asjata tuld süüta. Valgus võib ligi meelitada kutsumata külalise. Kõige parem on pimedas — on rahulikum. Leidub inimesi, kes ei saa kunagi rahu: las need hulguvad pealegi, ei väikekodanlasel ole nendega asja. Ise ta aga välja ei lähe. Ärge kahelge — ei lähe.

Ja just niisuguses öös liikus inimene.

Jõudnud Kortšagini maja juurde, koputas ta ettevaatlikult aknaraamile, ja kui ta ei saanud vastust, koputas teist korda kõvemini ning tungivamalt.

Pavka näeb unes: mingi võigas olevus, kes pole inimese sarnane, suunab temale kuulipilduja; ta katsub põgeneda, kuid joosta pole kuskile, kuulipilduja aga täristab kuidagi õudselt.

Aknaklaasid põrisevad järeleandmatust koputusest.

Pavel kargas asemelt ja läks akna juurde, püüdes vaadata, kes koputab. Kuid ta ei näinud midagi peale ähmase, tumeda silueti.

Ta oli üksipäini kodus. Ema oli sõitnud vanema tütre juurde, kelle mees töötas masinistina suhkruvabrikus. Artjom aga tegi naabruses asuvas külas sepatööd, teenides haamriga leivapoolist.

Koputada võis ainult Artjom.

Pavel otsustas akna avada.

«Kes seal on?» ühmas ta pimedusse.

Kogu akna taga liigutas ja kare, summutatud bass vastas:

«See olen mina, Žuhrai.»

Aknalauale asetus kaks kätt ja Paveli näo kohale kerkis Fjodori pea.

«Tulin sinu juurde ööbima. Kas võtad, vennas?» sosistas ta.

«Noh, muidugi,» vastas Pavel sõbralikult. «Mis sellest üldse rääkida? Roni otse aknast sisse!»

Fjodor pigistas oma koguka kere aknaavasse.

Tõmmanud akna enda järel kinni, ei eemaldunud Fjodor kohe selle juurest.

Ta seisis kuulatades, ja kui kuu libises välja pilvede tagant ning tee sai nähtavaks, silmitses ta seda tähelepanelikult ning pöördus Paveli poole:

«Ega me ometi ema ei ärata? Ta vist magab?»

Pavel ütles Fjodorile, et peale tema ei ole majas kedagi. Madrus tundis end vabamalt ja jätkas juttu valjemini:

«Mind, vennas, on need nahanülgijad nüüd tõsiselt käsile võtnud. Tahavad arveid õiendada viimaste jaamas toimunud asjade pärast. Kui mehed oleksid rohkem ühel meelel olnud, oleksime võinud neile «hallikuuemeestele»[1] pogrommi[2] ajal kena vastuvõtu korraldada. Kuid rahvas, saad aru, ei julge veel pead tulle pista. Läks nurja. Nüüd ajavadki mind taga. Kaks korda on korraldanud

[1] Nõnda nimetati petljuuralasi, kes kandsid halle poolkasukaid (župaane).
[2] Pogromm — rüüstamine, hävitamine.

mulle haarangu. Täna puudus vähe, et oleksin sisse kukkunud. Tulen, tead, majale ligi, tagaõue poolt muidugi, ja jään kuuri juurde seisma. Vaatan — aias seisab keegi, on ennast vastu puud surunud, kuid tääk andis välja. Mina, saad aru, andsin jalgadele valu. Näe, põrutasingi sinu juurde. Siia, vennas, jään mõneks päevaks ankrusse. Ega sul midagi selle vastu ole? Noh, siis on hästi.»

Nohisedes kiskus Žuhrai poriga täispritsitud saapad jalast.

Pavel oli rõõmus Žuhrai tuleku üle. Elektrijaam viimasel ajal ei töötanud, ja Pavelil oli tühjas korteris üksinda igav.

Nad heitsid magama. Pavel uinus kohe, Fjodor aga suitsetas kaua. Siis tõusis ta voodist ja tasa paljajalu astudes läks akna juurde. Ta vaatas tükk aega tänavale, tuli siis tagasi voodi juurde, ja uinus väsimusest võidetuna. Tema padja alla pistetud käsi lebas raskel koldil, soojendades seda oma soojusega.

Žuhrai ootamatu öine saabumine ja kaheksa päeva jooksul temaga koos elatud elu osutusid Pavelile väga tähtsaiks. Madruselt kuulis ta esmakordselt nii palju erutavat, tähtsat ning uut, ja need päevad said noorele kütjale otsustavaiks.

Kahe varitsussalga vahele nagu hiirelõksu pigistatud madrus sai sellega kasutada pealesunnitud jõudeaega ning nakatas ahnelt kuulavat Pavelit kogu oma hõõguva raevu ja põletava vihaga maad lämmatavate kollaste-siniste vastu.

Žuhrai rääkis ilmekalt, selgelt, arusaadavalt ja lihtsas keeles. Temas ei olnud mingeid kõhklusi. Madrusel oli selge siht silme ees, ja Pavel hakkas mõistma, et kogu see rodu erinevaid ilusate nimedega parteisid — sotsialistid-revolutsionäärid, sotsiaaldemokraadid, poola sotsialistide partei — on õelad tööliste vaenlased, ja et on olemas ainult üks revolutsiooniline, vankumatu, kõigi rikaste vastu võitlev partei — bolševike partei.

Varem oli Paveli teadvuses valitsenud selles asjas lootusetu segadus.

Ja Balti mere madrus Fjodor Žuhrai, suur, tugev, meretuultes karastunud mees ning veendunud bolševik, VSDT(b)P liige tuhande üheksasaja viieteistkümnendast aastast, jutustas karmi elutõtt talle võlutud silmi otsa vahtivale noorele kütjale.

«Ka mina, vennas, olin lapsepõlves just nagu sinagi,» rääkis ta. «Ei teadnud, kuhu jõudu panna; mu ohjeldamatu iseloom kippus välja. Elasin vaesuses. Juhtusid mõnikord vaatama täissöönud ja mukitud härraste poegi, ja viha võttis võimust. Tihtilugu peksin neid armetult, kuid sellest ei tulnud midagi välja, peale kohutava keretäie isa käest. Üksikult võideldes elu teiseks ei muuda. Sinul, Pavluša, on olemas kõik, et saada heaks tööliste asja eest võitlejaks, ainult praegu oled sa veel liiga noor ja klassivõitlusest on sul kehv arusaamine. Räägin sulle, vennas, õigest teest sellepärast, et tean: sinust saab asja. Tasaseid ja silutuid ma ei kannata. Nüüd on alanud kogu maal tulekahju. Orjad on üles tõus-

nud ja peavad vana elu põhja laskma. Selleks aga on tarvis vahvaid mehi, mitte memmepoegi, vaid kanget tõugu rahvast, kes võitluse eel ei poe pakku nagu prussakad valguse eest, vaid löövad halastamatult.»

Ta põrutas rusikaga tugevasti vastu lauda.

Žuhrai tõusis, ja pistnud käed taskuisse, hakkas toas sünges-tunult edasi-tagasi käima.

Fjodorit rõhus jõudeolek. Ta kahetses väga, et oli jäänud sellesse linnakesse, ja enda edasist sealviibimist kasutuks pidades oli ta kindlasti otsustanud läbi rinde punastele vägedele vastu minna.

Linna jäi grupp üheksast partei liikmest, kes pidid tööd jätkama.

«Saate ilma minutagi hakkama, mina aga ei saa enam käed rüpes istuda. Aitab, niigi olen juba kümme kuud surnuks löönud,» mõtles Žuhrai ärritunult.

«Kes sa oled, Fjodor?» küsis kord talt Pavel.

Žuhrai tõusis püsti ja pistis käed taskuisse. Ta ei saanud küsimusest kohe aru.

«Kas sa siis ei tea, kes ma olen?»

«Ma arvan, et sa oled kas bolševik või kommunist,» vastas Pavel tasa.

Žuhrai puhkes naerma ja koputas naljatades vastu oma laia rinda, millel pinguldus triibuline särk.

«See on selge, vennas. See on samasugune tõsiasi nagu seegi, et bolševik ja kommunist on üks ja seesama.» Ta tõsines otsekohe. «Kui sa seda juba taipad, siis pea meeles, et sellest ei tohi rääkida mitte kellelegi ega mitte kusagil, kui sa ei taha, et mul soolikad välja lastakse. Saad aru?»

«Saan,» vastas Pavel kindlalt.

Õuest kostis hääli ja ilma et oleks koputatud, avati uks. Žuhrai käsi libises ruttu taskusse, tuli aga sealt kohe välja. Tuppa astus kinniseotud peaga Serjoža Bruzžak[1], kõhnunud ja kahvatu. Tema kannul tulid sisse Valja ja Klimka.

«Tere, põrguline,» ja Serjoža ulatas Pavkale naeratades käe. «Tulime sulle külla kolmekesi. Valja ei lase mind üksi — kardab. Klimka aga ei lase jälle Valjat üksi — samuti kardab. Kuigi tal on punane pea, taipab ta siiski, keda kuhu üksi lasta on ohtlik.»

Valja sulges naljatades peopesaga ta suu.

«Kus on lobiseja!» naeris ta. «Mitte ei jäta täna Klimkat rahule.»

Oma valgeid hambaid näidates naeris Klimka heasüdamlikult:

«Mis sa haigelt inimeselt tahad? Kolu on vigastatud, siis muudkui ajab lollusi suust välja.»

---

[1] Loe: bružak.

Kõik pahvatasid naerma.

Serjoža ... võttis istet Pavka sängil, ja varsti käis sõprade vahel elav vestlus. Alati rõõmus ja lõbus Serjoža, kes nüüd aga oli vaikseks jäänud ja rusutud, jutustas Žuhraile, kuidas petljuuralane teda lõi.

Žuhrai tundis kõiki Paveli juurde tulnuid. Ta oli korduvalt käinud Bruzžakkide juures. Need noored, kes võitluse keerises polnud veel leidnud oma teed, kuid väljendasid selgesti oma klassi püüdlusi, meeldisid talle. Ja ta kuulas tähelepanelikult poiste jutte, kuidas igaüks neist oli aidanud enda juurde peita juudi perekondi, päästes neid pogrommist. Sel õhtul jutustas ta palju bolševikest ja Leninist, aidates neil kõigil aru saada sellest, mis toimub.

Hilja õhtul saatis Pavel külalised ära.

Žuhrai käis õhtuti väljas ja tuli tagasi öösel. Ta käis enne oma ärasõitu mahajäävate seltsimeestega nende töö suhtes kokku leppimas.

Sel ööl Žuhrai tagasi ei tulnud. Hommikul ärgates nägi Pavel tühja voodit.

Mingist ähmasest eelaimusest haaratuna riietus Kortšagin kiiresti ja väljus majast. Lukustanud korteri ja pannud võtme kokkulepitud kohta, läks Pavel Klimka juurde, lootes temalt Fjodori kohta midagi teada saada. Klimka ema, laia rõugearmilise näoga lüheldane naine, pesi pesu ja Kortšagini küsimusele, kas ta ei tea, kus Fjodor on, vastas ägedalt:

«Kas mul muud teha ei ole, kui sinu Fjodori järele vahtida? Tema, karvase kuradi pärast on Zozulihha juures kogu maja pahupidi pööratud! Mis siis sinul temast tarvis on? Mis kamp see on? Kus mul sõbrad koos: Klimka, sina ...» Ja ta puserdas vihaselt pesu.

Ema oli Klimkal terava keelega, riiakas.

Klimka juurest siirdus Pavel Serjoža juurde. Ta jutustas oma rahutusest. Valja segas end jutu sekka:

«Mis sa ärritud? Ta jäi võib-olla tuttavate juurde.» Kuid tema hääles polnud veendumust.

Pavel ei mallanud Bruzžakkide juures istuda. Ta läks ära, vaatamata keelitustele, et ta jääks lõunat sööma.

Lootusega näha Žuhraid läks ta kodu poole.

Uks oli lukus. Pavel peatus rõhuva tundega: polnud tahtmist minna tühja korterisse.

Ta seisis mõne hetke mõtiskledes õues ja astus siis mingist ebamäärasest tungist aetuna kuuri. Ta ronis katuse alla, ja käega ämblikuvõrke eemale tõrjudes võttis salaurkast välja kaltsudesse mähitud raske «mandlihheri»[1].

Väljunud kuurist ja tajudes taskus revolvri erutavat raskust, läks ta jaama.

---

[1] Teatav revolvritüüp.

Ta ei saanud Žuhraist midagi teada. Tagasiteel olles aeglustas ta tuttava metsnikumaja juures sammu. Talle endalegi mõistetamatu lootusega vaatas ta maja aknaisse, kuid aed ja maja olid inimtühjad. Kui häärber jäi selja taha, vaatas ta tagasi mulluste roostekarva lehtedega kaetud aiateedele. Aed nägi välja mahajäetuna ja tühjana. Oli näha, et hoolika peremehe käsi pole teda puudutanud, ja sellest suure vana maja inimtühjusest ning vaikusest muutus Pavka veelgi kurvemaks.

Viimane tüli Tonjaga oli kõige tõsisem kõigist varemolnuist. See oli tulnud ootamatult, peaaegu kuu aega tagasi.

Ühel juhuslikul kohtumisel kutsus Tonja teda enda juurde külla.

«Isa ja ema lähevad Bolšanskite juurde nimepäevale. Ma jään üksi koju. Tule, Pavluša, loeme Leonid Andrejevi väga huvitavat teost «Saška Žiguljov». Ma olen ta juba läbi lugenud, sinuga koos aga loen meelsasti veel korra. Me veedame õhtu väga hästi. Kas tuled?»

Tugevasti tihedaile kastanpruunidele juustele pigistatud väikese valge mütsi alt vaatasid ootusrikkalt Kortšagini otsa neiu suured silmad.

«Tulen.»

Ja nad läksid lahku.

Pavel ruttas masinate juurde, ja mõttest, et ees on terve õhtu Tonja seltsis, näisid kolded küdevat heledamalt ning halud praksuvat lõbusamalt.

Samal õhtul koputas ta laiale paraaduksele, mille avas Tonja. Too kohmetus pisut ja ütles:

«Mul on külalised. Ma ei oodanud neid, Palvuša, kuid sina ei tohi ära minna.»

Kortšagin pöördus ukse poole, kavatsedes lahkuda.

«Lähme,» haaras Tonja tal käisest. «Neil on kasulik sinuga tutvuda.» Ja poisil ümbert kinni võttes viis ta Pavka läbi söögitoa enda juurde.

Oma tuppa astudes pöördus Tonja istuvate noorukite poole, naeratas ja sõnas:

«Ega te pole tuttavad? Minu sõber — Pavel Kortšagin.»

Keset tuba seisva väikese laua taga istusid Liisa Suhharko, ilus mustavereline kapriisselt joonestatud suukesega ja edeva soenguga gümnasistka, keegi Pavelile tundmatu pikakasvuline noormees korralikus mustas pintsakus ja pea ligi lakutud, vežetaalist[1] läikivate juustega, hallide silmadega ning igava pilguga; nende vahel aga keigarlikus gümnasistikuues Viktor Leszczynski.

---

[1] Vežetaal — lõhnav vedelik juuste võidmiseks.

Teda märkas Pavel esimesena, niipea kui Tonja oli ukse avanud.

Leszczynski tundis Kortšagini kohe ära ja kergitas üllatunult oma peenikesi nooljaid kulme.

Mõne hetke seisis Pavel ukse juures vaikides, mõõtes Viktorit põletava, kurja pilguga. Tonja ruttas katkestama seda piinlikku vaikimist, paludes Pavelit sisse astuda, ning ütles Liisat kõnetades:

«Saa tuttavaks!»

Suhharko silmitses uudishimulikult sisseastunut ja kergitas end veidi.

Pavel keeras kannapealt ringi ja astus ruttu läbi poolpimeda söögitoa ukse poole. Alles trepil jõudis Tonja talle järele, haaras tal õlgadest kinni ja ütles erutunult:

«Miks sa ära läksid? Ma ju nimme tahtsin, et nad sinuga tutvuksid.»

Kuid Pavel võttis ta käed oma õlgadelt ja vastas teravalt:

«Milleks mind nendele hilpharakatele näitamiseks välja panna. Ei istu mina selle kambaga koos. Sinule on nad võib-olla meelepärast, mina aga ei salli neid. Ma ei teadnud, et sa nendega sõprust pead, muidu poleks ma kunagi sinu juurde tulnudki.»

Tonja, surudes pahameelt alla, katkestas teda:

«Kes andis sulle õiguse minuga nõnda rääkida? Mina sinult ei küsi, kellega sa sõbrutsed või kes sinu juures käib.»

Mööda trepiastmeid aeda astudes pahvatas Pavel teravalt:

«Noh, las nad siis käivad pealegi, mina aga ei tule enam.» Ning ta jooksis jalgvärava poole.

Sestsaadik polnud ta Tonjaga kohtunud. Pogrommi ajal, kui Pavel koos montööriga elektrijaamas pääsu otsivaid juudi perekondi peitis, ununes tüli Tonjaga. Täna oleks tahtnud temaga jälle kohtuda.

Žuhrai kadumine ja teda korteris ootav üksindus mõjusid rusuvalt. Kevadisest porist veel kuivamata pruunikast kördist täidetud lompidega maantee hall linik pöördus paremale.

— — — Teeristmel, purustatud kioski juures, mille uks oli sisse löödud ja silt «Mineraaljookide müük» tagurpidi pööratud, jättis Viktor Leszczynski Liisaga hüvasti.

Hoides Liisa kätt oma peos ja vaadates tütarlapsele paljutähendavalt silmadesse, ütles ta:

«Kas tulete? Ei peta?»

Liisa vastas edevalt:

«Tulen, tulen, oodake.»

Ja lahkudes naeratas ta poisile oma pruunide paljutõotavate ja unistavate silmadega.

Teinud kümmekond sammu, nägi Liisa, kuidas käänaku tagant tulid kiviteele kaks inimest. Ees käis rässakas, laia rinnaga tööline, seljas lahtiste hõlmadega pintsak, mille alt paistis vöödiline

särk, ja peas laubale surutud sonimüts; ta silma all oli tumesinine verevalum.

Mees astus kindlalt oma pisut rangis jalgadega. Jalas olid tal lühikesed kollased saapad.

Kolme sammu kaugusel mehe taga, tääki peaaegu tema selja vastu hoides, astus hallis župaanis petljuuralane, kaks padrunitaskut vööl.

Karvase mütsi alt vahtis arreteeritu kuklasse kaks kitsukest valvsat silma. Mahorkasuitsust kollaseks kõrbenud vurrud ripnesid sorakil kahele poole.

Sammu pisut aeglustades läks Liisa teisele poole kiviteed. Tema järel aga jõudis kiviteele Pavel.

Suundudes koju, pöördus ta paremale ja nägi samuti tulijaid. Paveli jalad otsekui kasvasid maa külge kinni. Ta oli esimeses otsekohe Žuhrai ära tundnud.

«Sellepärast ta ei tulnudki tagasi!»

Žuhrai lähenes. Kortšagini süda peksis hirmsasti. Üks mõte ajas teist taga, võimatu oli neid koondada ja neile kuju anda. Aeg otsustamiseks oli liiga lühike. Üks oli selge: Žuhrai hukkub.

Ja lähemale astujaid vaadates kaotas Pavel pea teda haaranud tundmuste keerises.

«Mis teha?»

Viimasel hetkel meenus: taskus on revolver. Niipea kui mööduvad, kihutada kuul selga tollele püssiga mehele, ja siis on Fjodor vaba. See silmapilkne otsus tegi lõpu mõtete tantsule. Ta pigistas kõvasti, otse valusasti, hambad kokku. Eks öelnud Fjodor talle alles eile: «Selleks on vaja vahvaid mehi . . .»

Pavel vaatas kähku ümberringi. Linna viiv tänav oli tühi. Seal polnud ühtegi hinge. Eespool astus rutates naisekogu lühikeses kevadmantlis. See ei sega. Põiki ristteele väljuvat tänavat ta ei näinud. Ainult eemal, jaama viival teel oli näha inimkogusid.

Pavel astus otse kivitee äärde. Žuhrai nägi Kortšaginit, kui see oli temast mõne sammu kaugusel.

Madrus heitis talle silmanurgast pilgu. Tema tihedad kulmud väratasid. Ta tundis Paveli ära ja aeglustas ootamatusest sammu. Vastu tema selga põrkas täägiots.

«Hõi, sina, liiguta ennast, muidu virutan püssipäraga!» röögatas konvoeerija lõikavalt kiunuva häälega.

Žuhrai võttis pika sammu. Ta tahtis Pavelile midagi ütelda, ent hoidus sellest ja tegi nagu tervituseks käeliigutuse.

Kartes äratada punavurrulise tähelepanu, pöördus Pavel Žuhraid endast mööda lastes kõrvale, nagu oleks talle täiesti ükskõik, mis toimub.

Pead aga puuris ärev mõte: «Kui ma tulistan teda ja lasen mööda, siis võib kuul tabada Žuhraid . . .»

Kas tohtis enam mõelda, kui petljuuralane oli juba kõrval?

Ja juhtus nõnda: punavurruline konvoisoldat jõudis Paveli kõrvale, Kortšagin kargas ootamatult ta juurde, haaras püssist kinni ja painutas selle järsu liigutusega vastu maad.

Tääk kraapsas klirinal kive.

Petljuuralane ei oodanud kallaletungi ja jahmus hetkeks, kuid samas tõmbas püssi kõigest jõust enda poole. Kogu kehaga relvale laskudes hoidis Pavel seda kinni. Kõmatas lask. Kuul lõi vastu kivi ja põrkas sealt vingudes rikošetiga kraavi.

Žuhrai kargas paugu peale kõrvale ja pöördus ümber. Konvoisoldat rebis raevukalt Paveli käest püssi. Ta keeras seda, väänates poisi käsi. Kuid Pavel ei lasknud püssi lahti. Siis paiskas maruvihane petljuuralane Paveli järsu liigutusega maha. Kuid ka see katse püssi vabastada ei läinud korda. Sillutisele maha kukkudes tõmbas Pavel ka konvoisoldati endaga kaasa ega olnud jõudu, mis oleks sundinud teda sel hetkel relva käest laskma.

Paari hüppega oli Žuhrai ta kõrval. Tema raudne rusikas, teheş vägeva kaare, vuhises soldatile pähe, ja silmapilk hiljem sai maaslamavast Kortšaginist lahtikistud petljuuralane näkku kaks tinarasket hoopi ning vajus kraavi nagu raske kott.

Samad tugevad käed tõstsid Paveli maast üles ja panid ta jalule. — — —

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Milline tähtsus on Pavel Kortšagini elus jutuajamistel Žuhraiga?*
2. *Missugused sõnad ja kujukad väljendused teevad Žuhrai kõne veenvaks ja arusaadavaks?*
3. *Missugune tunne sunnib Pavelit lahkuma Tonja Tumanova juurest, kui ta näeb tema külalisi? Kuidas tõestavad järgmised sündmused selle tunde õigsust?*
4. *Jutusta Pavel Kortšagini esimesest kangelasteost. Millised Žuhrai sõnad meenuvad talle otsustaval momendil?*

Seitsmes peatükk.

Kaevikuist ümbritsetud ja traattõkete võrku mähitud linnake ärkas ja uinus terve nädala kestel suurtükkide lajatuste ja püssitule ragina saatel. Ainult südaööl jäi vaikseks. Vahetevahel katkestasid vaikust heitunud kogupaugud: kombati teineteise saladusi! Koidu ajal aga hakkasid jaamas patarei juures askeldama mehed. Suurtüki must kurk kõhatas vihaselt ja õudselt. Mehed ruttasid teda uue tinaportsjoniga täitma. Suurtükimees tõmbas nöörist, maa võpatas. Kolm versta linnast eemal, punaste poolt vallutatud küla kohal, lendasid mürsud vile ja vingumisega, summutades kõike, ja paiskasid kukkumisel üles räbalaks rebitud mullakamakaid.

Punaste patarei oli paigutatud vanaaegse poola kloostri õue. Klooster seisis kõrgel künkal keset küla. — — —

Mõne minuti pärast kõmatasid kloostriõues suurtükid, linnas aga lõhkesid mürsud. Suhkruvabriku üsna pika korstna otsas laudadest alusel asusid petljuuralaste ohvitser ja telefonist.

Nad olid üles roninud mööda korstna sisemuses olevaid raudastmekesi.

Kogu linn oli nagu peopesal. Siit juhtisid nad suurtükituld. Linna piiravate punaste iga liigutus oli neile näha. Täna valitses bolševike juures suur elevus. Läbi «zeissi»[1] oli näha nende väeosade liikumist. Mööda raudteed veeres pikkamööda Podolski vaksali poole soomusrong, ilma et oleks katkestanud suurtükkidest tulistamist. Tema taga paistsid jalaväeahelikud. Mitu korda olid punased paiskunud rünnakule, üritades linnakest vallutada, kuid Setši kasakad olid kindlustunud juurdepääsuteedel, kaevunud maasse. Ning kaevikuist hakati andma marulist tuld. Kõik ümberringi täitus hullumeelsest laskudepräginast. See paisus lakkamatuks möirgamiseks, tõustes rünnakuhetkedel kõrgeima pingeni. Bolševike ahelikud, üleujutatuna tinavalingust ning talumata ebainimlikku survet, tõmbusid tagasi, jättes lahinguväljale liikumatuid inimkehi.

Täna on löögid linnakese pihta üha visamad, üha sagedamad. Õhk vappub rahutult suurtükkide tulistamisest. Vabrikukorstna otsast on näha, kuidas bolševike ahelikud tulevad vastu maad liibudes ja komistades pidurdamatult edasi. Nad on vaksali peaaegu vallutanud. Setši kasakad tõmbavad lahingusse kõik olemasolevad reservid, kuid ei suuda sulgeda jaamas tekkinud läbimurdekohta. Täis hulljulget otsustavust tungivad bolševike ahelikud jaamalähedastele tänavatele. Vaksalit kaitsnud kolmanda Setši kütipolgu petljuuralased, kes olid kiire ja kohutava hoobiga oma viimaselt positsioonilt, äärelinna aedadest, välja löödud, tormavad korratute, laialipillatud trobikondadena linna. Neile toibumiseks ja peatumiseks mahti andmata ja täägirünnakuga teelt tõkkeposte pühkides täidavad punaarmeelaste ahelikud uulitsaid.

Mingi jõud ei suutnud Serjoža Bruzžakki keldris hoida, kus olid koos nende pere ja lähemad naabrid. Teda tõmbas üles. Ema protestidest hoolimata ronis ta jahedast keldrist välja. Kolinal, igasse külge tulistades sõitis majast mööda soomusauto «Vibuküttt». Selle järel põgenesid kabuhirmust haaratud petljuuralaste laialipillatud ahelikud. Üks Setši diviisi mees jooksis Serjoža õue. Palavliku kiiruga loopis ta maha padrunitasku, kiivri ja püssi, kargas üle plangu ja puges pakku juurviljaaedadesse. Serjoža otsustas heita pilgu uulitsale. Petljuuralased jooksid teed mööda Edelavaksali poole. Nende taganemist kattis soomusauto. Linna tulev kivitee oli tühi. Kuid äkki kargas teele punaarmeelane. Ta

[1] Zeiss — erilise süsteemiga välibinokkel.

viskus maha ja tulistas piki teed. Tema järel — teine, kolmas... Serjoža näeb neid: nad hoiduvad kummargile ja tulistavad käigu pealt. Ennast varjamata jookseb vihaselt leegitsevate silmadega päevitunud hiinlane, alussärgi väel, kuulipildujalindid ümber, mõlemas käes granaat. Kõige ees tormab kergekuulipildujaga veel üsna nooruke punaarmeelane. See oli linna tunginud punaste esimene ahelik. Serjožat haaras rõõm. Ta sööstis kiviteele ja kisendas nii kuidas jaksas:

«Elagu seltsimehed!»

Puudus vähe, et ootamatusest tabatud hiinlane teda jalust maha ei löönud. Ta tahtis Serjožale raevukalt kallale tungida, kuid poisi võidurõõmutsev ilme peatas ta.

«Kuhu Petljula jooksma?» karjus talle hiinlane hingeldades.

Kuid Serjoža ei kuulanud teda. Ta jooksis kähku õue, haaras setšlase poolt mahavisatud padrunitasku ja püssi ning tormas ahelikule järele. Teda märgati alles siis, kui tungiti Edelavaksalisse. Lõiganud ära mitu mürskude ja sõjavarustusega laaditud ešeloni ja paisanud vaenlase metsa, jäädi peatuma, et hinge tõmmata ja ümber formeeruda. Noor kuulipildur astus Serjoža juurde ja küsis imestades:

«Kust sina oled, seltsimees?»

«Ma olen siinne, linnast, ma ainult ootasingi, et te tulek-site.»

Serjoža piirati punaväelaste poolt ümber.

«Minu teda tunneb,» naeris hiinlane rõõmsalt. «Tema kisendama: «Elagu seltsimehe!» Tema bolševik, meie oma, nool, hea,» lisas ta vaimustatult, patsutades Serjožale õlale.

Serjoža süda aga peksis rõõmsalt. Ta võeti kohe vastu nagu oma. Ta oli koos nendega täägirünnakus vaksali vallutanud.

Linnake elustus. Vaevatud elanikud ilmusid keldritest ja põrandaalustest välja ning tõttasid väravate juurde, et vaadata linna tulevaid punaseid väeosi. Antonina Vassiljevna ja Valja märkasid punaarmeelaste ridades kõigiga kaasasammuvat Serjožat. Ta astus ilma mütsita, padrunitasku vööl ja püss õlal.

Vihane Antonina Vassiljevna lõi käsi kokku.

Serjoža, tema poeg, oli seganud end kaklusse. Noh, seda talle ei kingita! Mõtle ainult: kõnnib kogu linna ees püssiga! Aga mis pärast saab?

Ning neist mõtteist haaratuna ja suutmata end talitseda, hakkas Antonina Vassiljevna kisendama:

«Serjoža, marss koju, jalamaid! Ma sulle lurjusele näitan! Ma sulle veel teen sõda!» Ning ta seadis sammud poja poole, kavatsedes teda kinni pidada.

Kuid Serjoža, tema Serjoža, kellel ta oli palju kordi kõrvad tuliseks teinud, vaatas emale karmilt otsa ja häbist ning solvumisest punastades lõikas tal sõnad suust:

«Ära karju! Kuhugi ma ei lähe siit!» Ja astus peatumata edasi.

Antonina Vassiljevna süttis põlema:

«Ah, või nii räägid sa emaga! Noh, ära sa julge pärast seda enam koju tulla!»

«Ega tulegi!» hüüdis Serjoža vastuseks, ilma et oleks ümber pööranud.

Antonina Vassiljevna jäi hämmeldunult teele seisma. Mööda aga liikusid päevitunud, tolmuste võitlejate read.

«Ära nuta, emake! Valime su poja komissariks,» kostis kellegi kõva pilkav hääl.

Lõbus naer läbis rühma. Roodu ees lõid jõulised hääled ühise laulu lahti:

Julgesti, vennad, nüüd tööle!
Võitlusse tormame me.
Endale priiuse maale
rinnaga murrame teed!

Rivi lõi võimsalt laulule kaasa ja ühises kooris oli ka Serjoža kõlav hääl. Ta oli leidnud uue perekonna. Ja selles oli üks tääk tema, Serjoža oma.

Leszczynski häärberi väraval ripub valge papitükk. Sellel seisab lühidalt: «Revkom».

Kõrval on tulisust hõõguv plakat. Otse lugeja rinda on suunatud punaarmeelase sõrm ja silmad. Ja allkirjaks on:

«Kas sina juba astusid Punaarmeesse?»

Diviisi poliitosakonna töötajad olid öösel need tummad agitaatorid üles kleepinud. Sealsamas oli revolutsioonikomitee esimene üleskutse kõigile Šepetovka linna töötajaile:

«Seltsimehed! Linn on proletaarsete vägede käes. Nõukogude võim on taastatud. Kutsume elanikkonda säilitama rahu. Verised pogrommitajad on minema kihutatud; et nad aga enam kunagi tagasi ei tuleks, et neid lõplikult hävitada, selleks astuge Punaarmee ridadesse. Kogu jõuga toetage töörahva võimu. Sõjaline võim linnas kuulub garnisoniülemale. Tsiviilvõim — revolutsioonikomiteele.

Revolutsioonikomitee esimees D o l i n n i k.»

Leszczynski häärberisse ilmusid uued inimesed. Sõna «seltsimees», mille eest alles eile maksti eluga, kõlas nüüd igal sammul. Kirjeldamatult erutav sõna «seltsimees»!

Dolinnik oli unustanud une ja puhkuse.

Tisler korraldas revolutsioonilist võimu.

Suvila väikese toa uksele on kinnitatud paberilipakas. Sellele on pliiatsiga kirjutatud: «Parteikomitee». Siin istub seltsimees Ignatjeva, rahulik ja kindlameelne. Temale ja Dolinnikule oli di-

viisi poliitosakond teinud ülesandeks nõukogude võimu organite organiseerimise.— — —

Seltsimees Ignatjeva läheb parajasti revolutsioonikomiteesse. Ta tähelepanu pöördub noorukesele punaarmeelasele ja ta küsib:

«Kui vana te olete, seltsimees?»

«Käin seitsmeteistkümnendat.»

«Kas olete siit pärit?»

Punaarmeelane naeratab.

«Jah, alles üleeile lahingu ajal astusin armeesse.»

Ignatjeva silmitseb teda teraselt.

«Kes on teie isa?»

«Vedurijuhi abi.»

Jalgväravast tuleb sisse Dolinnik koos kellegi sõjaväelasega. Pöördudes Dolinniku poole, ütles Ignatjeva:

«Näete, leidsingi komsomoli rajoonikomitee jaoks peamehe, ta on siit pärit.»

Dolinnik heitis Sergeile kiire pilgu.

«Kelle poeg? Ah Zahhari poeg! Mis siis, lase käia, hakka siis noortega möllama.»

Serjoža vahtis neid üllatunult.

«Kuidas siis rooduga jääb?»

Juba trepiastmeist üles rutates hüüdis Dolinnik:

«Selle ajame joonde.»

Teise päeva õhtuks oli Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kohalik komitee loodud.

Uus elu murdis sisse ootamatult ja ruttu. Ta haaras Serjoža täielikult, tõmbas ta enda keerisesse. Serjoža unustas perekonna, ehkki see oli kuskil päris lähedal.

Tema, Serjoža Bruzžak, on bolševik. Ja kümnendat korda tõmbas ta taskust välja valge pabeririba, kuhu ÜK(b)P komitee blanketile on kirjutatud, et tema, Serjoža, on kommunistlik noor ja komitee sekretär. Kui aga keegi oleks kas või mõelnudki selles kahelda, siis rippus ta sõduripluusi peal rihma küljes omatehtud presenttaskus aukartustäratav «mandlihher», kalli Pavka kingitus. See on kõige veenvam mandaat. Oh, kui kahju, et Pavlušat pole! — — —

Ülesanne.

Koosta suuline ettekanne teemal «Serjoža Bruzžak». Vasta selles järgmistele küsimustele:

1. *Kuidas Serjoža sattus punaarmeelaste ridadesse?*
2. *Mispärast Serjoža tunneb rõõmu?*
3. *Kuidas Serjožast sai kommunistlik noor ja komsomoli rakukese organiseerija?*

— — — 5. juunil 1920. aastal murdis Budjonnõi 1. Ratsaarmee pärast mõningaid lühikesi ägedaid lahinguid läbi Poola rinde 3. ja 4. Poola armee liitekohalt, lüües puruks tema teed tõkestanud kindral Savicki ratsabrigaadi, ja liikus edasi Ružini suunas.

Läbimurde likvideerimiseks moodustas Poola ülemjuhatus palavliku kiiruga löögigrupi. Viis roomikutega soomustanki, mis just laaditi Pogrebištše jaamas platvormilt maha, ruttasid lahingupaigale.

Kuid Ratsaarmee läks kaares ümber Zarudnitsõ, kust valmistati lööki, ja jõudis Poola armeede tagalasse.

1. Ratsaarmee kannule sööstis kindral Kornicki ratsadiviis. Sellel oli käsk anda löök 1. Ratsaarmee tagalasse, kuna Poola väejuhatuse arvates pidi Ratsaarmee tungima poolakate tagala tähtsaimasse strateegilisse punkti — Kazatini. Kuid see ei kergendanud valgepoolakate olukorda. Kuigi nad teisel päeval lappisid rindesse löödud augu ja rinne Ratsaarmee selja taga sulgus, jäi nende tagalasse ikkagi võimas ratsaväekoondis, kes vastase tagalabaase hävitades pidi tungima kallale poolakate Kiievi grupile. Oma liikumisteel hävitasid ratsadiviisid väikesi raudteesildu ja purustasid raudteid, et võtta poolakailt taganemistee.

Saanud vangidelt teateid, et Žitomiris asub armee staap — tegelikult oli seal koguni rinde staap — otsustas Ratsaarmee komandör hõivata tähtsad raudteesõlmed ja administratiivsed keskused — Žitomiri ja Berditševi. 7. juunil koidu ajal kihutas 4. ratsaväediviis juba Žitomiri peale.

Ühes eskadronis ratsutas parema-tiiva-mehena Kortšagin. Ta oli võetud eksadroni võitlejate ühisel palvel, kes ei tahtnud niisugust oivalist lõõtspillimängijat ära lasta.

Tuliseid hobuseid pidurdamata hargnesid nad Žitomiri juures lehvikukujuliselt laiali, välgutades päikeses hõbedaselt sädelevaid mõõku.

Maa hakkas oigama, hobused lõõtsutama, võitlejad tõusid jalustes püsti.

Maa jalge all jooksis kiiresti-kiiresti, ja suur aedadega linn ruttas diviisile vastu. Esimestest aedadest kihutati läbi, tungiti tsentrumisse, ja õhku vapustas hirmus «Raiu!», mis oli õudne nagu surm ise.

Jahmatanud poolakad ei osutanud peaaegu mingit vastupanu. Kohalik garnison löödi puruks.

Kortšagin kihutas, kummardudes hobuse kaela kohale. Tema kõrval ratsutas peenikeste jalgadega mustal täkul Toptalo.

Uljas budjonnõilane raius halastamatu hoobiga otse Paveli silme all surnuks poola leegionäri, kes ei jõudnud isegi püssi palgesse panna.

Rautatud kabjad peksid plaginal vastu kivisillutist. Ja äkki kükitas tänavaristil kuulipilduja, otse keset teed, ning selle kohal kummargil kolm meest sinistes mundrites ja nelinurksetes konföderatkades[1]. Neljas, kelle krael oli kuldne looklev madu, sirutas ratsamehi nähes käe mauseriga ette.

Ei Toptalo ega Pavel suutnud hobuseid peatada, ja nad sööstsid otse surma suhu — kuulipilduja peale. Ohvitser tulistas Kortšaginit. Mööda ... Nagu varblane vidistas kuul põse juures, ja hobuse rind paiskas porutšiku[2] pikali, peaga vastu kive.

Samal silmapilgul hakkas ragistama kuulipilduja, metsikult ja palavliku kiiruga. Ja Toptalo, nõelatuna kümnest kimalasest, kukkus ühes mustaga.

Hirmunult norsates ajas Paveli hobune end püsti, tõstis ratsaniku ühe ropsuga üle kukkunute otse kuulipilduja juures olevate meeste peale ja mõõk, joonistades õhus välgatleva kaare, tungis sinisesse mütsiruutu.

Uuesti tõusis mõõk üles õhku, et vuhiseda alla teise mehe pähe. Kuid tuline hobune põikas kõrvale.

Nagu pöörane mäestikujõgi tulvas eskadron tänavaristile ja õhus hakkas välkuma kümneid mõõku. — — —

. — — — Üheksateistkümnendal augustil kaotas Pavel Lvovi rajoonis lahingus mütsi. Ta pidas hobuse kinni, kuid eespool lõikusid eskadronid juba poola ahelikkudesse. Pöösaste vahel nõos lendas Demidov. Ta kihutas alla jõe äärde ja karjus sõidul:

«Diviisiülema tapsid!»

Pavel võpatas. Hukkus Letunov, tema sangarlik diviisiülem, piiritult julge seltsimees. Pavelit haaras metsik raev.

Lüües mõõga tõmbi otsaga veriste valjastega piinatud Kõrbi, tormas ta kõige ägedamasse taplusse.

«Raiu elajaid! Raiu neid! Löö poola šljahtat! Letunovi tapsid!» Ja maruvihaselt, ohvrit nägemata, andis ta surmahoobi rohelises mundris kogule. Eskadron, keda diviisiülema surma pärast oli haaranud meeletu viha, raius surnuks rühma leegionäre.

Põgenejaid taga ajades kihutasid nad põllule, kuid juba tulistas neid patarei, õhku lõhestas šrapnell, külvates surma.

Paveli silmade ees sähvatas roheline leek nagu magneesium, kõrvus raksatas pikne, pead põletas tuline raud. Maa hakkas hirmuäratavalt, mõistetamatult keerlema ja kalduma, viskudes küljele.

Pavel paiskus nagu õletuust sadulast välja. Ta lendas üle Kõrvi pea ja prantsatas raskelt vastu maad.

Ja otsekohe saabus öö ...

---

[1] vormimüts.
[2] rühmaülem.

— — — Niina Vladimirovna, kliinilise sõjaväehospidali noorem-arst, lehitses oma ruudukujulises toas väikese laua taga paksu lillade kaantega vihikut. Sellesse oli peenikese, ettepoole längus käekirjaga tehtud lühikesi märkmeid:

26. augustil 1920. aastal.

Täna toodi meile sanitaarrongilt rühm raskesti haavatuid. Akna juures nurgas asuvasse voodisse pandi purustatud peaga punaarmeelane. Ta on ainult seitsmeteistkümne-aastane. Minu kätte anti pakk tema dokumente, mis leiti taskust ja mis olid asetatud ümbrikku koos arsti märkmetega. Ta nimi on Pavel Andrejevitš Kortšagin. Seal olid Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kulunud liikmepilet nr. 967, rebenenud punaarmeelase raamat ja väljavõte polgu käskkirjast. Selles on öeldud, et punaarmeelasele Kortšaginile avaldatakse tänu luureülesande vapra täitmise eest. Ning märkus, mis nähtavasti oli tehtud omaniku käega:

«Palun seltsimehi minu surma korral kirjutada mu omastele: Šepetovka linn, depoo, lukussepp Artjom Kortšaginile.»

Haavatu on teadvuseta killuga haavata saamise hetkest, 19. augustist. Homme vaatab teda järele Anatoli Stepanovitš.

30. augustil.

— — — Kortšagin pole ikka veel teadvusele tulnud. Ta lamab eripalatis, kus peetakse surijaid. Ta juures istub peaaegu üldse eemaldumata sanitar Frosja. Selgub, et ta tunneb haavatut. Kunagi ammu on nad töötanud koos. Millise sooja tähelepanuga suhtub ta sellesse haigesse! Minagi tunnen nüüd, et ta seisukord on lootusetu.

2. septembril.

Kell üksteist õhtul. Täna oli mul tore päev. Minu haige, Kortšagin, tuli teadvusele, virgus. Kriis on möödas. Kaks viimast päeva ei ole ma käinud kodus.

Praegu ei suuda ma kirjeldada oma rõõmu, et päästetud on veel üks elu. Meie palatis on üks surmajuhtum vähem. Kõige rõõmustavam minu kurnavas töös on haigete paranemine. Nad kiinduvad minusse nagu lapsed.

Nende sõprus on siiras ja lihtne, ja kui me lahkume, siis isegi nutan mõnikord. See on pisut naeruväärne, kuid tõsi.

10. septembril.

Kirjutasin täna Kortšagini esimese kirja omastele. Ta kirjutab, et on kergesti haavatud, saab varsti terveks ja sõidab koju; ta on kaotanud palju verd, ta on kahvatu nagu vatt ja alles väga nõrk.

17. septembril.

Kortšagini laubahaav näeb välja hea. Meid, arste, hämmastab see tõepoolest ääretu kannatus, millega haavatu talub sidumist.

Säärastel juhtudel on tavaliselt kuulda palju oigeid ja kapriise. Kuid tema vaikib, ja kui tal määritakse joodiga lahtikistud haava, tõmbub ta pingule nagu pillikeel. Sageli kaotab ta teadvuse, kuid kogu selle aja jooksul pole kuulda olnud ühtegi oiet.

Kõik teavad juba, et kui Kortšagin oigab, siis on ta kaotanud teadvuse. Kust võtab ta selle vastupidavuse? Ei tea.

21. septembril.

Kortšagin viidi ratastoolil esmakordselt hospidali suurele rõdule. Millise pilguga vaatas ta aeda, millise ahnusega hingas ta värsket õhku! Ta marlisse mähitud peas on lahti ainult üks silm. See särav ja vilgas silm vaatas maailma nii, nagu oleks ta seda näinud esimest korda.

26. septembril.

Täna kutsuti mind alla vastuvõturuumi, seal ootasid mind kaks tütarlast. Üks neist oli väga ilus. Nad palusid kokkusaamist Kortšaginiga. Nende nimed on Tonja Tumanova ja Tatjana Buranovskaja. Tonja nimi on mulle tuntud. Seda kordas Kortšagin mõnikord sonides. Andsin loa kohtamiseks.

8. oktoobril.

Kortšagin jalutab esimest korda iseseisvalt aias. Ta on minult korduvalt küsinud, millal ta haiglast välja kirjutatakse. Ma vastasin, et varsti. Mõlemad sõbratarid käivad igal vastuvõtupäeval haige juures. Ma tean, miks ta ei oianud ega oiga üldse. Minu küsimusele vastas ta:

«Lugege romaani «Kiin», siis saate teada.»

14. oktoobril.

Kortšagin kirjutati välja. Lahkusime teineteisest väga soojalt. Side silmalt on kõrvaldatud, jäänud on ainult laubale. Silm on jäänud pimedaks, kuid väliselt näib ta normaalsena. Mul oli väga kurb lahkuda sellest heast seltsimehest.

Nii on alati: paranevad ja lahkuvad meie juurest, et võimalikult mitte enam kohtuda. Hüvasti jättes ütles ta:

«Parem oleks vasak silm võinud pimedaks jääda, kuidas ma nüüd tulistama hakkan?»

Ta mõtleb veel rindest.

Esialgu pärast haiglat elas Pavel Buranovski juures, kus peatus ka Tonja.

Ta tegi kohe katset tõmmata Tonjat ühiskondlikku töösse. Pavel kutsus teda linna komsomolikoosolekule. Tonja nõustus, ent kui ta väljus toast, kus ta oli riietunud, hammustas Pavel huult. Tonja oli riietatud väga elegantselt, rõhutatult peenelt, ja Pavel ei söandanud viia teda omasuguste hulka.

Siis toimuski esimene kokkupõrge. Paveli küsimuse peale, miks ta nõnda rõivastus, Tonja solvus.

«Mina ei kohane millalgi üldise tooniga; kui sul on piinlik minuga minna, siis ma jään maha.»

Ka klubis oli Pavelil raske vaadata teda edevalt rõivastatuna luitunud sõduripluuside ja jakkide hulgas. Noored suhtusid Tonjasse kui võõrasse. Seda tajudes vaatas Tonja kõigile põlglikult ja väljakutsuvalt.

Kaubasadama komsomolisekretär, laadija Pankratov, laiaõlgne noormees jämedas presentsärgis, kutsus Paveli kõrvale. Ta vaatas Pavelile ebasõbralikult otsa, heitis kõõrpilgu Tonjale ja ütles:

«Kas sina tõid selle emanda siia?»

«Jah, mina,» vastas Kortšagin talle kalgilt.

«M-jaa . . .» venitas Pankratov. «Ta väljanägemine ei sobi meie jaoks, pursuiga on sarnane. Kuidas ta sisse lasti!»

Paveli meelekohad hakkasid tuikama.

«See on minu seltsimees, ja mina tõin ta siia. Selge? Ta ei ole meile vaenulik inimene, ainult mis puutub nendesse hilpudesse — siis see on tõsi, kuid igakord ei maksa riiete järgi veel silti külge riputada. Ka mina taipan, keda võib tuua siia, ja pole siin millelegi viltu vahtida, seltsimees.»

Ta tahtis öelda veel midagi jämedat, kuid talitses end, mõistes, et Pankratov avaldab üldist arvamist, ja kandis kogu oma pahameele Tonjale.

«Ma ju ütlesin talle! Kellele kuradile on vaja seda mukkimist?»

See õhtu oli nende sõpruse purunemise algus. Meelekibeduse ja hämmastusega jälgis Pavel, kuidas mõraneb nii tugevana tundunud sõprus.

Möödus veel mõni päev, ja iga kohtumine, iga jutuajamine tõi üha rohkem võõrdumist ja tumma vaenulikkust nende vahekorda. Tonja odav individualism muutus Pavelile talumatuks.

Vahekorra katkestamise paratamatus oli selge mõlemale.

Täna tulid nad mõlemad surnud pruunide lehtedega kattunud Kaupmeeste aeda, et öelda teineteisele viimased sõnad. Nad seisid kaldajärsakul linnatise ääres, all läikis Dnepri hall veemass, tohutu suure silla alt ronis vastuvoolu puksiiraurik, latsutades väsinult rattatiibadega vastu vett ja tirides enda järel kaht kõhukat pargast. Loojuv päike värvis kuldsete laikudega Truhhanovi saart ja ereda tulelõõmaga majade aknaid.

Tonja vaatas kuldsetesse kiirtesse ja sõnas sügava nukrusega:

«Kas tõesti meie sõprus kustub nii, nagu kustub praegu päike?»

Pavel vaatas silmi pööramata Tonjale, tõmbas kulmud tugevasti kokku ja vastas tasa:

«Tonja, me oleme sellest juba rääkinud. Sa tead muidugi, et ma armastasin sind, ja praegugi võib mu armastus veel tagasi pöörduda, kuid selleks pead sa olema meiega. Ma ei ole nüüd enam see Pavluša, kes olin varem. Ja minust saab halb abielumees, kui sa arvad, et ma pean kuuluma esmajärjekorras sulle ning alles siis parteile. Mina aga kuulun enne parteile, ja siis sinule ning teistele lähedastele.»

Tonja vaatles kurvalt sinavat jõge ja ta silmad täitusid pisaraist.

Pavel silmitses ta tuttavat profiili, tihedaid kastanpruune juukseid, ja südamesse tulvas lainena haledus kunagi nii kalli ja lähedase tütarlapse vastu.

Ta asetas ettevaatlikult oma käe Tonja õlale.

«Heida kõrvale kõik, mis sind kinni peab. Läheme meie juurde. Lööme üheskoos isandad puruks. Meil on palju tublisid tütarlapsi, kes koos meiega kannavad kogu ägeda võitluse raskust, kannatavad koos meiega kõiki hädasid ja viletsusi. Nad ei ole võib-olla nii haritud kui sina, kuid miks, miks sina ei taha olla meiega? Sa räägid, et Tšužanin tahtis võtta sind vägisi, kuid see on ju värdjas, mitte aga võitleja. Sa räägid, et sind võeti ebasõbralikult vastu, kuid miks sa riietusid nii, nagu oleksid läinud pursuide ballile? Ajasid nina uhkelt püsti: et vaadake, mina ei kohane määrdunud sõduripluusidega. Sul leidus julgust armastada töölist, kuid ideed armastada sa ei suuda. Mul on kahju sinust lahkuda ja ma tahaksin säilitada sinust häid mälestusi.»

Ta vaikis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Missugusena kujutatakse Pavel Kortšaginit lahingus? Mis innustab tema võitlust ja missugused tunded ta üle elab?*
2. *Leia arst Niina Vladimirovna päevikust märkmed, mis peegeldavad Pavel Kortšagini iseloomujooni.*
3. *Mispärast lõppes sõprus Paveli ja Tonja Tumanova vahel? Kuidas Pavel iseloomustab Tonjat?*

TEINE OSA.

Teine peatükk.

———Kubermangu täitevkomitee esimehe kabinetis... kogunes kolmteist meest suure laua ümber tihedasti kokku.

«Vaadake...» rõhus Žuhrai sõrme laialilaotatud kaardile. «Siin on Bojarka jaam, seitse versta eemal — metsa ülestöötamise koht. Siin on riitades kakssada kümme tuhat kantmeetrit puid. Tööarmee töötas kaheksa kuud, kulutati tohutu hulk tööjõudu, tulemuseks on aga — reetmine, raudtee ja linn ilma puudeta. Need tuleb kuue versta tagant jaama vedada. Selleks on tarvis vähemalt viis tuhat veokit terve kuu jooksul, ja sedagi tingimusel, kui tehakse kaks otsa päevas. Kõige lähem küla on viieteistkümne versta kaugusel. Pealegi hulgub neis paigus Orlik oma jõuguga... Mõistate, mida see tähendab?... Vaadake, plaani järgi pidi metsa ülestöötamine algama siin, ja minema vaksali poole, need lurjused aga viisid selle sügavale metsa. Arvestus läks täppi: me ei suuda ülestöötatud puid raudteele välja vedada. Ja tõepoolest, me ei hangi sadatki veoriista. Näete, kust nad meile hoobi andsid!...»

———Žuhrai kokkupigistatud rusikas langes raskesti vahapaberile.

Igaüks kolmeteistkümnest kujutles selgesti kogu läheneva õudust, millest Žuhrai ei rääkinud. Talv oli ukse ees. Haiglad, koolid, asutused ja sajad tuhanded inimesed pakase võimuses, jaamades aga — inimeste sipelgapesa, ja rong sõidab vaid üks kord nädalas.

Kõik vajusid sügavaisse mõtteisse.

Fjodor avas rusika.

«On üks väljapääs, seltsimehed: ehitada kolme kuuga kitsarööpaline raudteejaamast metsatööde kohani, seitse versta, niisuguse arvestusega, et see jõuaks juba poolteise kuu pärast raiepaiga alguseni. Ma tegelen selle küsimusega juba nädal aega. Selleks on vaja,» Žuhrai hääl hakkas kuivanud kurgus kähisema, «kolmsada viiskümmend töölist ja kaks inseneri. Rööpad ja seitse vedurit on Puštše-Voditsas. Kommunistlikud noored on need seal ladudest üles otsinud. Enne sõda taheti ehitada seal kitsarööpaline linna. Bojarkas aga pole töölistel kusagil elada, seal on ühed-ainsad varemed — metsakool. Töölisi tuleb saata partiidena kaheks nädalaks, rohkem nad välja ei kannata. Kui paiskaksime sinna kommunistlikke noori, Akim?»

Ja ta jätkas vastust ootamata:

«Komsomol paiskab sinna kõik, mis ainult saab: esiteks Solomenka organisatsiooni ja osa linnast. Ülesanne on väga raske; kui poistele aga rääkida, et see päästab linna ja raudtee, siis nad täidavad selle.»

Raudteeülem vangutas kahtlevalt pead.

«Vaevalt sellest midagi välja tuleb. Praeguses olukorras paljale kohale seitse versta raudteed ehitada: sügis, vihmad, siis külmad,» ütles ta väsinult.

Žuhrai, ilma et oleks peadki tema poole pööranud, lõikas tal sõnad suust:

«Sa oleksid pidanud metsatööde järele paremini vaatama, Andrei Vassiljevitš. Me ehitame juurdeveotee. Ei saa ometi käed rüpes ära külmuda.» — — —

Suure vaevaga tõmbas Kortšagin jala kleepuvast savist ja tundes teravat külma jalatallas, mõistis ta, et pehkinud saapatald oli täiesti ära tulnud. Juba siiasõidust saadik kannatas ta pidevalt märgade ja porist lirtsuvate saaparäbalate pärast, nüüd oli üks tald aga hoopis alt ära tulnud ja paljas jalg vajus lõikavalt külma saviputru. Saapa pärast oli ta rivist välja langemas. Tirinud tallajäänuse porist välja, vahtis Pavel seda ahastusega ja murdis endale antud sõna — mitte vanduda. Ta läks oma saapajäänusega barakki, istus välikööginurka, harutas üleni porise jalaräti lahti ja pani külmast kangestunud jala vastu ahju.

Koka poolt abiliseks võetud raudteevahi naine Odarka lõikas köögilaual peete. Loodus oli sellele veel noorevõitu teevahinaisele andnud kõike külluses: ta oli õlgadest mehelikult lai, hiiglasliku rinnaga ja järskude, vägevate puusadega; nuga käsitses ta osavalt ja kiiresti kasvas laual lõigatud juurvilja kuhi.

Odarka heitis Pavelile hooletu pilgu ja küsis vaenulikult:

«Sätid ennast juba lõunale? Pisut varavõitu. Paistab, et tegid töö juurest sääred, noormees. Kuhu sa jalad topid? Siin on ju köök, aga mitte saun,» sarjas ta Kortšaginit.

Sisse astus elatanud kokk.

«Saabas läks puruks,» seletas Pavel, õigustades enda köögis viibimist.

Kokk silmitses räbalat saabast ja osutas peaga Odarka poole:

«Tal mees poolenisti kingsepp, võib teile abi anda; ilma jalanõudeta aga on surm kindel.»

Kokka kuulates silmitses Odarka Pavelit ja kohmetus pisut.

«Ja mina pidasin teid loodriks,» tunnistas ta.

Pavel naeratas. Odarka vaatas saabast äsjatundja silmaga.

«Lappima mu mees seda ei hakka — pole mõtet, aga et jalast mitte sandiks jääda, toon ma teile vana kalossi, meil üks niisugune vedeleb pööningul. Kus sellega, niisugust piina näha! Täna-homme võib külm tulla, ja siis olete kadunud,» ütles Odarka juba kaastundlikult, pani noa käest ja väljus.

Ta tuli varsti tagasi, kaasas sügav kaloss ja tükk linast riiet. Kui riidesse mähitud ja soojendatud jalg oli soojas kalossis, vaatas Pavel vaikse tänulikkusega teevahinaisele.

Tokarev tuli linnast tagasi ärritatult, kogus Holjava tuppa aktiivi ja tegi sellele teatavaks kurvad uudised.

«Igal pool on takistused. Kuhu ka ei vaataks, kõikjal keerutavad ikka ühel ja samal kohal. Paistab, et oleme valgeid hanesid veel vähe kinni nabinud, jätkub teisi meile terveks eluajaks,» seletas vanamees kokkutulnuile. «Mina, poisid, ütlen ausalt, meie asi ei kõlba kuradilegi. Teist vahetust pole veel koos ja kui palju saadetakse, pole teada. Külm on ukse ees. Enne selle saabumist kas või kärva, kuid soost peame läbi jõudma, pärast aga ei näri seda maad isegi hammastega. Noh, sedasi, poisid, linnas võetakse kõik pihtide vahele, kes seal segadust tekitavad, meil siin aga tuleb kiirust kahekordistada. Viis korda kärvake, aga harutee tuleb ehitada. Mis bolševikud me muidu oleme — ainult lörts,» rääkis Tokarev mitte oma tavalise kähiseva, vaid teraspineva bassihäälega. Ta kokkutõmbunud kulmude alt välkuvad silmad kõnelesid otsustavusest ja kangekaelsusest.

«Veel täna viime läbi kinnise koosoleku, seletame omadele olukorra, ja homme kõik tööle! Hommikul laseme parteitud ära, ise aga jääme kohale. Siin on kubermangukomitee otsus,» ja ta ulatas Pankratovile neljaks kokkumurtud paberilehe.

Kortšagin luges üle laadija õla: «Pidada tarvilikuks jätta kõik komsomoli liikmed ehitusele, lubades neid välja vahetada mitte enne esimest puusaadetist. Kubermangukomitee sekretäri eest R. Ustinovitš.»

Kitsast barakist ei pääsenud läbigi. Seda täitis sada kakskümmend inimest. Seisti seinte ääres, roniti laudadele ja isegi välikköögile.

Koosoleku avas Pankratov. Tokarev ei kõnelnud kaua, kuid ta kõne lõpp otsekui lõikas kõiki:

«Kommunistid ja kommunistlikud noored homme linna ei sõida.»

Vanamehe käeliigutus õhus rõhutas selle otsuse kõigutamatust. See žest kustutas kõik lootused minna tagasi linna, omaste juurde, pääseda sellest porist. Esimesel hetkel oli võimatu tekkinud kärast midagi aru saada. Kehade liikumisest hakkas ähmane suitsulambike rahutult vilkuma. Pimedus varjas nägusid. Häälte sumin kasvas. Ühed rääkisid unistavalt «kodusest mugavusest», teised olid pahased ja karjusid väsimuse üle. Paljud vaikisid. Ja ainult üks teatas deserteerimisest. Ta ärritatud hääl kõlas nurgast vaheldumisi sõimuga:

«Käige kuradi vanaema juurde! Mina ei jää siia enam päevakski! Kui inimesi saadetakse sunnitööle, siis vähemalt kuritöö eest. Kuid mis eest saadetakse meid? Hoiti kaks nädalat siin — jätkub. Lolle enam ei leidu. Las see, kes otsuse tegi, sõidab ise ja ehitab. Kes tahab, las tuhnib selles poris, minul aga on ainult üks elu. Mina sõidan homme ära.»

Okunev, kelle selja taga kisakõri seisis, süütas tiku, soovides desertööri näha. Tikk tõi hetkeks pimedusest esile tigedaks gri-

massiks virildunud näo ja avatud suu. Okunev tundis ta ära: see oli kubermangu toitluskomitee raamatupidaja poeg.

«Mis sa vahid? Ma ei varja ennast, ega ma varas ole.»

Tikk kustus. Pankratov tõusis püsti kogu oma pikkuses.

«Kes see haŭgub seal? Kellele partei ülesanne on sunnitöö?» hakkas ta rääkima kõlatul häälel, libistades raske pilgu üle lähedalseisjate. «Poisid, linna minna me ei tohi mingil juhul, meie koht on siin. Kui me siit jalga laseme, siis külmuvad inimesed. Poisid, mida rutem lõpetame, seda rutem saame tagasi; siit aga plehku panna, nagu siin üks piripill tahab, seda ei luba meile ei meie idee ega distsipliin.»

Laadija ei armastanud pikki kõnesid, kuid sellegi lühikese katkestas ikka seesama hääl:

«Aga kas parteitud sõidavad ära?»

«Jah,» raius Pankratov järsult.

Laua juurde trügis lühikeses linnapalitus noormees. Nagu nahkhiir lendas üle laua väike liikmepilet, paiskus Pankratovile vastu rinda ja jäi sealt tagasi põrgates lauale serviti seisma.

«Sähke mu pilet, võtke, palun väga, selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda!»

Lause lõppu matsid barakis kaikuvad hääled:

«Mida sa loobid?»

«Ah sina, müüdav nahk!»

«Puges komsomoli, sihtis soojale kohale!»

«Ajage ta minema!»

«Küll me su naha tuliseks teeme, tüüfusetäi!»

See, kes oli visanud liikmepileti, tungis mahalöödud päi ukse poole. Astuti kõrvale nagu katkutõbise eest ja lasti ta läbi. Ta järel sulguv uks kääksatas.

Pankratov pigistas sõrmede vahel äravisatud liikmepiletit ja pistis selle suitsulambikese tulle.

Kartong hakkas põlema, keerdudes söestunud torukeseks.

Metsas kõlas pauk. Lagunenud baraki juurest kadusid metsapimedusse hobune ja ratsanik. Inimesed jooksid koolimajast ja barakist välja. Kogemata sattus keegi ukseprakku pistetud vineertahvlikesele. Tõmmati tikust tuld. Tuules vabisevat tulukest riidehõlmadega varjates lugesid nad: «Kaduge kõik jaamast sinna, kust tulite. Kes siia jääb, saab kuuli pähe. Notime kõik viimaseni maha, kellelegi ei halasta. Annan teile aega homse ööni.» Alla oli kirjutatud: «Ataman Tšesnok.»

Tšesnok oli Orliki jõugust.

— — — Ettevaatlikult astuvad hobused pehmes, vajuvas lumes. Vahetevahel pöördub lumes kabja all maa ligi litsutud oks ja praksatab — siis norsatab hobune. Kargab kõrvale, kuid saades kärbikpüssiga vastu pea ligi surutud kõrvu, läheb üle galopile ja ajab eelmistele järele.

Ligi kümmekond ratsanikku ületas künkliku mäeseljaku, mille külje all kulges must, alles lumest katmata maariba.

Siin peatasid ratsanikud hobused. Jaluserauad, puutudes üksteise vastu, kõlisesid. Pikast sõidust märg eessõitja täkk raputas kuuldavalt end kogu kehast.

«Neid on siia terve kari kokku tulnud,» ütles eessõitja. «Küll me teeme nende olemise külmaks. Batka ütles, et seda risu siin homme ei oleks, muidu see lurjuste kari ronib veel puudeni välja . . .»

Jaama poole sõideti hanereas mööda kitsarööpalise ääri. Sammu läheneti lagendikule vana koolimaja juures, välja metsast ei sõidetud, vaid jäädi puude taha.

Kogupauk lõhestas pimeda öö vaikuse. Nagu orav libises alla lumekamp kuuvalgusest hõbetatud kase oksalt. Puude vahel aga lõi lühikestest kärbikpüssidest välja tulesädemeid, kuulid uuristasid pudedat krohvi, kaeblikult klirises Pankratovi toodud akende purustatud klaas.

Kogupauk kiskus inimesed betoonpõrandalt lahti, tõstis nad jalule; kui aga tube mööda hakkasid lendama kohutavad põrnikad, paiskas hirm inimesed tagasi põrandale.

Nad kukkusid üksteise otsa.

«Kuhu sa tormad?» Dubava haaras Paveli sinelist.

«Õue!»

«Heida pikali, idioot! Nii kui nina välja pistad, lasevad sinnasamasse maha,» sosistas Dubava ägedalt.

Nad lebasid toas kõrvuti, otse ukse juures. Dubava surus end vastu põrandat, hoides väljasirutatud kätt revolvriga ukse suunas. Kortšagin kükitas, kobades sõrmedega närvlikult padrunipesi nagaani trumlis. Seal oli viis padrunit. Sattunud tühjadele pesadele, pööras ta trumli tagasi.

Tulistamine lakkas. Saabunud vaikus pani imestama.

«Poisid, kellel on relv, kogunege siia!» andis Dubava lamajaile sosinal käsu.

Kortšagin avas ettevaatlikult ukse. Metsalagendik oli tühi. Aeglaselt keereldes langes lumehelbeid.

Metsas aga piitsutasid kümme ratsanikku hobuseid.

Lõunaks kihutas linnast kohale autodresiin[1]. Sealt astusid välja Žuhrai ja Akim. Neil olid vastas Tokarev ja Holjava. Dresiinilt võeti maha ja asetati perroonile maksim-kuulipilduja, mitu kasti kuulipildujalinte ja paarkümmend vintpüssi.

Tõtates mindi töökohale. Fjodori sinelihõlmad joonistasid lumele siksakke. Tal oli taaruv karusamm — senini pole saanud lahti harjumusest asetada jalgu maha sirklina, otsekui oleks tema

---

[1] autodresiin — raudteel kasutatav sõiduk, mida tarvitatakse esijoones ametisõitudeks.

all ikka veel õõtsuv miinilaeva lagi. Tokarevil tuli ühtesoodu oma teekaaslasele järele joosta, pikk Akim pidas Fjodoriga sammu.

«Jõugu rünnak — see on ainult pool häda. Siin aga on meil mäeveer teel risti ees. Oli seda vaja, kurat võtaks! Palju mulda tuleb välja visata.»

Vanamees peatus, pöördus seljaga tuule poole, pani peopesi paadikujuliselt koos hoides suitsu põlema, ja tõmmanud paar-kolm mahvi, ruttas edasiläinuile järele. Akim jäi teda oodates seisma. Žuhrai läks sammu vähendamata edasi.

Akim küsis Tokarevilt:

«Kas jätkub jõudu, et juurdeveotee tähtajaks valmis ehitada?»

Tokarev ei vastanud kohe.

«Tead, pojuke,» ütles ta viimaks, «kui üldse rääkida, siis ehitada on võimatu, aga ehitamata jätta on samuti võimatu. Ja nii siis tulebki.»

Nad jõudsid Fjodorile järele ja sammusid kõrvuti edasi. Lukussepp hakkas erutatult rääkima:

«Näe, siit see «aga» algabki. Sest ainult meie kahekesi siin — Patoškin ja mina — teame, et ehitada niisugustes koeratingimustes, niisuguste tööriistadega ja selle tööjõuga on võimatu. Kuid see-eest teavad kõik viimseni, et ehitamata jätta ei või. Sellepärast ma võisingi öelda: «Kui enne ära ei kärva, siis teeme valmis.» Ise näete, et songime siin teist kuud, neljanda vahetuse tööd lõpetame, põhikoosseis aga rühmab ilma hingetõmbeta, peab vastu oma noorusega. Kuid pooled neist on ennast ära külmetanud. Vaatad neid poisse — ja süda tilgub verd. Nende jaoks pole hinda . . . Mitmed neist ajab see neetud tihnik hauda.»

Kilomeeter maad jaamast eemal lõppes täiesti valmis kitsarööpaline.

Kilomeetrit poolteist edasi asetsesid tasandatud teetammil maasse kaevatud pikad halud nagu tuulest murtud püsttarad. Need olid liiprid. Veel kaugemale, kuni mäeveeruni, läks vaid tasane tee.

Siin töötas esimene, Pankratovi ehitajaterühm. Nelikümmend inimest panid liipreid maha. Ruske habemega talupoeg, uued viisud jalas, tassis ruttamata laamitsreelt halge ja pildus neid teetammile. Kaugemal tühjendati mitut teist samasugust rege. Maas lebasid kaks pikka raudlatti. See oli rööbaste vorm, selle abil seati liipreid ühetasa. Mulla kinnitampimiseks pandi käima kirved, kangid, labidad.

Vaevanõudev ja pikaldane on see liipripanemise töö. Liiprid peavad asetsema maa sees kindlalt ja kõvasti, nii et rööbas toetuks kõigile neile ühtlaselt.

Liipritepanemise tehnikat tundis ainuüksi vana raudteekümnik Lagutin, kellel oma viiekümne nelja eluaasta juures polnud ainsatki halli juust; habe oli tal kahte lehte soetud ja pigikarva. Ta töötas vabatahtlikult juba neljandas vahetuses, talus koos noortega kõiki raskusi ja oli võitnud kogu salga lugupidamise. Sellele parteitule (Talja isale) kuulus alati kõigil parteilaste nõupidamistel aukoht. Olles selle üle uhke, andis vanamees sõna ehituselt mitte lahkuda.

«Noh, olge lahke ja öelge, kuidas ma teid üksi võin jätta? Ajate liipripanemise ilma minuta sassi; siin on vaja silma, praktikat. Mina aga olen neid liipreid oma eluajal tervel Venemaal küllalt maasse torkinud . . .» rääkis ta muhedalt iga vahetuse puhul . . . ja jäi kohale.

— — — Nelja ja poole kilomeetri kaugusel jaamast tungisid labidad raevukalt maapinda. Inimesed kaevasid maha teele ettejäänud mäeveeru.

Kahel pool kõrval aga seisid seitse meest, kes olid relvastatud Holjava karabiiniga ning Kortšagini, Pankratovi, Dubava ja Homutovi revolvritega. See oli salga kogu relvastus.

Patoškin istus nõlvakul, kirjutades arvusid oma märkmikku. Insener oli jäänud üksi. Vakulenko, kes eelistas surmale bandiidi kuuli läbi kohut deserteerimise pärast, oli hommikul linna pagenud.

«Mäeveeru mahavõtmiseks läheb meil pool kuud, maa on külmunud,» ütles Patoškin poolvaljult enda ees seisvale Homutovile, alati süngele ja sõnaahtrale mühkamile.

«Kogu tee tegemiseks antakse meile vaid kakskümmend viis päeva, teie aga panete mäe mahavõtmiseks viisteist,» vastas talle Homutov, haarates vihaselt huulte vahele vurruotsa.

«See tähtaeg pole reaalne. Tõsi küll, ma pole oma eluajal ehitanud niisugustes tingimustes ja niisuguste inimestega nagu need. Ma võin ka eksida, mis minuga on juhtunud juba kahel korral.»

Samal ajal lähenesid süvendile Žuhrai, Akim ja Pankratov. Mäeveerult märgati neid.

«Vaadake, kes need on?» müksas Kortšaginit küünarnukiga Petka Trofimov, poldilõikaja töökodadest, kõõrsilmaline poiss, vanas, küünarnukkide kohalt katkises sviitris, ja näitas sõrmega mäeveerult alla. Samal silmapilgul sööstis Kortšagin labidat käest panemata mäeveerult alla. Ta silmad naeratasid soojalt mütsinoka alt, ja Fjodor pigistas ta kätt kõige kauemini.

«Tere, Pavel. Eks proovi teda säärases kirjus mundris ära tunda!»

Pankratov muigas virilalt:

«Iseenesest korralik kombinatsioon viiest varbast, ja kõik viis vaatavad välja. Pealegi vehkisid desertöörid talt sineli ära. Neil on Okuneviga kommuun: too andis Pavelile oma pintsakunäru.

Pole viga. Pavluška on tuline noormees. Soojendab ennast nädalakese betoonil, õlgedest suurt abi ei ole, ja siis «viskab vedru välja»,» rääkis laadija tusaselt Akimile.

Mustakulmuline, pisut nosuninaline Okunev pilutas oma kelmikaid silmi ja vaidles vastu:

«Meie Pavluškat hukkuda ei lase. Hääletame ja paneme ta kööki kokaks, Odarka juurde reservi. Kui ta pole loll, kinnitab keha ja soojendab end — kas siis ahju või Odarka juures.»

Üldine naer mattis ta sõnad.

Sel päeval naerdi esmakordselt.

Fjodor uuris mäeveeru, sõitis reel koos Tokarevi ja Patoškiniga raiepaigale ja tuli tagasi. Mäeveerul kaevati maad ikka sama visadusega. Fjodor jälgis labidate välkumist, pingutusest kooldunud selgi ja sõnas tasa Akimile:

«Miitingut pole vaja. Pole siin kedagi agiteerida. Sina, Tokarev, ütlesid õieti, et nende jaoks pole hinda. Näete, kus karastub teras!»

Žuhrai pilk jälgis vaimustatult ning karm-hellitava uhkusega mullatöölisi. Alles äsja, mässueelsel ööl, oli ju osa neist mullatöölistest välgutanud täägiterast. Nüüd aga on vallanud neid ühine tahe viia rööbaste terassooned tõotatud puuvarude — soojuse ja elu allika juurde.

Patoškin tõendas Fjodorile viisakalt, kuid veenvalt, et mäeveeru enne kahte nädalat läbi kaevata on võimatu. Fjodor kuulas ta arvestusi ja otsustas midagi endamisi.

«Võtke inimesed mäeveerult ära, rajage teed edasi, künka aga vallutame teisiti.»

Jaamas istus Žuhrai kaua telefoni juures. Holjava valvas uksel. Ta kuulis selja taga Fjodori kõlatut bassi:

«Helista otsekohe minu nimel ringkonnastaabi ülemale, las paiskab Puzõrevski polgu viivitamata ehitussektorisse. Rajoon vaja tingimata jõukudest puhastada. Saatke baasist välja soomusrong õhkijatega. Muud asjad korraldan ise. Tagasi tulen öösel. Saatke Litke kella kaheteistkümneks autoga jaama.»

Barakis pärast Akimi lühikest kõnet võttis sõna Žuhrai. Märkamatult möödus seltsimehelikus vestluses terve tund. Fjodor rääkis ehitajaile, et ehituse lõpetamist tähtajaks, mis on määratud esimesele jaanuarile, ei või kuidagi nurja ajada.

«Me viime ehituse sõjaväelisele alusele. Kommunistid koondatakse eriroodu. Roodu komandöriks määratakse seltsimees Dubava. Kõik kuus ehitajaterühma saavad kindla ülesande. Ülejäänud tööd tee-ehitusel jagatakse kuueks võrdseks osaks. Iga rühm saab oma osa. Esimeseks jaanuariks tuleb kõik tööd lõpetada. Rühm, kes lõpetab töö varem, saab õiguse puhata ja linna sõita. Peale selle taotleb kubermangu täitevkomitee presiidium

UKTK[1] ees selle rühma parima töölise autasustamist Punalipu ordeniga.»

Ehitusrühmade ülemaiks kinnitati: esimeses — seltsimees Pankratov, teises — seltsimees Dubava, kolmandas — seltsimees Homutov, neljandas — seltsimees Lagutin, viiendas — seltsimees Kortšagin, kuuendas — seltsimees Okunev.

«Ehituse ülemaks,» lõpetas Žuhrai oma kõne, «selle ideeliseks juhiks ja organiseerijaks jääb asendamatult Anton Nikiforovitš Tokarev.»

Puhkes käteplagin, nagu oleks linnuparv lendu tõusnud, karmid näod tõmbusid naerule, tõsise mehe viimane sõbralik-naljatlev lause aga päästis pika tähelepaneliku kuulamise järel lahti naerupahvatuse.

Paarkümmend inimest trobikonnas saatis Akimi ja Fjodori autodresiinini.

Jättes Kortšaginiga hüvasti ja vaadates ta lumist kalossi, ütles Fjodor poolvaljult:

«Saadan sulle saapad. Ega sa veel ole jalgu ära külmetanud?»

«Midagi selletaolist näib olevat, on hakanud paistetama,» vastas Pavel, ja meenutades ühte oma ammust palvet, võttis Fjodoril käest kinni: «Annaksid mulle natuke padruneid nagaani jaoks? Mul on ainult veel kolm kindlat.»

Žuhrai vangutas kurvalt pead, kuid nähes meelehärmi Paveli silmis, päästis pikemalt mõtlemata lahti oma mauseri.

«Minu kingitus sulle!»

Pavel ei suutnud algul uskuda, et talle kingitakse ese, millest ta juba ammu unistas; Žuhrai aga heitis rihma üle ta õla.

«Võta, võta! Ma ju tean, et su silmad seda nähes juba ammu põlevad. Ole temaga aga ettevaatlik, omasid ära maha lase. Siin sulle selle jaoks veel kolm täis pidet.»

Ilmselt kadestavad pilgud suundusid Pavelile. Keegi hüüdis:

«Pavka, vaheta saabaste vastu, ja poolkasukas pealekauba!»

Pankratov andis Pavelile ülemeeliku müksu selga:

«Vaheta, pagan võtaks, vildikute vastu! Kalossis sa niikuinii ei ela jõuludeni.»

Asetanud jala dresiini trepile, kirjutas Žuhrai kingitud revolvri kandmise loa.

Varahommikul lähenes jaamale pöörangutel tumedalt kolistades soomusrong. Lumivalge vabanenud aur paiskus välja nagu uhke suletutt ja haihtus otsekohe külmas puhtas õhus. Soomustatud vagunitest väljusid nahkriietes inimesed. Mõne tunni jooksul kaevasid kolm soomusrongilt tulnud õhkijat mäeveeru sisse kaks

---

[1] Ukraina Kesktäitevkomitee — nõukogude võimu kõrgeim organ Ukrainas.

määratu suurt läikivmusta kõrvitsat, vedasid nende juurest pikad nöörid eemale ja andsid signaallasu. Seejärel jooksid inimesed nüüd kardetavaks muutunud mäeveerult igasse külge laiali. Nööriots süttis tuletikust fosforse leegiga põlema.

Sadadel inimestel seisatas silmapilguks süda. Minut-paar piinavat ootust, ja ... maa võpatas, kohutav jõud pühkis künkaharja minema, paisates taeva alla hiiglasuuri mullakamakaid. Teine plahvatus oli esimesest veelgi tugevam. Hirmus raksatus kõmatas metsatihnikus, täites selle räbalaks rebitud mäeveerul tekkinud helide kaosega.

Seal, kus alles nüüdsama oli küngas, haigutas sügav auk, ja kümnete meetrite ulatuses kattis kohev muld suhkurvalget lund.

Kirgaste ja labidatega sööstsid inimesed plahvatusest tekkinud süvendisse.

Žuhrai ärasõidu järel arenes ehitustöödel ülivisa võistlus — võistlus esikoha pärast.— — —

Linnas «vajutati kõikidele nuppudele». See avaldas otsekohe oma mõju ehitusele. Žarki tegi tühjaks rajoonikomitee, saates organisatsiooni ülejäänud osa Bojarkasse. Solomenkas jäid kohale ainult tütarlapsed. Raudteetehnikumis saavutas Žarki seda, et ehituse juurde saadeti uus rühm üliõpilasi.— — —

Bojarkasse saabus uusi inimesi. Saabus ka kuuskümmend üliõpilast-raudteelast.

Žuhrai saavutas raudteevalitsuses seda, et Bojarkasse saadeti neli klassivagunit eluruumiks vastsaabunud töölistele. — — —

— — — Tuisk tuli äkki. Taevas kattus madalal ujuvate hallide pilvedega. Algas tihe lumesadu. Õhtul hakkas tuul korstnais ulguma, puude vahel vilistama, kihutades üles väledaid lumekeeriseid, ning ajas metsa ärevile oma ähvardava undamisega.

Lumetorm määratses ja möllas kogu öö. Külm tungis inimestele kontideni, kuigi ahjud küdesid öö läbi; jaama juures asuv majavare ei pidanud sooja.

Hommikul tööle minev salk sumas sügavas lumes, puude ladvus aga helendas päike ja sinavas taevas polnud ainsatki pilve.

Kortšagini rühm puhastas oma lõiku tuisanud lumest. Alles nüüd tundis Pavel, kui piinavad on külmavalud. Okunevi vana pintsakuräbal ei soojendanud, kalossi aga tungis lumi. Pealegi kaotas ta kalossi mitu korda hangedesse. Saabas teises jalas ähvardas täiesti laguneda. Põrandal magamisest oli Paveli kaelale tekkinud kaks suurt veripaiset. Tokarev andis talle salli asemele oma käteräti.

Kõhn põletikuliste silmadega Pavel pildus laia puulabidaga vihaselt lund.

Samal ajal roomas jaama reisijaterong. Rammestunud vedur lohistas ta suuri vaevu siia: tendris polnud ühtegi halgu, ahjus põlesid viimased puujäänused.

«Kui annate puid, siis sõidame, kui ei — käskige rong tagavarateele viia, seni kui on, millega liikuda!» kisendas vedurijuht jaamaülemale.

Rong viidi tagavarateele. Peatuse põhjus tehti masendatud reisijaile teatavaks. Täiskiilutud vaguneis hakati ohkima ja vanduma.

«Rääkige vanamehega, näete, tuleb mööda perrooni. See on ehituse ülem. Tema võib anda käsu, et veduri juurde toodaks regedel puid. Nad panevad neid liiprite asemel,» soovitas jaamaülem konduktoritele. Need läksid Tokarevile vastu.

«Puid annan, aga mitte muidu. See on ju meie ehitusmaterjal. Meil on kõik täis tuisanud. Rongis on kuus-seitsesada reisijat. Lapsed ja naised võivad jääda rongi, teistele aga labidad pihku — las kühveldavad õhtuni lund. Selle eest saavad puid. Kui keelduvad, istugu siis uue aastani,» ütles Tokarev konduktoritele.

«Vaadake, poisid, kus tuleb rahvast! Näe, naised kah!» öeldi üllatunult Kortšagini selja taga.

Pavel pöördus ümber.

«Siin on sulle sada inimest, anna neile tööd ja vaata, et nad muidu ei istuks,» ütles Tokarev ligi astudes.

Kortšagin jagas vastsaabunuile töö kätte. Keegi pikk mees, kellel oli seljas karusnahast kraega raudteelase vormisinel ja peas soe karakullmüts, keerutas labidat vihaselt käes, ja pöördudes kõrval seisva noore naise poole, kes kandis kahara tutiga kotiknahast mütsi, protestis:

«Mina lund kühveldama ei hakka, kellelgi pole õigust mind sundida. Kui mind palutakse, võin kui raudteeinsener tööd juhtida, aga lund kühveldada pole tarvis sinul ega ka minul, seda instruktsioonid ette ei näe. Vanamees toimib seadusevastaselt. Ma võtan ta vastutusele. Kes on siin kümnik?» küsis ta lähemalt tööliselt.

Kortšagin astus juurde.

«Miks te ei tööta, kodanik?»

Mees silmitses Pavelit põlgliku pilguga pealaest jalatallani.

«Ja mida teie endast kujutate?»

«Mina olen tööline.»

«Siis ei ole mul teiega millestki rääkida. Saatke minu juurde kümnik või kes teil siin . . .»

Kortšagin vahtis teda altkulmu.

«Kui te ei taha töötada — pole vaja. Ilma meie märkuseta sõidupiletil te rongi ei istu. Niisugune on ehituse ülema käsk.»

«Ja teie, kodanik, keeldute samuti?» pöördus Pavel naise poole ja tardus hetkeks: tema ees seisis Tonja Tumanova.

Tonja suutis närudes noormehes suuri vaevu Kortšagini ära tunda. Pavel seisis tema ees katkistes, kulunud riietes ja fantastilistes jalatsites, määrdunud käterätt kaela ümber ja nägu juba ammust aega pesemata. Ainult silmad põlesid tal samasuguses

kustumata tules nagu ennegi. Tema silmad. Ja see närudes noormees, kes sarnanes hulkuriga, oli veel üsna hiljuti tema armastatu. Kuidas kõik oli muutunud!

Pärast hiljutist pulma sõidab ta oma mehega suurde linna, kus mees töötab raudteevalitsuses vastutaval kohal. Ja näe, kus tal tuli kohtuda oma noorusearmastusega! Tonjal oli koguni piinlik talle kätt ulatada. Mida mõtleb Vassili? Kui ebameeldiv, et Kortšagin oli nõnda alla käinud. Näha, et ahjukütja pole elus maatuhnimisest kaugemale jõudnud.

Ta seisis kõheldes ja kattus kohmetusepunaga. Raudteeametnikku vihastas selle kaltsaka, nagu talle näis, häbematu käitumine, sest too ei pööranud silmi ta naiselt. Ta virutas labida maha ja astus Tonja juurde:

«Lähme, Tonja, ma ei saa rahulikult vaadata seda lazzaronet[1].»

Kortšagin teadis romaanist «Giuseppe Garibaldi», kes on lazzaroned.

«Kui mina olen lazzarone, siis sina oled lihtsalt pursui, kelle kael on käänamata jäänud,» vastas ta raudteeametnikule tumedalt ja pilku uuesti Tonjale pöörates sõnas järsult ning kuivalt: «Võtke labidas, seltsimees Tumanova, ja astuge teistega ühte ritta! Ärge võtke eeskuju sellest nuumatud pühvlist. Palun vabandust, ma ei tea, kes ta teile on.»

Pavel muigas ebasõbralikult, vaadates Tonja botikuid, ja lisas nagu möödaminnes:

«Maha jääda ma ei soovita. Neil päevil külastas meid röövlijõuk.»

Ta keeras ringi ja läks kalossiga latsutades omade juurde.

Viimased sõnad avaldasid mõju ka raudteelasele.

Tonja keelitas teda tööle jääma.

Õhtul, kui töö oli lõpetatud, mindi jaama tagasi. Tonja mees läks ees, rutates rongis kohta kinni panema. Tonja peatus, lastes töölised mööda. Kõige taga kõndis labidale toetudes väsinud Kortšagin. — — —

Kortšagin heitis labida õlale ja hakkas astuma. Alles siis, kui ta oli mõne sammu teinud, ütles ta:

«Minu jõhkrus on palju talutavam kui teie — lubage öelda — viisakus, seltsimees Tumanova. Minu elu pärast pole vaja muretseda, selles suhtes on kõik korras. Teie elu aga on läinud halvemini, kui ma ootasin. Paar aastat tagasi olid sa parem: ei häbenenud töölisele kätt anda. Nüüd aga oled hakanud naftaliinist lõhnama. Ja ma ütlen puhtast südamest — minul pole sinuga millestki rääkida.»

Pavel sai Artjomilt kirja. Vend kirjutas oma peatsetest pulmadest ja palus Pavkat iga hinna eest koju sõita.

---

[1] Lazzaróne — laostunud, paljasjalgne itaalia talupoeg.

Tuul kiskus Kortšagini käte vahelt valge paberilehe, ja see läks lendu nagu tuvi. Ei temast saa pulmaminejat. On siis ärasõit üldse mõeldav? Juba eile möödus see karu Pankratov tema rühmast ja läks nüüd edasi niisuguse hooga, et kõik aina imestasid. Laadija rühkis kõigist raskusist hoolimata esikohale, ja kaotanud oma tavalise rahu, õhutas oma sadamapoisse pidama meeletut tempot.

Patoškin jälgis ehitajate vaikivat raevu. Hõõrudes üllatunult meelekohti, küsis ta iseendalt: «Mis inimesed need küll on? Mis arusaamatu jõud see on? Kui ilm peab vastu veel kas või kaheksa päevagi, siis jõuame raiepaigani. Tuleb välja: eluaja elad, eluaja õpid, aga vanas eas oled ikkagi loll. Need inimesed purustavad oma tööga kõik arvestused ja normid.»

Linnast sõitis Klaviček[1] ja tõi kaasa oma viimase leivateo. Pärast kohtumist Tokareviga otsis ta Kortšagini töö juurest üles. Nad vahetasid sõbraliku tervituse. Klaviček võttis naeratades kotist välja imeilusa kollase karusnahast rootsi jopi, patsutas peoga vastu elastset kroomi ja ütles:

«See on sinule. Ega sa aima, kellelt? ... Haa! Oled sina aga rumal, noormees! Selle saadab sulle seltsimees Ustinovitš, et külm sind, lolli, ära ei võtaks. Selle kuue kinkis talle seltsimees Olšinski, tema võttis selle Olšinski käte vahelt ja ulatas mulle — vii Kortšaginile! Akim rääkis talle, et sa töötad pakasega ainult pintsakuväel. Olšinski tõmbas nina pisut vingu. Pajatas: «Ma võin sellele seltsimehele sineli saata.» Kuid Rita naeris: pole viga, tal on jopis parem töötada! Võta vastu!»

Pavel hoidis hämmeldunult käes kallist eset ja tõmbas selle siis kõheldes külmast kangele kehale. Pehme nahk hakkas varsti ta õlgadele ja rinnale sooja andma.

Rita kirjutas päevikusse:

«20. detsembril.

Tuiskude periood. Lumi ja tuul. Bojarkalased olid peaaegu eesmärgil, kuid külm ja tuisk peatasid nad. Nad upuvad lumme. Külmunud maad on raske kaevata. On jäänud vaid kolmveerand kilomeetrit, kuid see on kõige raskem.

Tokarev teatab: ehitusele on ilmunud tüüfus, kolm inimest on haigestunud.

22. detsembril.

Komsomoli kubermangukomitee pleenumile ei sõitnud Bojarkast kedagi. Bandiidid lasksid seitseteist kilomeetrit Bojarkast eemal kraavi ešeloni viljaga. Toitluse Rahvakomissariaadi voliniku käsul on kogu ehitajatesalk sinna paisatud.

[1] Loe: klavitšek.

23. detsembril.

Bojarkast toodi linna veel seitse tüüfusehaiget. Nende hulgas on ka Okunev. Käisin jaamas. Harkovist saabunud rongi puhvritelt võeti maha kangestunud laipu. Haiglas on külm. Neetud tuisk! Millal see lõpeb?

24. detsembril.

Tulin just Žuhrai juurest. Selgub, et on õige: eile öösel tungis Orlik kogu oma jõuguga Bojarkale kallale. Kaks tundi käis võitlus jõugu ja meie omade vahel. Jõuk oli side läbi lõiganud ja alles täna hommikul läks Žuhrail korda saada täpseid teateid. Jõuk löödi tagasi. Tokarev on rinnust läbi lastud. Ta tuuakse täna linna. Franz Klaviček, kes sel ööl oli vahtkonnaülemaks, on surnuks raiutud. Tema oligi see, kes märkas jõuku ja tõstis häiret, kuid kallaletungijaid tulistades ja tagasi joostes ei jõudnud koolimajani ning tapeti mõõkadega. Ehitajatesalgas on üksteist haavatut. Praegu on seal soomusrong ja kaks eskadroni ratsaväge.

Ehituse ülemaks sai Pankratov. Päeval tabas Puzõrevski ühe osa jõugust Gluboki huutoris ja raius nad viimseni surnuks. Osa parteituid kaadritöölisi tuli rongi ootamata raudteed mööda ära.

25. detsembril.

Toodi Tokarev ja teised haavatud. Nad paigutati kliinilisse hospidali. Arstid lubasid vanamehe päästa. Ta on meelemärkuseta. Teiste elu pole ohus.

Partei kubermangukomitee ja meie saime Bojarkast telegrammi: «Vastuseks bandiitide rünnakule meie, kitsarööpalise ehitajad, kogunenud käesolevale miitingule, kinnitame teile koos soomusrongi «Nõukogude võimu eest» meeskonna ja ratsapolgu punaarmeelastega, et me hoolimata kõigist takistustest anname esimeseks jaanuariks linnale puid. Me asume tööle kogu oma jõudu pingutades. Elagu kommunistlik partei, kes meid saatis! Miitingu esimees Kortšagin. Sekretär Berzin.»

Klaviček maeti Solomenkas sõjaväeliste auavaldustega.»

Tõotatud puud olid juba lähedal. Kuid nende poole liiguti vaevarikka aeglusega: tüüfus kiskus iga päev ära kümneid tarvilikke käsi.

Kortšagin saabus jaama tagasi, vaarudes nõtkuvail jalgadel nagu joobnu. Ta käis juba ammu ringi kõrge temperatuuriga, kuid täna tundus teda vallanud palavik tavalisest kõrgemana.

Salka kurnav kõhutüüfus oli hiilinud ka Paveli kallale. Kuid ta tugev keha pani vastu, ja viiel päeval leidis ta jõudu tõusta üles õlgedega kaetud tsementpõrandalt ning minna koos kõigiga

tööle. Ei päästnud teda soe jopp ega Fjodori saadetud ning külmavõetud jalgadele tõmmatud vildid.

Igal sammul torkas midagi valusasti rinnus, hambad lõgisesid külmavärinaist, silme ees virvendas ja näis, et puud ringlesid veidra karussellina.

Ta jõudis suuri vaevu jaamani. Teda hämmastas ebatavaline müra. Ta jäi vahtima: pikk rong ulatus läbi kogu jaama. Platvormidel seisid väikesed vedurid, rööpad, liiprid, ja rongiga saabunud inimesed laadisid neid maha. Ta tegi veel mõne sammu ja kaotas tasakaalu. Ta tajus nõrka hoopi, kui langes peaga vastu maad. Lume meeldiv jahedus lõikas ta kuuma põske.

Tema peale satuti alles mõne tunni pärast. Kanti barakki. Kortšagin hingas raskesti ega tundnud ümberolijaid. Soomusrongilt kutsutud velsker teatas: «Krupoosne kopsupõletik ja kõhutüüfus. Temperatuur 41,5. Põletikus liigestest ja paisetest kaelal ei maksa rääkidagi — need on tühised asjad. Üksnes esimesest kahest jätkub, et teise ilma minna.»

Pankratov ja saabunud Dubava tegid kõik võimaliku, et Pavelit päästa.

Kortšagini kodukandimehele Aljoša Kohhanskile tehti ülesandeks viia haige kodulinna.

Pankratovil ja Dubaval läks üksnes kogu Kortšagini rühma abil ja peamiselt Holjava pealekäimisel korda meelemärkuseta Kortšagin ja Aljoša paigutada täiskiilutud vagunisse. Kartes plekilise tüüfuse nakkust, ei tahetud neid peale lasta, avaldati vastupanu ja ähvardati tüüfusehaige teel välja visata.

Haige pealelaadimist takistajate nina all nagaaniga vehkides kisendas Holjava:

«See pole nakkushaige! Tema sõidab, kuigi meil selleks tuleks teid kõiki kas või välja visata! Pidage meeles, nahahoidjad, kui keegi peaks julgema talle kättki külge panna, siis — ma teatan sellest kogu liinil — võtame kõik rongilt maha ja pistame trellide taha. Säh, Aljoša, võta Pavka mauser, anna tuld igaühele, kellele võiks pähe tulla teda rongilt maha võtta,» lisas Holjava karmiks hoiatuseks.

Rong hakkas liikuma. Pankratov astus tühjenenud perroonil Dubava juurde.

«Mis sa arvad, kas jääb ellu?»

Ta ei saanud vastust.

«Lähme, Mitjai, mis tuleb, see tuleb. Meil tuleb nüüd vastutada kõige eest. Öösel vaja vedurid maha laadida, hommikul aga katsume neile sooja sisse saada.»

Holjava helistas kogu liinil oma sõpradele-tšekistidele. Ta palus neid tungivalt, et nad ei lubaks reisijail haiget Kortšaginit rongilt maha võtta, ja alles siis, kui ta oli saanud kindla tõotuse «ei luba», läks ta magama.

Ühes raudtee-sõlmjaamas tassiti reisirongist otse perroonile vagunis surnud tundmatu valgepäise noormehe laip. Kes ta oli ja millesse ta suri — ei teadnud keegi. Jaama tšekistid, kel oli meeles Holjava palve, jooksid vaguni juurde, et takistada mahavõtmist, kuid veendudes noormehe surmas, tegid korralduse koristada laip surnukambrisse.

Otsekohe helistati Holjavale Bojarkasse ja teatati selle surmast, kelle elu pärast ta nii väga oli muretsenud.

Lühike telegramm Bojarkast tegi Kortšagini surma teatavaks kubermangukomiteele.

— — — Aljoša Kohhanski viis haige Kortšagini omaste juurde ja heitis tüüfusepalavikus ka ise voodisse.

«9. jaanuaril.

Miks on mul nii raske? Enne laua juurde istumist nutsin. Kes võis arvata, et ka Rita võib nutta, ja veel nii valusasti? Ega pisarad pole alati tahtejõu nõrkuse tunnus? Täna on nende põhjuseks — põletav mure. Miks ta tuli? Miks tuli mure täna, suure võidu päeval, kui külmaõudus on võidetud, kui raudteejaamad on täis kallist kütet, kui ma just äsja olin võidupidustustel, linnanõukogu laiendatud pleenumil, kus austati ehitajaid-kangelasi? See on võit, kuid selle eest andsid kaks inimest oma elu: Klaviček ja Kortšagin.

Paveli hukkumine avastas mulle tõe: ta on mulle kallim kui arvasin.

Sellega lõpetan oma ülestähendused. Ei tea, kas asun kunagi enam uute tegemisele. Homme kirjutan Harkovisse, et ma olen nõus töötama Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitees.»

Küsimusi.

1. *Mispärast oli vaja ehitada kitsarööpmeline raudtee ja milliseid raskusi tuli ehitajatel ületada?*
2. *Mida jutustab kirjanik kommunistlike noorte tööst? Milles seisnes selle töö kangelaslikkus?*
3. *Kuidas partei aitas kommunistlikke noori nende töös, kuidas ta neid innustas? Milline tähtsus on selles peatükis Tokarevi kujul?*
4. *Milliste sõnadega hindas Tokarev noori ehitajaid? Mida tähendab Žuhrai ütlus: «Näete, kus karastub teras!»?*
5. *Mida näitab stseen desertööriga ja mida tähendavad tema sõnad: «Selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda»? Missuguse tunde kutsusid need sõnad esile kommunistlikes noortes?*
6. *Millistes episoodides kujutab kirjanik kommunistlikele noortele omast sõprust, seltsimehelikkust ja vastastikust abistamist?*
7. *Missugusena on selles peatükis kujutatud Pavel Kortšaginit? Milline tähtsus on Paveli kohtumisel Tonja Tumanovaga? Kuidas hindab Pavel Tonja elu ja oma elu? Milline tundmus avaldub selles hinnangus?*

Kolmas peatükk.

Noorus võitis. Tüüfus ei tapnud Kortšaginit. Neljandat korda oli Pavel viibinud surma piiril ja pöördunud tagasi ellu. Ta tõusis alles kuu aja pärast kõhnana ning kahvatuna ebakindlatele jalgadele ja proovis seintest kinni hoides käia mööda tuba. Ema toetusel jõudis ta aknani ja jäi kauaks teele vahtima. Seal läikisid sulavast lumest tekkinud veeloigud. Väljas oli esimene varakevadine sula.

Otse akna all kirsioksal kekutas upsakalt hallikõhuline varblane, vaadates oma väikeste kelmide silmadega rahutult Paveli otsa.

«Noh, kas oleme sinuga talve üle elanud?» sõnas Pavel tasa ja koputas sõrmega aknale.

Ema vaatas kohkunult tema poole.

«Kellega sa räägid seal?»

«Värvukesega... Ära lendas, sihuke kelm.» Ja ta naeratas lõdvalt.

Kevad oli täies hoos. Kortšagin hakkas mõtlema linna tagasiminekule. Ta oli juba küllalt tugev, et käia, kuid ta organismis toimus midagi halba. Kord, kui ta aias jalutas, paiskas teda äkki maha terav valu selgroos. Suuri vaevu komberdas ta tuppa. Teisel päeval vaatas arst ta hoolikalt läbi. Kombates tundis ta lülisambas sügavat lohku ja ühmatas üllatunult:

«Kust te selle olete saanud?»

«See on sillutuskivi jälg, doktor. Rovno linna all põrutati kolmetollisega selja tagant piki maanteed.»

«Kuidas te ometi liikunud olete? Kas see pole teid häirinud?»

«Ei. Tookord lamasin maas tundi kaks ja — jälle hobuse selga. Nüüd alles tuletas ennast esimest korda meelde.»

Arst uuris lohku ja kortsutas kulmu.

«Jah, kullake, väga ebameeldiv lugu. Selgroog ei salli niisuguseid põrutusi. Loodame, et ta edaspidi tunda ei anna. Riietuge, seltsimees Kortšagin.»

Ja ta vaatas kaastundlikult ning halvasti varjatud murega oma patsienti.

———Mööda tänavaid hulkudes tundis Pavel mingit surutust. Polnud midagi imestada, et linn muutus talle võõraks ja igavaks. Päeval oli isegi ebameeldiv jalutama minna. Möödudes treppidel istuvaist lobisevaist eitedest, kuulis Pavel nende väledat vadinat:

«Vaadake, naised, kust see hernehirmutis on tulnud?»

«Kohe näha, et on perkuloosis[1], tal on tiisikus.»

«Aga jopp on tal kallis, mis muud kui varastatud...»

---

[1] Perkuloos — tuberkuloos.

Ja palju muud, millest tekkis tülgastus.

Ta oli juba ammu siit oma juured lahti kiskunud. Suur linn, tugev ning elurõõmus sõpruskond ja töö olid talle saanud lähedasemaks ja kodusemaks.

Kortšagin jõudis endale märkamatult männisalu juurde ja peatus teelahkmel. Paremal oli kõrge teravaäärelise püsttaraga metsast eraldatud vana sünge vangla, selle taga valged haiglakorpused.

Ja siin, sellel avaral väljakul, lämbusid silmustes Valja ja ta seltsimehed. Vaikides seisis ta kohal, kus oli olnud võllas, siis läks ta jääraku äärele. Ta ronis alla ja tuli platsikesele, kus oli vennaskalmistu.

Kellegi hoolitsevad käed olid kaunistanud haudade rea kuuseokstest pärgadega ja istutanud väikese kalmistu ümber põõsasheki. Jääraku kohal kõrgusid sirged männid. Nõo nõlvu kattis värske rohu roheline siid.

Siin on linna piir. Ümberringi on vaikne ja kurb. Mets kohiseb tasa ja taassündinud maa lõhnab kevadiselt. Siin surid mehiselt võitluskaaslased, surid selleks, et elu muutuks kauniks neile, kes olid sündinud viletsuses, neile, kellele juba sündimine oli orjamise alguseks.

Paveli käsi võttis pikkamisi mütsi peast, ja kurbus, sügav kurbus täitis ta südame.

Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast, ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest. Ja elada tuleb rutates. Sest elu võib katkeda mõttetu haiguse või mõne kurva juhuse läbi.

Nende mõtete valduses olles lahkus Kortšagin vennaskalmistult.

— — — Pavel tuli üksinda jaama.

Ta oli keelitanud ema koju jääma, sest ta ei tahtnud, et ema hüvastijätul pisaraid valaks.

Vagunisse tungisid kõik väevõimuga. Pavel hõivas vaba nari kõige kõrgemal ja jälgis sealt lärmakaid ja ärritatud inimesi vahekäikudes.

Ikka veel tassiti kotte ja topiti neid pinkide alla.

Kui rong hakkas liikuma, rahuneti, ja nagu alati niisuguseil juhtumeil, asuti aplalt söögi kallale.

Pavel suikus varsti unne.

— — — Okunev viis Kortšagini teenistujate ukse kaudu klubi kulisside taha. Ruumika saali nurgas, lavast paremal, pianiino kõrval istusid raudtee kommunistlike noorte tihedas ringis Talja Lagutina ja Borhart. Anna vastas, ennast toolil kiigutades, istus Volõntsev — depoo komsomolisekretär, punane nagu

augustikuu õun, seljas äärmuseni kulunud nahkjopp, mis kunagi oli olnud must.

— — — «Vaadake, vaadake! Nikolai särab täna nagu puhastatud samovar!» hüüdis Talja Okunevi nähes.

Okunev tõmmati ringi ja puistati üle küsimustega:

«Kus sa olid?»

«Hakkame pihta!»

Okunev tegi rahustava käeliigutuse.

«Ärge kibelge, sõbrakesed! Kohe tuleb Tokarev ja avame koosoleku.»

«Ahaa, seal ta ongi,» märkas Anna Tokarevi.

Tõepoolest, partei rajoonikomitee sekretär astus nende poole. Okunev jooksis talle vastu.

«Läheme kulisside taha, taat, näitan sulle üht sinu tuttavat. Küll sa imestad!»

«Mis seal ikka olla võib?» ühmas vanamees paberossi pahvides, kuid Okunev tõmbas teda juba käest.

Kell Okunevi käes plärises nii meeleheitlikult, et isegi kirglikumad lobisejad lõpetasid kähku jutu.

Tokarevi selja taga toredas rohelistest kuuseokstest raamis oli «Kommunistliku manifesti» geniaalse looja portree. Kui Okunev avas koosolekut, silmitses Tokarev kulisside vahel seisvat Kortšaginit.

«Seltsimehed! Enne kui asume organisatsiooni järjekordsete ülesannete arutamisele, palus siin üks seltsimees sõna väljaspool järjekorda, ja meie Tokarëviga arvame, et talle tuleks anda sõna.»

Saalist kostis heakskiitvaid hääli ja Okunev pahvatas välja:

«Sõna tervituseks on Pavka Kortšaginil!»

Saalis istuvast sajast inimesest tundis Kortšaginit vähemalt kaheksakümmend, ja kui lavaäärele ilmus tuttav kuju ning pikk kahvatu noormees hakkas rääkima, võeti ta saalis vastu rõõmsate hüüetega ja tormiliste ovatsioonidega.

«Kallid seltsimehed!»

Kortšagini hääl oli kindel, kuid siiski ei läinud tal korda erutust varjata.

«Juhtus nii, sõbrad, et tulin tagasi teie juurde ja asun oma kohale rivis. Ma olen õnnelik, et tulin tagasi. Ma näen siin tervet rida oma sõpru. Ma lugesin Okunevi juures, et meil Solomenkas on nüüd kolmandiku võrra rohkem uusi sõpru, et töökodades ja depoos on välgumihkli-tegijatele lõpp tehtud ja et vedurikalmistult viiakse surnukehi «kapitaali». See tähendab, et meie maa sünnib taas ja kogub jõudu. Meil on, milleks maailmas elada. Ja kas ma võisin siis niisugusel ajal surra!» Ning Kortšagini silmad lõid sädelema õnnelikus naeratuses.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. *Millest mõtleb Kortšagin kalmistul?*
2. *Loe läbi Paveli sõnad inimese elust. Milles ta nägi õnne ja elu mõtet? Milline tähtsus on neil sõnadel nõukogude inimesele? Kirjuta need sõnad välja ja õpi pähe.*
3. *Koosta kirjand teemal: «Kortšagini noorus». Jälgi läbiloetud peatükkide alusel Paveli eluteed ja koosta kirjandi plaan. Kirjandis jutusta, millised sündmused ja inimesed kasvatasid Pavelis kommunistile omaseid iseloomujooni ja omadusi, ning kuidas Paveli mõtetes, tunnetes ja tegudes peegeldus tema iseloom. Kasuta kirjandis Paveli sõnu inimese elu eesmärgist.*

SISUKORD.

I. Rahvaluulest

Mis on rahvaluule ja kuidas ta tekkis 3
Rahvajutud 5
Rahvalaulud 17
Eesti rahvaluule rikkustest 23

II. Eesti kirjanduse noorusmailt

Friedrich Reinhold Kreutzwald

Kuidas sündis eepos «Kalevipoeg» 39
Kalevipoeg 43
Eepos 82

L. Koidula

Miks sa nutad? 83
Eesti muld ja eesti süda 84
Sind surmani! 84
Jutt 85

E. Bornhöhe

Jutustusest «Tasuja» ning selle autorist 86
Tasuja (lühendatult) 88

E. Vilde

Elulugu 135
Mahtra sõda (katkendeid) 142
Eepika 189

J. Liiv

Elulugu 191
Peipsi peal 197
Tegevuse arenemine eepilises teoses 201
Sügis 202
Rändaja 203
Lüürika 203

E. Peterson-Särgava

Elulugu 205
Ühe härja elulugu (lühendatult) 207

O. Luts

Kapsapea 225
Dramaatika 235
Huumor ja satiir 236

III

A. Puškin

Elulugu 238
Vang 242
Läkitus Siberisse 243
Dubrovski (lühendatult) 244
Kirjandusliku teose tegelased 286

M. Lermontov

Elulugu 289
Borodino 292

J. W. Goethe

Haldjate kuningas 296

H. Heine

Heinrich Heinest ja tema luuletusest «Sileesia kangrud» 298
Sileesia kangrud 299

IV

N. Ostrovski

Elulugu 301
Kuidas karastus teras (katkendeid) 306

Trükivea õiendus

Lk. 213 6. rida alt lugeda:

«No tõuse, tõuse!» hüüdis keegi, millest aga Punu kõige vähe-

uts

39 kop.

A-28239

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00411324 9

39 kop.

A 28239

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00411324 9

KIRJANDUSE LUGEMIK VII KL.

K. LEHT

KIRJANDUSE LUGEMIK

VII KLASSILE